

Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle

17. yüzyılda KADINLAR

Nurettin Gemici

Bayrak

17. Yüzyılda Kadınlar

Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle

Baskı Cilt: Bayrak®
Adres: Davutpaşa Caddesi No:14 Kat: 2/Topkapı İstanbul
Tel: (0212) 493 11 06 pbx
Faks: (0212) 493 11 07
ISBN: 978-975-6545-65-2
Dizgi, Mizanpaj, Kapak Tasarım: Bayrak Ajans

1. Baskı
Ağustos 2011 - İstanbul

17. YÜZYILDA KADINLAR

EVLİYA ÇELEBİ'NİN GÖZLEMLERİYLE

Doç. Dr. Nurettin Gemici

Kısaltmalar

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen Makale

a.g.y. : Adı geçen Yazma

bkz.   : Bakınız

c.   : cilt

D.İ.A : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

E.Ç.   : Evliya Çelebi

İ.A.   : İslam Ansiklopedisi

İ.Ü: : İstanbul Üniversitesi

nr   : Numara

s.   : Sayfa

sy   : Sayı

YKY   : Yapı Kredi Yayınları

İÇİNDEKİLER

I.Bölüm

II. Bölüm

III. Bölüm

IV. Bölüm

V. Bölüm

Önsöz

Tarih ilmi kısaca geçmişi tanıma ve geleceğe yol gösterme bilgisi olarak tanımlanır. Uzun bir geçmişi olan Türkler, tarihin değişik dönemlerinde önemli kırılmalar, değişimler yaşamışsa bunların en önemlisi İslamlaşma'lardır. Türk Milleti'nin İslamla şereflendikten sonra geçirmiş olduğu ictimai ve kültürel istihaleleri ve hâkimiyeti altında olan değişik milletlerle sürdürdüğü ortak hayatın en önemli bir parçası kadınların dünyasıdır. Konu hakkında tarihin değişik dönemlerini ele alan değerli çalışmalar yapılmıştır. Kültür ve medeniyet tarihimizin önemli konularından "kadınlar" hakkında yapılan ilmî çalışmalar son zamanlarda bir hayli artış göstermiştir. XVII. Yüzyılda Osmanlı'da kadınları konu alan çalışmamız önemli bir kaynak eser olan Seyahatname'ye dayanmaktadır. Evliya Çelebi'nin kadınlar hakkında eserine dercettiği tespit ve değerlendirmeler oldukça fazladır. Neredeyse yirmi yıla yaklaşan akademik çalışmalarımızda başucu kitabımız haline

gelen Seyahatname'ye aşinalık ve ülfet kesbetmemiz nedeniyle konuyu bir de bu bağlamda ele almanın lüzumuna kani olduğumuzu belirtmek zorundayız.

Kültür tarihinin önemli kaynaklarından olan Seyahatnamelerde kadın mevzuunun Evliya Çelebi dışında geniş ölçüde ele alındığını söylemek zordur. Bunun bir nedeni klasik seyahatnamelerin çoğunlukla kısa ve muhtasar oluşudur. Hâlbuki Evliya Çelebi Seyahatnamesinin bugüne kadar bilinen en geniş ve kapsamlı bir gezi güncesi olduğu söylenebilir. Tarihe ait siyasi, demografik, coğrafî, iktisadî verilerin tamamı onun bedenini oluşturuyorsa, kültürel değerlerin incelendiği kısmı ise onun ruhunu oluşturmaktadır.

Günümüzde yaygın tabirle multi-disipliner olma ilkesi gereği farklı ilim dallarının kesişme noktalarını ortaya koyan eserlere ihtiyaç oldukça fazladır. Yakın dönemlere kadar Evliya Çelebi seyahatnamesi de sanki edebiyat tarihine ait bir eser ve Eski edebiyatımızın XVII. yüzyıldaki bir uzantısı gibi algılanmaktaydı. Yakınlarda düzenlenen "Evliya Çelebi'nin Kaynakları" isimli toplantıda Harvard Üniversitesi Profesörlerinden Cemal Kafadar'ın açıklaması konuya şu şekilde açıklık getirmektedir: "Osmanlı tarihçileri adıyla başlattığımız projede Evliya Çelebi'nin yer alıp almayacağını meselesini komisyondaki diğer tarihçi meslektaşlarımla uzun uzadıya tartıştık. Uzun müzakerelerden sonra vardığımız sonuç şu oldu ki, Evliya Çelebi, kendisini her ne kadar tarihçi olarak tavsif etmese de yaşadığı yüzyıla tanıklık etmesi hasebiyle bu tanımı fazlasıyla hak etmektedir. Yine her ne kadar onun en önemli çalışması Seyahatname adını taşımaktaysa da içerdiği konular ve bilgiler

bakımından tarihten ayrı düşünülemez."[1]

Evliya Çelebi'de Medine isimli doktora tezimizde konuya yaklaşımımız bu doğrultuda olmuştur. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne bir bütün olarak bakılırsa onun İslam tarihi, medeniyeti, kültür ve sanatlarını muhtevi bir eser ortaya çıkar. 10 büyük ciltte bir araya getirilmiş olan Seyahatname devasa büyüklüğüyle standart dışı bir gezi kitabıdır. Özellikle eserinin I. ile X. ciltlerinde ele aldığı konular tarih ilmiyle doğrudan alakalıdır. Diğer ciltlerde gittiği gördüğü yerler, savaşlar veya o bölgede cereyan eden hadiselerle ilgili rivayetler hepsi bütün olarak tarihin konularına girmektedir. O ilgili ciltlerde yalnız İslam tarihi ve hanedanlarından bahsetmez, aynı zamanda dünyada Hz. Âdem'den yaşadığı yüzyıla kadar gelmiş geçmiş pek çok devlet ve hanedan hakkında kıymetli bilgileri serd eder. Dünyanın değişik coğrafyalarında yaşamış olan ülkelerin, milletlerin tarihlerinden söz eden bilgi yüklü satırlar onun sıradan basit bir seyyah olmayıp tarihle yakından ilgilendiğini gösterir. Eserin yazılışı, konuları ele alış biçiminde tarihçi bir anlayışın var olduğunun altını çizmekte yarar bulunmaktadır.

Türkiye'de İlahiyat fakültelerinin İslam tarihi bölümlerinde yapılan ilmî çalışmalar arasında kadınlar konu alan çalışmalar sınırlıdır. Genel Türk Tarihinin değişik dönemlerinde "kadınlar" üzerine yapılan çalışmaların da ağırlıklı olarak nirengi noktası Tanzimat sonrası kadın hareketleridir. Bunların da hatırı sayılır kısmı da ve çoğunluğu sosyolojik bağlamda kaleme alınan eserlerden oluşmaktadır. Cumhuriyet sonrasında daha çok Marksist ideolojinin etkisiyle ele alınan kadın eksenli çalışmalar konumuz haricidir. Osmanlı tarihinde ve öncesinde

[1] http://www.ottomanhistorians.com/database/pdf/evliya_en.pdf

kadınlar hakkında yapılan çalışmaların, arşiv belgeleriyle desteklenerek ele alındığı çalışmalara olan ihtiyaç ortadadır. Ayrıca Batı'da Türk kadını üzerine yapılan çalışmaların da dilimize kazandırılarak bu konudaki literatürün zenginleştirilmesi faydalı olacaktır. Biz bu çalışmamızda ayırım yapmaksızın kadınlara dair pek çok çalışmayı gözden geçirerek istifade ettiğimizi belirtmeliyiz. Osmanlı Toplumunda kadın konusunu ele alırken şerî bir anlayışla idare edilen ve İslamî anlayışın hayat felsefesi olduğunun gözden uzak tutulmaması gerekmektedir. Belki de bu araştırmalarda yeterli malzemenin temininde ki güçlük araştırmacıları bu açıdan konuya yaklaşmaktan uzak tutmuştur da denilebilir.

XVII. Yüzyılda Kadınlar
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne göre

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden yola çıkarak hazırlamış olduğum "**17. Yüzyılda Kadınlar: Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle**" konulu çalışmada genel olarak Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda kadının içtimai mevkiini bir seyahatname merceğinden göstermeğe çalışacağız. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde kadınların yer yer eğitim-öğretim, çalışma ve sosyal hayattaki konumları, durumları ve karşılaştıkları dönemsel güçlükler ve ilginçlikler Seyahatname'den alınan örnekler ışığında ele alınacaktır. Neredeyse XVII. yüzyılın 50-60 yıllık döneminde cereyan eden hadiselerin oluşturduğu tarihî perspektifi doğru bir şekilde okumak ve aksettirmek gerekmektedir. XVII. yüzyılda yaşamış kadınlar hakkında pek çok detay ve ayrıntının yer aldığı

çalışmada ele alınan bölümlerin muhteviyatı hakkında muhtasar bilgiye ihtiyaç izahtan varestedir. XVII. yüzyılda kadınların içinde bulunduğu durumu daha iyi tanımak için geniş bir yelpazede ele alınan hacimli bir eser olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçen konuyla ilgili pasajlar inanılmaz denecek ölçüde fazladır. Daha önce yapmış olduğumuz doktora çalışmamızda inceleme fırsatı bulduğumuz meşhur mutasavvıflardan Şeyh Abdülgâni Nablusî'nin **El- Hakikat ve'l-mecâz fi rihleti Bilâ-di'ş-Şâm ve Mısr ve'l-hicâz** adlı eseriyle İbn Cübeyr'in seyahatnamesinde ise kadın konusu hakkında devri yansıtan bir takım verilere rastlamak oldukça müşkildir. Özellikle Nablusî, gördüğü yerlerin topografik özelliklerinden, tarihînden, mimari yapılarından ve sosyolojik olarak kadınlara dair tahlil ve değerlendirmelerden hiç söz etmez. Bunların yerine Nablusî kendi şahsî dünyasında yaşadığı enfüsî tecrübelerini, şiirlerini, birikimlerini, ikili ilişkilerini eserine yansıtmıştır. Ayrıca ağırlıklı olarak ziyaret ettiği sufî büyüklerinden uzun uzadıya bahseder. Halbukî Evliya Çelebî kaleme aldığı eserinde başta tarih olmak üzere edebiyat, coğrafya, folklor gibi değişik ilim dallarından kaynaklara başvurmuştur. Eserindeki yer alan bilgi zenginliğiyle, gözlemlerinin fazlalığıyla ve ayrıntılarıyla Seyahatnamesi'nin diğer türündeki çalışmalardan farklılığı ortadadır. Ayrıca devrinin dinî ve kültürel hayatından kesitlerin yer aldığı bölümlere sıkça rastlanır. Bu yönleri dikkate alındığında görülecektir ki bu eser, İslam tarihi'nin belli bir zaman dilimini geçmişle mukayese ederek ortaya koyan çok önemli bir kaynaktır. Konunun anlaşılırlığına katkı sağlamak ve yaptığımız bu çalışmanın sınırlarını gösterebilmek maksadıyla çalışmamızı giriş ve altı farklı bölümde ele aldık.

Giriş bölümünde konunun seçiminde etken olan sebepler başta olmak üzere, Seyahatname'nin yayın süreci ile ilgili önemli bilgiler

burada derli toplu bir biçimde verilmiştir. Çalışmamızda tarihsel bir çizgiyi göstermek ve Türk kadınının İslam öncesi ve sonrası geçirdiği aşamaları ve kırılma noktalarını gösterebilmek gayesiyle yazılan bu satırların süreçi algılamada olan katkısı düşünülerek bu bölüme eklenmiştir. Yine çalışmanın nasıl hazırlandığına dair kısa bir girizgâh ilave edilmiştir.

Ayrıca Seyahatname'nin müellifi, ünlü Seyyah Evliya Çelebi'nin hayatı klasik biyografilerden biraz farklı ve benzer ifadeleri tekrar etmekten kaçınarak ele alınmıştır. Burada eser hakkında bazı bilgiler ve eserin günümüze kadar olan etkilerine de işaret edilmiştir.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde kadınlar hakkında eserine derç ettiği ifadelerin bir kısmı I. Bölüm içinde ele alınarak Osmanlı toplumunda milliyet ve din ayrımı gözetmeksizin kadının sahip olduğu içtimai mevkii ve taşıdığı konumunun zaman içinde geçirdiği istihaleler tarihsel perspektif çerçevesinde incelenerek değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, özellikle Evliya Çelebi'den önceki yüzyıllarda yaşamış veya ona çağdaş olup hem devrinde hem de günümüzde bilinen, tanınmış, meşhur kadın simalardan bazıları tarihsel çerçeve temel alınarak değerlendirilecektir. Bu bölümde yer alan meşhur kadınların aldıkları eğitimleri, yönelimleri ve haklarında Seyahatname'de haber verilen farklılıklar ve hususiyetler yer almaktadır. Yine aynı kadınların dönem gereği hangi tür şeylere ilgi duydukları doğru bir biçimde tahlil edilip değerlendirilmiştir. Bu kadınlardan ekserisinin meşgaleleri daha çok edebî sahalara münhasır olduğundan onların örnek çalışmalarından bazılarına kısmen de olsa değinilmiştir. Sonuçta meşhur

kadınların haklarında genellemeye gitmeksizin bütüncül bir bakış açısı ortaya konmaya çalışılmıştır.

"Evliya Çelebi'nin yakın çevresindeki Osmanlı kadınları" başlıklı III. Bölüme ayrılan kısım aslında bir muammadır. Zira öncelikle Evliya Çelebi'nin kendi annesi başta olmak üzere kız kardeşlerinin varlıklarından bahseden satırlar arasında en yakınlarının isimlerine bile doğru dürüst rastlamak mümkün değildir. Evliya Çelebi'yi böyle davranmaya sevk eden amilleri bugün kolayca bilmemiz mümkün değildir. İlk akla gelen onun eserini fazlaca şahsileştirmekten imtina ettiği fikridir. Bununla beraber dönemsel bir yaklaşım olarak bu çıkarım doğrulanabilir olmakla beraber muhtemel başka nedenleri de olabilir. Seyahatname'nin hacmi ve konuları ele alış biçiminden yola çıkarak bazı Evliya Çelebi araştırmaları otoritelerince **Seyyah Nedim** kapsamında değerlendirilen seyyahın ailesi hakkında sıradan, basit bilgiler bile vermemesi çok ilginçtir. Seyahatname, bir anlamda gezici bir müfettişin kaleme aldığı resmî bir raporun seyahat diliyle ifadesi edilmiş halidir de denilebilir. Evliya Çelebi'nin çalışmasına, nasihatnameler ve devlet işlerinin ıslahı ve yeniden toparlanması maksadıyla verilen risale ve takrirlerin bir başka biçimde hazırlanmış şekli de denilebilir. Tabii ki Seyahatname'deki bu ifadeler satır aralarına serpiştirilmiş olduğundan bunların ayrı bir çalışmada gösterilmesi gerekmektedir. Aslında XVII. Yüzyıl'da ve öncesinde Evliya Çelebi dışında başta Koçi bey, Kâtip Çelebi olmak üzere pek çok Osmanlı aydınının kötü gidişata dur demek maksadıyla kaleme aldığı risale, telhis, takrirler hazırladıkları bir dönemdir. Aynı şekilde geç dönemde Ahmed Cevdet Paşa tarafından yazılmış **Maruzat** isimli çalışma da bu tür çalışmaların uzantısı veya önemli son halkalarından birisi olarak da kabul edilebilir.

IV. Bölüm'de Seyahatname'de yer alan ifadelerden yola çıkılarak XVII. Yüzyıldaki Osmanlı Kadınların bütün yönleriyle tanıtılması hedeflenmiştir. Dönemin kadınların farklı hususiyetlerinin ele alındığı bu bölümde ayırt edici bir özellik olarak güzellik, giyim, kuşam ve sosyal hayatla ilgili telakkilerinin de hesaba katılarak değerlendirilmiş ve İslamiyet'in kadınların hayatlarına getirdiği düzenleyici esasların Osmanlı kadınlarında nasıl yansıdığı incelemeye tabi tutulmuştur. Aynı bölümde ayrıca gerek Müslümanlarla birlikte yaşayan gayri Müslimler gerekse Osmanlı hâkimiyetindeki topraklar dışında kalan diğer milletlere mensup kadınların giyim, kuşam başta olmak üzere isimlendirilmeleri, sosyal hayatta üstlendikleri rollerin ne olduğu, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde geçen somut ifadeler doğrultusunda tasvir edilecektir.

V. Bölüm'de ise Saray'da yaşayan kadınlar ele alınarak, öncelikle Padişah eşleri, kızları ve valideleri hakkında Seyahatname'ye derç edilen bilgilerin değerlendirmesi yapılacaktır. Bu kısımda IV. Murad"n kızı ve Melek Ahmed Paşa'nın hanımı İsmihan Kaya Sultan'ın hayatı geniş bir şekilde incelenecektir. Özellikle Osmanlı toplumunda saraylı, yüksek sınıf arasındaki gönül ilişkilerinde az görülen marjinal bir peri masalı evliliğinin öncesi, sonrası ve hüzünlü sonu üzerinde durulacaktır.

VI. Bölüm'de kadınları ifade için kullanılan Evliya Çelebi'ye has kelimeler iki gurup halinde incelenecektir. Doğrudan kadınları anlatan veya kadınlarla ilgili dolaylı da olsa bazı hususları anlatan kelimeler burada işlenecektir.

Özellikle İlahiyat eğitimi almış birisinin bu konuyu ele

almasındaki yegâne amil, 17. Yüzyılda kaleme alınmış önemli bir eserde anlatılan ve nakledilenlerle İslam'ın doğru bir bağını kurmaktır. Bununla birlikte ele alınan mevzu, İslam tarihinin medeniyet ve kültür şubesinde mutlaka tarihi yönüyle ele alınması gerekmektedir. Kadın ve kadın çevresinde cereyan eden pek çok konunun ehil kimselerce doğru bir anlatımla aktarılma zorunluluğu vardır.

İslam medeniyeti ve kültür tarihine ait bir konu olarak ele aldığımız Evliya Çelebi'nin gözlemlerine dayalı kadın konulu araştırmamızın en az diğer konular kadar önemli ve gerekli olduğu da bir vakıadır.

Bu çalışmamıza ileride daha farklı bir boyut katarak aynı dönemde kadının batıdaki durumunu ele alan bir başka paralel çalışmayla desteklemek düşüncesinde olduğumuzu belirtirken, mütevazı derlememizin benzer eksenlerdeki yeni araştırmalara bir öncülük etmesini dileriz.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden, bugüne kadar belli bir başlık adı altında yayınlanan seçkilerin yer aldığı müstakil eserler oldukça fazladır. Elinizdeki bu çalışma; 1995-1999 yılları arasında Almanya'nın Bamberg şehrinde iyi bir Osmanlı tarihçisi ve Türkoloji'nin değişik konularında pek çok çalışması bulunan danışman hocam Prof. Dr. Klaus Kreiser'in teşvikiyle doktora eğitimimi sürdürdüğüm yıllarda meydana getirdiğim müstakil bir araştırmanın yıllar içinde değişik ilavelerle zenginleştirilmiş halidir. Henüz Manüskript halindeki çalışmamız 1996-1997 yılında Otto-Friedrich Üniversitesi-Bamberg'de görevli Şikago Üniversitesi Profesörlerinden Prof. Dr. Robert Dankoff tarafından titizlikle kontrol edilmiştir. Bunun dışında metnin ortaya

çıkışından sonra pek çok değerli ilim adamı tarafından tetkik edilerek bazı hususlarda önerilerde bulunulmuştur. Bu isimler arasında Prof. Dr. Semih Tezcan ve Prof. Dr. Nuran Tezcan, Prof. Dr. Hakan T. Karateke, Doç. Dr. Teyfur Erdoğdu, Doç. Dr. Şeyma Z. Arslan ve Dr. Abdülhalim Koçkuzu sayılabilir. Hepsine müteşekkir olduğumu ifade etmeliyim.

Ayrıca metni kaleme alırken kelime seçimi ve metin biçimlendirmesinde edebiyatçı dostlarımızdan Dr. Süleyman Karaceil Dr. Rıdvan Özdinç, Dr. M. Fatih Şeker, Şemsettin Şeker ve Rahime Edibali'nin görüşlerini dikkate aldığımı belirtmem gerekiyor. Yine kitabın teknik oluşumunda basımla ilgili pek çok konuda karşılıksız yardım eden Ahmet Edibali ve Övünç Mete'ye teşekkür kelimesi az gelir. Bütün bu isimleri geçen zevat dışında teşekkür borçlu olduğum pek çok kişi olmakla beraber onları da bu vesileyle burada hayırla ve minnetle yâd ediyorum.

Bu çalışmamızı baskı öncesi okuma lütfunde bulunan değerli hocalarımızın yaptığı tenkitlere titizlikle uyulmaya çalışılmıştır. Eserimizin baskı öncesi yapılan kontrollerle olası yanlışları azalttığımıza inanmakla birlikte, hala mevcut olan hata, eksik, yanlış ve benzer bütün kusurların şahsıma ait olduğunu bir kez daha beyan etmek istiyorum.

Nurettin Gemici

İsam Kütüphanesi

Üsküdar 2011

Giriş

Tarihte Türk Kadını

Osmanlı'da Kadının Sosyal Hayatta Sahip Olduğu Mevkii

Bilindiği üzere Türkler, tarih boyunca kurdukları devletlerin tamamında kadınlara önemli görevler vermişlerdir. Tabii ki bu görevlerin önem derecesi bölgeden bölgeye devletten devlete farklılıklar arz etmektedir. Bu etkiyi belirleyen önemli amillerin başında sahip olduğu veya seçtiği dinler ile karşılaştığı kültürler gelir. Bu açıdan Türk kadınının tarihî serüvenini iyi takip etmek gerekmektedir.

Çalışmanın belli bir dönemi kapsaması nedeniyle İslam öncesi Eski Türklerde kadının sahip olduğu statü hakkında daha çok genel bilgiler vermek ve gerilerden konuyu ele almak yerinde olur. İslamiyet'i seçtikten sonra Türkler arasında kadının hukukî ve içtimaî yapısına etki eden unsurları, göçebe ve konargöçer hayatının sona erişi, yerleşik hayatın kaçınılmazlığı, yaşanılan çevrede ve bölgede sahip olduğu tabiat

şartlarıyla birlikte düşünmek gerekir. Osmanlı'da Kadın üzerine yapılan çalışmaların pek çoğu, konuyu Tanzimat'tan önce ve Tanzimat sonrası kadının sosyal ve hukukî mevki'i diye ikiye ayırmışlardır.

Çalışmamızda Evliya Çelebi'nin kadınlarla ilgili seyahatnamesindeki tespit ve gözlemleri irdelerken salt Müslüman Türk kadını hakkında söylenilenlerden ziyade onun dolaştığı geniş coğrafyada var olan çok kültürlü ve çok dinli bir toplum yapısına sahip Osmanlı'nın büyük bir resmini elde etmek mümkündür. Ayrıca Osmanlı topraklarında yaşayan farklı etnik kökenlerden gelen kadınların yanı sıra Osmanlı hâkimiyetinden kıtalarda, ülkelerde ve bölgelerde yaşayan kadınlar hakkında gözlem ve tespitlerde bulunmuştur. Evliya Çelebi'nin gerçekleştirdiği Avrupa, Asya ve Afrika'da uzak noktalara olan gezilerinde karşılaştığı kadınlarla ilgili izlenimlerine de yer verilmiştir.

Osmanlı Devleti Öncesi Türklerde Kadına Bakış

Osmanlı Öncesi Türk kadını üzerine yapılan çalışmaların tarihçesine bakıldığında Tanzimat sonrası Osmanlı geri kalmışlığına karşı başlatılan çözüm arayışlarının etken olduğunu müşahede etmekteyiz. İslam'ın yüzyıllardır süren etkisiyle kadınlarla ilgili meselelerde o günkü şartlarda dinî açıdan bir değişim imkânsız gözükmekteydi. Hürriyetin adıyla sembol olduğu Meşrutiyet idaresinin bile kadınların örtünme konusunda zaman zaman Osmanlı dönemi uygulamalarına dönüş çabaları buna güzel bir örnektir. Burada konu bu yönüyle ele alınmayacaktır. Batılılaşmanın da tesiriyle Tanzimat'tan itibaren başlatılan yenilik hareketinde Kadınların da dâhil edilmeye

çalışılmıştır. Ayrıca Türkçülük akımının önemli isimleri yeni bir Türk Tarih Tezi geliştirmeye yönelik çalışmalara hız vermişlerdir. İlerleme ve modern hayata monte edilmek istenen kadının toplumda etkin rol almasını temin sadedinde farklı bir metot izlenmiştir. İslam'ın kadın konusunda hükümleri, tavrı, tatbikatının çok az farklılıklarla belli oluşu Türk tarih tezi savunucuları için bir handikap olmuştur. Onlar da kendilerine göre bu açmazı dolambaçlı bir yol izleyerek aşma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu nedenle İslam öncesi Türk tarihinden getirdikleri sıra dışı örneklerle özellikle Müslüman Türk kadınına sosyal hayatta yeni roller yüklemeye çalışmışlardır. Aslında buna Müslüman olmayan bir dönemi esas alarak "Modern Türk Kadını Yaratma Projesi" de denilebilir. Bu devirlerden elde mevcut kaynaklardaki bazı münferit örnekler ışığında Modern kadın olgusu gerçekleştirilmek istenilmiştir. Özellikle Cumhuriyet sonrası dönemde bunun devlet eliyle gerçekleştirilmesi uğrunda büyük çabalar verildiğini de bilmekteyiz. Aşağıda tarafsızca vermeye çalıştığımız Türk tarihinde kadının yeri ve geçirdiği evrelere dair örneklerin arasında kitabımızın ana konusu olan Seyahatname'den bazı anekdotlar da ilave edilmiştir. Bundaki amacımız kadın konusunda klasik tezi desteklemekten ziyade metnimize anlaşırlık kazandırmakla ilintilidir. Türk Tarih tezine göre Türk kadınının tarihsel serüvenini şu şekilde özetlemek de mümkündür.

Türkistan'da yaşamış eski Türklerle ilgili eldeki kaynakların en önemlilerinden birisi Orhun Kitabeleri'dir. Bu kitabelerde yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla Türklerin yönetimde kadınlara bazı haklar tanıdığı aşikârdır. VII. Yüzyıl'da yazıldığı kabul edilen Orhun Kitabeleri'nde kadın, devlet işlerine yardımcı ve söz sahibi katun (hatun) tabiri altında

geçmektedir.

Devlet reisi olan kağanın eşi katun da kağanın hemen yanı başında töre gereği yüksek bir makama sahip ve kağanla beraber idarede söz sahibidir. Orhun Kitabeleri'nin bazı bölümlerinde hakan ve hatunun buyruğu ifadeleri yer alır. Türkistan bölgesi veya yaygın kullanımıyla Orta Asya'da yaşayan Türklerde kağan gibi katun (Hatun) da özel bir statüye sahiptir ve sıradan biri olarak kabul edilemez. Bilge Kağan ve Kültigin adına dikilen kitabede; hatunun farklılığı şöyle anlatılır: "Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutlu ülkesini öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın, millet olsun diye babam İlteriş Kağan ve annem bilge Hatunu (Tanrı) halk içerisinden çekip yukarı çıkarmış" (Ergin 1989: 21,35): "Bu alıntıda geçen ifadeler, o yüzyıllardaki Türkistan havzasında yaşayan Türk kadınının sosyal ve siyaset alanındaki konumunu nelerin belirlediğini de göstermektedir.

İslamiyet öncesi Türklerde kadın hakkında elimizdeki bilgilerden birisi de Türk destanlarıdır. Destanlarda sahip olduğu mevkii bakımından büyük bir önem arz eden kadın, şahsiyet bakımından kutsî hüviyete sahip olmanın yanında ilahi menşeli bir varlık olarak da kabul görmektedir. Yaratılış Destanı'nında geçen Ak Ana, Oğuz Kağan Destanındaki Oğuz'u doğuran anne, Ay Kağan ile Oğuz Kağan'ın hanımlarına destanda ayrılan satırlarda bunu görmek mümkündür. Göktürklerin yeniden bağımsızlığını ve millet olarak tarih sahnesine çıkışını konu alan destanda geçen Kurt'un erkek değil dişi yani ana oluşu da Eski Türklerdeki kadının mevkiini göstermesi bakımından ilgi çekici örneklerdendir.

Aslında İslamiyet öncesinde anlatılmış, dilden dile dolaşmış

Dede Korkut Hikâyeleri Türkler'in Müslüman oluşundan sonra orijinalliğine dokunulmadan İslamî motiflerle tekrar yazılmıştır. Görülecektir ki bu hikâyelerde İslam öncesi Türklerin sosyal hayatta sahip oldukları telakkiler ve düşünceler olduğu gibi bırakılmıştır. Bu da o devrin hassasiyetlerini bize olduğu gibi yansıtmaktadır. Dede Korkut hikâyelerinde, Türk toplumunda binlerce yıldır süregelen örf, adet ve geleneklerin tesiriyle kadına verilen ehemmiyet ve onun cemiyet içinde sahip olduğu konum ve önem metin içerisinde çarpıcı örneklerle bezenerek zengin pasajlarla işlenmiştir. Dede Korkut'un dünya görüşünde kadınların ve özellikle analık vasfına sahip olanların, Türk toplumunda saygınlıkları tartışılamaz. Fertlerin yetişmesinde önemli rolü ve nüfusun çoğalmasındaki birincil rolleri nedeniyle eski milletlerin tamamında olduğu gibi Türkler için de ana olmak ve çocuk sahibi olmanın ayrıcalığı hikâyelerde geniş biçimde yer alır. Aslında kadının doğurganlığının toplum için hayatî ehemmiyete haiz olduğu devirlerde çocuk sahibi olmanın sağladığı pek çok ayrıcalık dolaylı da olsa bu hikâyelerde ortaya konmaktadır.

Çocuksuz aileler veya evli erkeklerin toplumdaki statülerinin belirlenmesindeki kıstaslar de ailelerin bir an önce çocuk sahibi olmasını teşvik etmektedir. Dede Korkut, hikâyelerin birisinde geçen Dirse Han'ın, Bayındır Han tarafından verilen ziyafette çocuksuz oluşu bahane edilerek kara çadıra oturtulmak istenmesine verdiği tepki ölçüsüz denecek kadar fazladır. Çocuk sahibi olmamasının yaşattığı aşağılanmanın Han'ın psikolojisinde meydana getirdiği çöküş ve öfkesini eşiyle tartışarak gidermeye çalışması sorunun ne kadar çok boyutlu olduğunu göstermesi bakımından incelenmeye değer bir durumdur.

Eski Türklerde kadınlara anne oluşları üstünlük sağlamakla kalmayıp ayrıca onlara gereğince hürmet ve ilgi görmelerini sağlamaktaydı. Ana hakkı, Tanrı hakkına denk tutulurdu (Sümer 1967: 394; M. Ergin 1958: 27). Türkler'de ananın toplum içindeki yeri babanın akrabalarından önce gelirdi. Miras hakkından annenin faydalanmada çocuklar üzerinde de babanın hakkına benzer bir ayrıcalığı da vardı (Tezel 1983:1). İslamiyet öncesi Türkler kız-erkek çocuğu ayrımı yapmazlar ve Türk ailelerinde yeni doğan bir kız çocuğu üzüntü sebebi olmayıp, aksine neşe, mutluluk ve esenlik işareti olarak kabul edilirdi. Gerek kız gerekse erkek çocuklarının miras üzerinde hakları bulunmaktaydı. (Öğel 1988: 250).

Yerleşik hayat öncesi Türkler'de kadınlar çocuk doğurmak dışında savaşlarda erkeğinin yanında savaşmak gibi önemli bir vazifeyi de ifa etmekteydiler. Kaynaklara bakılırsa 743 yılında Moyun Çur ile Özmiş Tegin arasında cereyan eden savaşta taraflardan Özmiş Tegin savaşa eşiyle birlikte katılmıştır (Gömeç 1999: 102). Özellikle o dönemlerde Kadın savaşlarda yapılan kahramanlıkta erkeklerden geri kalmaz aynı şekilde ata biner, ok atar, silah kullanır ve güreşirdi. Başta Dede Korkut Hikâyeleri'nde ve Türk destanlarında olmak üzere Türk kadınının savaşçı yönüne yapılan vurgu oldukça fazladır (A. İnan 1972: 60; M. Ergin 1958: 11). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kanije'yi anlatan satırlarda kadınlarının normal hayatta toplumdan kopuk vaziyette hayatlarını sürdürürken kale savunmasında kendilerine duyulan ihtiyaç karşısında şartların zorlamasıyla birden Kanije surlarında düşmanla savaşmaları yadırganmaz aksine takdir toplar. Bu sıra dışı durum karşısında sergilenen yiğitlik karşısında Evliya Çelebi, kadınların

savunma adına yaptıklarını haklı ve yerinde bulur övmekten geri duramaz (Evliya Çelebi 2002: VI, 265, 318).

Ziya Gökalp İslamiyet öncesi Türk toplumunu konu alan yazılarında eski Türklerde kadının, hem erkeğinin yegâne dostu olduğunu ve hem de onun eksik yönlerini kapattığını iddia eder. On göre, kadın her alanda sürekli erkeğinin yanında yer alır. Eski Türk devletlerinden Göktürkler ve Uygurlar'da verilen fermanlarda kağan ve eşi hatunun imzası yer almaktadır. Türk hakanlarının fermanlarının işlerlik kazanabilmesi için kesinlikle Hakan ile Hatun buyurur ki diye bir ifadenin yer alması ve fermanın bu şekilde başlaması gerekmektedir (Gökalp 1970: 165). Resmi yazışmalardaki ortak imza Türkler'de kadının aile içindeki öneminin diğer toplumlara göre ileri seviyede olduğuna işaret etmekle kalmaz ayrıca kadının statüsünün erkekle aynı olduğunu göstermektedir. Eski Türklerde yalnız Hatunlar değil yine kağanların anaları da yeri geldiğinde idarede vazife alır. Mesela Uygurlar devlet düzenini kurmadan düşmanlarla savaşırken geride kalanların arasındaki nizamı Kağan'ın anası sağlamaktaydı (İzgi 1975: 151).

Türkler'de bir anlamda imparatoriçe diye isimlendirilebilecek olan Katun'un (Hatun) saygınlığı hem Kağan hem de halk nezdinde tanınmıştı. Hatun'un kendisine doğrudan bağlı bir ordusu ve ikametine tahsis edilmiş muhteşem bir otağ vardı. Hatun, kutlamalarda ve resmi törenlerde Kağan'ın solunda oturur, siyasî ve idarî konularda kendi görüşlerini açıkça ifade ederdi. Devlet idaresinde hatırı sayılır mevkî sahibi olan Hatunlar yine yabancı devletlerden gelen elçilerinin kabulünde Kağan'la hazır bulunurdu (Kafesoğlu 1988: 258; Rasonyi 1971: 57). Bununla da kalmayarak devletlerarası önemli anlaşmaları da

parafe ederdi. Mete Han'ın hatununun, Büyük Hun İmparatorluğu'yla Çinliler arasında akdedilen ilk barış antlaşmasında imzası bulunmaktaydı (Öğel 1988: 62).

Eski Türkler'de idarecilik üstlenmiş pek çok kadından tarihlerimiz bahsetmektedir. Özellikle Uygurlar, Oğuzlar, Göktürkler arasında zaman zaman devlet başkanlığı görevi üstlenen Türk kadınlarına rastlanmaktaydı. Meselâ Barçın Hatun, Türklerin Salur boyunda hâkimiyetini tesis etmiş, Oğuzlar arasında tanınmış beylik görevi yürüten yedi kadından birisi kabul edilmekteydi (F.Sümer 1967: 41). Yine Kirman'da kurulmuş olan Kutluk Türk Devleti'nin idaresini de Türkan Hatun isminde bir başka kadın yürütmekteydi (Üçok 1965: 69).

Eski Türkler'de kadının konumu ev içerisinde bir nevi idarecilikti. Kadın sadece çocuk doğurmakla kalmayıp onun eğitimini de üstlenirdi. İçinde yaşanılan çadır kurulması, ev halkının temel ihtiyacı olan kazak, çorap, eldiven vb.lerinin örülmesi, dikiş, nakış işleri, ekmek yapımı, süt sağma ve bundan yoğurt ve peynir yapılması, bunlardan sadece bazılarıydı (İzgi 1975: 159). Ayrıca kadınlar ev işlerinin yanı sıra avlanmak ve ziraat işleriyle de meşgul olurlardı.

Ziya Gökalp'e göre İslamiyet öncesi Türk toplumunda erkek ve kadınlar arasında içtimaî vazife dağılımında farklılık çok azdı. Hatta Türklerde cinsiyete bağlı işbölümüne de rastlanmamaktadır (Gökalp 1991: 102). Yine cemiyet içerisinde kadın erkek ayrımı söz konusu değildir. Çünkü Türkler'de kadın tabu değil, içtimaî bir varlıktır. Kadın her çeşit faaliyete iştirak eder. Bulunduğu cemiyetin vazgeçilmez bir unsurudur. Hatta kadınların bile din adamı olabilme hakkına da sahip

oldukları söylenir. Eski Türk boylarından Tölesler'de kadınların şaman yani din adamı olma hakkına sahip olduğu ve kadının cemiyetin merkezinde her zaman etkin bir role sahip olduğunu ispat etmektedir (İnan 1986: 79; İzgi 1975:147).

Türkler'de kadının dışlanmadan erkeklerle iç içe birlikte sosyal bütün faaliyetlere katıldığı bir gerçektir.

"Kadın örtünmez, haremde kalmaz, erkeklerden ayrı yaşamaz. Hatta aşırı serbest oldukları da söylenebilir… Erkeklerle bayramlara, şölenlere ve içki âlemlerine katılır; onlarla kımız ve şarap içerek sarhoş olurlar. Yalnızca katılmakla kalmaz, şölenleri, içki âlemlerini bizzat düzenler ve davetler verir. Kocası evde olmadığında, hatta özellikle kocası evde olmadığı zamanlarda misafirini tüm ev sahibi görevlerini yerine getirerek ağırlar. Ata erkekler gibi biner, bu, Avrupalılar'ı çok şaşırtır. Ok atar, öküz arabalarını kullanırlar, kocaları dama oynarken onlar aralarında oyun oynarlar. Kendi işleriyle uğraşırlar, pazara giderler ve kocaları paketlerini taşır… Ava ve savaşa katıldıkları da olur..."(Roux 2001: 271-273)

Eş seçiminde tamamen bağımsız olan kadınlar gönüllerinin dilediği birisiyle evlenebilirdi (Roux 2001: 274; İzgi 1975: 154). Çok geniş haklara sahip olan Türk kadınları, kocalarını şikâyet edebilir ve istediğinde ondan ayrılabilirlerdi (Öğel 1988: 261). Eski Türklerde istisnaları olmakla birlikte tek kadınla evlilik esastır (Çandarlıoğlu 2003: 93; Donuk,1982:163). Dede Korkut hikâyelerinde ve Türk destanlarındaki kahramanların çoğu tek evlilik yaptıkları görülmektedir. Meselâ "Dede Korkut Hikâyeleri"nde adı geçen Dirse Han kendisine çocuk doğuramayan eşini boşamamakta ve sevgili eşinin üstüne bir

ikinci evlilik daha yapmak fikrine kapılmamaktadır (İzgi 1975: 148; M. Ergin 1958: 27). Ayrıca destanlarda anlatılan kadın kahramanların da üzerlerine getirilmiş kuma ve ortakları yoktur (F.Sümer 1967: 392). Orhun Kitabeleri'nde de hiçbir şekilde çok kadınla evlenmeye dair bir atfa rastlanmaz. Çok eşlilik eski Türkler'de devleti idare eden sınıf ile çok zenginler arasında rastlanılan bir durumdur (İzgi 1975: 155-156).

İslamiyet öncesi Türkler'in tanıdığı bu serbestinin bir sonucu olarak kadın ile erkek arasında eşitlik içtimaî ve siyasî hayata damgasını vurmuştur da denilebilir.

İslamiyet’te Kadının Yeri

Bu sahada pek çok çalışma yapıldığından konu bağlamında kısaca şunlar söylenebilir. İslamiyet’te kadının konumuyla ilgili hükümler öncelikle Kuran-ı Kerim olmak üzere hadis-i şerifler de genişçe yer almıştır. Allah Teâlâ Kuran-ı Kerimi’nde anaya iyi davranın (Nisa/36) veya anaya iyilik edin (Enam, 151) buyururken, kadını önce analık yönüyle ele alarak ölçüyü koymaktadır. İslam’ın kadın konusunda kesin değişmez ölçüsünün çıkış noktası onun anne olmasıdır. Bir başka ayet-i kerimede “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "of!" bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!” diyerek dua et. (İsra, 23-24).” buyrulmuştur.

Yine “Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. Önce bana, sonra da ana-babana şükret

diye tavsiyede bulunmuşuzdur. (Lokman/ 14)"

"Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınması ile sütten kesilmesi, otuz ay sürer. Nihayet insan, güçlü çağına erip kırk yaşına varınca der ki: Rabbim! Bana ve ana-babama verdiğin nimete şükretmemi ve razı olacağın yararlı iş yapmamı temin et" (Ahkaf/15) buyrulmuştur. Aynı mevzuuyla alakalı olarak Allah Resulü de defalarca ashabını onların şahsında Muhammed ümmetini ikaz etmiştir:

Bir gün Allah Resulüne birisi gelerek şunu sorar: - İnsanlar içinde öncelikli olarak benim kendisine hizmet ve hürmet etmem gereken ve bunu hak eden kimdir?

Allah resulü de "Anandır" dedi. Peş peşe üç defa "anandır" dedikten sonra dördüncü de "babandır dedi.

İslam'ın kadına verdiği değeri bundan iyi anlatacak bir ifade de olamaz. Müslüman etrafında gördükleri kadınların annelik yönünü unutmadan hareket ederse doğru ve sağlam, adaletli bir bakış açısı elde eder. Cenneti bile annenin ayakları altına yerleştiren yani, bir kadının değerini cennetlerden bile değerli gören anlayış, zaman içinde rastlanan yanlış uygulamaların sebep olduğu yargılayıcı telakkilerle mahkûm edilemez. Şurası da unutulmamalıdır ki, kadınların tarihte yaşadıkları mahrumiyet ve mağduriyetler İslamiyet sonrası en aza indirgenmiştir. Bununla birlikte münferit veya belli bir dönemi kapsayan olumsuz görünümlerin genelleştirilmesiyle, İslamiyet'in kadına istenilen manada hakkını vermediği tarzında ithamların yerleşmesine neden olmuştur. Çoğu maksatlı olan bu düşüncelerin ve görüşlerin bugün bile devam ede gelmesinden Müslümanlar'ın dikkatsizlikleri ve bazı eksikliklerinin de payı olduğunu zikretmemiz gerekmektedir. Hala İslam toplumlarında

kol gezen yoksulluk, ezilmişlik, cehalet ve kültürsüzlükten kaynaklanan kadına karşı yapılan yanlış uygulamalar ve istismarları da görmemezlikten gelmemek gerekmektedir. Kadın hakları noktasında Müslüman olmayan toplumlarla kıyaslandığında bazı eksikliklerin hala devam ede geldiğini de unutmamak gerekir.

İslam'da beşer oluş ve kulluk bakımından, erkekle kadın arasında bir ayırım gözetilmemiştir. Erkek ve kadın, eşit derecede Allah tealanın emir ve nehiylerine tabiidirler. He ikisi de Allah'ın dinini yaymak, dünyada iyiliğin hâkimiyeti ve orada başta kendileri olmak üzere sadece yüce yaratıcıya ibadet edilmesini sağlamakla mükelleflerdir. İslâm'da asıl din demek olan, Hz. Âdem'den itibaren devam eden tevhit akidesi gereği, ubudiyet bakımından kadınla erkeğin eşit olduğunun bilincindedir. Bütün insanlar mükellifeyetler bağlamında eşittir.

İslam'da kadın hiçbir zaman ikinci derecede bir değere sahip değildir. Temel prensip kadın olsun erkek olsun" takva (sakınma) üstünlük sebebidir" (Hucurât13). Yine Yüce Allah Kurân-ı Kerim'de, farklı fizyolojik ve psikolojik yapıya sahip olan kadın ve erkeği birbirinin tamamlayıcısı olduğunu "Onlar (Kadınlar) sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz" sözüyle ifade eder (Bakara/187). Yine kadın ve erkeğin Allah katında eşit olduklarına vurgu yapan ayetlere göz atmak yeterlidir:

"Ben, erkek olsun, kadın olsun içinizden hiçbirinizin emeğini geçersiz saymayacağım (Al-i İmran/195) ve "O'nun varlığının delillerinden (Allah'ın ayetlerinden) biri de kendileriyle kaynaşmanız için size kendi nefislerinizden eşler yaratması ve aranıza sevgi ve merhamet koymasıdır. Şüphesiz bunda, düşünen bir toplum için ibretler vardır." (Rum/21).

İslâm dininin kadına tanıdığı hakları doğru anlayabilmek için İslam öncesi toplumlara ve medeniyetlere bakılabilir. O zaman kadının durumu çok iyi ve doğru anlaşılabilir. Detaylarına girmeden kısaca söylenecek olursa, **kadının gerçekten bir insan sayılıp sayılmayacağı, rûhu olup olmadığı, mülkiyetinin erkeğine ait olduğu, mirastan hisse alamayacağı, eşinin vefatından sonra kendisi de mirasın bir parçası sayılması** gibi aşağılayıcı uygulamaları İslam ortadan kaldırmıştır. Her şeyden önce kadının da birey ve insan olduğunun altını çizmiş, mirasta hakkını korumuş gerekli hallerde idareciliğe yükseltmiş ve olması gereken yere koymuş ve bunun korunmasını istemiştir.
İslam'ın daha ilk dönemlerinde kadınlardan da biat alınması ve konunun Kur'an-ı Kerim'e açıkça yer alması, (Mümtehine,13) İslamiyet'te kadının hür ve bağımsız bir birey olarak düşünüldüğünü gösterir.

İslam'a göre, **kadın ve erkek sahip oldukları temel haklar bakımından eşittir.** Bu temel insani hakların başında **yaşama hakkı, mal mülk edinme ve tasarruf edebilme hakkı, kanunlar karşısında eşit ve adil muamele görme hakkı, hane dokunulmazlığı, şeref ve haysiyetinin muhafazası, inanç ve düşünce hürriyeti, evlenme ve çocuk sahibi olma hakkı, özel hayatının mahremiyeti ve dokunulmazlığı, devletin kadın erkek ayırmaksızın asgari geçim sağlayacak ortamı hazırlama zorunluluğu** gelmektedir. Ayrıca İslam'ın ilk yıllarından itibaren zaman zaman kırılmalar ve tersi örnekler görülse de kadın her zaman hayatın içinde olmuştur. Fakat İslam devletlerinin çöküş ve geçiş zamanlarında da en çok zarar gören kesim de maalesef kadınlar olmuştur. İlk dönemin **erkeklerle birlikte camide**

ibadet eden, Allah resulü ve halifelerle aynı ortamda oturan, sorular soran veya açıklamalar isteyen kadın tipi yüzyıllar içinde biraz daha içe dönük hale dönüşmüştür. İslam'ın Asr-ı Saadet'inde **halifelere uygulamalarından ötürü itiraz edebilen kadın** profilinin korunamadığı bir vakıadır. Özellikle **XVII. yüzyıl bağlamında söyleyecek olursak cehaletle malul ve sosyal hayattan kısmen de olsa dışlanmış kadın tipine** doğru bir kayışın söz konusu olduğunu da Seyahatname ve paralel dönemi anlatan çalışmalardan çıkarsamak mümkündür.

Özellikle dört halife içinde en celallisi olan **Hz. Ömer'e Cuma hutbesinde kadınlara verilen mihri düşürülmesini savunan konuşmasına o an mescitte bulunan samimi Müslüman bir kadının itirazı** ilginçtir. Bundan daha şaşırtıcı olanı Hz. Ömer'in insanlar arasında yanlışını düzelten birisine kızmak yerine kendi hatasını kabul edip tashih etmesidir.

İslam tarihine ve İslam'ın yaşandığı beldelerdeki uygulama farklılıkları veya eksikliklerinin temelinde İslam'a yeni giren milletlerin geleneklerinden kopamamaları ve bu meselede eski alışkanlıklarını devam ettirmek dâhil olmak üzere gösterdikleri zaaflar olduğu söylenebilir.

Bu bölümün **sonucu** yerine söylemek gerekirse gerek Kuran-ı Kerim gerekse hadislerden ve İslam âlimlerin çoğunluğunun görüşü olarak şunlar söylenebilir: **"İslam inancına göre kadın ve erkek birbirlerine eşittir. Miras ve şahitlik gibi bazı füruat kabilinden hususlardaki zahirdeki farklılık bir imtihan sırrıdır.** İşin özü samimiyetle ihlâsla kadınlar hakkındaki yanlı anlayışlardan uzak bir yol takip edilmesi elzemdir. İslam'ın kadın anlayışının özünde eşitsizlik söz

konusu değildir.

Müslüman Türk Devletlerinde Kadının İçtimaî Mevkii

İslamiyet'i kabul eden Türkler geçmişin mirasını devam ettirerek önceden olduğu gibi kadına önem vermişlerdir. Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden sonra kurulan Karahanlı ve Selçuklu devletlerinde kadınlar, ictimaî statülerini ve siyasi etkinliklerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Melikşah'ın annesi Terken Hatun'un siyasette etkin oluşu ve II. Kılıçarslan'ın kızı Gevher Nesibe Hatun'un cemiyet içinde kamu yararına vakıflar tesis etmesi bunun en güzel örnekleridir. Ahilik teşkilatının Baciyan-ı Rum adı altında oluşan yapılanması bile ilgili dönemde kadınların konumlarını doğru tespit edebilmek adına ilginçtir (Bayram 1987: 9-10-51, Ş. Şeker 2009: 64-67).

Bilindiği üzere Anadolu'da Ahilik teşkilatı bünyesinde oluşturulan Baciyan-ı Rum teşkilatındaki kadınlar, askerlik başta olmak üzere içinde yaşadıkları toplumların menfaatine olan içtimaî ve iktisadî sahalarda yer alıp faaliyet göstermekten çekinmediler. Moğollar'a karşı Kayseri şehri savunmasında olduğu gibi gerektiğinde savaşa katılmaktan çekinmediler. Diğer zamanlarda Ahiler'e ait tekke ve zaviyelerde üzerlerine düşen görevleri eksiksiz yerine getirdiler (Ş. Şeker 2009: s.64-67).

Selçuklular'da kadının durumunda fazla bir değişiklik görmeye imkân yoktur. Özellikle Sultan'ın hanımı sarayda ve devlet idaresinde önemli bir etki alanına sahiptir. Kendisine her konuda danışılmakta olan Hatun'un kendine bağlı olan ordusu ve hazinesi bulunmaktadır. Kardeşi İbrahim Yınal karşısında zor duruma düşen Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e, hanımı Altuncan ordusuyla gelerek destek olmuştur (O. Turan 1969: 127).

Hatunların ellerinde tuttukları güçler zaman zaman devleti zaafa da uğratmış ve zor durumda bırakmıştır. Nizamü'l-mülk kadınların devlet yönetimine müdahil olmalarını doğru bulmaz. Ünlü eseri Siyasetna'mesinde kırk üçüncü fasılda peçe taşıyanlara dair kısımda şöyle demektedir: Bilhassa, peçe taşıyan ve akılları mükemmel olmayan kadınlar: Onların gayeleri, yerinde kalacak olan asil bir nesildir. Ne kadar asil olurlarsa, o kadar daha layık, ne kadar namuslu (mesturter) ve dindar olurlarsa, o kadar övülmeye değer. Padişah karıları ferman verici oldukları takdirde, (onlar) hep garaz sahiplerinin duyurduklarını emrederler; erkeklerin dışarıda gördükleri ahvali kendi gözleriyle gördükleri gibi göremezler, sonra kadın hacib veya hizmetçi gibi onların yardımcılığında bulunanların söyledikleri gereğince ferman verirler. Bunun neticesi olarak, onların fermanları, çoğunlukla hakikat hilafına olur. Bundan ise fesat doğar; padişahın haşmeti zarar görür; halkı sıkıntı içine atarlar; mülk ve dinde karışıklık meydana gelir; insanların ve reayanın malları telef olur, devlet büyükleri incinmiş olurlar. Bütün devirlerde padişah eşinin padişaha musallat olduğu her zaman, rüsvaylık, şer, fitne ve fesattan başka hiçbir şey hâsıl olmamıştır (Nizamü'l-Mülk 1982:235).

Melikşah'ın hanımı Terken Hatun'un Melikşah'ın vefatından sonra henüz küçük bir çocuk olan oğlunu, sultan yapabilmek için

giriştiği mücadelenin sonucunda devletin başına açtığı gaileler buna bir örnektir (O. Turan 1969: 128; Kafesoğlu 1973: 189).

İslamiyet'i kabul eden Türkler arasında kadınlar ve erkekler toplum içinde beraber bulunmakta ve rahat hareket etmektedirler. X. yüzyılda Türkler arasında bulunan Arap asıllı İbn Fadlan bu serbestliğe dikkat çeker. O Abbasi hâkimiyetindeki topraklardaki kadınlarla karşılaştırarak kadınların erkeklerden kaçmamaları ve erkeklerle birlikte yiyip içmelerini yadırgar. (Şeşen 2010: 31-36-46-52).

Bu yazılanlardan çıkarılan sonuç; X.-XII. Yüzyıllarda İslamiyet'i kabul eden Türkler arasında haremlik ve selamlık konusunda net bir ayrışmanın olmadığı anlaşılmaktadır. Bunu sadece göçerliğe bağlamak da tek başına yeterli değildir. XIII-XIV. yüzyıllarda bile Sultan hanımlarının toplum içinde ayrıcalıklı oluşları ve sosyal hayatta etkin oldukları ve diğer kadınlarla birlikte içtimaî hayatta yer aldıkları da bir vakıadır.

Osmanlı'da Kadına Bakış

Osmanlı'da kadınının sosyal, siyasî, iktisadî, kültürel anlamda geçirdiği istihaleleri görmemezlikten gelerek onu 600 küsur yılı tek bir bütün olarak değerlendirip ele almak yanlış neticeler verir. O bakımdan Osmanlı Devleti'nde kadını, en kabaca biçimiyle Bursa- Edirne-İstanbul dönemleri olarak bile inceleyecek olsak birbirinden farklı pek çok bulgulara ulaşmamız mümkündür. Fakat burada önümüze çıkan bir güçlükse erken dönem Osmanlı Devleti ve dönemin Bursa ve Edirne'si hakkında eldeki arşiv kayıtlarının azlığı yokluğu ve ilgili konulardaki yazılı kaynakların yetersizliğidir. Mevcut olanlar eserlerin bazıları da daha geç tarihte kaleme alınmıştır. Karşılaşılan zorluğu aşmak için tarihlerin yanı sıra yerli ve yabancı müellifler tarafından kaleme alınmış seyahatnamelere bakmak gereklidir. Bu seyahatnamelerin ışığında gelişmeler gözden geçirilirse daha doğru bir tahlil yapmak mümkündür. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Osmanlı topraklarına gelmiş olan Mağrip'li seyyah İbn Batuta'nın 1325-1349 arasında gerçekleştirdiği seyahatinin bir bölümünde o günkü Anadolu hakkında bilgi vermiştir. Eserinde Osmanlı ve diğer beyliklerin idarî siyasî yapısının yanında

sosyal hayatı işleyişi hakkında bazı hususları açıklar. Ayrıca konumuz bağlamında Anadolu'da farklı coğrafyalarda yaşayan kadınların yaklaşımlarını tahlil ederek değerlendirir. Özellikle kadın-erkek ilişkileri, sosyal hayatta kadının aldığı role dikkat çeker. Anadolu'daki kadınların karşı cins olan erkeklerle rahat ve serbestçe konuşmaları karşısında mağrip ve Asya, Afrika ve Araplar'ın yaşadığı yerlerdeki kadınların durumunu düşünerek hayretini gizleyemez. Bu tespitlerden yapılan bir ters okumayla Anadolu dışındaki Müslüman memleketlerinde kadınların sosyal hayattaki durumlarının geriliği veya kadınların sosyal hayatta alabilecekleri rol ve etkinin geleneğin ve Arap kabileciliğinin namus telakkilerine kurban edildiğini anlamaktayız. Oysa ki XIV. yüzyılda Anadolu'da yaşayan kadınlar, İslam öncesi hayatta kendi toplumlarında sahip oldukları bazı ayrıcalıkları İslam sonrasında korumuşlar ve islamî formlara dönüştürmüşlerdir. Bu da haliyle onlara sosyal hayatta aktif biçimde rol almaları imkânını bahşetmiştir de denilebilir. İbn Batuta'da geçen ilgili satırlarda bunu açıkça görmek mümkündür.

> "Burada tanık olduğum ilginç durumlardan birisi de Türkler'in kadınlarına gösterdikleri aşırı hürmetti. Öyle ki Türkler'in arasında kadınların değeri ve itibarı erkeklerin fevkindedir." (İbn Battuta, ts: 329-337).

Anadolu'daki kadınların erkeklerle karşılaştıklarında veya bir araya geldiklerinde çekinmediklerini ve kaçmadıkları da İbn Batuta'nın gözünden kaçmaz. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in oğlu Orhan Bey'in eşi (Nilüfer Hatun) onu misafir etmesini ve yemek ikram etmesine hayran kalarak eserinde bahsetmeden geçemez. (ibn Batuta: 311-312). XIV. Yüzyıl'da ağırlıklı olarak konar-göçer yaşayan Türkler

arasında veya şehirlere yerleşmemiş Türk boyları arasında kadınlar, erkeklerle birlikte bir arada bulunurlar birbirlerinden asla kaçmazlardı (O.Turan 1969: 130).

Kadınların sosyal hayatlarındaki bu değişimin bir gerileme olduğuna kani olan bazı araştırmacılar bunu eserlerinde dile getirmişlerdir. Kadının sahip olduğu bu statünün nasıl ve ne şekilde bozulduğunu veya değiştiğini ve buna etki eden amilleri kolayca saptamak ve hüküm vermek kolay değildir. Bunlardan Yılmaz Öztuna'ya göre Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden sonra kadının içtimai mevkii menfi anlamda etkilenmiştir (Öztuna 2004: 226). Türk Kadını hakkında araştırmalarıyla tanınan Nermin Abadan Unat, kadının toplum içinde değişen rolünü Türkler'in İslam'ı kabullerinden sonra Arap kabile kültürü ve İslamiyet'in tesirinde kalmasıyla irtibatlandırır. Bunun özünde kaynağını İslam dininden alan İslam hukukunun kadın haklarına getirdiği sınırlama ve hak daraltmasının olduğunu ifade eder. Bu durum zaman içinde fukahanın etkinlik kazanmasıyla kadının sosyal hayattan tamamen olmasa da çekilmesini tetikleyen bir olgu olmuştur (Unat 1982: 8). Burada bir cümleyle ifade etmek gerekirse gerilemenin yukarıda ileri sürülen nedenlerle doğrudan bir ilgisi yoktur. Bunun ortaya çıkışında gerek İslam'ın yanlış yorumlanması gerekse uygulamada rastlanan münferit yaklaşımlarla ilgisi bulunmaktadır.

Türk kadını odaklı yapılan benzer çalışmalarda bu görüş ve bunun eleştirisi geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Bizim XVII. yüzyıl ekseninde ele aldığımız Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde her iki tarafın görüşlerini teyit eder mahiyette bazı satırlara rastlamak da mümkündür. Bazı çalışmalarda Türk kadınının İslam'dan sonra içine düştüğü iddia

edilen zor durumu ve geriliğinin nedenleri arasında Osmanlı devletinin Bizans'ın yerine kendisini ikamesini öne sürmektedirler. Osmanlı devletinin Bizans kurumlarından başta saray teşkilatı olmak üzere bazı müesseseleri, kendi bünyesine katarken içselleştirdiği savı da bunlar arasındadır. Bölgelere göre konu ele alındığında sadece Bizans etkisi değil İran adet ve ananelerin kültürel etkileşimde hatırı sayılır bir payının olduğu bu teze eklenmektedir.

Geç zamanlı yapılan çalışmalarda (Gerber, Jennings) örtünme ve harem anlayışı dışında kadının tamamen toplumdan dışlanmadığı da bir gerçektir. Kadının sosyal hayattan elini eteğini çekmesini din dışı nedenlere bağlayanlar da olmuştur. Onlara göre bu değişimin sebepleri farklıdır. Bunlardan ilki yeni topraklarda sürdürülmek istenilen hayatın cereyan ettiği coğrafi bölgedir. İkinci en önemli sebep İslamiyet'i kabulden itibaren nerdeyse 300-400 yıldır süregelen göçerliğin büyük ölçüde sona erdirilip şehirlerde iskân olup yaşamaya başlamalarıdır. Bu fikrin önderliğini yapan İlber Ortaylı (Ortaylı 2001: 7) konuyu özetle şu şekilde açıklar: Osmanlı sosyal hayatında, kadınların erkeklerle olan münasebetlerinde sahip oldukları dinî yaklaşımlardaki çeşitlilik fazlaca etken değildir. Başta düğün, ölüm ve benzeri sosyal merasimlerde takınılan tavır benzerlikler arz eder. Anadolu'nun köylerinde farklı din mensuplarının kutlamaları benzerlikler taşır. Bugün bile Yunanistan'da kadın üzerinden yaşatılan namus geleneği ve bunun devamının sağlanması için işlenen cinayetler belki de 400 yıl birlikte yaşanılan Osmanlı toplumunun sosyal mirasının kötü yorumlanması olarak da algılanabilir. Gerek Hıristiyan gerekse Müslüman kökenli köylü bir gelinin hayatı ve yaşadıkları, gündelik hayatı, çevresi ve yapa geldikleri

aslında birbirinden farklı değildir. Ona göre, aynı coğrafyanın çocukları olan, yüzyıllardır birlikte yaşayan Ermeniler, Türkler, Rum-Ortodokslar ve Musevi aileler arasında sosyal hayatta paralel izdüşümler mevcuttur. Nerdeyse milliyetçi düşüncelerin tezahür ettiği Fransız İhtilali'ndan çok sonraları bile Osmanlı devleti dâhilinde yaşayan halklar, dinleri ne olursa olsun "millet" sistemini benimsemişlerdir. Bu sayede birlikte bir arada ortak bir hayat tarzını paylaşmışlardır.

Ortaylı, Türk tarihi içinde Osmanlı kültürünün aile hayatı açısından farklı bir dönem arz ettiği ve özellikle kadın-erkek ilişkilerinin formatında hiç de etnik ya da dinsel kültüre bağlı bir süreklilik bulunmadığını savunur. Etnik köken ve din, tarih yorumunda böyle belirleyici bir etkiye sahip değilse, bu belirleyici etki nereden gelmektedir? (Ortaylı 2001: 115-116) Ona göre coğrafyadan kaynaklanan bu kültürel atmosfer daha önemli bir etkendir:

"Bizde Germen toplumlarındaki gibi kadınla erkeğin beraber yaşaması söz konusu değil, bu çok önemli, bilinmesi gereken bir nitelik. Bu durum aşağı yukarı Akdeniz coğrafi kültürel kuşağını kapsıyor, Müslüman'ı, Hıristiyan'ı ve Yahudi'siyle hep bu kültür kuşağının adamları. Mesela eski Floransa tarihine baktığımız zaman, 13. 14 ve 15. yüzyıllarda genç kızların sadece pazar günleri, mürebbiyeleri yanında olarak pazar ayini için kiliseye gidip gelebildiğini; bunun dışında bütün zaman evlerinde konaklarında kapalı kaldıklarını görüyoruz (Ortaylı 2001: 115-116). Buradan anlaşılacağı üzere coğrafî etkenlerin kadınların durumunun gerilemesinde daha baskın olduğu tezi biraz daha inandırıcı gelmektedir.

Sosyolojik anlamdaki açıklamalarda da bunun farklı bir boyutu

irdelenmiştir. Kadının sosyal hayattan çekilmesini sosyolojik olgularla değerlendiren İsmail Doğan, Osmanlı Ailesi isimli yapıtında; Türk Toplumu'nda kadının tarih içinde tedricen sosyal hayattan tecrit edilmesini yerleşik hayata geçilmesiyle ilintiler. (Doğan 2001: 25). Aslında yukarıdan itibaren sıralanan tezlerin tartışılması haklı ve haksız yönlerinin tespiti için müstakil bir çalışma gerekmektedir. Yerleşik hayatın gerektirdiği barınılacak, kalınacak yer demek olan hane kültürünün oluşumunda mahalli kültürlerin de etkisini unutmamak gerekir. Göçebe kültüründen gelen hayatın verdiği rahatlıkla evde kullanılan eşyanın sınırlı oluşu önceleri kadın ve erkeği aynı mekânı paylaşmaya zorlamıştır. Ailenin büyümesiyle artan mekân ihtiyacı büyük hanelerin yapımına zemin hazırlamıştır. Mekânda ortaya çıkan ferahlık bir arada yaşayan kadın ve erkeği aynı ortak mekânlar içinde fakat farklı bölümlerde yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Bu ayrışma sonradan kültürel etkileşimin tesiriyle hane büyüklüğüne bakılmaksızın toplumun bütün katmanlarına dağılmış olabileceği gerçeğini de eklemek gerekir.

Buna paralel olarak toplum içinde kadın ve erkeğin dinsel motiflerle ortaya çıkan görev dağılımı olgusunu eklemek gerekir. Aynı şekilde kadın ve erkek, dinin kendilerine yüklediği sorumluluğu özel mekânlarında yürütme isteği de klasik tabirle selamlık ve haremlik düşüncesine zemin hazırlamıştır. Müslüman Türk toplumunda bu görev dağılımına kaynaklık eden meşhur hadis şu şekilde rivayet edilmektedir: "Sizin her biriniz birer çobansınız ve her biriniz sürünüzden mesulsünüz; Devlet başkanı bir çobandır ve yönetimi altındakilerden mesuldür. Erkek, aile fertlerinin çobanıdır ve onlardan mesuldür. Kadın, kocasının evinde çobandır ve çocuklarından mesuldür. Hizmetçi (işçi),

efendisinin/işvereninin malının çobanıdır ve onlardan mesuldür. Hâsılı her biriniz birer çobansınız ve her biriniz (kendi) sürüsünden mesulsünüz." (Buhari, Nikâh, 81)".

Farklı kültürlerle karşılaşmayan ve merkantilist toplumlarda emek gücüne duyulan ihtiyaçtan dolayı uzayıp giden işlerin çokluğu ve uzunluğu kadın ve erkeği birlikte iş yapmaya zorlamaktadır. Bu sebeple modern usullerle tarım ve hayvancılığın yapıldığı bugünün Anadolu'sunda kırsal kesimde kadın hala eski Türk geleneklerinin sağladığı rahatlıkla erkekten saklanmaz ve birlikte çalışırlar. Bu bir anlamda Anadolu'da Selçuklu, beylikler ve Osmanlı idaresinden günümüze kadar kırılmalarla devam eden bir kalın çizgidir. Bazı yörelerde içe kapanmışlık ve namus telakkilerinin hayatın merkezine alınması ve bazı bölgelerde de İslam'ın kadına olan yaklaşımının yerleşik hayata geçişle sosyal hayattan tecrit olarak algılanması sebebiyle bu durumun istisnaları olmuştur. Anadolu Selçukluları'yla başlayan kadının dindarlaşması ve tesettüre bürünmesi ve içtimai hayattan el etek çekmesi Osmanlı Devleti'nde de tamamen hâkim olmasa da kuvvetli denecek ölçüde etkili olduğu da bir gerçektir. Osmanlı Devleti'nde kadının toplum hayatında serbestîsi için daha geç dönemleri beklemek gerekecektir. Özellikle 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı özünde, kadınlara dönük yeni bir şeyler vaat etmemesine karşın genel planda hürriyetleri artırıcı ve tetikleyici yönüyle bu meselenin gündem kazanmasına yol açmıştır. Bu sebeple Osmanlı'da kadın veya Türk kadını merkezli çalışmalarda Tanzimat öncesi ve sonrası olarak konu iki ayrı bölümde incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Sosyal Hayatta Kadın

Osmanlıların uç beyliği döneminde bile kadın-erkek ilişkilerinde eski Türk örf ve adetlerinin izini taşımaktaydı. Daha sonraki dönemlerde bu görüş değişerek özellikle İstanbul'un fethinden sonra dini yorumlamada formel anlayışın; etkisiyle Kadı-zadeliler nevinden selefi, katı ve telif kabul etmez gurupların yükselişe geçişiyle farklı bir yapıya bürünmüştür. Bunda ayrıca şehirleşme ve yerleşik hayata geçişinde umulamayacak kadar çok etkisi de vardır. Bunu en çok tebarüz ettiren bir başka oluşum saray kurumunun Osmanlı'da aristokrat, kentsoylu bir yüksek sınıfın ortaya çıkışına neden oluşudur. Müziği, eğlencesi, törenleri, yeme içme kültürü içinde yaşadığı halktan farklı bu zümre kendisi dışındaki dünyada olup bitenlere tamamen bigâne kalmasa da onunla eş kültüre kendisini asla indirgememiştir. Osmanlı'da harem'in tesisi II. Murad dönemine kadar götürülmektedir. Haremin inanılmaz derecede kalabalıklaşması Kanuni devrindedir. Bu da bir anlamda kadını sosyal hayatta belli bir alana yerleştirme girişimin resmiyetteki tezahürüdür denilebilir (Ülkütaşır 1967: 49).

Tesettür uygulaması sadece Müslüman halkları değil aynı

zamanda aynı coğrafyayı paylaşan diğer din saliklerini milliyetleri ne olursa olsun etki altına almıştır. Yüzün peçeyle örtülmesi uygulaması paralel bir biçimde Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün halkları içine almışsa da uygulanmasında bölgeler arasında farklılıklar da görülmüştür. Bunun istisnasını Rumeli ve İstanbul'da yasayan kadınlar oluşturmaktadır. Buralarda yaşayan kadınlar, her tarafta kullanılan, yüze takılan kalın kumaştan mamul peçeyi kısmen açıkta bırakarak kullanmalarıyla farklarını ortaya koymuşlardır. (Faroqhi 1998: 125). Fakat kadının yaşam alanı olarak saray, köşk, yalı, konak ve mahallesinde cumbalı, kafesli eviyle sınırlandırılarak içtimaî hayattan tecrit edilmesi de söz konusudur.

Öncelikle kadınlarla ilgili mevzularda tavizsiz dinsel yorumlar ve dış kültürel tesirler ve yeni gelinen coğrafya Osmanlı Devleti'nde kadınların sosyal hayatındaki aktif rolünden alarak pasifize eder. Osmanlı Devleti'nde kadınlarla ilgili yazılmış pek çok çalışmada birbirinden alınarak tevatür derecesine varan yaygınlıkla konuya argüman olarak getirilen Kanuni Dönemi'ndeki çamaşırcı kadınlar veya bohça ile dolaşan satıcı Yahudi kadınları ve onların meydana getirdiği ahlakî tahribat sıkça aktarılır.

Osmanlı Devleti'nin kadınlara karşı mutlak iyi adına gerçekleştirdiği bu türden düzenlemeler onların başta kıyafetleri veya ev dışındaki yaşam alanlarını kapsamaktaydı. Duraklama dönemlerinde Mümtaz Turhan'ın "Kültür Değişmeleri" isimli çalışmasında ele aldığı gibi neredeyse XVII. yüzyıl sonuna kadar Cihangir, Fatih, gözü pek ve yenilgi tanımaz Osmanlı insanının "Weltanschauung" diyeceğimiz dünya görüşü ve mantalitesi tersyüz oldu. Özellikle trajik Viyana bozgununun

ona kendi özgüvenini bile kaybettirecek bir ruh haline sevk ettiği de söylenebilir. Bu konuyu adı geçen eserde şu şekilde kısaca tasvir etmektedir:

Diğer taraftan Viyana bozgununa kadar zaferlerle dolu, uzun ve şanlı tarihi boyunca Avrupa kıtasında tek ciddi bir mağlubiyet tanımayan, karada ve denizde asırlarca rakipsiz bir surette hâkim olan, tahtından krallar indirip hükümdarlar nasp ve himaye eden bir imparatorluğun garp âlemi karşısındaki psikolojik atitüdü sadece üstünlük duygusuyla vasıflandırılabilir. Bu hissin sevkiyle daima hakir görüp her nevi inkılâp ve ve tekâmülüne karşı lakayt kaldığı bir dünyadan bozgunla neticelenen ilk darbeyi yediği zaman, mağlubiyetinin sebeplerini kavrayamamış, onu eski bir müttefikin; J. Sobieski'nin ihanetine veya kumandanının beceriksizliğine hamletmişti (Turhan 1987: 148).

Bu şoku üzerinden atamayan Osmanlı'nın buna doğru gidişinin sebeplerini, ipuçlarını Seyahatname'nin satır aralarında bulmak mümkündür.

Osmanlı'da sosyal hayatın değişmesinde etkin olan saiklerden birisi de İstanbul, İzmir gibi liman şehirlerinde bir kısmı fetih öncesinde kalan bir kısmı da değişik sebeplerle oralara yerleşmiş olan topluluklardır.

XVI-XVIII yüzyılları arasında ekonomik ilişkilerin sıklaştığı dönemde İstanbul'da batılı koloni diyebileceğimiz bir zümrenin varlığına da şahit olmaktayız. Bunlar içinde Venedik Balyosu, daimi statüdeki elçilikler, ticaret, sanat ve zanaat erbabı sayılabilir. Bunlar'ın İstanbul'da

mekân tutması ve batılı bir hayat tarzını ilk defa ciddi olarak Osmanlı sarayının içine ve yüksek tabakanın arasına sokmaya muvaffak olmasıyla orduda başlatılan yenilikler kısa zamanda eğitim, hukuk ve iktisat sahalarına sıçramıştır. Bu değişime ortalama insanın iştiraki daha geç dönemdedir. Ferdî bazda ve kadınlar arasında bazı moda akımların yaygınlık kazanmasına müsaade edilmemiştir.

Osmanlı Devleti'nin de bu tür abartılı olan toplumsal değişikliklere karşı kadınları yola getirmek adına her devirde olduğu gibi kanunlara ve fermanlara sığındığını görmekteyiz. Sultan III. Osman, Osmanlı'da kadının örtüsünün bir parçası haline gelmiş olan peçenin hem siyah hem de kalın kumaştan olmasını yani şeffaf olmamasını zorunlu kılar. Bunu sırasıyla boğazda kadınlı erkekli sandal sefalarının yasaklanması sadece saray halkıyla tahdidi takip eder. Kadın erkek bir arada mesire yerlerine bulunulmaması ve kaymak satan dükkânlardan alışverişlerine mani olunmasına kadar uzanan yasaklar zinciri ihlallerle birlikte sürüp gidecektir (Ahmet Refik 1987: 60). Bu konularda son zamanlarda hazırlanan Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları'nda* Basiret gazetesi esas alınarak 1870 yılı İstanbul'unda kadınların giyim kuşamları ve alışveriş için nerelere gidebileceklerini belirleyen düzenlemeler hakkında pek çok malumat bulunmaktadır. (Basiretçi Ali 2001: 173, 499, 602). Osmanlı'da kadının giyimi kuşamı noktasında çıkarılan ferman, yasakların her zaman için istenilen neticeyi verdiği söylenemez. Bunu da birbiri ardına çıkarılan fermanlar en güzel bir biçimde ispat eder.

Konuya başka bir açıdan bakarak tahlil edebilmek maksadıyla geç dönemde Osmanlı'daki din algısının nerelere sürüklendiğini

gösteren bir belge olarak Namık Kemal'in bir mektubunda geçen vaizler hakkında değerlendirmelerini burada değerlendireceğiz.

Namık Kemal de dostlarından Kaptan Hüsnü Efendi'ye yazdığı mektuplarının birisinde dini anlama noktasında eksikliğimizin bir sebebinin iyi yetişmemiş din adamları olduğunu açıkça ifade eder. Bunun sonucunda da kadınlarla ilgili meselelerin niye çıkmaza girdiğini insan daha iyi anlamaktadır:

> "..Aman Vaizleri söyleme kardeş, bir on beş kadar söz anlar mahluktan mürekkep bir cemiyet olduğumuz halde içlerinden birini sekiz sene terbiye ettik; herif bir dereceye geldi ki, millet meclisinden falandan bahse başladı. O sırada kolera zuhur etti. Halkın, dünyada ne kadar muzır bir şey varsa ise yiyip içip gebermeğe ettiği meraka çare bulmak için, herifi gecelerce önümüze aldık. Hıfz-ı sıhhate ve kavl-i etıbbaya müteallik ne kadar evamir-i şeriye var ise, cümlesini birer birer müzakere ettik. İşi bir hale getirdik ki, mesaili bir kere camide mevki-i bahse koyduktan sonra gazetelerde neşredersek umum İslam'ı idam-ı nefis belasından kurtarabileceğimize hükmettik. Yadigârı Şehzade Camii'nde vaaza çıkardık. P.. Başımıza gelen belalar, hep ahkam- şeriyeye muhalefettendir sözü ile başladı. Tertip ettiğimiz delâil yerine, saç koyuvermek, fes giymek meşru olmadığında karar verdi. Saraçhane halkının saçlarını tıraş ettirdi. Başlarına sarık sardırdı.
>
> Bir çok ezkiyanın dinsizliğine sebep vaizlerdir. Anları insan haline getirmedikten sonra mülkte ıslahattan hiçbir şey yapılmak kabil olmaz…." (Namık Kemal 1969: 280)

Yukarıda metinden açıkça anlaşılacağı üzere kadın dışında pek çok konuda Osmanlı'da sosyal konularda telakkiler yıllar içinde gerilemiş ve içinden çıkılmaz bir hale bürünmüştür.

Doğru dini anlatması gereken din adamlarından bazıları da konjonktüre uyarak bu konularda halkı aydınlatmak yerine onları farklı konularla oyalamayı tercih etmişlerdir.

Osmanlı'da kadına sosyal hayatta getirilen bazı kısıtlamalarla birlikte ticarî faaliyette bulunmasına müsamaha olunmuştur. Bu çerçevede kadınların servet sahibi olmaları ve bunu ticarette sermaye olarak kullanmalarıyla ilgili bir darlaştırma söz konusu değildir.

Özellikle XVII. yüzyılda Osmanlı dünyasında kadını Kayseri Şeriye sicilleri ışığında inceleyen R. Jennings'in anlattıklarını Evliya Çelebi Seyahatnamesi'yle karşılaştırmak gerekirse çelişki teşkil eden bir hususa rastlanmaz. Kadınların sahip oldukları mallarının eşleri, kardeşleri veya bir yakını tarafından ellerinden alınması hukuki olarak imkânsızdır. Bu konularda vaki olan şikâyetler hemen değerlendirilerek haksızlık giderilmiştir (Jennings 1975: 64-66).

Osmanlı Devleti'nde kadınların ticari ve iktisadi faaliyetlerde hür olduğuna dair kaynaklarda yeterli bilgi ve belge mevcuttur. Yukarıda başka bir nedenle yasaklanan Kanuni dönemindeki kadınlar tarafından işletilen çamaşırhaneler ve köle ticareti, paralarını mudarebe veya murabaha usullerine dayalı olarak işletme hakları hem korunmuştur (Faroqhi 2003: 222; Erdoğru 2003:193).

XVII. yüzyılda Bursa'daki 387 adet ipek tezgâhının 150 kadarının şeriye sicillerine göre kadınlara ait olduğunu öğrenmekteyiz (Kurt 1995:9). Bursa'da tekstil sahasında kadınların ağırlıklı bir konumda olduklarını ve bunun bir çekememezlik konusu yapılarak satışlarına engel olunmaya çalışılması üzerine açılan davada mahkeme kadınları

haklı bularak yapılan bu hukuksuzluğu gidermiştir. (Kurt 1995:3) Kadınların loncalarla aralarında ihtilaflarla ilgili detaylar araştırmalara konu olmuştur (Gerber 1980: 230-238).

Kadınlar için hukuk yolları her zaman için açık tutulmuştur. Bu konuda herhangi bir engelleme veya kısıtlama söz konusu değildir. Ayrıca mahkemeye başvuru hakkı, hak arama kadınlar dışında toplumun bütün kesimlerine bir hak olarak tanınmıştı. (Jennings 1975,: 61; Gerber 1980: 233).

Osmanlı toplumunda bir kadın olarak annenin, korunmuşluğundan dolayı başta Saray olmak üzere bir kayırma durumu belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Sarayda kısa süreli de olsa devam eden valide sultanlar saltanatı döneminde, çocuk padişahların anneleri idareyi ele almışlar ve vekâleten yürüttükleri bu tasarruflarını bırakmamak için aralarında mücadele ettikleri gibi ölümü bile göze almışlardır. Bu arada hayır namına da oğullarının saltanatlarında çok etkin bir duruma gelerek pek çok tasarruflarda bulunan sultanlarda var olagelmiştir. Bunlar şahsî bütçelerinden hayır ve hasenatta bulunmuşlar ve pek çok vakıf eseri de vücuda getirmişlerdir.

Osmanlı toplumunda çok sık tartışılan bir konuda çok eşliliktir. Bu aslında toplumda yüksek sınıf diye nitelendireceğimiz saray, üst yönetim ve çok varlıklı kimseler arasında rastlanılan bir durumdur.

Bursa Tereke defterlerini çalışan Haim Gerber'e göre birden fazla evlilik yapanların oranı % 2'nin biraz üzerindedir (Gerber 1980: 232). Buradan anlaşılacağı üzere Osmanlı toplumunda çok eşliliğin yanı sıra abartılı denecek ölçüde sık boşanmalara da rastlanılmaz.

Osmanlı kadınları üzerine söylenebilecek şeylerden birisi de Tanzimat sonrası dönemle karşılaştırıldığında özellikle şehirlerde meskûn olanların toplumda cereyan eden olaylarla ilgileri zayıftır. Köylerde veya kırsal kesimde yaşayanların üstlenmek zorunda kaldıkları tarım ve hayvancılıkla ilgili yükümlülükleri onları dış dünyaya bağlamaktadır. Kafes ardı bir hayat onlar için söz konusu bile edilemez. Seyahatnamelerde anlatılanlara göz atarken veya onları okurken yapacağımız karşılaştırmalarda ölçüyü iyi belirlememiz gerekmektedir. Özellikle Tanzimat-Meşrutiyet-Cumhuriyet dönemlerini eski devirlerle kıyaslarken ölçütleri doğru seçmemiz gerekmektedir. Bu da asla şu anlama gelmemelidir ki, yaşanmış olan her şey doğrusu ve eğrisiyle tarihe mal olmuştur. Bu da göstermektedir ki, tarihte yaşanmış bir olayın günümüze olan ilintisi veya günümüzde yaşananların geriye doğru bir bağlantısı mutlaka vardır. Fakat unutulmamalıdır ki, "Tarih, günümüzü aydınlattığı gibi, şimdiki zaman da tarihi açıklayan bir ayna görünümdedir" (Braudel 1992: 243).

Büyük Türk Seyyahı Evliya Çelebi

Evliya Çelebi'nin hayatını anlatan yegâne eser kendisinin bizzat kaleme aldığı seyahatnamesidir. Bu muhteşem eserden başka ne yazık ki doğrudan onun hayatı hakkında bilgi alınabilecek başka bir kaynak neredeyse hiç yoktur. Yazılan biyografik türdeki çalışmalarda öncül birkaç eser gerçekten dikkat çeker.[2] Bütün bunlardan derlenen bilgilerin harmanlanmasından çıkarılan hayat hikâyesi hakkında şunlar söylenebilir:

Evliya Çelebi (1611-1685)

10 Muharrem 1020'de (25 Mart 1611) İstanbul Unkapanı'nda doğdu. Babası, Seyahat-name'nin bazı yerlerinde adı Derviş Mehmed Ağa, Derviş Mehmed Ağa-i Zıllî şeklinde de geçen Saray-ı Âmire

---

[2] Bkz. Cafer Erkılıç, *Evliya Çelebi*, İstanbul, 1954; Robert Dankoff, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı" (çev.: Nasuh Uslu) *Türkler*, 10: 274; Cavit Baysun, "Evliya Çelebi'ye Dair Notlar" *Türkiyat Mecmuası*, XII (1955): 257-64.

kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Zıllî Efendi'dir. Mehmed Zıllî Efendi I. Ahmed Devri'nden itibaren Saray'ın kuyumcubaşılığı sırasında belirli zaman aralıklarıyla yenilenen Altınoluk'un ilk dökümünü yapmıştır. Kâbe'nin damının üzerinde biriken yağmur sularının akması için yaptığı Altınoluk'u bizzat kendisi surre emânetiyle birlikte yerine götürmüş olduğunu Evliya Çelebi'den naklen biliyoruz. Ayrıca onun Sultan Ahmed Camii'nin kapı ve pencere tezyinatı işlerinde gösterdiği başarı üzerine I. Ahmed'in takdirini kazanarak musâhib-i şehriyârîliğe kadar yükseldiğini de buna ilave eder. Soyu ve ataları hakkında ise karışık bilgiler vermektedir. Ailesini Germiyanoğullarına bağlayıp Hoca Ahmed Yesevi soyundan geldiğini bildirir. Dedeleri arasında bulunduğunu söylediği Yavuz Er (belki de Yavuz Özbek) Fâtih'in bayraktarıdır. Yavuz Er gaza malından elde ettiği gelirle 100 vakıf dükkânla Evliya Çelebi'nin doğduğu evi yaptırmıştır.

Seyahatnamesini kendine has bir günce gibi düzenleyen Evliya Çelebi'nin hayatı hakkında kaynaklarda ve resmî kayıtlarda net bir bilgi yoktur. Buna rağmen tamamen de meçhul birisi olmayıp varlığı hakkında bazı kaynaklarda bilgi mevcuttur. Yine kaleme aldığı Seyahatnamesi'nin hiç bir yere gitmeden evinde keni kendine hazırladığı afakî, uydurma eser olmadığı kesindir. Zira adının geçtiği iki belge ile kayıt altına alınmış dört duvar yazısı tespit edilmiştir. Avusturya arşivinde bulunan belgelerden birisinde, onun 1665'te Viyana'ya giden elçi Kara Mehmed Paşa'nın maiyetindeki Osmanlı heyetinde müezzinlik göreviyle yer aldığını öğrenmekteyiz. Diğeri ise çok yeni bulunmuş Yunanca bir belge olup seyyahın kolayca yolculuk edebilmesi için Tûrisînâ'da St. Catherine Kilisesi'nde verilen bir yol tezkeresidir. Duvar yazılarının biri Bulgaristan'da (Köstendil Camii, 1071/ 1661), ikisi Hersek'te

(Foça Alaca Camii ve Atik Ali Paşa Camii, 1074/1663-64), bir diğeri Adana'dadır (1082/1671) (Tezcan 2010, XXXVII, 16) (*DİA,* XI, 529-532).

Evliya Çelebi'nin ifadelerinden, atalarının Kütahya'da Zereğen Mahallesi'nde ikamet ettikleri, fetihten sonra İstanbul'a gelip yerleştikleri anlaşılmaktadır. Kütahya'daki evlerinden başka ailesine ait Bursa'da İnebey Mahallesi'nde ve Manisa'da birer ev ile Sandıklı'da bir çiftlikleri bulunmaktadır.

Evliya Çelebi, aşağıda kısaca da olsa bahsedeceğimiz tamamen Resulullah aşkıyla yoğrulmuş rüyasını görüp, Allah resulünden hem şefaat hem de seyahat izni kopararak başladığı seyahatinin ilk durağı İstanbul'dur.

1040 yılının muharrem ayında gördüğü rüyayı şöyle anlatır:

"Âyâ peder ü mâder ve üstâd [ü] bürâder kahırlarından nice halâs olup cihân-geşt olurum" deyü her an Cenâb-ı Bârî'den dünyâda sıhhat-i beden, seyâhat-i tâm, âhir nefesde îmân ricâsında idim. Ve dâ'imâ dervîş-i dil-rîşân ile hüsn-i ülfet edüp şeref-i sohbetleriyle müşerref olup, ekâlîm-i seb'anın ve çâr-gûşe rû-yı zemînin evsâfın istimâ' etdükde cân [u] gönülden seyâhate tâlib [ü] râğıb olup,

"Âyâ âlem[i] temâşâ edüp Arz-ı Mukaddese'ye ve Mısır [u] Şâm'a ve Mekke vü Medîne'ye varup ol Mefhar-i Mevcûdât hazretleri'nin Ravza-i Mutahharası'na yüz sürmek müyesser ola mı?" deyü zâr [ü] giryân ve serserî ve nâlân olurdum. …

…maskat-ı re'simiz olan İslâmbol'da künc-i mihnethânemizde girde-bâliş-i nâliş üzre hâb-ı murâda yasdanup bin kırk {mâh-ı} Muharreminin leyle-i âşûrası idi kim bu hakîr beyne'n-nevm ve'l-yakazada iken görürüm ki Yemiş iskelesi kurbünde Ahî Çelebi Câmi'i

nâm câmi‘ kim helâl-i zülâl mâl ile inşâ olunmuş bir müstecâbü'd-da‘ve câmi‘-i atîkdir, menâmımda hakîr kendümi ol câmi‘de gördüm.

Derhâl câmi‘in kapusu güşâde olup pür-silâh asker ile câmi‘-i münevverin içi nûr-ı münevver-i cema‘ât-i kesîreyle mâl-â-mâl olup salât-ı fecrin sünnetin edâ edüp salavât-ı şerîfeye meşgûl oldular. Meğer hakîr minber dibinde sâkin olup bu münevver vech-i hasenli cemâ‘ati temâşâ etmede hayran oldum. Hemân cenbimde olan câna nazar edüp;

"Benim Sultânım cenâb-ı şerîfiniz kimdir, ism-i şerîfiniz bize ihsân buyurunuz" dedim. Anlar eyitdi:

"Aşere-i Mübeşşere'den kemânkeşlerin pîri Sa‘d-ı Vakkâs'ım" dedikde dest-i şerîfin bûs etdim.

"Ya Sultânım, bu sağ cânibde nûra müstağrak olmuş cema‘ât-i mahbûb kimlerdir" dedim.

"Anlar cümle ervâh-ı enbiyâdır. Ve gerü safda cümle ervâh-ı evliyâ vü asfıyâdır. Ve bunlar ervâh-ı Sahâbe-i kirâm ve Muhâcirîn, Ensâr ve Erbâb-ı Soffa ve şehîdân-ı deşt-i Kerbelâ ve asdıkâdır.

Ve bu mihrâbın sağındaki Hazret-i Ebûbekir ve Hazret-i Ömer'dir. Ve mihrâbın solunda Hazret-i Osmân ve Hazret-i Alî'dir. Ve mihrâb önündeki külâhlıca âdem Hazret-i {Risâlet'in} dünyâ ve âhiret karındaşı Hazret-i Veys el-Karanî'dir. Ve câmi‘in solunda dîvâr dibinde siyâh-çerde âdem senin pîrin Hazret'in mü’ezzini Bilâl-i Habeşî'dir.

Ve bu ayağ üzre cemâ‘ati saf saf bozan ve düzen kasîrü'l-kâme âdem Amr-i Ayyâr Zamîrî'dir. İşte bu alem ile gelen asker ki kızıl kanlı esbâba müstağrak olmuşlar Hazret-i Hamza-i bâ-safâ ve cemî‘i ervâh-ı şühedâdır" deyü cümle câmi‘ içindeki cemâ‘ati birer birer bu hakîre

gösterüp her kankısına nazarım ta'alluk etdi ise dest-ber-sîne edüp nazar aşinâlığı edüp tâze cân buldum.

"Ya sultânım bu cemâ'atin bu câmi'de cem' olmalarının aslı nedir" dedim.

"Azak câniblerinde cüyûş-ı muvahhidînden Tatar-ı sabâ-reftâr askeri muztaribü'l-hâl olmağile Hazret'in himâyesinde olan bu İslâmbol'a gelüp andan Tatar Hân'a imdâda gideriz. (Evliyâ Çelebi 2008: I, 11-12).

Ahi Çelebî Camii'nde Hz. Peygamber'i büyük bir cemaatin ortasında görerek, heyecanlanmıştır. Tam Hz. Peygamber'in elini öperken, "Şefaat yâ Resûlallah" diyecekken "Seyahat yâ Resûlallah" diyerek sürç-ü lisan ederse de Hz. Peygamber onun bu heyecanını, içinde bulunduğu halet-i ruhiyesini anlamış ve mütebessim bir vechile kendisine "şefaati, seyahati ve ziyaretinin gerçekleşeceği vaadini müjdeler; orada bulunan sahabeler ona dua ederler; Evliya Çelebi okçulukta derece sahibi bir kemankeş oluşundan dolayı ashaptan Sa'd b. Ebî Vakkâs onun yanına gelir. Zira kemankeşlerin piri olan bu zat okçuluğuyla tanınmıştır. Sa'd bin Ebî Vakkas'ın refakatinde hazret-i peygamberle görüştükten sonra dönüş yolunda kendisine yapılan tavsiye gereği "gezdiği, gördüğü yerleri yazması" hakkındaki ricasını dinler ve akabinde uyanır. Ertesi sabah kutlu rüyasını tabir ettirdiği Kasımpaşa Mevlevîhânesi Şeyhi Abdi Dede'den çok hoş sözler işitir. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın ricasını yerine getirmesini teşvik ve nereden başlayacağını tayin için "İbtidâ bizim İstanbulcağızı tahrir eyle" sözü de ona rehber olur. Duyduğu müspet ve müjdeli sözler onu bu işe girişmeğe yüreklendirir. Abdullah Dede, Evliya Çelebi'yi yakıp kavuran hayalini

gerçekleştirmesine dua ettiği gibi gezip gördükleri yerleri yazarak hayatiyete geçirmesini ister. Sad bin Ebî Vakkas'ın ricası, ardından gelen tavsiye ve nasihatleri kabul eden Evliya Çelebi, ilk olarak kendisinin dünyaya geldiği ve hayatını idame ettirdiği İstanbul şehrini Seyahatnamesi'ne kaydetmek üzere dolaşmaya başlar. Tarih, coğrafya, şiir mecmualarından oluşan kitaplardan ve bazı devlete ait resmi kayıtlardan eserinin ilk cildini yazar.

Aslında Seyahatnamenin bütün ciltlerinde yer alan bilgilerin önemi ve değeri tartışılamaz. Fakat özellikle seyahatnamenin 1 ve 10. ciltleri fevkalade öneme haiz olduğunu belirtmek yerinde olur. I. ciltte kozmopolit İstanbul'a koca bir cilt ayıran müellif 10. cildin de hatırı sayılır kısmını diğer bir önemli merkez olan Mısıra ve Kahire'ye ayırmıştır. Son dönemlerde yapılan Evliya Çelebi seyahatnamesi çalışmalarına katkısı çok büyük olan Robert Dankoff **Türkler** Ansiklopedisi'nde yayımlanan makalesinde durumu şu şekilde izah eder:

Evliya Çelebi'nin seyahatlerinin -hayatının- yörüngesi, imparatorluğun iki büyük metropolü arasında bir yol takip eder: Doğum yeri ve memleketi İstanbul ile hayatının son on yılını geçirdiği ve şaheserinin son düzeltmelerini yaptığı Kahire. Nitekim I. ve X. kitaplar bu iki şehre ayrılmıştır. Evliya Çelebi'nin İstanbul tasviri şüphesiz şimdiye kadar bu şehir için yazılanlar arasında en iyi rehberdir. Eğer Evliya Çelebi, bize Sultanın önünde geçit töreni yapan İstanbullu zanaatkârlar, sanatçılar ve esnaftan olan ustaların kapsamlı bir panoramasını anlattığı I. kitabın 270. bölümü dışında hiçbir şey bırakmamış olsaydı dahi, yine de

en büyük Osmanlı yazarlarından biri olarak tanınmaya devam edecekti.[3]

Bu ifadede kast olunan iddia tam anlamıyla gerçektir. Her bakımdan Seyahatnamesi'nin en hacimli ciltlerinden olan I. cildinin tamamının ayrıldığı İstanbul kısmında yer alan bilgilerin bir benzerini başka bir kaynakta bulmak neredeyse imkânsızdır.

Fütüvvet teşkilatına bağlı esnaflarla ilgili kısım bugün bile öneminden hiçbir şey kaybetmemiştir. Bu kısmın hazırlanışı da Evliya Çelebi'nin akrabası Melek Ahmet Paşa'nın katkılarıyla olmuştur. Seyahatname'de

> "Hikmet-i Hudâ ol asırda efendimiz Melek Ahmed Paşa Murâd Hân Gâzî'nin silihdârlığı hidmetiyle şeref-yâb olmuşdu. Ba'de'l-feth-i Bağdâd, Diyârbekir vâlîliğiyle behre-mend oldukda Evsâf-ı Kostantıniyye nâm tahrîrât Melek Ahmed Paşa'da kalup anlardan hakîr-i pür-taksîr Evliyâ-yı bî-riyâ ol Evsâf-ı İslâmbol Arzı'n alup sûreti bu mahalle makyûd [u] murakkam olundu kim ol sûret budur".[4]

IV. Murad'ın emriyle hazırlanan bu çalışmada yer alan esnaf sınıflarının pirleri, adetleri ve fütüvvet teşkilatındaki yerleri hep buradan hareketle Seyahatname'ye kaydedilmiştir.[5]

Fakat İstanbul'dan bahseden I. cilt ve Kahire'yi anlatan X. ciltlerin klasik seyahatnamelerdeki gezi izlenimi anlatısından farklı değerlendirmek gerekir. Çünkü bu iki şehrin anlatımı bir gezi izlenimi aktarmaktan ziyade şehir tarihi konusunda kaleme alınmış olduğu gerçeği

---

[3] Robert, Dankoff, Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplumu, Türkler, X, s. 269.

[4] Evliya Çelebi, YKY, I, İstanbul, 2008, s. 252.

[5] Bu esnaf alayı ile ilgili olarak merhum Yücel Dağlı'nın bir çalışması için bak. Yücel Dağlı, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde İstanbul Esnaf Alayı, Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi, haz. Nuran Tezcan, YKY, 2009, s.91-108.

gözden uzak tutulmamalıdır.[6]

Şehrin bütün mahalle, sokak, bağ ve bahçelerinin yanı sıra farklı hayatların yaşandığı mesire yerleri, yeni zuhur eden kahvehaneler ve meyhaneler gibi sıra dışı yerleri de gezip dolaşarak buralar hakkında edindiği bilgileri eserine derç eder. Evliya Çelebi'nin İstanbul dışındaki ilk durağı Bursa'dır. 1640 yılındaki bu gezisini ailesinden habersiz gerçekleştirmiştir. Evliya Çelebi, muhtemelen İstanbul'u dolaşırken veya öncesinde ailesinin yakınlarının yaşadığı şehirlerden Kütahya, Manisa ve İzmit'e kısa seyahatlerde de bulunmuştu. Fakat o bunlara seyahatnamesinde çok az değinmiştir. Evliya Çelebi'nin Bursa'dan sonra gerçekleştirdiği en önemli seyahati Ketenci Ömer Paşa'nın Trabzon'a vali olduğu seneye rastlar. Ömer Paşa ile birlikte deniz yolculuğu yaparak önce Trabzon'u bilahare Anapa şehrini gezdi. 1641 yılında Azak Kalesi'nin düşmandan geri alınması için yapılan sefere katıldı. Kale'nin fethi gerçekleşemeyince daha fazla orada kalmayarak, ömür boyu sağlam dostluklar kuracağı Kırım'a geçti. Özellikle serhatlerde, hudut boylarında akına çıkan Kırım Tatarlarıyla Evliya Çelebi'nin yolu sık sık kesişecektir. Onlarla kurduğu sağlam dostluklar sayesinde Kafkasya bölgesinin çok az bilinen yerlerine yaptığı yolculuklar seyahatnamesinin en ilginç sayfalarını oluşturmaktadır. Kırım hanlığı görevini yapmakta olan Bahadır Han'ın misafiri oldu. Kırım'ın Bahçesaray şehrinde kışı geçirip baharda Azak'ın geri alınışında bulundu. Kırım'dan İstanbul'a geri dönüş yolunda yolculuk yaptığı geminin batışı ve kendisinin canını zor kurtarması nedeniyle ve yaşadığı tehlikelerden sonra deniz yoluyla seyahate uzun süre hiç sıcak bakmadı. Denizden kaynaklanan bu

[6] Dankoff, a.e, s.269-270.

korkusunu eserinde şöyle anlatır:

> Ser-güzeşt [ü] ser-encâm-ı Evliyâ-yı bî-riyâ
>
> Hemân hakîr dahi yedi cân refiklerimizle dal-kılıç olup sandala atladığımız gibi sandal içre olan kefereler sandalın ipin kesüp iki kefere bizim üzerimize dal-bıçak olup Ayntâblı Şerîf Ramazân Çelebi'yi memesi üstünden urunca hemân yedi kişi dal-kılıç olup sandal içre el kaldıran sekiz kâfire kılıç urup dördün katl edüp dördü havfinden kendülerin deryâya atdılar...
>
> ... hikmet-i Hudâ bizim süvâr olduğumuz tahta yanından bir su varülü kabak gibi yüzerek geçerken hemân Rus gulâmı tahta üstünden kendüyi şinâverlik eden varül üzre atup varülü der-âğûş edemeyüp "Ala müsâfiri" kelâmı üzre fakîr gulâm gark-âb olup sohbet dörd esîre kaldı. Hudâ Kerîm'dir, deyü bu hâl üzre deryâda aslâ bir sahîl-i bahr zâhîr ü bâhîr değil, ammâ hamd-i Hudâ hevâ sehl mu'tedil olup âfitâb-ı âlem tâbın şiddet-i harâreti dahi sehl ziyâde olup talattum-ı deryâ dahi cüz'î tenezzülde olup gündoğusu rûzgârı bizi süre süre hamd-ı Hudâ üçüncü gün evc-i âsumâna berâber kûh-i bî-sütûnlar nümâyân olup vakt-i zuhrda temevvüc-i deryâ bizi sâhil-i bahre bırağup bî-tâb u bî-mecal türâb [u] rimâl üzre düşdüğüm bildim. Beyt:
>
> Be-deryâ der menâfi' bî-şümâres[t]
> Eger hâhî selâmet der-kenares[t][7]
>
> deyüp var kuvveti bâzûya getirüp Cenâb-ı Bârî'ye yüz bin hamd [ü] senâ etdim. Ol kerem ıssı Mevlâ'yı gör kim Mikrilistân ve Abazistân'da ve Kırım'da on sekiz aded üserâlar ihsân edüp yine aldı. Cân u cihândan me'yûs iken ol deryâ-yı bî-emânda yine dörd esîr ihsân etdi kim her biri vâhid ke-elf mümtaz u mahbûb u mahbûbe bintân u

[7] Denizde sayısız faydalar vardır. Ancak sen selamet istiyorsan kenarında dur.

gılmânlar idi. Bu gulâmlar ile sâhil-i bahrde birer kayanın arasında daldalanırken niçe ümmet-i Muhammed gelüp bizleri bu hâl üzre görüp eynlerinden birer kat libâslarını hakîre ve gulâmlara giydirüp bizi evc-i âsumâna berâber kayaların zirve-i a'lâsına çıkardıkda su'âl etdim. Meğer Silistre eyâletinde Karadeniz kenarında Keliğra Sultân dağları ve kayaları ve bâğları imiş kim evc-i âsumâna müntehî olmuş. Sergüzeşt [u] ser-encâmımızın ibtidâsından gemi gark olaldan üç gün üç gice aç u zâc u muhtâc sandal ile gezdik. Sandal gark olup kovuş tahtasıyla bir gün bir gice deryâda gezüp ikinci günün vakt-i zuhrunda Nûh Necî-vâr Keliğra Sultân kayasına düşüp necât bulup âsitâne-i Keliğra Sultân dervîşleriyle cân sohbeti edüp bize ihsân-ı Hudâ olan kölelerimizle bir hücre ta'yîn eylediler."(Evliya 1999, II: 70-72).

Bu kazadan canını sağ olarak kurtarmasından sonra denizden gözü iyice korkup tabiri yerindeyse deniz yolculuğundan yılmıştır. Silistre yakınlarındaki bu şehirde kendini toparlayıncaya kadar orada bir müddet kalıp sonrasında İstanbul'a döndü. Bu bölümdeki duyguları da onun gerçekten sıra dışı ve ilginç kişiliğinin ipuçlarını bize verir:

"Bu hakîr-i pür-taksîr Karadeniz'in dâiren-mâdârın seyâhat edüp bin elli (---) Şa'bânü'l-mu'azzamının evvelki gün Karadeniz Boğazı'ndan sıhhat u selâmetle İslâmbol'a dâhil olup hemân ol sâ'at Ebâ Eyyûb-ı Ensârî hazretlerine varup âsitâne-i sa'âdetine yüz sürüp rûh-ı şerîfiyçün bir hatm-i şerîfe şürû' edüp râh-ı Hakka bir kurbân edüp andan peder ü mâderimize gelüp buluşdukda hakîri bağırlarına basdılar. Andan hakîr bir dahi Karadeniz'e gemiyle çıkmağa tevbe-i nasûh etdim. Hak Te'âlâ cemî'î ümmet-i Muhammed'i şerrinden emîn eyleye. Âmîn, yâ mu'în.

Ba'dehû elli (---) Ramazân'ında Gümrük Emîni Alî Ağa'ya imâm olup gicelerimiz kadr, rûzlarımız rûz-ı ıyd olup cemî'î dilberânlar ile cân sohbetleri edüp beleğan mâ-belağ ihsân [u] in'âmlar alıp Karadeniz'de

zâyi‘ olan esbâblarımız ve gark olan on tokuz aded kölelerimizin ıvazın Cenâb-ı Bârî ihsân etdi. Hamd-i Hudâ,"(Evliya 1999, II: 73-73.)

Sâdi'nin,

Be derya der menafî bi-şumarest
Eğer hâh-i selâmet der-kenarest,

beytini devamlı olarak zikreden Evliya Çelebi denizde geçirmiş olduğu bu kazanın tesiriyle dört yıl boyunca İstanbul'un dışına adım atmamıştır. Muhtemelen bu arada eserinin ilk iki cildinin tashih, telif ve tebyiziyle (Hattatların eserlerini son çıktısını aldıkları temiz kâğıda aktarma işiyle) meşgul olduğu sanılmaktadır.

1645 yılında Yûsuf Paşa'nın ordusuna katılarak Girit'e gitti ve Hanya Kalesi'nin fethinde bulundu. İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın Erzurum Beylerbeyiliği'ne getirilmesi üzerine onun nezdinde müezzin ve musahip unvanıyla görev aldı. Bu vesileyle bazı önemli Anadolu şehirlerini görme imkânı buldu. İstanbul'dan Tebriz'e dönmekte olan Safevî elçilik heyetinin mahiyetinde Osmanlı toprakları dışında kalan Azerbaycan ve Gürcistan'ı gezdi. Bu bölgenin önemli şehirlerinden Bakü, Tiflis, Revan, Gümüşhane ve Tortum ve Gönye'nin zaptından sonra Gürcistan üzerine yapılan savaşa katıldı. Yeni görev yerini beğenmeyip asi olup İstanbul üzerine yürüyen ve kendisi gibi devlete baş kaldırmış paşalarla temasa geçen Defterdarzâde Mehmed Paşa muhaberatını sağlamakla görevli olan Evliya Çelebi, bu yolculuklarından birisinde zamanın meşhur Celaliler'inden Kara Haydaroğlu Mehmed ve Katırcıoğlu Mehmed'le karşılaştı. Keskin zekâsı ve söz ustalığıyla gönüllerini fethettiği Celalilerin elinden kolayca kurtuldu. Vardar Ali Paşa'nın İpşir

Mustafa'nın nikâhlı karısı Perihan'ı nikâhlamak isteyen Sultan İbrahim'e karşı ayaklanmasını birincil kaynaklardan aktarır. İpşir Mustafa Paşa'nın nikâhlı hanımının koruyucusu olan Vardar Paşa'nın yanında yer almamasını da ayıplar. İpşir Mustafa Paşa'nın ihanet etmesini en ağır bir biçimde tenkit eder.

Evliya Çelebi 1648 yılında Şam Beylerbeyliği'ne getirilen Murtaza Paşa'yla Şam'a gitti. Oradan Suriye ve Filistin'e geçerek bugünkü Ortadoğu diye isimlendirilen bölgenin en önemli şehirlerini tanıma imkânı buldu. Sivas'a tayin olunan Murtaza Paşa'nın nezdinde kalarak değişik görevlerle Anadolu'nun orta ve doğu kesimlerinde kalan şehirleri gezdikten sonra 1650 yılında İstanbul'a geri döndü.

Evliya Çelebi İstanbul'a geldiğinde daha önce yaptığı gibi İstanbul'da uzun zaman geçirmeye vakit bulamadı. Zira akrabası Melek Ahmed Paşa sadarete getirilişmişti. Hemen bir vesileyle onun yanına kapılandı. Melek Ahmed Paşa'nın ölümüne kadar onun en yakın has adamı olarak hizmetinde bulundu. Bu yakınlık sayesinde devrin pek çok gizli kalmış olayını birincil elden öğrenme fırsatı elde etti. Bütün bu tanıklıklarını olduğu gibi açıkça eserine kaydetti. İçten bakış dediğimiz bu tarz sayesinde Osmanlı'daki paşaların hayatını, ayaklanmalarını, haksızca yaptıkları tasarrufları, renkli evliliklerini, birbirleriyle olan münasebetlerini, saray hayatının iç yüzünü ve asayişin ve kargaşanın getirdiği acıklı, yüz kızartıcı durumlara varıncaya kadar bir sürü ayrıntıyı sansürsüz ve açık seçik olarak yazdı. Devlet adamlarının eğitim, öğretim ve ahlakî seviyelerini, zaaflarını ve olaylar karşısında aldıkları tavırlarını, isyanlar ve haksız uygulamalardaki oynadıkları rolleri bir bir eksiksiz olarak Seyahatnamesi'ne kaydetti.

Melek Ahmed Paşa'nın, malî darboğaz için tedbir olarak mağşuş akçeye başvurması üzerine ayaklanan Yeniçeri ağalarına esnafın destek çıkması ve isyanın büyümesi üzerine paşa görevinden azlolunarak Özi Beylerbeyiliği'ne getirildi. Evliya Çelebi Melek Ahmed Paşa'nın nezdinde Özi'ye giderken yol üzerindeki Rusçuk, Silistre ve Babadağı şehirlerini görme fırsatı buldu. Seyahatname'de buralara dair bilgileri köy ve kasabaların tahriri görevi sırasında kaydetti. Ardından Melek Ahmed Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliğine getirilişiyle bölgeyi gezme imkânı ortaya çıktı. 1653 yılında Melek Ahmed Paşa'nın görevden alınması üzerine İstanbul'a geri döndü. Bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra İpşir Mustafa Paşa'ya mektup götürmek için Konya'ya gitti. Van Beylerbeyiliği'ne tayini çıkan Melek Ahmed Paşa'yla birlikte yola çıkan Evliya Çelebi bu gezisinde Doğu Anadolu'nun pek çok şehrini gördü. Yine Van'da iken İranlılar'la olan ihtilaflı meselelerin halli ve çözümüyle ilgili değişik görevler üstlendi. Bu sebeple İran ve Bağdat taraflarına seyahat ederek Osmanlı Devleti sınırları dışında gezme imkânı buldu. Melek Ahmed Paşa'nın ikinci defa Özi Beylerbeyliği'ne getirilmesi üzerine tekrar bu bölgeleri gördü. Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın Rus ve Kazaklar'a karşı yürüttüğü savaşlara katıldı.

1657 yılında İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra tekrar Bursa, ardından Çanakkale ve Gelibolu'yu dolaşarak eseri için bilgiler topladı. 1659 yılında Boğdan Voyvodası Stefenitza'yı (Stefanita Lupu) götüren heyetle yola çıktı. Ayaklanmış olan Eflak Beyi III. Mihnea'ya haddini bildirmek maksadıyla yardıma gelen Kırım Tatarları'yla Avrupa içlerinde çeşitli akınlara çıktı. 1660 yılında Köse Ali Paşa'yla Varad'ın (Gross Vraradin) Kalesi'nin zaptına katıldıktan sonra Bosna

Beylerbeyiliği görevine getirilen Melek Ahmed Paşa'ya katıldı. Bu vesileyle Bosna eyaletini tabir caizse karış karış gezdi. Bosna görevinden sonra Rumeli Beylerbeyiliği'ne getirilen Melek Ahmed Paşa'nın yanında Sofya'ya gitti. Uhdesine aldığı ufak tefek görevlerin yardımıyla Rumeli'yi dolaştı, 1661 yılında Temaşvar Ovası'nda Köse Ali Paşa'nın Erdel'e karşı yaptığı sefer iştirak ederek Kırım tatarlarından oluşan birlikle Erdel'i baştan aşağıya gezdi. 1661 kışını Belgrat'ta geçiren Evliya Çelebi Arnavut Bölgesi'nde bazı vergileri toplamak üzere görevlendirildi.

İstanbul'a dönüşünün ardından 1662 yılında hamisi Melek Ahmed Paşayı kaybeden Evliya Çelebi, 1663 yılında Fâzıl Ahmed Paşa ile birlikte Avusturya seferine katıldı. Uyvar'ın fethini gördükten sonra kendi ifadesine bakılırsa bugün Çek Bölgesi diyebileceğimiz Avusturya'nın Bohemya Eyaleti, Hollanda ve İsveç'e kadar olan geniş bir coğrafyayı tatar akıncı birlikleriyle dolaştı. Özellikle hacca gitme işini hızlandırmada aldığı kararını etkileyen Kazancızade ile St. Raab Nehri kıyısında cereyan eden Osmanlı'nın mağlubiyetiyle sonuçlanan savaş sırasında karşılaştı. (Tunç 2008: 67-74) Fakat Evliya Çelebi, bu savaşta galip durumda olan Avusturya'nın barış görüşmeleri için feragatte bulunmasını o dönemde Lehistan, İsveç gibi diğer Avrupa devletlerinin birbirleriyle olan savaşlarında taraf olmasının etkili olduğunun altını çizer. Bu nedenle Avusturyalılar'ın, Osmanlı Devleti'nin gönderdiği elçinin isteklerine istemeyerek de olsa boyun eğdiklerini açık yüreklilikle itiraf eder. Ona göre Avusturyalılar içinde bulundukları diğer ülkelerle savaş şartlarının namüsait oluşu nedeniyle, Osmanlılar karşı St. Raab önünde elde ettikleri bu bariz galibiyetten istenilen ölçüde istifade edememişlerdir.

1664 yılında cereyan eden Vasvar Barış Anlaşması'ndan sonra Avusturya'ya gönderilen elçi Kara Mehmed Paşa ile birlikte Viyana'ya hareket etti. Evliya Çelebi, Avusturya İmparatoru I. Leopold ve ordularının başkumandanı Montecuculli ile görüşmüştür. Tercüman aracılığıyla onlara anlattıkları konular ve elçilik heyetinden olan Evliya Çelebi'ye Avusturya topraklarında ve diğer ülkelerde onun işini kolaylaştıracak bugünkü dille ifade edilecek olursa pasaport ve seyahat vizesi anlamına gelecek bazı resmi belgeleri takdim etmişlerdir. Eserinde buraları hakkında fazlaca bir şey geçmemekle beraber başta Danimarka olmak üzere Hollanda ve Brandenburg'u gördüğünü iddia eder. Adı geçen ülkeler hakkında fazlaca somut bilgiler ver[e]memesi Seyahatnamesi'nin problemli bir alanıdır. Tabii ki bu sorunların ve çelişkilerin başında eserinde belirttiği tarih, süre ve zamanlardaki tutarsızlık gelmektedir. Eserinde Avrupa'da gezdiği ülkelere olan seyahatinin 3-4 yıl olduğunu öne sürmesine karşın seyahatnamesine bakılırsa adı geçen süre yaklaşık bir yılı geçkin bir zamana tekabül eder. Burada akla niye o kısaca isimlerinden bahsettiği ülkeler hakkında yazmadığı sorusu gelmektedir. Bunun sebepleri arasında birincil sırada ilk defa gezdiği adı geçen Avrupa devletlerinde çevreyi tanımada ona ihtiyaç olan dil faktörü ve o konularda kendisine yardımcı olacak birilerinden yoksun oluşuyla da açıklamak mümkündür. Bir başka neden olarak da oralara olan yolculuğu esnasında Avusturya'nın savaş halinde olduğu ülkelere ayak basamamasıdır. Savaşın seyahat şartlarını kısıtlaması da buna ilave edilebilir.

Müstakil bir makalemizde üzerinde durduğumuz gibi Küffar diyarlarından müspet bir şekilde bahsetmesinin kabul edilemez oluşu da

eklenebilir (Gemici 2009: 174). Fakat bunlardan kısa bahsetmesinin sebebi; bu eyaletlerde konuşulan dili bilmemesi başta olmak üzere gördükleri şeyleri eksik anlatmak korkusu ve bu bölgelerle ilgili Osmanlı kaynaklarının eksikliği ve o gün elinin altında olan kitaplarda gerekli bilgi bulunmaması sıralananabilir. Bugüne kadar araştırmacıların gözden kaçırdığı nokta biraz daha değişiktir. Bunu anlamak için o devre gitmek ve o devirleri hayalen de olsa yaşayarak anlamak lazımdır. O da şudur ki o dönemde buralardan aşırı bir şekilde övgü ile bahsetmenin örtülü de olsa tasvip görmemesi (kabul edilmemesi) sıralanabilir. Çünkü başka bir yerde bir münasebetle bu şekilde bir "gâvur kayırıcılık" ona Vezir Ak Mehemmed Paşa tarafından bir azara mal olmuştur. Kırım ve havalisindeki bir gezisinden dönerken beraber olduğu paşaya Moskov elçisi diyerek bahsettiği Rus elçisini beraberinde götürmeleri için paşa ile münakaşasını iyi okumak lazımdır.

> "Sultânım Vilâyet-i Moskov Mujek kirmân vilâyetinde bu elçiye rast gelüp der-i devlet-i Pâdişâhiye bile gitmeği taahhüd edüp nice bî-kıyâs ihsânlar alduk, şimdi Elçiye hilâf söylemiş oluruz, dedügümde 'bre yabâne söyleme! Kâfiristânda geze geze kâfirlere muhabbet etmüşsün, bu elçiden sana icâzet alırım'"(c. VII. 903).

Müsvedde olarak yazdığı notlarının yeniden düzenlenmesi veya kaleme alışı sırasında karşılaşılan güçlükler de buna eklenebilir. Bu kısmın uydurma olduğu veya böyle bir gezinin gerçekleşmediği ortaya atılırsa genellikle eserinde takip ettiği yıllar arasındaki bu 3 seneden fazla zamanı nerelerde geçirdiği konusu havada kalır. Belki bu üç sene diye bahsetmesi sorunlu bir ifadedir. R. Dankoff onun bu süreyi kısmen Macaristan kısmen de Kırım, Dağıstan ve Çerkezistan bölgesinde geçirdiği kanaatini taşımaktadır. Yukarıda tarafımca ileri sürülen

hususların yazılmayan veya var olmayan bu kısımlar hakkındaki nedenler arasında farklı bir bakış açısı ve haklılık payı olabileceği gerçeği bence göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Evliya Çelebi 2003: 333).[8]

Evliya Çelebi'nin gezdiği yerleri birkaç sayfa anlattıktan sonra Kırım üzerinden Kafkasya'ya oradan da Volga Bölgesi'ni dolaşmış ardından Rus elçisinin kafilesine karışarak Azak'a gelmiştir. Burada iken Kefe'den Bahçesaray'a giderek Âdil Giray'ın bazı seferlerine katıldıktan sonra yeni göreve atanan Ak Mehemmed Paşa ile birlikte 1668'de İstanbul'a gelmiştir. Kendisinde avcıların meraklı olduğu doğan, şahin gibi kuşların bulunduğu rivayeti üzerine Edirne'ye IV. Avcı Mehmed'in huzuruna çıkan Evliya Çelebi, önce Edirne'yi arkasından Gümülcine, Selanik şehirlerini gezerek devam etmekte olan Girit Seferi'ne katılmak üzere Anabolu'dan gemiyle Girit'e geçti. Girit'te Kandiye Kalesi muhasarasının bütün safahatını anlatan Kandiye Fetih-nâmesi'ni Seyahatnamesi'ne olduğu gibi aktardı. Mora üzerinden geri dönüşünde bir vesileyle Arnavutluk taraflarındaki şehirleri gezip gördü. 1670 yılında döndüğü İstanbul'da Hac seferinin hazırlıklarına başladı. İstanbul'dan hemen Hac için yola çıkmama nedeni daha önce doktora tezimizdeki tespitimiz üzere Recep ayında yol çıkan Sürre kafilesini kaçırmış olmasıyla ilintilidir (Gemici, 1999, 21). Eserinde 6 ay diye bahsettiği fakat aslında 40-45 gün'den sonra dostu Saili Çelebi'yle birlikte Hac yolculuğuna çıkmıştır. Klasik hac yolları dışında bir güzergâh takip eden Evliya Çelebi, Bursa, Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Manisa, İzmir ve bazı Ege adalarını ziyaret ettikten sonra Aydın, Muğla, İstanköy, Rodos, Antalya, Adana, Maraş, Ayıntab şehirlerini dolaşarak Hac kafilesinin

[8] Robert Dankoff, "Evliya Çelebi Seyahatname'si Işığında Osmanlı Toplum Hayatı" (çeviren: Nasuh Uslu) *Türkler*. 10. 274.

toplanma merkezi Şam'a geldi. Aslında bu Şam ziyareti onun buraya gerçekleştirdiği üçüncü ziyaretiydi. Bu arada şunu belirtmek gerekirse Evliya Çelebi Seyahatname'sinde geçen bazı şehir ve bölgeleri defaatle gezmiştir. Her defasında ilgili bölümlere bazı ekler ve çıkarmalar yaptığını bilmekteyiz. Bu konuda yetkin isim olan R. Dankoff bu durumu ayrıntılarıyla şöyle açıklar.

Seyahatnâme'nin bu kitabında derkenarlar özellikle Şam bölümünde bulunmaktadır. Bu da Evliyâ'nın 1648'de Şam'da iki kere konaklamasından dolayı şehir hakkındaki bilgileri daha o zaman yazmış olup 1672'de Hacca giderken şehre uğradığında ise ilave bilgileri kitabına eklemiştir. Şam bölümünün başında daha önceki ziyaretlerinde şehirde olup biten her şeyi görmek için yeterince kalamadığını, özellikle ziyaretler için ve tanımlama konusunda çalışmak için İstanbul'a gidip gelmekle çok meşgul olduğunu belirtmektedir. Yazma nüshadaki Y 239a26: «karâr-dâde olmayup ziyâretlerinde ve ba'zı ahvâlâtına vâkıf olmadan def'ateyn âsitâne-i sa'adete... gidüp gelmeden evsâfına cür'et olunmadı).» (Evliya 2003, IX: XXI)

Şam'dan Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın Hac emirliğinde olan bir kafile ile hacca gitti. Bizdeki en tafsilatlı Hac güzergâhını anlatan eser olan Seyahatname'de o bölgelerdeki idari, siyasi, kültürel ve folklorik pek çok tema hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Hac görevini ifa ettikten sonra Mısır hacılarıyla birlikte daha önce aldığı karara bağlı kalarak Mısır'a geçti. Önce Mısır'ın tamamını gezip dolaştıktan sonra sırasıyla Sudan ve Habeş eyaletlerini ve Afrika'da Nil nehri boyunca olan yerleri tanıma imkânını buldu. Muhtemelen Seyahatnamesi'nin son tashih ve tebyizini hazırladığı Mısır'da on yılı aşkın bir süre kaldığına dair

bilgi kaydı da dikkat çeker. Oradan geri İstanbul'a döndüğünü bilmemekle beraber Seyahatnamesi'ni Mısır'ın ileri gelen kişilerinden olan Emir Özbek Bey'in nezdinde bıraktığını biliyoruz. Adı geçen nüshalara ait yazmalar, I. Mahmud devrinin meşhur Kızlar Ağası Hacı Beşir Ağa'ya hediye edilmesiyle gecikmeli de olsa İstanbul'a gelmiştir.

Evliya Çelebi'nin Vefat tarihi ve medfun olduğu yer hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ölüm tarihi M. Cavid Baysun tarafından Seyahatname'nin X. cildine dayanılarak 1682 olarak iddia edilmişse (İA, IV, 406), daha sonra Evliya Çelebi'nin II. Viyana muhasarası sırasında hayatta olduğu var sayılarak 1095 (1684) yılından sonra vefat etmiş olabileceği üzerinde durulmuştur.

Şahsiyeti ve Hususiyetleri

Seyahatname'ye göre Evliya Çelebi ileri yaşlarına gelinceye kadar bekâr yaşamıştır. Seyahatnamesi'nde kaydolunan ifadelerden uzunca süre reculiyetten yoksun oluşu, seyahatten kendisini alıkoyacak bir mani görmesi ve temelinde Melek Ahmed Paşa'nın vefatında dile getirdiği evlilik karşıtı görüşleri buna zemin hazırlamıştır da denilebilir. Robert Dankoff'un cariyeleri olduğu ve onlarla beraber olabileceği tezi, varsayımı onun reculiyetten yoksunluğu sebebiyle biyolojik olarak imkânsızdır. Fiziki yapı olarak ufak tefek olarak bilinen Evliya Çelebi aslında derece sahibi bir kemankeş (tirendaz, okçu) oluşunun yanı sıra usta bir binici ve cirit oyuncusudur. Haliyle çevik, dinamik ve hareketli bir yapıda insandır. Ahlak olarak da herkesle iyi geçinebilen, hoşsohbet, nükteli, secili, kafiyeli konuşmayı seven, bulunduğu her toplulukta ilgi odağı olabilen, sevilen, sempatik, alçakgönüllü ve tokgözlü bir kişiliğe

sahiptir. Seyahat etmeyi yüksek makamlarda görev almaya tercih etmiştir.

Evliya Çelebi, seyahatlerinin masrafını yapmış olduğu görevlerden aldığı ücretlerden sağlamıştır. Zaman zaman da devletten görev alan Paşaların, elçilerin mahiyetinde katıldığı yolculuklarla harcama yapmaksızın gezme fırsatını elde etmiştir. Başlangıçta ailesinden gördüğü yardımlar da uzun seyahatlerini yapma kolaylığını sağlamıştır.

Melek Ahmed Paşa'nın himayesinde geçen yıllar Evliya Çelebi'nin seyahatlerinde kolaylık sağlamada önemli bir rol oynamıştır. Anadolu ve Rumeli'de gezip gördüğü birçok yeri onun sayesinde tanımıştır. "Melek Ahmed Paşalı" diye kendisini isimlendirecek kadar bağlılık göstermiştir. Melek Ahmed Paşa'nın vefatından sonra kaleme aldığı satırlar onun samimi duygularına tercümanlık eder.

Kendisinin ifadesiyle 51 yıl süren seyahatleri ona muazzam bir bilgi ve birikim sağlamıştır. O aynı zamanda edebiyatçı, şair, hattat, hakkâk, nakkaş ve musikişinaslık gibi üstün vasıflara da haizdi. Buna dair eserlerden çok azı elimizdedir. Bazı kale veya cami duvarlarına hak ettiği yazılardan bazıları hakkında çalışmalar yapılmıştır. Sanat eserlerine olan düşkünlüğünü eserinde sık sık ifade eder. Hassas, kibar ve mütevazı kişiliğiyle her kesimden insana kolaylıkla ünsiyet ederek dostluklarını kazanmasını bilen birisidir. Bunun yanı sıra maiyetinde olduğu devlet adamlarının zaaflarını, kusurlarını hiç çekinmeden eserine yazması onun erken dönemde tenkitçi bir aydın oluşuna da işaret eder.

Eser ve Üslup

Eserin yazımın bitiminden itbaren ilim dünyasına intikali gecikmelidir. Seyahatname'deki kayda göre tahminen 1680 yıllarında tamamlanan eser 60 yılın üzerinde bir zaman Mısır'da eşraftan bir ailenin nezdinde kalmıştır. Bu nüshaların, dönemin etkin ve nüfuzlu kişilerinden Beşir Ağa'ya hediye edilmesi 1742 tarihindedir. Getirilen otograf nüshanın özellikle son iki cildinin kullanılmaz halde oluşu üzerine bundan iki nüsha, daha sonra çoğaltılmıştır. Hacı Beşir Ağa ve Pertev Paşa nüshaları ve ardından Bağdat nüshasının IX ve X. ciltleri istinsah yoluyla çoğaltılmıştır.

Seyahatname ile ilgili söylenilebilecek çok söz olmasına karşın, kısaca şunlar denilebilir.

Seyahatname içinde ihtiva ettiği bazı abartılar, kurmacalar, sayfalar süren intihal iddialarına rağmen ait olduğu 17. yüzyıl başta olmak üzere neredeyse bütün Osmanlı tarihine ışık tutacak bazı önemli bilgi ve detayları geniş biçimde veren önemli bir eserdir. Evliya Çelebi uzmanlarının görüşü; Seyahatname'yi incelerken eseri bir tarih, coğrafya kitabıymışçasına kategorize etmek ve eseri sadece bu çerçevenin sınırları içerisine hapsederek yararlanmaya kalkışmak yanlıştır. Özellikle Seyahatname'nin satır aralarında yoğunlaşmak gerekir. Eserin satır aralarında o kadar ilginç olaylar, bilgiler ve haberler gizlidir ki, o döneme ait başka herhangi bir eserde ve çalışmada bunları görebilmek imkânsızdır. Osmanlı devlet adamlarının şahsi zaaflarını, birbirlerine bakış açılarını, basit halk tabakasının değişik konulara karşı duydukları

kaygı, endişe ve inanç kültlerini, kaybolmakta olan ve bugün adı bile duyulmamış yerleri, şahısları ve olayları gözlemlemek mümkündür. Eserin özellikle dil çalışmaları bakımından zenginliği ve yol göstericiliği tartışılamaz.

Seyahatname'nin özelliklerini bütüncül olarak değerlendiren Nuran Tezcan'ın DİA'ya yazmış olduğu "Seyahatname" maddesindeki şu satırlara dikkat etmek gerekir.

"Kurgusu bakımından da eser benzeri şekilde bütünlüğünü korur. Müellifin seyyah ve anlatıcı sıfatıyla eserin odağında yer alması ciltler arasında doğal bir bağ oluşturur. Bunun yanı sıra olay zincirlerinin değişik ciltlerde birbirine bağlı şekilde sürmesi, yazarın verdiği bilgilere, başından geçen olaylara, gördüklerine önceki ve sonraki ciltlerde göndermeler yapması eserin bütüncül bir yapı içinde yazıldığını gösterir.

Seyahatname, Osmanlı Devleti'nin âdeta fizikî yapısının yazıya dökülmüş bir maketini ortaya koymak için kaleme alınmış bir eserdir. Bu sebeple seyyah yüzlerce şehir ve kasaba, binlerce köy gezmiştir. Türbe ziyaretleri de onun seyahat amaçlarından biridir. Anadolu'da ve Arap topraklarında pek çok türbe görmüş, eserinin sonunda anlamlı biçimde Mekke ziyaretine yer vermiştir. Gittiği şehirler anlatımının ana mekânlarıdır; bu şehirlere ulaşmak için geçtiği ya da yol üstünde konakladığı köy ve kasabalar ise ikinci derecede kalır. Her şehir ve yerleşim yeri Osmanlı yönetimindeki önemi ve o dönemdeki kapasitesi oranında yer alır. Bu bilgilere "evsaf adı altında sistematik bir şema içinde yer verilir. Bu şema genellikle şehrin ya da yerleşim merkezinin idarî durumu ile başlar. Kalesi ve İslâm öncesi kısa tarihçesi, Osmanlılar tarafından alınışı, konumu ve genel görünümü, şehrin mahalleleri, adının kaynağı (genellikle halk etimolojisine dayalı olarak), önem sırasına göre

camileri, mescidleri, çeşmeleri, medreseleri ve diğer eğitim kurumlan, halkın eğitim düzeyi (âlimler, şairler, hekimler), hanları, tekkeleri, mesireleri ve hamamları, çarşı pazar hayatı (bedesten, dükkânlar ve zanaat türleri), kahvehaneler ve sosyal yaşam, kadın ve erkek adları, giyim tarzları, yiyecek ve içecekler, halkın geçim kaynakları, üretim malları, iklimi ve türbeleri şeklinde bir sıra izler. Kale ile başlayıp türbelerin ziyaretiyle sona eren bu genel çizgide her şehrin kendine özgü özelliklerinin yer aldığı başka bölümler bulunabildiği gibi bu sıralamada değişiklikler de olabilmektedir. Seyyah nüfus yanında kale, mahalle, bina gibi yapıların sayısal bilgilerine mutlaka yer vermeye çalışır. Genellikle kendi tespiti olan, bazen de halktan edindiği bu tür bilgiler zaman zaman abartılı olmakla birlikte çok defa gerçek rakamlarla örtüşür. Özellikle adım ölçülerinde çoğunlukla tutarlıdır; o sırada tespit edemediği rakamsal verileri sonradan doldurmak üzere boş bırakmıştır. Bu durum bazı yer ve kişi adları için de geçerlidir (Tezcan 2010, XXXVII, 16-17).

Özellikle üslubundaki akıcılık kendisine çeker ve insanı bırakmaz. Eserin uydurma ve gerçek dışı haberleri topladığıyla ilgili iddialara gelince burada bir açıklama yapmak zorundayız. Aslında neşeli bir üsluba sahip olan Evliya Çelebi‘nin abartılı ve zaman zaman yalana kaçan yazım üslubuna az da olsa devrindeki devlet adamlarının tarihe bakış açıları da damgasını vurmuştur.

> Bu hakîr Evliyâ-yı pür-taksîr sene 1051 târîhinden berü dokuz pâdişâh ve yetmiş vüzerâ-yı âlîşânlar ile müşerref olup kamusunun ahvâllerine vâkıf olup görürdük ki cemî‘i vüzerâ vü vükelâ ve cümle a‘yân-ı kibâr hoş-âmed kelâma ve rîş-handa ve bedele-gûya ve kizb ü bühtân ü iftirâya ve gammâza ve fassâl âdemlere mâyillerdir. Hattâ bu Haleb'de Murtezâ Paşa efendimizle Hünkâr Bâğçesi havzı kenarında hem-celîs idim. Ve ba‘zı safâ-âver nüdemâlar ile hem-sohbet ü hem-enîs idim.

> İttifâk bir kaç kerre esnâ-yı kelâmda mübâlağadan kinâye ifrât-ı kelâm üzre kizb-i sarîhi irtikâb edinüp hezârân dürûğ-gûyluk ederlerdi. Söyledikleri kizblerin sıhhati ve dürûğu hakîrin mazbûtu ve ma'lûmu olduğu mâddelerdir kim ekseriyyâ ol seferlerde bile idim. Hakîr anlara mu'âraza etdikçe paşa anların kizbini tasdîk edüp irtibât ve âfitâb verirdi.

Bu bölümde o mecliste yer alan Tabanıyassı Mehemmed Paşa'nın imamı olan Yahya Efendi denilen zatın anlattığı yalanı ispat ettikten sonra kendisinin başından geçen bir olayı anlattıktan sonra sözü şöyle bağlar.

> Ol zamân bildim ki cemî'i vüzerâ vü vükelâ ve erbâb-ı devlet huzûrında müdâhane ve hoş-âmed kelâm lâzım imiş. Ammâ bizim efendimiz Melek Ahmed Paşa huzûrunda bir kimesnenin cânı yok idi kim zemm u nemm u gıybet ve mesâvî ve sû'-i zan ve müdâhane ve hoş-âmed söyleyeler idi. Anı meclisinden reddederdi ve derhâl "Çık taşra bre hannâs!" deyü ana hannâs lakab kordu. Ve bir kimesne anın yanıda bir kizb kelâm söylese ol âdemden gayri nefret ederdi. Ammâ ne kadar latîfe-âmiz kelimâtlar söylense şakadan hazz ederdi. Ammâ hâlâ zamânımızın a'yân [u] kibârı ve vüzerâ ve mülûkları böyle hoş-âmede ve müdâhaneye mâyil olup bî-garaz ve ehl-i ırz kimesnelere taşra umûrların sormadıkları ecilden Devlet-i Âl-i Osmân'a taraf taraf rahneler gelmededir. Hudâ Devlet-i Âl-i Osmân'ı ilâ inkırâzı'd-devrân mü'ebbed ede, âmîn, yâ Mu'în. (Evliya, III, 85-87)

Haliyle yalanı ve uydurmayı, kurmacayı ağır bir biçimde kınayan Evliya Çelebi gönüllü veya gönülsüz bu tarz bir üslubun da tesirinde kalarak zaman zaman eserinde böyle anlatımlardan kendini alıkoyamamıştır.

Evliya Çelebi'nin yazılarında ahenkli bir üslup hâkimdir. Klasik yazı diline aykırı zorlama cümle kuruluşları, mahalli ifadelerde geçen konuşma dilini eserine verme çabaları devrindeki başka eserlerde rastlanılmayan hususlardandır. Dönemine göre yalın ve açık ifadeler, yaşayan Türkçenin konuşma cümleleriyle metin içinde verilişi metnin anlaşılırlığını kolaylaştırmıştır. Seyahatname'de yer alan taklitler, uydurma haberler, ilginç bazı anlatılar aslında metnin okunurluğunu artırmak uğruna yapılan çabaların bir tür yansımasıdır. Akıl sınırlarını zorlayan örnekler karşısında insan bunları anlatma sebebini bir türlü bulamaz. Bu olağanüstü anlatı üslûbuna akıcılık katarken eserin okunurluğunu artırmıştır.

Konuların Ele Alınışı

Seyahatname'de şehirlerin ele alınışında belli bir sistematik takip edilmiştir. Her şehrin önce isminden başlayarak tarihçesi, coğrafi konumu, orada bulunan mebani-yi islama ait eserlerin isimleri, mimarî özellikleri, mevcut durumlarını anlatır. Tarihî, coğrafî, fizikî, sanatla ilgili hususiyetlerden sonra beşerîi demografik, folklorik, malî, dinî ve kültürel verileri sıralar. Bunlar arasında o şehirde yaşayan insanların kadın olsun erkek olsun güzellikleri, isimleri, giyimleri, yeme ve içmeleri, farklı örf ve adetlerini, konuşulan dil, lehçe veya şiveyi Türkçe dışında konuşulan bir dil varsa örnek kelimeleri sıralar. Bunlara varsa o şehrin oyun ve eğlencelerinden örnekler katar. Bağlar, bahçeler ve piknik mekânları hakkında verdiği bilgilere oranın velayetine inandığı bir zatın kabri veya inan(ılan) makamını ziyaret eder. Evliya Çelebi'nin eserini tarihçiler açısından önemli kılan çok zengin bilgiler bulunmaktadır. Seyahatname'yi sadece Evliya Çelebi'nin gezdiği gördüğü yerlerin

anlatıldığı yarı hatıra yarı gezi izlenimlerinden bahseden sıradan bir çalışma gibi düşünmek ve değerlendirmek doğru değildir. Yerli yabancı tanınmış pek çok Osmanlı tarihçisinin başucu kitabı olan Seyahatname hakkında başta Robert Dankoff, Klaus Kreiser, Hakan T. Karateke, Cemal Kafadar, Halil İnalcık, İlber Ortaylı, Suraiya Farughi ve pek çok tarihçinin ortak kanaati şudur; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Osmanlı tarihi, kültürü ve Medeniyeti araştırmalarında vazgeçilmez ve XVII. yüzyıl bağlamında değerine paha biçilmez bir hazinedir. Bu sahalarda çalışacak her araştırmacının mutlaka başvurması ve mümkünse satır satır okuması gereken bir eserdir.

Kısaca söylemek gerekirse Evliya Çelebi vaktini hoşça geçirmeyi seven ve sosyal yönünü geliştirmiş akranlarına göre daha akıllı ve zevk-i selim sahibi bir kişi olarak da tanımlanabilir. Eserinde geçen sıra dışı rivayet ve abartılar bir yönüyle latifeci, şakacı kişiliğinin eserine kattığı bir zenginliktir. Onun İstanbul'u köşe bucak dolaşırken gezdiği, gördüğü mesireler, meyhaneler, sazlı ve sözlü meclisler ve oralarda karşılaştığı sanatkâr ve üstatlardan gördüğü ve duyduğu şeyler onun zaten zengin olan muhayyilesini zirvelere taşımıştır.

Evliya Çelebi'nin 50 yıllık gezilerinde gördüğü yerleri ve şahit olduğu olayları ele alan on ciltlik seyahatnamesinin içeriğine göz atılacak olursa I. cildin İstanbul'a ayrıldığını, II. cildinde Bursa, İzmit, Bartın, Amasra, İnebolu, Sinop, Bafra, Samsun, Giresun ve Trabzon'un anlatıldığı görülür. Ayrıca bu II. ciltte Gürcistan, Abaza diyarı, Girit seferi, Hanya Kalesi'nin fethi, Düzce, Bolu, Gerede, Amasya, Niksar, Erzurum, Erzincan ile Şebinkarahisar, Merzifon ve Çorum şehirleri hakkında geniş bilgiler vermektedir. Üçüncü ciltte; İznik, Eskişehir,

Ilgın, Konya, Ulukışla, Payas, İskenderun, Antakya, Hama, Humus. Şam. Yafa, Lût denizi. Remle, Gazze'nin yanı sıra Kayseri, Sivas, Muş, Arapkir, Harput, Bingöl ve civarıyla Balkan şehirlerinden Burgaz, Pravadi, Şumnu, Hezargrad, Rusçuk, Yerköy, Niğbolu, Özi, Köstence, Babadağı, Zağra-i Atik, Filibe, Tatar Pazarcığı, Sofya ve Edirne etraflıca izah edilir. IV. ciltte Diyarbekir, Mardin, Bitlis, Van ve İran'daki Rûmiye, Tebriz, Hemedan, Kirmanşah şehirleri hakkında malumat mevcuttur. V. Cildin muhteviyatında Evliya Çelebi'nin İran-Bağdat arasından başladığı yolculuğuna Siirt'le devam edişi ve oradan da İstanbul'a dönüşünde gördüğü Tokat gibi şehirler eklenmiştir. Aynı cildin sonlarına doğru tekrar Özi, Varna, Akkirman, Bender anlatılırken Lehistan seferine katıldığında gördüğü Ukrayna, Prut buna ilave edilebilir. İstanbul'a dönüşü IV. Avcı Mehmed ile çıktığı Anadolu seyahatinde karşılaştığı Celâli reisi Abaza Hasan Paşa ile ilgili olaylar, Bozca Ada bugünkü Çanakkale, Gelibolu, Bolayır, Keşan, Malkara, Bosna, Üsküp, Manastır gibi yerler anlatılır. VI. ciltte Erdel bölgesine Köse Ali Paşa'nın yaptığı sefere katılan Evliya Çelebi, sırasıyla Sırbistan, Macaristan ve Romanya'nın şehirlerini tanıtır. Kanije, İstolni Belgrad, Kara Mehmed Paşa'nın elçilik heyetiyle Viyana'da gördüklerini VII ciltte uzun uzadıya anlatır. Özellikle batılı bir şehrin detaylı tasviri demek olan Viyana hakkında yazdıklarının arka planında kızıl elmayı ele geçirmek isteyen padişah ve vezirlere geniş bir bilgi sunabilme merakı da etken olmuştur. Burada Viyana Kalesi'nin ölçümlerinin verilişi boşuna değildir. Daha sonra bu bilgileri Edirne'de Sadrazam Kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya üç gün sürecek şekilde birifing tarzında sunacağının öngörüsüdür. O dönemlere ait Macaristan, Budin, Temaşvar, Eflak, Boğdan hakkında en sağlam bilgi kaynağı olmasının sebebi bu ciltte yer

alan paha biçilmez bilgilerdir. Buna ilaveten Kazak vilâyeti, Kırım, Dağıstan, Kafkas kavimlerinin dil, örf ve âdetlerine de aynı ciltte yer verilmiştir.

VIII. ciltte Azak'tan Kefe, Bahçesaray, Akkirman, İsmail, Babadağı, Hasköy ve Edirne üzerinden İstanbul'a kadar olan bölge anlatılır. Girit seferine katılan Evliya Çelebi tekrar Edirne, Dimetöke, Gümülcine, Drama, Selanik yolunu takip ederek Mora'ya oradan da Hanya'ya geçtiği güzergâhı anlatır. Kandiye'nin fethi, dönüş yolundaki Arnavutluk'tan Yanya, Tepedelen, Avlonya, Draç, İlbasan, Ohri, Resne. Manastır, İştip, Cisr-i Mustafa Paşa, Edirne yoluyla İstanbul'a dönmüştür. IX. Cilt için Hac seyahatnamesi de denilebilir. İstanbul'dan Mekke ile Medine'ye kadar uzanan güzergâhta birden Batı ve Güney Anadolu'ya kıvrılarak değişik bir rotayla Şam'a kadar olan şehirleri anlatılır. X. ciltte Mısır ve civarı, Nil sahilleri, Sudan ve Habeşistan da geniş bir şekilde tasvir edilerek sona erer.

XVII. Yüzyıl Osmanlısı'nın Kısa Bir Panoraması

XVII. Yüzyıl Osmanlı cihan devletinin gücünün azaldığı, idarî ve askerî sahalarda zaaf belirtilerinin ortaya çıktığı dönemdir. Aslında klasik taksimata göre Osmanlı'nın duraklama dönemi Sokollu Mehmet Paşa'nın 1579 yılında katledilmesiyle başlatılmaktadır. Fakat Avrupa Devletleri'nin kendi aralarında bitip tükenmeyen savaşları nedeniyle devletin idarî, askerî ve siyasî zaaflarının su yüzüne çıksa da karşı tarafça yüzyılın sonuna kadar ciddi bir biçimde anlaşılmadığı da bir gerçektir. Zira Saray idaresinin padişahların anaları tarafından yürütüldüğü bu dönemde birbiri arkasına patlak veren Anadolu'daki celalî isyanları ve aralıklarla Avusturyalılar'ın kendi aralarında cereyan eden savaşlardan başını kaldırarak Osmanlılara yürüttüğü mücadeleler devleti sarsmaktadır. Yeni fetihlerin durmuş olması ve hesapta olmayan masraflar için kaynak temini gibi hususların yanı sıra Amerika'dan gelen tonlarca altının ekonomi piyasalarını alt üst etmesi ve

buna karşılık yapılacak fazla bir şey olmaması da dönemin tipik çıkmazlarındandır. Yetkin idarecilerin görevlerinde rahat bırakılmaması sebebiyle görevden kaçınmaları veya merkezden uzaklaşmaları sorunu daha da ağırlaştırmaktaydı. Rüşvet hayatın değişik alanlarında etkin olmaya başlamış, idarî, hukukî ve ilmî makam ve mevkiler alınır satılır hale gelmişti.

XVI. yüzyılın son çeyreğiyle XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren başa geçen padişahların bir kısmının kendi zayıflıkları veya küçük yaşta tahta geçmiş olmaları yönetimde bir boşluğa yol açmıştır. Haliyle oluşan bu defacto durumdan birileri yararlanarak söz sahibi olmuştur. Bunlar arasında dönemin haseki sultanları, padişah anaları olan valide sultanları, saray idaresinin önde gelenlerinden kızlar ağası, musahip nedimler ve diğer saray görevlileri içeriden dışarıdan yeniçeri ocaklarının ağaları, müderrisler, şehrin eşrafından olan kimselerle mazul bazı vüzera da buna dâhil edilebilir. Osmanlı ordusunun belkemiğini yeniçeri ocağı oluşturmakla beraber ordunun askerî gücünün başka kaynakları da vardı. Bunun başında Osmanlı coğrafyasının pek çok noktasında devletin sahip olduğu mirî arazileri işletip karşılığında sipahi hazırlayanlar da vardı. Bu kimseler tahsis edilen has, zeamet, tımar gibi tahsisatların ve asker besleyen vüzeraya ümeraya ve ulemaya verilen arpalıkların da layığı olmayanlara verilmesi devletin askeri gücünü zayıflatmış ve mevcut nizamın bozulmasına sebebiyet vermiştir. (Uzunçarşılı 1988; III/I, 118-120)

Yükselme dönemindeki kendine özgüveni tam, başta hukuk olmak üzere devletin tüm kurum ve kuruluşlarının birbirleriyle uyum içinde çalıştığı halkın taleplerinin, şikâyetlerinin anında değerlendirildiği, usulsüzlük, iltimas, adam kayırma, rüşvet ve yolsuzlukların en aza indirgendiği bir dönemdi. Fakat duraklama dönemine gelince padişahlık makamına gelenlerin genç veya çocuk olanların yanı sıra aklî melekeleri zaafa uğramış şehzadelerin getirildiğini

görmekteyiz. Balık baştan kokar kavlince en üstte yapılan bu hatalar yukarıdan aşağıya doğru bir çözülmeyi beraberinde getirdi. Özellikle XVII. yüzyılı ele alan eserlerin neredeyse tamamı dönem içinde meydana gelen her anlamda usulsüzlükleri ve bunların acı neticelerini anlatır.

Evliya'nın doğumunun 1611 yılı olduğu düşünülürse altı padişahın dönemini idrak etmiştir. Her ne kadar Sultan I. Ahmet'in ve Sultan I. Mustafa'nın saltanatlarında küçük bir çocuk da olsa aile ortamının saraya yakınlığı nedeniyle etrafında olup biten bazı şeylerin farkında olduğu da bir gerçektir. 1636 yılında ilk defa huzuruna çıktığı IV. Murad hakkında Seyahatnamesi'nde de detaylı bilgiler verir. Sultan İbrahim Dönemi'ne ince bir iğnelemeyle değinir.

> Hâlâ Ayasofya hareminde Sultân Mustafâ ile bir kubbe içre berâber âsûde olup ziyâretgâh-ı nisvândır. Zîrâ zenâne tâ'ifesine mahabbet edüp ziyâde ihsân edüp niçe bin cevârîleri birer vezîre ve mîrimîrânlara ihsân edüp çerâğa ederdi. (Evliya 2008, I, 172)

Şahsen tanıştığı ve defalarca görüştüğü Sultan IV. Mehmed'in uzun süren saltanatı sırasında tanık olduğu pek çok hadiseyi ya bizzat görerek yaşamış ya da devrin kaynaklarından aktarmıştır. Sultan Mustafa, Sultan Genç Osman ve Sultan İbrahim hakkında Seyahatnamesi'nde anlatılanlar bilinenlerin kendi üslubunca aktarımıdır. Ayrıca Seyahatnamesi'nde Sultan IV. Mehmed'ten sonra gelecek olan herhangi bir padişahın adına da rastlanmaz.

- Sultan Ahmed (1603-1617)
- Sultan I. Mustafa (1617-1618 ile 1622-1623)
- Sultan II. Osman (1618-1622)
- Sultan IV. Murad (1623-1640)

- Sultan İbrahim (1640-1648)
- Sultan IV. Mehmed (1648-1687).

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılın başında tahta çıkan Sultan I. Ahmed, devrin sadrazamı Kuyucu Murat Paşa'nın dirayetli kararlarıyla olası bozulmanın önüne geçmiştir. Özellikle Anadolu'daki Celali ayaklanmalarının bastırılmasındaki tavizsiz tutumu sayesinde başarılı olmuştur. Osmanlı- Avusturya savaşlarında önemli başarılar elde edilmiştir. Estergon, Uyvar gibi önemli kalelerin fethinin yanı sıra Erdel, Eflak ve Boğdan üzerinde Osmanlı hâkimiyeti tekrar sağlama alınmıştır. (Akdağ 1964; II, 1-49)

Bütün bu başarılara rağmen Avrupa'da Venedik ve Lehistan'la olan savaşlar aralıksız sürerken doğuda İran'la olan mücadeleyle birlikte Anadolu'daki Celalî Ayaklanmaları, 1606 yılında Avusturya'yla imzalanan Zitvatorok Antlaşması'nda parafe edilen bazı maddeler bir anlamda Osmanlı'nın o güne kadar kazandığı büyüklüğüne gölge düşürmüştür. Aslında görünüşte bir barış antlaşması olan Zitvatorok bir başka bağlamda Osmanlı'nın varacağı doğal sınırların uç noktalarını da belirlemiştir. Her ne kadar daha sonraki savaşlarda karşılıklı toprak kazançları olmuşsa da anlaşma sonrası sınırlar 1683 Viyana muhasarasına kadar korunmuştur. 1617 yılında tahta geçen Sultan I. Mustafa'nın rahatsızlığı nedeniyle kısa süren hükümranlığından sonra genç yaşta tahta geçen Sultan II. Osman, İran ve Lehistan seferlerinde kısmî başarılar elde etmesine rağmen yeniçerileri ıslah etme projesindeki aceleciliği ve tedbirsizliği hayatına mal olarak yerini tahtı devraldığı Sultan I. Mustafa'ya bırakmıştır. İkinci sefer de kısa süreli tahta kalan I. Mustafa'nın yerine 11-12 yaşlarında olan IV. Murat getirilmiştir.

IV. Murad, tahta geçtiği zaman on bir buçuk yaşında olmasından dolayı devlet, Valide Kösem Sultan ve onun etrafındaki saraydaki ağalar ve yeniçeri ocağının ileri gelenlerinin elindeydi. Ehil olmayan kimseler tarafından yönetildiği için devlette kargaşa, düzensizlik başını alıp yürümüştü. Makam ve mansıplar rüşvetle alınır satılır hale gelmişti. Bu duruma içerleyen Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa, Genç Osman'ın öldürülmesine isyan ederek baş kaldırmıştı. IV. Murad 21 yaşına geldiğinde devletin idaresini tek başına ele alarak kendi Veziriazamı olan Recep Paşa'yı (1633) boğdurmuştur. Bağdat'ı tekrar yeniden ele geçirmek İran'la hesaplaşmak gibi büyük gayelerin peşinde koşmaya başladı. Bu nedenle 1635 yılında Revan üzerine başarılı bir sefer düzenleyerek büyük bir zafer elde etmişti (Sahillioğlu 1967, 1-35). Bu galibiyetten sonra 1639 senesinde yapılan Kasr-ı Şirin barış antlaşması bir anlamda iki devlet arasında milat olmuştur. İlgili antlaşma neredeyse bugüne kadar gelen sorunsuz bir dönemin başlangıcıdır denilebilir (Aykut, XXXIV, s.183-246).

Bağdat Seferi dönüşü IV. Murad, daha 30 olmadan genç yaşta (1640) yılında İstanbul'da vefat etti. Osmanlı tahtına kardeşi Sultan İbrahim geçti.

Sultan İbrahim, idaresinin ilk yıllarında başarılı olmasının nedenleri arasında Kemankeş Kara Mustafa Paşa gibi bir tecrübeli bir sadrazama sahip olmanın payı vardır. Kemankeş Kara Mustafa Paşa, devlet adamında olması gereken ehliyet, ciddiyet, dürüstlük, idaredeki gerekli makam ve mevkilere yaptığı atamalardaki isabetlilik ve rüşvetten uzak oluşunun yanı sıra yüksek ahlaka sahip bir devlet adamıydı. Haksız yere öldürüldükten sonra idarede bozulmalar baş gösterdi. Sonrasında Sadarete gelen başta Sultanzâde Mehmed Paşa olmak üzere devrin devlet adamlarındaki laubalilik, makam uğruna padişaha körü körüne itaat ve şaklabanlıklar, rüşvetin meşrulaştırılma çabaları padişaha

sunarak yerini koruyabilme taktiklerinin her şeyin önüne geçmesi devleti bir çıkmaza, kaosa sürüklemiştir. Uzun sürmeyen saltanatında Sultan İbrahim Dönemi'nde yapılan en önemli işlerden birisi Venediklere karşı açılan savaşın sonucu olarak Girit'in fethine girişilmesidir. Girit'in önemli merkezlerinden Hanya (1645) yılında ele geçirilerek 25 yıl sürecek olan savaşı da bir anlamda başlatacaktır.[127] Sultan İbrahim, tevili kabil olmayan yönetimindeki bazı icraatlarından rahatsız olan devlet erkânı ve ulemanın isteğine saraydaki Valide Sultanların da destek oluşu karşısında 1648'de tahttan indirilmiştir.

Yerine getirilen yedi yaşındaki IV. Mehmed'in çocuk yaşta oluşu, Kösem Sultan'ın yeniçeri ağalarıyla birlikte devlet yönetimine gelmesine sebebiyet vermişti. Sultanın validesi olan Hatice Turhan'ın bu durumdan olan rahatsızlığının doğurduğu çekişme devlette onulmaz yaralar açmakta siyasi, iktisadi hayat durma noktasına geldikten sonra 1656 tarihinde geniş yetkilerle sadarete gelen Köprülü Mehmed Paşa'nın yerinde icraatlarıyla devlet işleri tekrar rayına oturacaktır. Köprülü Mehmed Paşa kısa sadaretinde Bozcaada ve Limni'yi Venediklilerden geri alıp Çanakkale boğazını tekrar güvenli hale getirdi. Anadolu'daki Celaliler'in üzerine gidilerek tekrar huzur ve sükûnet sağlandı. Alınan mali önlemler sayesinde askerlerin mevacibatları ve diğer masraflar karşılandı.

Köprülü Mehmet Paşa'nın 1661 yılında vefatından sonra yerine oğlu Fazıl Ahmed Paşa getirildi. Babasının rahle-i tedrisinden geçmiş olan Fazıl Ahmed özellikle dışarıda önemli başarılara imza attı. Avusturyalılar'la aramızda ihtilaflı bir konu olan Erdel'i geri almak için savaş ilan ederek Vasvar Antlaşması'yla bunu başardı. Ardından Girit'in tamamını fethetti. On beş yıl kadar süren sadaretinde devletin itibarını yükseltti. Sultan IV. Mehmed ile beraber Lehistan seferine çıkarak Podolya Bölgesi'ni barış antlaşmasıyla elde

etti.

Fazıl Ahmed Paşa'nın çok erken yaşta kırk bir yaşında ölmesinden sonra yerine, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildi. Yüksek meziyetlere sahip bir devlet adamı olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, başarılı bir Ukrayna seferi sonucunda Cehrin Kalesi'ni fethetti. Uzun zamandır Lehistan ile olan anlaşmazlığa son verdi. 1683 yılında çıktığı Viyana seferinden feci bir mağlubiyetle dönmesi üzerine öldürüldü.

Viyana'da alınan bu ağır mağlubiyetin sonucunda devlet idaresindeki zaaflar ortaya çıktı. Gerekli önlemleri almayan IV. Mehmed'in tahttan alaşağı edilerek yerine oğlu II. Süleyman (1687) getirildi. Bundan sonra görülen kısmi düzelmelere rağmen bozuk gidiş devam ederek ağır şartları havi Karlofça (1699) Antlaşması'nın yapılmasına zemin hazırladı.

XVII. Yüzyılda Kadınlar:

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre

Eserin hazırlanışında takip edilen usul

Öncelikle yazma nüshalardan ilgili yerler bulunarak önemli olanların zaptı gerçekleştirilmiştir. 1995-1999 yılları arasında Bamberg şehrinde danışman hocamızın tavsiye ve tensipleriyle doktora öğrenimimiz sırasında tez çalışmamıza paralel olarak başlattığımız bu çalışma'nın taslak halinin metinleşmesi 1996 yılının sonlarına rast gelmektedir. Aynı yıllarda merhum Orhan Şaik Gökyay ve Yücel Dağlı'nın Yapı Kredi Yayınları adına hazırlamaya başladıkları Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin ilk cildi henüz yeni neşrolunmuştu. Orhan Şaik Gökyay'ın vefatından çok kısa süre önce kasetlere okuduğu ve oradan da metne aktarılan nüsha merhum Yücel Dağlı ve kıymetli araştırmacı, yazar Seyit Ali Kahraman'ın redaktesinde metinleştirilmiştir. Fakat bu tecrübeden uzak ve özensizce hazırlanan I. cilt,

ilmî bazı eksikleri ve kusurları nedeniyle 2008 yılında R. Dankoff nezaretinde yayın heyetinde yer alan Yücel Dağlı ve S. Ali Kahraman tarafından yeniden neşrolunmuştur. Biz de metin içinde gerekli olan karşılaştırmaları ilk cildin ikinci edisyonunu esas alarak yaptık.

Yine çalışmamızın ilk manüskriptinde karşılaştırma yapmak maksadıyla o zamanlar elde mevcut olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin İkdam yayınevi tarafından matbu olarak hazırlanan ilk altı cildi ve sonrasında çıkarılan VII-VIII-IX-X ciltleri de gözden geçirilmiştir. Tabii ki ihtilaflı yerlerde Seyahatname'nin el yazması asıl nüshası esas alınmıştır.

Yeri gelmişken kısaca bahsetmek gerekirse İkdam ve sonrasında neşrolunan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin sorunlu oluşundan bahsetmek gerekir. Evliya Çelebi üzerine çalışanların bildiği üzere ilk defa matbu olarak yayınlanan bu edisyon II. Abdülhamit döneminin baskıcı sansür rejiminin tesiriyle metnin dili, kelimeleri, dilbilgisi özellikleri, yer yer esas metnin bizzat kendisi değiştirilerek veya kısaltılarak tanınmayacak hale getirilmiştir. Bütün bunlara ilaveten Seyahatname'yi yayımlayan Ahmed Cevdet'in şahsi bir tasarruf olarak Seyahatname metnini keyfi sadeleştirme ve Türkçeleştirmeye kalkışması bununla da yetinmeyerek yer yer kısaltması çalışması eseri tanınmaz hale getirmiştir. Çalışmamızın ilk yıllarında ilk altı ciltten metinde verilen alıntıları yazma nüshadan kontrolü cihetine gidilmiştir. Her ne kadar devrin sansürü tarafından çıkarılan veya değiştirilen veyahut anlam kaymasına uğrayan kısımların büyük bir kısmı Mustafa Nihat Özön tarafından tamir edilmeye çalışılmışsa da yeterli değildir. İlgili çalışmayı referans almak çalışmamızın maksadı ve hedefine ulaşmamız bakımından yeterli değildi.

Özellikle İkdam baskısındaki ihtisar çabalarını yayıncı açısından

anlamak ve makul karşılamak mümkünse de Seyahatname metninin tağyir ve tebdilinin kabulü hiçbir şekilde mümkün değildir. Bu şekilde hazırlanan nüsha geç dönemlerde asıl yazma metin dikkate alınmaksızın Reşat Ekrem Koçu, Zuhuri Danışman ve Mümin Çevik başkanlığında bir heyet tarafından tam nüsha gibi uydurma başlıklarla yayınlanmıştır. Gerek İkdam baskısı ve onu takip eden 7-10 ciltler arası gerekse matbu nüshadan kuşa çevrilen diğer Evliya Çelebi Seyahatnamesi adı altında neşirlerin bugün için ilmî bir kıymet-i harbiyesi yoktur. Kim bu çalışmaları kaynak eser olarak ciddiye alır ve ilmî bir çalışmada alıntılar kullanırsa bir anlamda kendi çalışmasını kusurlu hale getirmiş olur. Çalışmamızda ihtiyaç halinde bazı bölümler asıl yazma nüshadan incelenirken bunun yanı sıra Seyahatname odaklı bir şehri veya bir bölgenin ele alındığı konu alan eserlere de başvurulmuştur. Bitlis, Diyarbakır, Anadolu, Arnavutluk, Mısır, Etiyopya (Habeşistan), Medine ve Van gibi Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerine dair Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne dayalı olarak yapılan ilmî neşirler gözden geçirilerek ilgili şehirler hakkında oralarda geçen farklılıklardan kayda değer olanlar esere alınmıştır. Metnimizde geçen alıntıların tamamı ikinci olarak karşılaştırılmalı okumada Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yapı Kredi Yayınları tarafından yapılan son neşriyle kıyaslanmış ve varsa farklılıklara işaret olunmuştur. Fakat Seyahatname'nin bu son baskısının ilk cildinde rastlanılan bazı eksiklik ve farklı okumalar nedeniyle yukarıda bahsi geçen Evliya Çelebi Seyahatname'sinin I. Cildinin 2008 yılında yapılan yeni neşrinden istifade edilmiştir. Ayrıca bu çalışmamız değerli Evliya Çelebi Seyahatnamesi otoritesi Robert Dankoff tarafından birkaç kez değişik vesilelerle gözden geçirilmiştir. Bu çalışmanın ilk halinin hazırlandığı yıllarda Bamberg'de kaim Otto- Friedrich Üniversitesi Türk Dili ve

Tarihi kürsüsünde misafir öğretim üyesi olarak görev yapan R. Dankoff çalışmamızı daha taslak halinde iken inceleyerek gerekli düzeltmeleri ve uyarıları yapmıştır. Eserde ele alınan konuların seçimi ve değerlendirilmesinin yanında genç akademisyen meslektaşını yüreklendirerek özünde netameli ve handikaplarla dolu bir saha kabul edilen kadınlar konusuna seyahatname üzerinden bakmamızı ve araştırmalarımızı bu yönde devam ettirmemizi sağlamış ve bu mütevazı çalışmamızı başından sonuna kadar arka çıkarak desteklemiştir. Yine aradan geçen on iki yıldan sonra yeni baskıyı hazırladığımız esnada çalışmamıza katkı sağlamak için zaman ayırıp baştan sona tekrar okumuşlardır. Ayrıca çalışmamızda alıntılanan bölümleri kontrol edip o konuda yapılması gerekenleri bir kez daha tashih etmiş, yer yer ilave ve ikazlar yapmıştır.

"XVII. yüzyılda Kadınlar" başlıklı çalışmayı hazırlarken metin içinde yaptığımız alıntılardan edindiğimiz intiba ve gördüğümüz şu ki, Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyıl'da yaşamış kadınlar hakkında eserinde dile getirdiği düşünceleri bakımından çok kıymetli bir hazine olup mutlaka konuyla ilgili çalışmalarda gözden geçirilmesi gerekmektedir. Onun bu konuda da selefleri ve çağdaşlarından farklı olarak Seyahatnamesi'nde ele aldığı konulara getirdiği yeni bakış açısını gözden uzak tutmamak gerekir. Zaten onun Seyahatnamesi'nde işaret ettiği edebî, tarihî, kültürel, folklorik ve sosyal içerikli mevzuları işleyişinde gösterdiği dikkati ve yeni şeyleri öğrenmedeki merak ve azmi bütün Evliya Çelebi üzerine ihtisas yapanların kabul ede geldiği bir ortak kanaattir. Ayrıca Evliya Çelebi'nin seyahati esnasında çok iyi bir gözlemci olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan hemen her bölümde Evliya Çelebi'nin kadınlar hakkındaki şahsi

düşüncelerini ve yaşadığı dönemdeki İslâmî anlayışı, kadınlara bakışı irdelenmeye çalışıldı. Muhitinin kendisine olan tesirini burada görmek mümkündür. Kadınlarla ilgili konularda ileri sürdüğü fikirler bir anlamda onun içinden geldiği topluma sözcülük etmesi bakımından onun dilinden ortaya çıkan ifadeler olarak bir araya getirilmiştir.

Onun kaleminden çıkan bazı meşhur kadın simalar tarihe mal olmuş şahsiyetlerdir. Meselâ Kaydafe, Rabiatü'l Adevi, Mihri Hatun gibi şöhret sahibi kadınlar hakkında beylik anlatımların yanı sıra ilginç detaylara da işaret eder.

Evliya Çelebi'nin ailesi ve yakınları hakkında doğrudan somut bilgiler çok azdır. Bu açıdan Seyahatname'de sınırlı ve çok az bilgi yer almaktadır.[9] Evliya Çelebi -ne yazık ki- Seyahatname'sinde ailesi, özellikle

---

[9] Seyahatname'den bu çalışmaya yapılan alıntılar; yazma nüshadaki sayfa ve varak numaraları yerine karşılaştırma kolaylığından ötürü Yapı Kredi Yayınları tarafından neşrolunan Evliya Çelebi Seyahatnamesi esas alınarak verilmiştir. O sebeple, metin içinde ilk olarak verilen künye Evliya Çelebi, YKY şeklinde olmuştur. Önceki matbu nüshalar da Evliya Çelebi olarak ikinci sırada verilmiştir. Seyahatname'nin ilk altı cildi Ahmed Cevdet tarafından yayımlanmıştır. I-VI. İstanbul: İkdam Matbaası. 1314-18/1896-1900: VII-VIII. Ciltler Kilisli Rıfat Bilge, Türk Tarih Encümeni tarafından 1928 yılında neşrolunmuştur; son iki ciltten IX. Cilt Maarif Vekâleti tarafından 1935'de son cilt ise Kültür Bakanlığı tarafından 1938'de yayınlanmıştır.

Çalışmada yer alan bütün dipnotlarda ve parantez içi işaretlerde Yapı Kredi yayınları öncülüğünde yayınlanan Seyahatname esas alınmıştır. Adı geçen nüshaların açık künyesi şöyledir:

1.kitap: Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul: Topkapı Sarayı bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu dizini, haz. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

1.kitap: Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul: Topkapı Sarayı bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu dizini, Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, İstanbul. Bu cilt yukarıda adı geçen heyet tarafından yeniden hazırlanmıştır.

2. kitap, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının traskripsiyonu - dizini haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

3. Kitap, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 305 yazmasının traskripsiyonu – dizini, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

4. Kitap, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 305 yazmasının

annesi ve kız kardeşleri, çocukluğu, kardeşlerinin evlenmeleri konularında nedense ayrıntı vermemektedir. Bu yüzden Seyahatnamesinin bu bölümleri bize istenilen ölçüde, tatmin edici bir bilgi sunmamaktadır.

Bu çalışmanın ağırlıklı kısmını oluşturan ve Seyahatname'nin tamamından taranarak seçilmiş alıntılar bölgelere göre dizilmiştir. XVII. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında ve dışında kalan kadınların hakkında seyahatnamede geçen tespitler ve ifadeler burada ele alınmıştır. Bu taranan bölümde Seyahatname'den çıkarılan alıntılar neredeyse 250-300 sayfa tutmaktadır. Haliyle alıntıların tamamı yerine en dikkat çekici olanları özenle bu kısımda ele alınmıştır. Evliya Çelebi'nin gezip dolaştığı yerlerde haklarında bilgi sahibi olduğu kadınları uzun uzadıya tavsif etmiş,

---

traskripsiyonu – dizini, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

5. Kitap, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 307 yazmasının transkripsiyonu-dizini Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

6. Kitap, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 numaralı yazmanın trankripsiyonu-dizini, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

7. Kitap, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 numaralı yazmanın transkripsiyonu-dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

8. Kitap, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 numaralı yazmanın transkripsiyonu-dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

9. Cilt, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 numaralı yazmaların mukayeseli transkripsiyonu-dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

10. cilt, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe yazmalar 5973, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 numaralı yazmaların mukayeseli transkripsiyonu-dizini, Evliya Çelebi, 1093/1682, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Ayrıca yayınlanan ciltlerin ikinci basılarının Yapı Kredi Yayınları tarafından karşılaştırmalı olarak neşri gündemdedir. Buradan itibaren dipnotlarda sadece Evliya Çelebi olarak verilen dipnotlar, İkdam ve diğer baskılara işaret etmektedir. Yapı Kredi Yayınlarına yapılan atıflar ise Evliya, YKY olarak verilecektir.

güzelliklerini, giyimlerini, hal ve hareketlerini, davranışları, din ve tesettür anlayışlarını ve gündelik hayatta sürdüre geldikleri faaliyetlerini ve yaşayışlarını bütüncül bir şekilde birbirleriyle irtibat kurarak anlatmıştır. Bu bölümde ayrıca Evliya Çelebi'nin gerek Avrupa, Rusya ve Afrika'da tanıdığı kadınlar gerekse Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan Balkanlar, Anadolu, Mısır, Arabistan, Kırım ve diğer bölgelerde Müslüman ve gayrimüslim tebaadan kadınlar hakkındaki tespitlerine, tahlillerine de yer verilmiştir. Bu arada Evliya Çelebi'nin, Osmanlı Devleti'nin Avusturyalılara (Nemçe) elçi olarak gönderilen heyette yer alması nedeniyle değişik milletlere mensup Avrupalı kadınları daha da yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Onun ilgi alanına sadece bu seyahat sırasında tanıdığı Avusturyalı kadınlar girmez. Yine kendisinin Osmanlı akıncılarına katılarak değişik bölgelerdeki yağmalarda rastladığı ve tanıdığı kadınlarla ilgili tespitleri de orijinaldir. Evliya Çelebi'nin seyahat ettiği bir diğer bölge de Osmanlı hâkimiyetine bağlı bir vassallık olan Kırım'dır. Buralarda iken tanıma imkânı bulduğu Kalmuk, Çerkez, Moskof, Rus, Kazak ve diğer milletlerdeki kadınları anlatışı da oldukça renklidir. Kadınların XVII. yüzyılda dünyanın değişik coğrafyalarındaki durumları, toplum içindeki statülerinin yanı sıra Osmanlı idaresi altında yaşayan çeşitli milletlere mensup kadınların içtimai mevkilerini tespit edebilmek adına bu tespitler çok önemlidir.

Konu bütünüyle ele alındığında bugün olduğu gibi dün de kadınların batıl inançlara neredeyse aynı şekilde bağlı olduğunu görmek bu toplumları tanıyan insanlar için hiç de şaşırtıcı değildir. Bugün kadınların, hâlâ İstanbul'un değişik mekânlarında özellikle Şehzadebaşı Camii başta olmak üzere Telli Baba, Aynalı Baba, Sirkeci Baba ve Eyüp

Sultan gibi pek çok türbe ve dinî yerlerde bu batıl inançlarını sürdürdüklerini görmekteyiz. Bu durumun bazen de Türk toplumundaki kadınların bu zayıf yönlerini kullanarak onların kandırılmasına yol açtığına şahit olmaktayız. Hatta içinde yaşadığımız senelerde benzer meselelerin kamuoyu gündemine daha sık olarak gelmesi ve medyada yoğun bir biçimde haber olması konunun güncelliğini hala koruduğunu göstermektedir.

Beşinci bölümde saray ve kadınlar ele alınmıştır. Bu bölümün en önemli figürü Evliya Çelebi'nin yakından tanıdığı ve eserinde isminden çokça bahsettiği İsmihan Kaya Sultan'dır. Kaya Sultan bir anlamda Seyahatname'nin kadın kahramanıdır. Fakat bu konu başka çalışmalarda[10] detaylı bir biçimde incelendiğinden burada kısa tutulmuştur. Bununla birlikte Evliya Çelebi'nin bir vesileyle haklarında bilgi sahibi olduğu ve eserinde kendilerinden bahsettiği saraylı hanımlar ve onların bir kadın olarak neler yaptıklarından ve aralarındaki ilişkilerden bolca bahseder. Valide ve hanım-sultanlar tarafından hayır yapmak amacıyla yaptırılan cami, çeşme, medrese vb. bazı eserlerden de yeri geldikçe izahat verir.

Altıncı bölümde Seyahatname'de geçen konu çerçevesinde bazı kavramlara yer verilmiştir. 10 cilt ve yazma olarak neredeyse 4-5 bin sayfa tutan eserin değişik yerlerine serpiştirilmiş bazı kadınları ilgilendiren ve betimleyen kavramların yanı sıra bu bölümde kaba Türkçe, argo kullanıma ait bazı kelimelere de devri tanıma ve anlama

---

[10] Robert Dankoff, *The Intimate Life of an Ottoman Statesman. Melek Ahmed Paşa 1588-1662 asportrayed in Evliya Çelebi's book of travels (Seyahat-name).* Translation and Commentary by R. Dankoff with an historical introduction by Rhoads Murphey. Albany, New York: State University of New York Press, 1991. Nuran Tezcan, *Seyahatname'deki Ask Oykusu: Bir Kaya Sultan Vardı*! *Kebikeç,* sy. 21, İstanbul, 2006, s. 13-27, Nuran Tezcan, "*Ask Mesnevilerini Sövalye Aşkı Bağlamında Okumak*," *Virgül,* sy. 99, 2006, s. 55-58.

gayesiyle yer verilmiştir. Bu konunun ilmi bir eserde yer alması konusu tartışmalı olmakla beraber, bu sahada çalışanların bazı meseleleri ortaya koyarken konuyu bütün yönleriyle bilmelerinin doğru olacağı kanaati daha ağır basmıştır. Tamamen ilim namusuna binaen yapılan bu kısa bölüm konusunda milletimizin sahip olduğu yüksek seciye ve karakterin bir tezahürü olan hoşgörü ve engin müsamahasına olan tam güven böyle netameli bir konunun buraya taşınmasında ana etken olmuştur.

Türkiye, Cumhuriyet'ten sonra batılılaşma yolunda bir tercihte bulunmuşsa da sahip olduğumuz değerleri oluşturan dinî ve millî değerlerimizle olan bağımız bir şekilde sürmektedir. Cumhuriyet'ten önceki dönemlerden bize tevarüs eden pek çok maddî ve manevî konulardan kaçmamız da mümkün değildir. Özellikle kadınlarla ilgili sorunların kökeninde geçmişin derin izleri bulunmaktadır. O bakımdan günümüzde kadınlarla ilgili hususlar dün olduğu gibi bugün de gündemden hiç düşmemektedir. Kadına toplumda biçilen rol çeşitli açılardan tartışma konusu yapılmaktadır. Bazı kadın hakları savunucuları açısından kadınların dünyası erkekler tarafından sürekli müdahaleye tabii tutularak biçimlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu yüzden de haliyle kadın konusu da aktüelliğini ve güncelliğini hiç kaybetmemektedir. Özellikle tesettür ve örtünme şekilleri ve nerelerde örtünüleceği veya ne tarz örtünüleceği tartışmalarının göbeğinde hep kadın yer almaktadır. Bu konu bir şekilde gündeme gelip ortaya atılır atılmaz da toplumun her kesiminden buna dair görüş ve düşünceler adeta birbirini kovalamaktadır. Ülkemizde gündemden hiç düşmeyen üniversiteli kızların örtünme veya klasik adıyla başörtüsü meselesi üzerinden neredeyse 30 yıl geçmesine rağmen bugün bile aktüelliğinden bir şey

kaybetmemektedir.

Bütün bunlar göz önüne alındığında bu meselenin geçmişteki boyutunu da uzakta tutmamak gerekiyor. Bu tarihten gelen kalın çizginin iyi tanınması ve bilinmesi şüphesiz günümüzdeki araştırmacıların doğru tahlil ve değerlendirmelerde bulunmasına vesile olacaktır.

I.Bölüm

Seyahatname'de Kadınlara Genel Bakış

Evliya Çelebi, dönemi gereği kadınları genellikle dindarlıkları, mesture oluşları ve örf ve adetleri yönüyle incelemiş aynı şekilde batılı kadınları ele alırken de bu ölçülerden kurtulamamış; onların serbest oluşları, giyimleri, yüzlerinin, saçlarının bazen de vücutlarının bazı yerlerinin açık olduğunu dile getirerek bu durumun hükmünü açıklamıştır. Evliya Çelebi Müslüman kadınlara bakış açısını farklı yerlerde dile getirmiş olsa da bu konuda en açık ve net görüşünü, Hac ziyaretine dair verdiği malumatta görmek mümkündür.

> "Fi zemâninâ tâife-i nisvâna Ka'be; doğup büyüdüğü kapusu eşiğinin içyüzüdür. Taşra çıkmaya, eğer merhume olursa andan ol zemân çıka! Eğer mümkün ise hanesinin bir köşesine defn edeler. Zîrâ bu râh-ı Ka'be'ye varan ehl-i ʻırz kimseler bilir. Bir nisvân tâifesinin çekdiği âlâm-ı şedâyidi, zîrâ nice bin nâmahrem haşerât içinde enüp binmede konup göçmede bir belâyı ʻazîmdir. Allâhümme ʻafinâ husûsan emn-i tarîk olmadığından sene tarihinde Konakçı Alî paşa senesinde Reşîd oğlu nâm 'Urban huccâcı müslimini nehb ü garet ʻuryân etdükde

yigirmi taht-ı revân tâife-i nisvân ve nice yüz bin mahâfeler ile cevâri ve nisvânları 'uryân edüp ol çöl ve çölistanda pâpürehne ve serpürehne obalarına götürüp gûnâgûn rencide ederek ol nâzenin havâtînları hıdmet etdirirlerdi. Nicesi cu'dan ve nîcesi şiddet-i hârdan merhûme oldılar. Nicesi bahâları ile halâs oldılar. Ve nicesi anda kalup evlâd sâhibi oldılar. Ne'ûzü bi'llâh hakîr-i pür-taksîrin bu mahalde tesvîdi şer'i farza muhâlifdir. Emmâ dâğ-ı derûnumdan tahrîre cür'et etdim. Zîra ol inhizâmda hakîr hâzır idim. Manzûrum olduğu sergüzeşti serencâmdır ki tahrîr olundı.[11]

Yukarıda yapmış olduğumuz alıntıda Evliya Çelebi, Müslüman bir kadının toplum içinde alacağı konumu belirlemekle, malî durumu yerinde kadın erkek her müslümanın üzerine farz olan hacca gitmesini sakıncalı bulup yasaklamak istemektedir. Aslında alıntının son satırlarına bakıldığında kendisinin sözlerinin şeran uygun olmadığını da ifade etmektedir. Aslında Müslümanlar'ın en kutsal mekânı olan Kâbe'nin kadının

[11] Evliya Çelebi, YKY, IX: 368; Evliya Çelebi, IX: 720. Bugünkü Türkçe'ye çevirecek olursak metin şu şekilde anlaşılabilir: "Günümüzde kadın için Hac ibadetinin merkezi olan Kâbe; doğup büyüdüğü kapısının eşiğinin içyüzüdür. Bu yüzden evinden hiç dışarı çıkmaması gerekir. Ancak ölürse evinden dışarı çıkmalıdır. Şayet evinin bir köşesine gömülebiliyorsa oraya defnedilebilir. Fakat bu Kâbe yoluna koyulan namuslu ve iffetli insanlar kadınların çekmiş olduğu sıkıntı ve eziyeti bilmektedirler. Şundan dolayı ki kadınlar kendilerine mahrem olan binlerce art niyetli kişiler arasında bineklerine biner inerken veya konaklama yerlerine iniş ve kalkış büyük bir bela ve musibettir. Allah affetsin. Özellikle yol güvenliği olmadığından (?) tarihinde Konakçı Ali paşanın hac emirliği esnasında Reşit oğlu diye bilinen Arap kabilesi Müslüman hacıları soyup yağmaladığında aşağıdaki acıklı olaylar meydana gelmiştir. Bunlardan yirmi tanesi bineklerinin üzerinde yer alan mahfe denilen bir çeşit oturaklarda olmak üzere yüzlerce cariye ve kadınların elbiselerini dahi çıkarttırarak çöl ve sahrada ayakları çıplak ve başları açık bir şekilde bedevi obalarına götürülmüşlerdir. Bunlara yine türlü türlü eziyetler ederek o nazlı, kibar hanımefendileri kendilerine hizmetçi kıldılar. Bir kısmı bu kaçırılma esnasında yollarda açlıktan ve bir kısmı da aşırı sıcaklardan vefat ettiler. Bir kısmı fidye verilerek bedevilerin ellerinden kurtarılabildi. Bir kısmı orada Araplarla evlenerek çoluk çocuğa karıştı. Allah'tan bağışlanma dilerim ki, bu kusurları pek çok olan aciz birisinin burada şeriatın farz kıldığı bir konuda yazdıkları islam'a aykırıdır. Fakat içimdeki acılardan dolayı yazmaya cesaret buldum. Çünkü bu sıralar ben de [hac seyahatinde] bulunduğumdan durumu biliyorum. Gözlerimle tanık olduğum yaşanmış olan bu macera burada o yüzden kaleme alındı."

yaşadığı evin iç tarafında yer alan eşiğine benzetilmesi veya eşdeğer bir konuma konulması dönemin namus telakkisinin insanlar üzerindeki etkisinin büyüklüğünü ortaya serer. Evliya Çelebi, tanık olduğu bir takım olayların etkisiyle, kadının hayatı boyunca evinden hiç çıkmayarak sürekli orada yaşamasını istemekle de kalmaz vefat ettikten sonra da cenazesinin dışarı çıkarılmayarak evinin bir köşesine defnedilmesini uygun bulur. Evliya Çelebi İslam diniyle bağdaşmaz bu telakkisini Seyahatname'nin farklı bölümlerinde dile getirmiştir. Ona göre evinden dışarıya adım atmayan, sokak yüzü görmeyen kadınlar övgüye değer, namuslu ve edep sahibidirler. Meselâ Diyarbakır vilayetini tanıtırken "burada bırakın bir kadını çarşıda görmek aksine yaşlı bir kadını dahi evinin dışarısında görmenin imkânı yoktur" diyen Evliya, buna ilâveten "küçük bir kızı dahi görseler ya öldürürler ya da babasını azarlarlar", demektedir. Bütün bunların sonrasında ise onların bu davranışlarını överek Diyarbakır halkını "ta bu mertebe ehl-i ırz" diyerek değerlendirmesi ise dikkat çekicidir.[12] Kanaatimizce o günkü şartlar çerçevesinde kadınların Hac ibadeti yapmaları için uygun şartların söz konusu olmadığı söylenebilirse de şartlar ve gerekçe ne olursa olsun bu bakış açısına tamamıyla katılmak mümkün değildir.

Burada yukarıdaki genel değerlendirmeden sonra, Seyahatname'nin muhtelif kısımlarındaki benzer ifadelere işaret edilerek Evliya Çelebi'nin konuya dair gözlemlerini dile getirmek yerinde olacaktır.

Evliya, Fransa Kralı'nın Arabistan Yarımadası ve Suriye civarlarına yapmış olduğu saldırıda bu bölgenin güzel kızlarından

[12] Evliya Çelebi, YKY, IV, 30, Evliya Çelebi, IV, 39. Bruinessen, Boeschoten, Evliya Çelebi in Diyarbakır. Leiden. 1988, 160- 203; özellikle 182 'den sonraki kısımlardaki örnekler bu çalışmadan alınmıştır.

bahsederken Havran Bölgesi'ni de zikretmiştir. Bu konuda Seyahatname'nin I. cildindeki ilginç bir alıntı şöyledir:[13]

> Hikâyet: Netice, meğer mukaddema İslâmbol Kostantin'i, Fransa kıralının kızına nâmzed imiş. Fransa kiralı dahi kızının baht [u] tâli'ine bîr donanma-yı 'azîm idüp altı yüz pare gemi ile 'Arabistan yakaların nehb [ü] gâret iderek ol sâl-i nâ-mübârekde Akka ve Sayda ve Beyrut'u ve Şâm Tarablüsı ve Gazze ve Remle ve tâ (...) varınca müstevli olup iki binden mütecaviz Arabistan ve Havra'nın hurân-mişâl güzeli bakirelerin esîre idüp ba'dehü bu kadar milyon mâl-ı ğanâyim ile ve bu kadar müslime cevâriler ile kıral ahd [u] misâkına güya vefa idüp Fransa kıralı kızını İslâmbol tekfuruna on pare kalyon ve on pare kadırga-yı mâl-i Karun'a müstağrak idüp gönderdikde Akdeniz boğazına gelüp gördiler kim Türk canibinden kal'a1ar bina olunmış hemân melunlar hile idüp cümle tebdil-i câme idüp bir keskin furşka(?) kıyamet lodos rüzgârında beş pare boş gemiyi ileri yelkenleyüp boğazdan içeri girerken hemân boğazın iki tarafında olan kal'aların cümle toplarına âteş idüp beş pare boş gemiler ğark-ı âb olup ardı sıra yigirmi "pare pür-silâh "gemiler tarfetü'l-'ayn içre girerler. Ahâlî-i kal'a bir dahi top doldurup kerteye alınca iki sâ'atde gemiler yigirmi mil menzil aldılar. Bu hile ile İslâmbol'a gelüp tahrir olunduğı üzre hamd-i Huda cümlesi (25) esir olup ol kıral kızından Sultân Bayezıd-i Velî tevellüd itmişdir. Bu hususda nice müverrihin günâ-gün tahrirât itmişlerdir. Ayn-ı Âlî bu kızı Ebü'l-feth'in babası alup Ebü'1-feth ol kızdan müştak oldı. der. Amma kavl-i şahîh Ebü'l-feth İsfendiyâr oğlının kızı Âlime Hatun'dan mütevellid olmışdır. Bu Fransa kiralının kızı Ebü'l-feth'in hatunudır kim Sultân Bâyezîd-i Velî'nin vâlidesidir (I: 40).

[13] Evliya Çelebi, YKY, I, 40, IX, 278, Evliya Çelebi, I, 106, IX, 550-552.

Seyahatname'nin bazı bölümlerde rivayet olarak aktarılan bilgilerin önemli bir kısmında Evliya Çelebi'nin kendi şehadeti sözkonusu değildir. O sebeple bunları güvenilir birisinden naklettiğini söylemeyi ihmal etmez. Çoğunlukla bu açıklayıcı kaydı alıntılanan metnin sonunda verme hususuna dikkat eder.

> Sıhhat-i hikâyeyi beyân eder: Bu hakîrin pederi Sultân Süleymân Hân ile Belgrad ve Rodos ve Budin ve Ustolni-Belgrad fethlerinde bulunup hattâ Seğitvar gazâsında Süleymân Hân merhûm oldukda yine pederimiz ol gazâda bulunup Devlet-i Âl-i Osmân'a hidmeti sebkat etmiş bir pîr-i fânî idi. Dâ'imâ müsin âdemler ile ihtilât edüp mâcerâ-yı mâzîden söyleşirlerdi. Yâr-ı gâr-ı refîkinden yine bir pîr-i zâl güherâb var idi. Ammâ talâkat-ı lisânda fesâhat [u] belâğatına İmri'l-kays ve Ebü'l-me'âlî hempâ olamazdı.
>
> Ol pîr, yeniçeriyân dergâh-ı âlîsinin baş kâtibi idi. İsmine Sukemerli Koca Mustafâ Çelebi derlerdi. Anlar mezkûr Fransa kıralı kızının akrabâlarından olduğu muhakkak idi kim her bâr anlara Fransa kıralından hedâyâ gelüp âlem-i sabâvetimizde hakîre ba'zı eşkâl-i garîbe tasâvîrler bağışlardı. Anlar bir pîr-i fânî olmuşlar idi. Hattâ bir müşâvere olsa huzûr-ı pâdişâha cümle vüzerâ ve vükelâ vardıkda "kocalar gelsin" deyü ibtidâ Seğitvar altında Süleymân Hân merhûm olup asâkir-i İslâmın haberi yok iken vezîr-i a'zam olan Sokullu Mehemmed Paşa'nın re'yiyle Süleymân Hân'ın na'şın taht üzre koyup bol hil'atın ardından ellerini hareket etdiren Silâhdâr Kuzu Alî Ağa'yı müşâvereye da'vet ederlerdi. Andan Rikâbdâr Gülâbî Ağa'yı, andan Zeyrekbaşı'nda sâkin Matbah Emîni Abdî Efendi'yi, andan hakîrin pederini, andan mezkû[r] Sukemerli Koca Mustafâ Çelebi'yi getirdüp müşâvere-i tâm ederlerdi. Ve ne cânibe sefer olsa bunlar tahtırevânlar ile gazâya giderlerdi.

Zîrâ bu [Su]kemerli Mustafâ Çelebi {cümlesinden müsin idi. Hattâ} Müftî's-sakaleyn Kemâl Paşazâde hazretlerinin telâmîzlerinden tekmîl-i fünûn etmiş bir zû-fünûn müfessir ü muhaddis ü müverrih bir kimesne idi. Hattâ Kemâl Paşa huddâmı olmaları cihetiyle Sultân Selîm-i Evvel ile Mısır fethinde yigirmi beş yaşına bâliğ bir fetâ yiğit idim deyü Selîm şâh'ın Sultân Gavrî ile Mercidâbık'da olan ceng-i azîmin ve Sahrâ-yı Kâkûn'da olan neberd-i kebîrin ve ol cengde Gavrî Sultân câm-ı eceli nûş edüp lezzetinin gavrine erüp cengde Gavrî'nin gâ'ib olduğun ve Mısır'da oğlu Sultân Muhammed pâdişâh olup sabîdir deyü kul yine hal' edüp yerine Sultân Tûmânbay Mısır'a pâdişâh olup tâ Mısır feth olunca Sultân Tûmânbay Selîm Hân ile yigirmi üç yerde ceng edüp Mısır nice feth olduğun kaçan kim [Su]kemerli Mustafâ Çelebi hikâye etdükde hakîr âlem-i hayretde kalırdım. Gâyet mü'min ü muvahhid ü mu'temed âdem idi. Mezkûr Fransa kıralı kızının sergüzeşt [ü] serencâmların anların nakl-i sahîhinden istimâ' edüp tahrîr etmişizdir. {Âl-i Osmân'a Fransa kıralının karâbetin bildirir}

Anlar hikâye eder kim;

"Bizim pederimiz Fransa kıralı (---) nâm kıralın oğlu idi. Ol zamân kim Fransa kıralı pederimizin hemşîresin İslâmbol tekfuruna vermeğe ta'ahhüd edüp mâl-ı cihâzın tedârük etmek içün altı yüz pâre gemiyle {kal'a-i} Akka câniblerin nehb ü gâret edüp bu kadar mâl-ı ganâyimle ve bu kadar esîr [ve] esîre ile vilâyetimiz olan taht-ı kadîm Paris'e gelüp şâdumânlar ederler. Ol gelen ganâyim esîrelerden kıral pederime bir seyyide câriye verir. Hakîr ol seyyideden müştak olup üç yaşında iken pederimizi kıral dedemiz hemşîresiyle İslâmbol'a girirken bu kadar mâl-ı firâvân ile Sarâyburnu'nda bizi Osmânlı alup Tershâne bâğçesinde bizi Sultân Mehemmed'e teslîm edüp ba'de'l-feth pederimiz Sultân Mehemmed huzûrunda Akşemseddîn hazretleri

telkîniyle İslâm ile müşerref olup pederimizin hemşîresin cümle guzât-ı müslimîn Sultân Mehemmed'e hibe edüp ana dahi Akşems[eddîn] telkîn-i İslâm etdükde tereddüd edüp İslâm kabûl etmeyince {Sultân Mehemmed Hân} biz anı hüsn-i terbiyeye koruz deyü ibrâm [u] ilhâh-ı tâm [u] ihtimâm etmediler. Ammâ hakîr ol asırda beş yaşında idim. Akşemseddîn, hakîre ta'lîm-i İslâm edince bilâ-tereddüd hamd-i Hudâ İslâm ile müşerref olup pederimizi dergâh-ı âlî kapucıbaşları zümresine ilhâk edüp hakîr Sarây-ı Hâs'da pederimiz hemşîresi halamızın yanında olurdum" deyü nakl ederdi.

"Ba'dehu Mehemmed Hân halamız ile hüsn-i ülfet edüp Sultân Bâyezîd-i Velî andan tevellüd etdi. Ve Cem şâh dahi ve şehzâde Nûreddîn şâh dahi cümle halamızdan müştak oldu" deyü Fransa kıralı kızının ahvâlin böyle takrîr edüp Fransa kıralıyla Âl-i Osmân'ın karâbetin bu yüzden tahkîk edüp hikâye ederdi. Ammâ "Bilâhire İslâm kabûl etmeyüp merhûme oldukda Sultân Mehemmed Hân kendiye binâ etdüği türbe cenbinde bir kubbe-i sağîre içinde defn olundu" {der idi.}

Hakîrin niçe kerre vakt-i seherde manzûru olmuşdur kim eczâhânlar türbesinde eczâ-yı şerîfler kırâ'at etdüklerinde sâ'ir kubâblarda medfûnlara müteveccih olup tilâvet-i Kur'ân ederler. Ammâ bunun İslâm ile rıhlet etdüğine şekk [ü] şübhe olmağile cümle eczâhânlar sandûkasına arkaların çevirüp tilâvet-i Kur'ân ederler. Ve niçe kerre hakîr'in manzûru oldu kim Fransa Fireng'i tâ'ifesi nihânîce gelüp türbedârlara bir kaç akçe verüp ziyâret ederler. Zîrâ dâ'imâ kapusu mesdûddur.

Hakîr dahi bu gûne vâkıf oldum ve hakîkatü'l-hâl [Su]kemerli Mustafâ Çelebi'nin nakli üzre Fransa kıralının kızı Ebü'l-feth'in hâtûnu ve Bâyezîd-i Velî'nin vâlide-i müşfikasıdır. (Evliya Çelebi 2008: 45-46).

O dönemde ilmi anlayışın yapısına bağlı olarak bu tür rivayetlerin kafa yorulmadan, doğruluk değeri düşünülmeksizin, tarih hesapları yapılmadan halk arasında kolayca kabul gördüğünü ifade etmek durumundayız. Yukarda naklettiğimiz rivayetler de böyledir. Nitekim Evliya Çelebi'nin ifadesine göre Sukemerli Mustafa Çelebi'nin doğum tarihi en iyi ihtimalle 1450 civarıdır. 1611 yılında doğan Evliya Çelebi'nin böyle bir kişiye yetişmesi aklen, ilmen mümkün değildir. Veya Mercidabık Savaşı'nda 25 yaşında olması dikkate alınırsa o zaman doğum tarihi 1490 tarihine tekabül etmektedir. Bu durumda da 130 yaşlarında olması gerekmektedir. İkinci rivayete göreyse aynı Mustafa Çelebi 1620 yıllarında 170 yaşında olmaktadır. Yaygın ve salgın hastalıkların kol gezdiği dönemde bir şahsın bu kadar uzun ömür sahibi olması pek inandırıcı gelmemektedir. Fakat buradaki kopuklukların bir kısmının son tashihlerde karıştırılması ihtimali de hatıra gelmektedir. Rivayetlerdeki bir başka sorun da burada anlatılanlara göre II. Beyazıt'ın bilinen doğum tarihi olan 1447'den en az 7-8 sene sonra doğması icap eder. Sonuç itibariyle en azından bu konuda hata ve karıştırmanın söz konusu olduğu kesindir. Çünkü I. ciltte anlatılan Fransa Kralı ile ilgili konuya müellif 10. ciltte tekrar dönmüştür. Fakat müellifin üzellikle üslup ve ele aldığı konuların muhtevası açısından burada biraz daha rahat olduğunu görnekteyiz. Son safhaya gelmiş olduğu eserinin saraylı birisi tarafından okunup yanlış anlaşılma durumunun ortadan kalktığını düşünmesinden kaynaklansa gerek, Fatih ile Fransa kralının kızı arasındaki münasebeti biraz da açık saçık ifadelerle anlatır:

> Meğer bu gemilerde Fransa kralının bir pençe-i âfitâb kızı İslâmbol tekuruna nâmzâd imiş. Ol bânû-yı nâ-şükûfteye cevârî olmak içün Akka ve Gazze ve Remle câniblerin küffâr gâret etdükde bin aded

duhter-i nâ-şükûfte pâkîze-ahter ümmet-i Muhammed kızları bile imiş. Anları cümle Akşemseddîn'e Allâh emâneti verüp Koca Ebü'l-feth yine kal'ayı muhâsaraya meşgûl olup bi-emr-i Hudâ hicret-i Nebeviyye'nin sene 857 târîhinin mâh-ı Temmûz'unda Akşemseddîn hazretlerinin ta'yîn eylediği günde feth olup târîhi âharûn vâki' olmuşdur. Latîfe-i Tasavvufânendan Ebü'l-feth Tershâne bâğçesine gelüp Fransa kralının kızıyla kuc kucağ olup cihâd-ı ekber edüp kal'a-i cân mezâri'inin bâbın kal' edüp içine asker-i nefs koyulup rahim nâm mahalle varınca yürüyüş edüp bu kal'ayı dahi feth eder.

Hikmet-i Hudâ ol cengde Ebü'l-feth beli nâm yerden şehzâde Bâyezîd ünüp [enüp] rahm-i mâder nâm mahalle düşüp tokuz ay on gün ceng ede ede halâs olup bir şehzâde-i cüvân-baht oldu. Mukaddemâ bu Fransa kızının kal'asın ol gece Ebü'l-feth feth etdükde ba'de-gusül Akşemseddîn huzûruna Mehemmed Hân gelüp dest-bûs etdikde Akşemseddîn eydir: Bu gece hûnkârlık etdiniz, ya'nî kan akıtdınız. Fransa kızının bekâretin izâle eylediniz» buyurdular. Ve yine Akşemseddîn eydir: «Sizden ricâmız oldur kim hakîkat üzre hûnkârlık edin. Sizinle bu İslâmbol fethinde bulunan guzât-ı müslimîne etmek [ekmek] verin ki size honkâr demek sahîh ola" deyüp ricâ etdikde koca Ebü'l-feth Sultân Mehemmed cümle guzât-ı müslimîne tîmâr ve ze'âmet honu ihsân etdiğiyçün hünkâr dediler.»"[14]

Aynı şekilde Evliya Çelebi'nin Havran güzellerini farklı yerlerde de zikretmesi tesadüfî değildir. Bu bölgeyi pek çok yerde benzetmelerinde kullanmış, ayrıca buna dair bir efsane eklemiştir. Buna göre; Hz. Âdem'in çocuklarından Hz. Şit'in evleneceği hanımının, Cennet'ten gönderilen bir huri olduğu kurmacasıdır. Muhtemel fütüvvetname benzeri bir metinden alıntılan metnin gerçekle bir ilgisi

[14] Evliya Çelebi, YKY, X: 42.

yoktur. Evliya Çelebi'nin anlatımına göre, Hz. Şit bu huriyle evlenmiş, sonra bu havaliye yerleşmiş, bu soydan gelenlerden Havranlılar meydana gelmiştir. Hatta Evliya, şehrin isminin Hurân olduğunu fakat galat olarak Havran olarak okunduğunu da ilave etmiştir. [15]

Tabidir ki Evliya, eserinde sadece kadınlardan iyi ve olumlu biçimde bahsetmemiştir. O ahlaken tedenni etmiş, sefih kadınlardan da bahsederek eserinin bazı yerlerinde onlar hakkında olumsuz değerlendirmelerde bulunmuştur. Mesela İstanbul'u anlattığı ciltte geriye dönük olarak âlimlerden, şairlerden, devlet adamlarından bahseder. IV. Murad döneminde yaşamış olan el-Mevlâ merhum Mehemmed ibni Receb Efendi'nin hanımı tarafından zehirlenerek öldürülmesine bağlı olarak bu kadını "hatûn-ı mel'ûne" diyerek zemmetmiştir.

> "*el-Mevlâ, el-merhûm Mehemmed bin* Receb Efendi: Murâd Hân-ı Râbi' ulemâlarındandır ve hâk-i tayyibe-i İslâmbol'dandır. Hâtûnu mel'ûne, semm-i helâhil yedirüp İmâm Hasan gibi şehîd olup Eğrikapu hâricinde medfûndur.[16]

Evliya Çelebi eserinde İstanbul'un Yedikule bölgesi hakkında evli olanların çok az, bekârların ise fazlalığını belirtmiş:

> "Leb-i deryâda kasaba-i ma'mûredir. Bir câmi'i ve yedi mescidi ve bir hânı ve bir hammâmı ve yedi sebîli ve üç tekyesi vardır. Ve üç yüz aded Âh-i Evran kârhânesi ya'nî tabbâğ dükkânı vardır ve elli aded dutkalcı kârhânesi vardır ve leb-i deryâda yetmiş aded kirişci kârhânesi vardır. Ammâ müteehhil mahallesi azdır, cümle mücerredân bâzârıdır.

---

[15] Buradaki yanlışlık üzerinde ayrıca durmak gerekir ki; Evliya bazı Arapça kelimeleri de aynı şekilde Farsça çoğul eki olan "an" kelimesi ile çoğul yapma yoluna gitmiştir. Şam halkının çoğunluğu bunlardan kız alıp verdiği için güzellerinin âlemce meşhur olduğunu ilave eder.

[16] Evliya Çelebi, YKY, I, 189, Evliya Çelebi, I, 376, 391, 423.

> Hîn-i ma'rekede beş bin tüvânâ tabbâğ bekârı şehbâzları çıkar kim her biri birer Ahi Evran'a benzerdir. (Evliya Çelebi 2008: I, 192)

Yani semtin zanaat erbabının yaşadığı yerler olmak hasebiyle evli olmayan, bekâr erkeklerin fazla oluşu ve haliyle de kadınların az olduğuna vurgu yapmıştır.

Evliya Çelebi'nin beğenisini ifade ettiği isimlerden birisi "Rabi'atü'l-Adeviye" ismindeki kadındır. O, İslâm tasavvuf anlayışına göre; Basralı ve VIII. yüzyılda yaşamış velî bir kadındır. Hakkındaki pek çok menkıbe bugün dahi anlatılmakta ve bazı filmlere konu olmaktadır.[17]

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'de sık olarak kullandığı bir tanımlama da hiç şüphesiz mahbup (Mahbub) ve mahbube kelimeleridir. Bilindiği üzere o dönemlerde erkek veya eski tanımlamayla oğlan çocuğu ve kız çocuklarından bahsettiği yerlerde genç kız ve delikanlıların durumlarını belirtmek için Evliya bu iki kelimeyi kullanmıştır. Bu iki kelime sevimli ve güzel anlamına gelmektedir.[18]

Evliya, bölge insanlarının güzelliğini o yörenin su ve havasının güzel oluşuyla ilintilendirmiştir. Bazı istisnalar dışında ilgili hemen her yerde bu kanaati dile getirmiştir. İstisna kıldığı yerlere sonraki kısımlarda işaret edilecektir.

Mahbub kelimesi; sevimli, candan ve dost canlısı anlamlarına gelmektedir. Bu sebeple Evliya Çelebi gezdiği yerlerdeki gençlerin görünümlerine dair tespitlerini yapmıştır. Bazı yörelerde gençlerin sakal ve bıyıklarının erken çıkmasına işaret ederek artık delikanlılığa adım atan

---

[17] "Rabiatül Adeviye" İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1988, IX: 588-590.
[18] Evliya Çelebi, YKY, I: 185, Evliya Çelebi, I: 434.

gençlerin sempatik görüntülerinin kaybolduğunu da ifade eder. Ahmed Cevdet Paşa'nın "Marûzât"ta geçmiş dönemler hakkında belirttiği ithamlarla ilgisini kurmak zordur.[19]

Seyahatname'de kadınlarla ilgili geçen satırlarda çok kez abartılı benzetmelere ve tespitlere rastlamak mümkündür. Mesela Bursa'dan bahsettiği bölümde, Bursa kadınlarının kelimelerinin, sözlerinin katmerli, vezinli, kafiyeli oluşu ve saçlarının büklüm büklüm oluşu ile şairlerin, aklını başından alıp hayran bırakmalarının başka hiçbir bölgede olamayacağını belirtir. Yine burada –Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin ilk baskısı olan İkdam baskısında sansüre takılan Bursa erkekleri ile ilgili Seyahatname'de bazı ifadelerin doğru olmadığı önce yazma nüshadan, ilgili yerin tespiti noktasında Mustafa Nihat Özön'ün çalışmasından ve son olarak da Yapı Kredi yayınlarından anlaşılıyor.[20]

Evliya Çelebi'nin bu konularda kendi görüşlerini ortaya koyarken, babasının kendisine verdiği öğütler arasında iki önemli cümle dikkat çekicidir.

"Sırrın var ise sakın avretine deme!!!
Namahreme nazar edüp ihanet etme!!!"

Bu iki cümleden birincisinden devrin anlayışı gereği kadınlara karşı ihtiyatlı olmak ve onlara güvenmemenin bir fazilet olarak kabul edildiği sonucunu çıkarabiliriz. Elimizdeki verilere göre ileri yaşlarına kadar evli olmayan Evliya Çelebi'nin babasının birinci tavsiyesini tutması gerekmemiştir. Çünkü eldeki kayıtlarda onun evliliği ile ilgili bir ifadesine rastlanmamıştır. Ancak ikinci öğüte gelince onun bir iki istisna durum

---

[19] A. Cevdet Paşa, *Maruzat*, İstanbul, 1980: 9.
[20] M. Nihat Özön, *Seyahatname: On Yedinci Asır Hayatından Levhalar*, İstanbul, ty, II: 35.

sayılmazsa elinden geldiği ölçüde bu nasihate uyduğunu biliyoruz. [21]

Evliya Çelebi Trabzon halkını yemeye içmeye düşkün, gamsız, sorumsuz, kibar, âşık ve dürüst kimseler olarak vasıflandırır.

> İklîm-i hâmisde bulunmağın âb [u] hevâsının letâfetinden cümle halkı ehl-i zevk ve ehl-i teferrüc olup ayş [u] nûşa meşgûllerdir. Bî-gam ve bî-kayd yârân-ı zarîfân [u] âşıkân kimesneler olmağıla reng-i rûyları humret üzredir ve nisâ tâ'ifeleri Abaza ve Gürcî ve Çerkez mahbûbeleri olmağıla mahbûb u mahbûbe ciğer-kûşeleri olur kim gûyâ her biri birer meh-pâre pençe-i âfitâblardır[22]

Evliya Çelebi, Trabzon'u anlattığı bölümde Hamsi balığından bahsetmeden geçemez. Burada da Hamsi balığının farklı özelliklerinden genişçe bahseder. Anlatışı ve aktarışının orjinalliği hasebiyle bölge halkının XVII. Yüzyıl Türkiye'sindeki vaziyetine ışık tutar:

> Her sene yevm-i hamsînde hapsi mâhîleri karaya düşdükde yâhûd meneksile nâm kayıklarla mâl-â-mâl iskeleye geldikde balık dellâlları vardır, bu lisân ile nidâ eder: "Ey muhterûn, ey muhterûn. Esi çıfata zûn, den hurdesin, samur bâdâ taraşa, ey lefte karûn, ahnı kulup ipsarya, ala pamun, ey ümmet-i Muhammet ala pamun" deyüp bir gûne mürver ağacından boruları var. Bir kere sûr urunca azamet-i Hudâ eğer cemâ'atle namâzı kılar istimâ' ederse ol ân namâzı bırağup hamsi balığına segirdirler. "Namâz bulunur ammâ hapsi bulunmaz" deyü câmi'de imâm ve mü'ezzin dahi namâzı bozup "Ahçacuğumla bir makrama hapsi var" deyü ol nâzik sırmalı makramalara balığı koyup reftâr ederek balığın suyun akıdup giderken ba'zılar balığın suyu akdığına acıyup "Bre palığın suyın ya ne akıdırsın, suyına bir

---

[21] Evliya Çelebi, II: 58.
[22] Evliya Çelebi, YKY, II: 52; Evliya Çelebi, II: 90.

pilavcık salsana" deyü birbirlerine latîfe ederler. Yine murâd olan latîfedir. Bir kerre Çiço Hüseyin nâm bir kimesne ehliyle halet-i muhammışda ala-vere safâsında iken {balık dellâlının boru çalduğun istimâ' edüp} ehlinden balığın çeküp alıp uçkurun bağlayarak iskele başına gelüp hapsi balığı aldığı meşhûrdur, ammâ hakîr görmedim. Lâkin bir kerre balık meneksile borusu çalınınca (---) (---) hammâmından beş dâne uryân âdemler arak-âlûd olup har har solu-yarak balık kayığına cân atup bellerindeki peştemâllarına balığı doldurup avret yerleri zâhir olur. Balıkçı bunlardan akçe isteyüp uryân âdemde akçe olmamağla balıkçıya kefîl vermiş. Balıkçı "Balık emîni kefîl ve yemîn almaz, hemân akçedür" deyince "Bre âdem, işte şu âdemler şâhid olsun imanım sana verdim" dermiş. Balıkçı da "Ben, kendim namâzlı îmânımdan bezdim, al benimki de senin olsun" demiş. Bu gûne hapsi balığı latîfeleri Tarabefzûn şehir oğlanları zurefâsı mâbeyninde darb-ı mesel olmuş latîfeler vardır. Ve yine Tarabuzun zurefâları Çiço re'âyâlarına ulaşup derler kim, Tekerleme:

Tarabozandır yerimüz
Akça tutmaz elimüz
Hapsi paluk olmasa
Niç'olurtı halümüz

deyü kendi re'âyâlarına üleşirler. Tâ bu mertebede muhabbet etdikleri balıkdır. Nef'i ve eşkâli ve hâssasın bildirir: Evvelâ bir karış kadar ince ve morca ve mücellâca ve semînce balıçakdır. Nef'i ol mertebedir kim yedi gün bir âdem tenâvül etse her gice ehline varup yedişer kerre kendi balığın ehline yidire, gâyet mukavvî ve seri'u'l-hazmdır. Ve aslâ balık râyihâsı olup tenâvül edene harâret vermez. Ve hâssası oldur kim ağrı hastalığına mübtelâ âdem yise bi-emrillah şifâ bulur. (Evliya Çelebi 2008: II, 52-53)

Diğer yandan Evliya Çelebi'nin Bolu bölgesinde yaşayan Türkmen lehçesinde iki kelimenin bugün hâlâ olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat avret, kadın kelimesini "rahatlık", kız kelimesini "yum gitmeç" olarak zikretmesi devrin anlayışını aksettirme bakımından önemlidir.[23]

Evliya, Amasya kadınlarının taravet (tazelik)lerini, güzelliklerini hoş ama vasat yani orta derece güzel olarak değerlendirmektedir.

Gerçi Türkistândır, ammâ kesb-i tarâvetden mahbûb u mahbûbeleri hüsn-i cemâlde ve lutf ü i'tidâlde olup kelimâtları mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn mü'eddeb ve mü'eddebeleri câr-ızâr bürünüp gezerler.[24]

Erzurum'un suyunun atlara ve kadınlara faydalı olduğunu söylemiş, fakat bunun sebeplerine girmeyerek işin aslının ne olduğunu müphem bırakmıştır.

> Evsâf-ı hevâ vü âb-ı hayvân: Üç ay hevâsı gâyet latîfdir kim âdem hayât-ı câvidân bulur. Suyu zülâl-i cândır. Ata ve nisvâna suyu gâyet nâfi'dir.[25]

Onun Tebriz'de karşılaştığı kimselerle Müslüman kızlarının evlendirilirken takip ettikleri usulü tartıştığını görmekteyiz. O, bir Müslüman erkeğin gayrimüslim bir kadınla evliliğini onaylar fakat Müslüman kızların gayrimüslimlerle evlenemeyeceği kanaatindedir.

---

[23] Evliya Çelebi, YKY, II, 91, Evliya Çelebi, II, 175. YKY yayınlarında yevmî gitmeç diye bir okunuşu da verilmiştir. Aslında Anadolu Türkçesinde kalıcı olmayan bir şey için avucunu açıp kapama müddetince "elimdeydi, açtı elimi ve tekrar kapadım yani yumdum o da uçup gitti."İfadesinde yumgitmeç okuyuşu daha doğrudur.
[24] Evliya Çelebi, YKY, II, 98, Evliya Çelebi, II, 190
[25] Evliya Çelebi, YKY, II, 108, Evliya Çelebi, II, 213.

> "Hüsniyyât-ı düvüm oldur kim her giz Âl-i Muhammedîden şerîfe bâkireleri kul kısmına ve Abdullah oğluna vermeyüp yine kefinne verirler. Hakîr su'âl edüp eyitdiler kim "Siz bir Kâfire avreti nikâh ile alup nazar-ı tohmadır, aslı müslimdir, deyü kâfire alırsız, ma'kûl mezhebdir. Ammâ kızları kefinne vermeyüp kâfirden müslime versek, ihtimâldir nihâni mürted olup, nazar tohma olunca evlâd niçe olur. Belki ol Abdullah oğlu evlâdların bırağup kâfire firâr edüp, «Evlâdları anadan Âl-i Resûl diyemeniz. Zîrâ sizin mezhebinizce nazar tohmadır deyü kâfir karısını alırsız. Bu kerre ol seyyideden tevellüd eden mürted-i billâh evlâdları ne olmış olur" deyü bu mes'ele[y]i su'âl etdiler. Hemân hakîr eyitdim: "Cenâb-ı Bârî cemî'î milel-i muhtelifenin, isterse Yahûd [ve] Nasâr olsun bellerinden inen evlâdları İslâm ile tevellüd edüp sonra peder u mâder ta'lîmiyle dalâlete düşer" deyü bu hadîsi tilâvet etdim: "'her doğan çocuk İslâm fıtratı (yaratılışı) üzere doğar. Daha sonra babaları onu yahudi, hıristiyan ve mecusileştirirler."[26]

Evliya Çelebi, ailede çocukların babanın otoritesine tabi olarak onun dinini seçeceklerini öne sürerek Müslüman kızlarının gayrimüslim erkeklerle evlendirilemeyeceği konusu üzerinde durmakta, aksi takdirde diğer evlilik youyla doğacak çocukların Müslüman ol[a]mayıp dalalete düşmeleri korkusundan dolayı buna izin verilmemiş olduğunu dile getirmektedir.[27] Bu kanaatini açıkca ifade etmesinden hareketle Evliya Çelebi'nin dini bilgisinin iyi olmasının yanında sağlam bir Sünni olduğunu söyleyebiliriz.

Evliya'nın güzelliğinden bahsettiği bir diğer kadın grubu ise Behistan ve Araş şehirlerinin kadınlarıdır. O, Araş şehri kadınlarının

---

[26] Buhari, *Cenaiz*: 80.
[27] Evliya Çelebi, YKY, II, 131, 140, 145, Evliya Çelebi, II, 260, 278, 288.

asıllarının Gürcü, Dadyan vb. kabilelerin soyuyla alakalı olduğunu zikreder. Bunun yanında Mahmudabad şehrinde yaşayan İttil Kavmi'nden bahsederken bir kadının yedi sekiz farklı erkekle evlendiğini haber verir. Bu evlilikten doğan çocuğun babasının tayini hayli ilginçtir. Doğan çocuk biraz büyüdükten sonra eline bir elma alır ve o elmayı bu erkeklerden kime vurursa o çocuğun babası o kişi olur. Baba tayini ile ilgili bu rivayet İslam öncesi cahiliye dönemindeki fahişelik yapan kadınların çocuklarına baba seçmesi ile ilgili rivayeti hatırlatmaktadır.

> Lisân-ı Moğolîde İt-til demek köpek lisânlı demekdir. Ya'nî ceng mahallinde bir gûne av'av ve va'va' eder kelb-i akûr kavm-i lecûcdur. Meselâ Mardin kal'ası kurbunda Melek Ahmed Paşa efendimizle kırdığımız Sincar dağındaki Saçlı Kürdü gibi yigirmi bin mikdârı kavm-i nâ-pâk ve Hakdan bî-bâk bed-mezheb ve bed-meşreb ve cîfe-hâr ve har-süvâr-ı bî-dîn, murdâr kavmdirler, ammâ su'âl eylesen "Hazret-i Hamza neslindeniz" derler. Savm u salât ve hacc [u] zekât vermezler ve edâ-yı alâ mâ-farazallah nedir bilmezler. Bir avreti yedi sekiz kişi alup tezvîc ederler. Ol nisvân-ı sahib-i isyândan bir şakî veled-i zinâsı hâsıl olsa yedi sekiz babası bir yire cem' olup harâmzâ-desinin eline sâhib-i zinâ vâlidesi bir elma verüp oğlan elmayı kankı zânîye verirse babası oldur, deyü hükm edüp ba'dehû avret anın hük-münde olup kimesne müdâhale edemez ve Acem diyârında mum söndürürler, deyü meşhûr olan bu kavm-i habîsin içindedir. Yohsa gayrı diyârda görmedik ve istimâ' etmedik. Ammâ her diyârda teberrüken şâh pabucundan su içmeleri mukarrerdir kim şâhlarına ve hânlarına gâyet mutî' kavmlerdir.[28]

[28] Evliya Çelebi, YKY, II, 146.

Yine bugün dahi taassuplarıyla tanınan Dağıstan Bölgesi'ndeki izlenimlerinde Evliya Çelebi, dışarıda gezip dolaşırken hiç kadın-kız görmediğini, burada kadınların ancak öldükten sonra dışarı çıkabildiklerini mizahi bir üslûpla anlatmakta ve şöyle demektedir.

> Bu şehr içre aslâ nisvân tâ'ifesi manzûrumuz olmamışdır. Meğer bu Dağıstân'da havâtîn kısmı merhûme oldukdan sonra kapusundan taşra çıkarup mezâristân şehri seyrine götürürlermiş. Yohsa Hacc-ı Şerîfe gitmeden gayrı nisvân tâ'ifesi kapusundan taşra çıkmak ihtimâli yokdur (Evliya Çelebi 1998, 157-158).

Evliya, bu durumu övmekte ve kadınlara dışarı çıkma izninin bir de Hac ibadeti için mümkün olabildiğini bu kısımda vurgulamaktadır. Yukarıda verdiğimiz düşünce ekseninde Evliya Çelebi'nin bundan memnuniyet duyduğunu bu yaşam biçimini tasvib ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.[29]

Evliya, Deliorman Halkı'nın (Bulgaristan) mum söndürüp, şah sevindirdiklerine dair malumatın aslı olmadığını açıkça ifade eder. Adı geçen hadise son derece önemli olup güncelliğini hala korumaktadır. Zira bu söylence Türkiye'de yaşayan iki inanç topluluğun aralarındaki soğukluğu arttırıcı nedenlerden birisi olma özelliğini yüzyıllardır sürdürmüştür. Evliya Çelebi'nin bunu anlatması ve bu düşünceyi yalanlaması önem arzetmektedir. Bugüne kadar devam edegelen karşılıklı yanlış anlamalar ve suçlamaların sona erdirilmesinde önemli bir argüman olarak bu değerlendirme gözden uzak tutulmamalıdır. Hiçbir vicdan sahibinin kabul edemeyeceği bu çirkin bühtan ve iftirayı karşılıklı işbirliğiyle silmek gerekmektedir. Böyle alçakca insanlık dışı sapık bir

[29] Evliya Çelebi, YKY, II, 157-158, Evliya Çelebi, II, 312

ilişkinin 17. Yüzyılda olmadığını ortaya koyan Evliya Çelebi'nin şahitliği mühimdir. Bu söylemler gerçek olsaydı o zamanın güç şartlarında sayısız ülke, eyalet, şehir, kasaba ve köy gezmiş birisinin kulağına bir takım duyumlar gelmesi kaçınılmazdı.[30]Seyahatname'den öğrendiğimiz kadarıyla kadın üzerinden aşağılamanın en son noktası olan bu iğrenç âdeti, Osmanlı toprakları bir tarafa o günkü hasm-ı bîaman diye bilinen ve her vesileyle aşağıladığı, kötülediği ve Kızılbaş-ı Evbaş, Rafizi ve benzer kelimelerle tahkir ettiği İran'da da olmadığını söylemesi bizce çok önemli ve dikkatten uzak tutulmaması gereken önemli bir kanıttır. Bugün bile Türkiye'de Alevî-Sünnî çekişmesinde argüman olarak kullanılan "Mum Söndürme" vakasının Şam'daki Şazenekler mahallesi dışında hiçbir yerde bulunmadığını ifade eder. Bu fiili işlediğini iddia ettiği o küçük zümre dışında kesinlikle adı geçen iğrençliği başka hiçbir diyarda görmediğini söyleyerek günümüze ışık tutmaktadır. Bu tür söylencelerin kaynağı olmadığı ve geç devirlerde yani 20. y.y. da daha belirgin ve atak olarak ortaya çıkışı üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur:

> Ziyâret-i Sâlih Efendi: Bunlar Vâhidî tarîkinde hâk-i pâk Erdebil'de medfûn cümle İrân-zemîn şâhlarının cedd-i ızâmı Hazret-i Şeyh Safî'nin baş halîfeleri imiş. Şeyh Safî'nin mum söndürme kerâmetlerin Şeyh Safî hazretlerinden sonra bu Sâlih Efendi mum söndürmeği memnû' etmişdir. Kuddise sırruhû.

---

[30]. Ayrıca bu konuda Evliya Çelebi'nin ne düşündüğünü irdeleyen ve Seyahatname'deki ilgili bölümü alıntılayıp anlattığı bölüm için bakınız; Bagdat Köşkü 304. varak ve 306a, satır 6-7 (İkdam baskısında bu bölüm çıkarılmıştır)Evliya Çelebi, IV, 273, fakat Yapı Kredi yayınlarından çıkan baskıda mevcuttur. IV, 183-184). Evliya Çelebi; IV, 431, 357 b 15-26 ve Dankoff, "Mumsöndü… Bektachiyye Etudes sur l'ordre mystigue des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach (Ed. A. Popoviç and G. Veinstein, İstanbul, İsis, 1995, 69-73.

Netîce-i kelâm mum söndürme sene (---) târîhinde Hazret-i Şeyh Safî şehr-i Erdebil'de kutbu'l-aktâb mertebesine kadem basdıkda bir gün câzibe-i İlâhî ile vecde gelüp niçe bin ümmet-i Muhammedi tevhîd-i Muhammedîye da'vet eder ve cümle tevhîde hâzır olanların ehl [ü] ıyâllerin dahi tevhîde da'vet edüp cümle nisvân burka'ları ve sarâveşleri ve dutakları ile ve ellerinde eldîvânlarıyla gelüp bir kûşede bu kadar havâtînler tevhîde meşgûl olurlar. Ba'de'l-gurûb olup ol şeb-i muzlimde {Şeyh Safî bir şem'-i münevver âşikâre edüp} eydür: "Gelin kızlarım siz de oğlan kuzularımla tevhîde girin" derler. Hemân cümle merd ü zen tevhîd ü tezkîre karışdıklarında bir kerre azîz Şeyh Safî mumu söndürüp merd ü zen karış katış olup kâmil yedi sâ'at tevhîd-i sultânî olup Şeyh Safî "Ve salli alâ cemî'i enbiyâ'i ve'l-mürselîn" deyüp el yüze sürüp eydür: "Herkes bu karanlıkda yanında olanları kucaklayup hânesine gitsin" buyurduklarında be-keşf-i kerâmet-i Şeyh Safî cümle halk ol cahrahûn(?) karışıklığında kendi ehlini ve kızını kucaklamış bulunup hânelerine giderler.

Hakkâ ki ol karanlık gicede ol benî Âdem izdihâmında karış katış dönerken herkes ehlin bulmak aceb kerâmetdir. Şeyh Safî hazretlerinin zamân-ı hayâtlarında birkaç kerre böyle mum söndürüp herkes yine ehl ü ıyâllerini buldukları mukarrerdir.

Ba'dehû kendülerinden sonra niçe halîfeleri mum söndürüp ehl ü ıyâlleri bulmada hatâ edüp "Acem mum söndürücüdür." deyü mezmûm olmuşlar. Ba'dehû bu Rûmiyye'de medfûn Şeyh Sâlih hazretleri merd ü zen bir yere cem' olup tevhîd edüp mum söndürmeği men' etmişdir. Hâlâ Acem'de dahi vardır. Ammâ Hudâ âlimdir.

Sene 1056 târîhinde Erzurûm'dan Acem'e gitdim ve sene 1060 târîhinde Bağdâd'dan yine Acem'in Hemedân ve Dergezîn'ine gitdim ve 1057 târîhinde diyâr-ı Kırım'dan Dağıstân'a, andan Acem'in

Demirkapusu ve Şirvân ve Şâmakî'si ve Gîlân ve Bakü'süne vardım ve yine şimdi bu Rûmiyye ve Hoy ve Merend ve Tesûy ve Kumla ve Tebrîz diyârların gördüm, mum söndürme dedikleri şeyi ve eyle cem'iyyeti görmedim. Ammâ bu cihân halkı zemmâm ve fassâl u gaddâr u kaddâhdır.

Sivas eyâletinde, Keskin sancağında ve Bozok sancağında ve Sunkur imâd içinde mum söndürenler vardır kim "Mumu söndürüp herkes birer âdemin karısın kucaklayup bir bucakda bacaklar derler." Hâşâ sümme hâşâ.

Bu abd-i hakîr Bağdâd fethinden berü ol semtleri geşt ü güzâr etdim ve Sivas'da efendilerimiz vâlî iken Keskin ve Bozok'da niçe hizmetler zabt edüp eyle şey görmedim ve yine bu deccâl halk Rûmeli'nde Silistre eyâletinde Deliorman nâhiyesinde ve Karasu nâhiyesinde ve Dobruca vilâyetinde şâhseven ve mum söndürenler ile şâh taclığı er ve avretler var derler. Hudâ âlimdir belki elli kerre ol diyârlarda ülfet edüp hizmetler zabt etdim. Ammâ eyle nâ-şer'î iş görmedik. Lâkin bî-namâzı ve gûyende avret sevici âdemleri vardır. Ammâ Şâm içinde Sâzenikler mahallesi vardır. Halkından Acem hakkı alırlar ve cümle Şâm'ın Dürzî ve Timânî dağlarında nohudî mezheb âdemler var kim Kızılbaşlığı yetmiş mertebe öte geçdikleri Şâm ve Şâm-ı Trablus seyâhatlerimizin cild-i (---) inde mufassal tahrîr olunmuşdur.[31]

Evliya atasözü olarak özdeşleşmiş olan; Kemah bezi, Erzincan kozu (ceviz) Bayburt'un kızı diyerek yöre kızlarının güzelliğini telmih yoluyla hatırlatmaktadır.[32]

Lâdik yöresindeki kadınların müeddep bir şekilde gezdiklerini ziyaretlerden başka bir tarafa gitmeyen iffetli, saliha kadınlar olduğunu

---

[31] Evliya Çelebi, YKY, IV, 188.
[32] Evliya Çelebi, YKY, II, 194, Evliya Çelebi, II,3 76

belirtmektedir.[33]

Bu noktada Konya'da Atpazarı kapısı üzerinde mevcut kuru at kafasını yorumlayışı veya kasıt olunan yorumu aktarması oldukça ilginçtir.

> Cânib-i nâzır Atbâzârı kapusu üzre zencirler üzre asılmış bir kuru at kafasına gem urup ibret-nümâ olmağıçün komuşlardır. Zîrâ bu memleket fârisü'l-hayl sıpâh diyârıdır. Anlara nasîhat olsun içün "Avrete ata iʿtimâd etmeyüp, at kuru kafa olursa da başından gem eksik olmayup licâm-ı zimâmın elde zabt edesin" demekdir. [34]

Kadının devamlı olarak kontrolünü elde tutmayı at ve gem metaforuna benzeterek anlatım bugün için banal olarak algılansa da dönemin bakış açısını göstermesi bakımından orijinaldir. Namus anlayışının kadın üzerinden değerlendirilme fikri gerek geçmişteki topluluklarda gerekse günümüzde yaşayan (inanç farkı olmaksızın) pek çok cemiyette hala geçerliliğini muhafaza ettiği de bir yaşayan olgudur. Fakat burada sınırların her zaman nizamî olduğunu iddia etmek de zordur. Konunun uzmanlarınca bilindiği üzere atın dizginlerini elde sıkı sıkı tutmak insanın binicilikte öğreneceği ve daima dikkat edeceği bir husustur. Binici ne kadar usta olursa olsun at üzerinde bulundukça buna dikkat etmek zorundadır. Atın kurukafasındaki gemli haliyle anlatılmak istenen kadın yaşlanıp elden etekten düşse hatta ölse bile murakabeden yoksun bırakmamak gerekir. Zaman zaman insanın kanını donduran feci tecavüz vakaları düşünülünce abartılı gibi gözüken yaklaşımın arkaplanını anlamak mümkün olabilmektedir. Bu ikazın insanların her

---

[33] Evliya Çelebi, YKY, II, 203, Evliya Çelebi, II, 392.
[34] Evliya Çelebi, YKY, III, 17, Evliya Çelebi, III, 19.

zaman görebilecekleri pazar gibi şehrin en güzide bir noktasında asılı olması ve aynı kuru at kafası figürünün bugün bile hala muhafaza edilmesi kadına olan bakış açısının korunmaya çalışıldığını gösterir. Dönemin en yaygın biniti olan Evliya Çelebi'nin ifadesiyle binicilikleriyle tanınan Konyalıları en çok ziyaret ettikleri Atpazarında uyarmaları da yerindedir.

> "Arabistân olmağıla marâlî ve gazâlî yed-i kudret ile mükehhal gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü, sâhib-i hayâ dilberleri olur ve mahbûbeleri câ-be-câ vardır, derler ammâ memdûh değildir ammâ mü'eddebe havâtînleri var.[35]

Her ne kadar Konya'da kadına güvensizlik konusunda tenbihler sembollerin arkasına sığınılarak anlatılsa da Arabistan kadınlarına gelince doğrudan bir tespite yer verilmektedir. Arap kadınları müeddeb, namuslu oldukları halde güzelliklerinden söz edilemez. Nitekim pek çok yerde kadınların güzelliğini zikrederken burada çekince koyması belki de Osmanlı aydınlarının Arap dünyasına bakışıyla da ilintililendirilebilir. Ayrıca Hac ziyareti esnasında ve değişik vesilelerle Arapları iyi tanıyan Evliya Çelebi'nin şahsi görüşlerini aksettiren ifadelerdir de denilebilir.

Urfa kadınlarını pak, pakize, iffetli, edeb sahibi perde arkasından hareket eden, sade ve basit anlaşılır konuşan kimseler olarak nitelendiren Evliya Çelebi[36] Aksaray'a dair de ziyaretgâh olan bir türbe ve yatırın kadınlar tarafından daha çok ziyaret edildiğini söyleyerek kadınlara dair bu malumatı nakleder.

---

[35]Evliya Çelebi, YKY, III, 40, Evliya Çelebi, III, 59.
[36] Evliya Çelebi, YKY, III, 94, Evliya Çelebi, III, 159.

Ziyâret-i Kırk Kızlar: Ekseriyyâ zenân tâ'ifesi ziyâret ederler. Bir cihân-nümâ zemîne vâki' olmuşdur.[37]

Evliya Çelebi bazı suların kadınlara faydalı olduğunu dile getirir. Özellikle Bingöl'deki Harem Gölü'nün suyunun zayıf kadınların kilo almalarına ve doğum esnasında zorluk çekenlere kolaylık sağlayıcı olduğuna işaret eder.[38]

Evliya Çelebi'nin kadınların giyimine dair Şumnu'yu anlattığı bölümde anlattıkları önemlidir:

> "Cümle çuka bürünüp cümle beyâz şeyh abası ferrâce giyerler. Meğer mün'ime hâtûnlar ola kim çuka ferrâce giyerler. Ve memdûhâtından üzümü ve kavunu memdûhdur. Ve cümle halkı ehl-i tevhîd ve garîb-dost ve kerem sâhibleridir. Ve âyende vü revendeye ni'metleri mebzûldür.

Şumnu'daki kadınların çuka ferace giymelerinin zorunlu olduğunu fakat o yörede giyilen beyaz şeyh abbasî feracenin kadınlar için uygun gördüğü kalıplara uymadığını ancak söylediği şekilde giyinmek şartıyla "mün'îme hatunlar" olabileceklerini dile getirir.[39]

O yer yer bazı olumsuzluklara ve kadıjnların yaptığı tahribatlara dikkat çeker. Mesela Karasu ve Dobruca yörelerindeki Guyende

---

[37] Evliya Çelebi, YKY, III, 118, Evliya Çelebi, III, 193. Bugün de Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki şahsî gözlemlerimle yapmış olduğum tespitler de bu doğrultudadır. Daha küçük bir çocuk iken dindar bir aileden gelen ninemin memleketimiz olan Bolvadin/Afyon ve civarındaki çevre il ve ilçelerde bulunan ziyaretgâhlara bir bahaneyle beraberinde götürdüklerinde gittiğimiz yerlerde en çok kadınları görmüş olduğumu burada ifade etmem gerekir. Buradaki tespiti yaygınlaştırmak mümkündür. Bugün dahi bazı ziyaretgâhlarda egemenlik kadınlara mahsustur. Son günlerde Türk basınında ortaya çıkan kadınların tarikat ilişkileri ile ilgili haberler konunun geçmişten günümüze güncelliğini koruduğunu göstermektedir.

[38] Evliya Çelebi, YKY, III, 129, Evliya Çelebi, III, 232

[39] Evliya Çelebi, YKY, III, 174, Evliya Çelebi, III, 310.

ismindeki kadın çalgıcıların yapmış olduğu ahlakî tahribattan zarar görenleri acıklı bir şekilde anlatır.

> Ammâ avret çengilerine ol diyârda gûyende derler, gâyet çokdur. Alâ mele'i'n-nâs hâne-be-hâne çöğür ve çeşde ve ravza ve karadüzen ve ıklık çalup gezerler, ayıb değildir. Cümle a'yânı bu derde mübtelâlardır.
>
> Hâkim-i şer' ü hâkim-i örf men' etmeğe kâdir değillerdir. Zîrâ men'ine cümle ahâlî-i vilâyet râzî değillerdir. Hâlâ ki bu gûyendeler niçe hânedânları berbâd edüp sâhib-i hâneleri müflis mendebûr edüp kendülere hüddâm etmişlerdir. Bir alay arabalar ile göçer evli fâhişe-i cihân-ârâlardır. Ne'ûzü billâh bir gûne mekr-i şeytândır. Hulâsa-i kelâm ol fâhişe gûyendeler Karasu şehrine kadem basdıklarından ol kadar ma'mûr şehir değildir. Allah ıslâh eyleye, âmîn. [40]

Karasu halkının bu durumu görmesine rağmen bir şey yapmayan idarecilerinin kendilerinin de bu derde mübtela olduklarını ve bu yüzden bunu önlemenin imkânı olmadığını söyler.

Evliya, ahlâkı yükseltmek ve fuhşu önlemek için Melek Ahmed Paşa'nın Sofya'da yapmış olduğu tedbirlere halkın tepkisinin farklı farklı olduğunu gözlemlemiştir. Ona göre; halkın içinde ileri gelenlerin huzur duyup şükrettikleri olaya eşkiya ve haşarat (ayak takımının) nefislerinin hazzı için türlü türlü şeyler uydurararak karşı çıkmışlardır.

> Netîce-i kelâm şehr-i Sofya içre bu Debbâğoğlu vak'asından sonra paşa efendimiz şehrin cemî'i fâhişelerin nefy-i beled edüp bir kaçın izn-i şer' ile ıslâh-ı âlem içün gazzâzlar içinde köşe başlarına ârâyiş-i şehir içün âvîze-misâl salb etdi. A'yân-ı vilâyet şehrimiz âsûde olup fâhişelerden pâk oldu, deyü şükredelerdi. Ammâ eşkiyâ ve haşerât

[40] Evliya Çelebi, YKY, III, 209, Evliya Çelebi, III, 372.

hazz-ı nefsleriçün şehrimizin bedi berekâtı gitdi, kaht [u] galâ olur ve tâʻûn da olur, deyü niçe bin efsâne güft [u] gûlar olurdu.[41]

Dikkat çekici olan husus onun şehirde başlayan bir veba salgınından bahsederek sanki olumsuz konuşanlara hak verir bir tutum içine girmiş olmasıdır.

Hikmet-i Hudâ; günden güne tâʻûn şehr içre şâyiʻ olmağa başlayup bir ay mümted olup yevmiyye beşer yüz âdem merhûm ve merhûme olurdu. Tâ bu mertebe kim niçe bin âdem Sofya'dan firâr edüp sâʼir bilâdlara gitdiler."

Evliya, Edirne'den bahsederken bu bölgenin kadınlarını övmekle birlikte bu kadar büyük bir yerde bazı uygunsuz hallere sahip "koç kaçkını nisvan-ı şahib-isyanları vardır." ifadesiyle bazı uygunsuz halleri olan kadınların bulunduğunu dile getirir. Fakat bazı sebepler çerçevesinde de Edirne'nin durumunun kötü olmadığını ıslahının mümkün olduğunu da belirtir. Kızlarını tanımlarken övgü babından, babalarından başka erkek yüzü görmemiş ve erkek sesi işitmemiş olduklarını ve dışarıdan buraya gelenlerin buradakileri çok beğenip buradan evlenip buraya yerleşip kaldıklarını söyler:

Ammâ zenâneleri gâyetü'l-gâye hüsn-i cemâlde ve lûtf-i iʻtidâlde sâhib-i ân olup levendâne cünbüş ve harekât-ı sekenâtlarına âdem hayrân olur. Kelimâtları mevzûn ve dişleri lü'lü'-i meknûn, her siyâbı kendülere uykun, Râbiʻa-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde, zâhide, sâhib-i cemâl havâtîn-i mü'eddebeleri vardır. Gerçi böyle bir sevâd-ı muʻazzamda "Çam çakalsız olmaz" kelâmı üzre koç kaçkını eder nisvân-ı sâhib-isyânları da olur ammâ sâʼir diyâra nazar ederek bu

---

[41] Evliya Çelebi, YKY, III, 230, Evliya Çelebi, III, 410.

şehr-i Edirne aslah-ı mevcûddur. Zîrâ duhter-i pâkîze-ahterleri gâyet perhîzkâr pâkizeleri var kim henüz her biri birer gûne dürr-i yetîm-âsâ birer dürr-i nâ-sufte ve birer gonca-i nâ-şüküftedirler kim pederlerinden gayri er yüzün {görmüş} ve merd sözün istimâ‘ etmiş değillerdir.

Ve her biri marâlî ve gazâlî Hoten âhûsu gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü pençe-i âfitâbe müşâbih duhterleri vardır. Ve kâmil ü kâlim havâtîn-i mü'eddebeleri sâhib-cemâl ü latîfü'l-i‘tidâl, hûb-manzar u perî-peyker, hadden efzûn, şems-i tâbân ve hurşîd-i drahşân-misâl sâhib-i hüsn-i cemâl ve ma‘rifetde ehl-i kemâl perî rûları var kim her cünbüş-i hareketleri ve reftâr-ı güftârları {eyledir kim} gören uşşâkı işve-i gûnâ-gûnları kendülere meyl etdirüp âdem vâlih [ü] hayrân olur.

Niçe bin garîbü'd-deyyâr bu şehirde terk-i dâr-ı diyâr edüp lenger-i ikâmet bırağup bir takrîb ile müte'ehhil olup hânedân sâhibleri olmuşlardır. Zîrâ cemî‘i a‘yân [u] eşrâfı muhibb-i garîbü'd-diyârdırlar. Birer gûne hüsn-i hâl ile gurebâya ri‘âyet-i firâvân edüp kayd-bend ederler. Zirâ ni‘metleri mebzûl ve sâhib-i tab‘ u sâhib-i kerem hânedân sâhibleri halûk u selîm ve âlüfte ü âşüfte yârândan, sebük-rûh, halûk u mütevâzı‘ ahâlisi vardır. Hudâ cümlesinden râzî ola. [42]

Evliya Çelebi Diyarbakırdaki kadınların namus ve dindarlıklarından ev hamamlarıyla yetindiklerini şehirdeki umumî hamamlara çarşı ve pazarlara çıkmadıklarını söyler.

Manzara-ı hammâm-ı mahsûs-ı a‘yân: Evvelâ a‘yân [u] kibâr takrîrleri üzre "Şehrimizde cümle yüz kırk altı sarây ve gayrı hânedân hammâmları vardır" deyü tefâhür ederler, zîrâ havâtînleri gâyet ehl-i perde

[42] Evliya Çelebi, YKY, III, 264-265, Evliya Çelebi, III, 472

ve mestûre ve ehl-i ırza olduklarından çârsû-yı bâzâra çıkmayup ev hammâmlarına girerler.

Çarşı pazarda hiçbir kadını genç olsun yaşlı olsun görmenin imkânı olmadığını belirtir.

Ve gâyet müsinn ricâlleri ve müsinne nisvânları olur. Hakkâ ki bu vilâyetün umûmen zarâfeti gibi sâhib-i melâhatı olmaz, derler. Cümle halkı mü'min u muvahhid ve pâk-i'tikâd u ehl-i tevhîd ve sâhib-i vera' âdemlerdir. Nisâ makûleleri gâyetü'l-gâye Râbi'a-ı Adeviyye mertebesinde ehl-i perde, zâhide sâhib-i cemâle havâtînleri var. Çârsû-yı bâzârda bir fertûte pîrezen dahi yokdur. Sûk-ı sultânîde bir bint-i sagîre görseler katl ederler yâhûd pederini te'dîb ederler. Tâ bu mertebe ehl-i ırz Diyârbekir'dir.[43]

Küçük bir kız çocuğunu çarşı pazarda, sokakta görmeye bile tahammülleri yoktur. Muhtemelen abartılı olan öldürme sözünü doğrulamak mümkün değilse de velisi olarak babasını uyarmaları olarak anlaşılabilir.

Evliya Çelebi'nin Mardin civarında yaşayan Kürtler'in saç uzatmaları nedeniyle onları "saçlı Kürtler olarak" niteleyerek "cümle halkının avret gibi fitil fitil saçlı" olmasını kınar ve "kadınların saçlarının topuklarına kadar inmiş" olduğunu ifade eder.[44]

Evliya Çelebi Bitlis'e geldiğinde taassubun tesiriyle buradaki kadınların isimlerini dahi öğrenemediğini "çarşu ve pazarda

[43] Evliya Çelebi, YKY, IV,40. Burada şahsî bir gözlemimi ilave etme lüzumu hissediyorum. Çocukluğumuzda babamızın ticarethanesine gelen o sıralarda henüz bülüğa ermemiş 9-10 yaşlarındaki kız kardeşimin aile dostu, yaşlı bir büyüğümüz tarafından ara sıra yoldan çevrilip örtünmesi için eve gönderilmesi ve babamı bu konuda hassasiyet göstermesi için tembih etmesi belki de bu etkinin zamanımıza kadar uzanan bir yönü olarak düşünülebilir.
[44] Evliya Çelebi, YKY, 43 Evliya Çelebi, IV, 68; Bruniesen, 190.

gezmediklerinden malumum değil" diyerek geçiştirmektedir.

> Der-medh-i hammâm-ı mahsûs-ı a'yân: Beşâret Ağa karındaşımızın tahrîri üzre cümle altı yüz ev hammâmları vardır. Zîrâ bu şehrin halkı hurme hâtûnların aslâ kapudan taşra çıkarmayup ev hammâmlarında gasl ederler. Bir avreti çârsûda görseler katl ederler.

Evliya kadın isimlerine eserinde sık sık yer vermektedir. Bunların ne şekilde elde edildiğini ve ne kadar doğru olduğu hususunda net bir karar vermek güçtür. Fakat özellikle eserinin Bitlis bölümü tamamen okunup değerlendirildiğinde Evliya Çelebi'nin çok ihtiyatlı hareket ettiği rahatlıkla görülmektedir. Bu bölgede kadın giyimlerini anlatırken bile başkalarından duyarak yazdığını itiraf eder ve bunu saklama gereği duymaz.

> ve gümüş takye ve libâsları cümle harîr ile mülebbes Der-ayân-ı kaba-yı nisvân: Ba'zı birâder-i cân-berâberimiz olanlardan istimâ' etdiğimiz üzre cümle zenâneleri beyâz çar bürünüp yüzlerinde burka' ve serlerinde altun havâtînleri var.[45]

O ayrıca Bitlis'in meşhur kadınlarını yazarken bölgedeki mutaassıp anlayıştan dolayı kadınların isimlerini sormaya cesaret edemediğini belirtir ve sadece Abdal Han'ın ailesi Zal Paşa kızı Hanım Sultan'ın ismini bildiğinden onu yazdığını ifade eder. Burada kadınların isimlerinden bahsedilen yerlerde sadece cariyelere verilen isimleri aşağıdaki ifadelerle kaydettiğini görüyoruz.

> Der-vasf-ı nâmhâ-yı nisvân: Çokluk su'âl etmeğe kâdir olamadım ammâ hânın ehli Süleymân Hân vezîri Zâl Paşa'nın kerîmesi Duhteri Hanım sultândır kim yüz câriyeye mâlike hanımdır.

---

[45] Evliya Çelebi, YKY, IV, 67; Evliya Çelebi, IV, 92; Dankoff,76.

Ancak cariyelerin isimlerinden yoğun bir şekilde olmaksızın sınırlı sayıda bahsetmiştir. Belirtilen isimler ise şu şekildedir:

> Der i'lâm-ı esmâ-i cevâriyân: Aceb hikmetdir kim câriyeleri bile bâzâra çıkmaz ammâ esmâları ma'lûmdur: Vildân ve Tâbende ve Ruka ve Mehrû ve Eğlence ve Çeşmi-i siyâh ve Gevher ve Şemmâsa ve Dilârâm ve Süreyyâ ve Güllü ve Kevkebân ve Nûrbânû ve Bâğ-ı cinân ve gayrı ma'lûmum değil.

Bitlis ve Güneydoğu Anadolu'da Kürtler'in yoğun yaşadığı bölgelerde kadınların isimlerinin bile alenen söylenmesinin namus meselesi addolunmasını aşırı derecede hassasiyet olarak görmek yanlış olur. Özellikle Bitlis'te uzun süre kalan Evliya Çelebi'nin bunu soramaması da dikkat çekicidir. Genel anlamda Bitlis'te yaşayan kadınların isimlerinin alenen söylenmesinde sakınca görülmüş ve olay namus meselesi haline getirilmiştir.

Genel anlamda Seyahatname"de eksik ve boşluk bırakılan yerler mevcut olup bunun da değişik nedenleri vardır. Bunlardan biri de Evliya Çelebi'nin aslını bildiği veya öğrendiği bir konuyu konjonkturel davranarak ya hiç yazmamak veya kısaca değinmek şeklinde eserine derc etmesidir. Maalesef her ne sebeple olursa olsun bırakılan boş satırlar veya atlamalara Mısır'da yaptığını sandığımız son redaktesinde çok az ilave yapabilmiştir. Ne yazık ki bu tür boş bırakılan yerleri daha sonradan da tamamlamak için özel bir çalışma yapılması gerekmektedir. Oradaki değinileri içinde çok önemli olanları için belki ileride böyle bir çalışma yürütülebilir. Bize göre, müellifin bazı hususları eksik bırakmasının nedenleri arasında eksik bırakılan yerlerin daha müsvedde iken başkalarının eline geçip okunması ve bunun doğuracağı sonuçları

önleme çabası ağır basmaktadır. Ayrıca müellif ziyaret ettiği şehirlerdeki üst düzey yetkililere şirin görünmek, ihsanlar elde etmek gayesiyle ilgili zevatta tespit ettiği hassasiyetlere vurguda bulunma isteği de buna eklenebilir.

Ayrıca şehrin ileri gelenlerinin isimlerini eserine kaydetmek suretiyle o beldeyi ve eşraf ve ayandan olan seçkinlerini ebedileştirdiğini belirtme lüzumundan kaynaklanan durumlar da göz ardı edilemez. Bu sebeple daha önce ifade ettiğimiz gibi cariye isimlerinin çok az bir kısmını verebilmesinden dolayı özür diler. Bölge halkının mutaassıp oluşlarından dolayı bundan ötesini sormaya cesaret edemediğini anlamaktayız. Özellikle Doğu Anadolu'da pek çok şehrin yakın zamanlara kadar benzer refleksleri koruduğu bilinmektedir. Bugün içinde bulunduğumuz zaman diliminde bölgede okullaşma, üniversiteleşme ve iktisadi seviyenin artmasıyla mahalli, geleneksel giyimlerin terkedilerek modern kıyafetlerle örtünmeye hızlı bir geçişten söz edilebilir. Yukarıda geçtiği üzere Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bitlis bağlamında kadınların evlerinden dışarı çıkamamaları ve yıkanmak için ev hamamlarını kullanmaları, sokakta tek başına mahremi olmaksızın dolaşmamaları, aksi takdirde namus meselesi sayılarak öldürülmelerinin olası olduğu anlaşılmaktadır. Daha da ilginci bütün olup bitenin Seyahatname'de gayet doğal ve olumlu bir şekilde aksettirilmesidir.[46] Halim selim ve munis kişiliğe sahip Evliya Çelebi kadın, tesettür ve toplumsal hayatta kadının yeri gibi meselelerdeki dindarlığını ve hassasiyetini içki ve eğlence gibi değişik konularda göremeyiz. Dinen yasak olmasına karşın içkili toplantı ve eğlencelerde bizzat fiili olarak iştirak etmese de inanılmaz derecede hoşgörülü ve

[46] Evliya Çelebi, YKY, IV, 67-78 Evliya Çelebi, IV, 93-107.

anlayışlıdır. Evliya Çelebi'nin kadın konusunda yaşadığı dönemin telakkilerinin yoğun biçimde etkisi altında olduğunun altını çizmemiz gerekir. Her ne kadar Evliya Çelebi'nin bu katı tavırları zekâvetinin bir yansıması olan intikal kabiliyetiyle ilintilendirilip içinde bulunduğu hal ve vaziyete göre tavır alma özelliği olarak da kabul edilse de bütüncül bir bakışla kadın konusunda onun samimi kanaatinin ve görüşünün de pek farklı olmadığı bu satırlardan anlaşılabilir.

Evliya Çelebi, Bitlis Sarayı'nı anlattığı bölümde Bitlis Hanı'nın sarayının harem kısmını gör[e]mediğini belirtme lüzumu hissetmesi yukarıda anlatılanlar kapsamında değerlendirmek gerekir. Melek Ahmed Paşa'nın Bitlis hanına yaptığı zaferle sonuçlanan savaşa katıl[a]mayan beğleri azarlarken o kişilerin mazeretleri kadınların özel günlerinde bazı şeyleri yapamamalarıyla kıyaslaması da kadın üzerinden aşağılamaya örnek gösterilebilir:

> Kapucular kethudâsı huzûr-ı paşaya gelüp eydür:
>
> "Sultânım, bu cem'iyyet-i kübrâya gelmeyüp imdâd gönderen Kürdistân beğlerinden Şirvân beği ve Hizân beği ve Karni beği ve Espa'ird beği ve Zerikî beği ve Kesân beği nâm şakîler geldiler. Sultânıma buluşmak isterler." dedikde, Paşa eydür: "Ba'de harâbi'l-Basra, Öküz öldü, boyunduruk kırıldı, dedikleri darb-ı mesel kelâmı üzre tav tavlanup ve sav savlandıkdan sonra gelen âsî hânîlerin şimden gerü geldikleri, ne fâ'ide. Cehenneme gitsünler." dediler.
>
> Hemân Van-ı sedd-i îmân ağaları "Amân koca vezîr-i âlîşân, bunların haklarından gelin." deyü feryâd etdiler. Paşa eydür: "Eyâletimizde pâdişâh beğleridir. Belki gelmediklerine birer özürleri vardır. Hele imdâdları geldi, ammâ imdâdları ve kendileri gelmeyenler ile hâlimiz neye müncer olurdu?" dediler.

Vanlı eyitdi: "İnşâallah anlar da Bitlîs Hânı gibi belâların bulur" dediler.

Anı gördük, ibtidâ Şirvân beği ve ardı sıra Hizân beği ve Karni beği ve Espa'ird beği ve Zerikî beği ve Kesân beği geldiler.

Ammâ Hizân beği berk-i hazân gibi dir dir ditreyüp zemîn bûs etdiklerinde Paşa birinin yüzlerine bakmayup bir dakikadan sonra,

"Bunlar nedir?" dedi.

"Sultânım bu Şirvânlıdır kim Tatar beği oğlu? derler" deyü kapucular kethudâsı tavsîf etdikde, Paşa eyitdi: "Ne güzel müzellef koltuk tüğü sakallı çelebidir. Hele bunun özrü avretlerden ziyâdedir kim bunu hân sakallandırmışdır kim hân hâtırından geçemeyüp bizim imdâdımıza gelememişdir". [47]

Evliya Çelebi kadınların güzelliğini bazen Züleyha, Kıdayfe, Belkıs ve bunlar gibi tarihte güzellikleriyle meşhur kimselere benzetir. Ayrıca devrinde dillere destan olan ve tarih kitaplarında adı geçen Sultan İbrahim'in bizzat kendi haremine katmak istediği İbşir Paşa'nın nikâhlı hanımı periler kadar güzel Perihan hatunun güzelliğini de dilinden düşürmez.[48] İsmi geçen Perihan Hatun'un Sultan İbrahim tarafından istenilmesini ve buna karşı çıkan Vardar Ali Paşa olayını çok güzel resmeder.

Hattâ sene 1056 târîhinde Varvar Alî Paşa'dan İpşir Mustafâ Paşa'nın hatunu Mavrol Hân kızı Perihân'ı Sultân İbrâhîm Hân Varva[r]'dan taleb etdikde,

{Varvar eydir}: "Cânum, hankı şer'de vardur kim bir müselmânın menkûhesin nâ-şer'î verem? Veremem, cânum" deyü Boşnak

[47] Evliya Çelebi, YKY, IV, 149, Evliya Çelebi, IV, 236, Dankoff, 268
[48] Evliya Çelebi, YKY, V, 33, Evliya Çelebi, V, 58

lehcesiyle kelimât edüp vermedi. Âhir Sivas'dan azli kabûl edüp İpşir Paşa'nın hatunun bu Tokat kal'asına haps edüp kilidine kurşum akıdup ol hatunı İbrâhîm Hân'a vermedi.

Âhir-i kâr İpşir Paşa Varvar üzre me'mûr olup gûyâ "Sen benim hatunum niçün hünkâra vermedin?" deyü Varvar'a "Ben seninlen bileyim, pederimsin ve benim ehlim hünkâra vermedin" deyü {Varvar}'a hâb-ı hargûş verüp bir gün ale'l-gafle Çerkeş kasabasında İpşir Paşa Varvar Alî Paşa'yı basup askerin kırup Varvar'ın başın kesüp der-i devletde Hezârpâre Ahmed Paşa'ya gönderüp anın tahtında Sivas'ı İpşir Mustafâ Paşa'ya verdiler. Cümle halk İpşir'e, "Yüzü kara ola babak topal zîk-ı nefes gidi" dediler.[49]

Celâlî savaşlarında Abaza Hasan Paşa'nın eline geçen cariyeleri; her biri o zamanın bir araya getirilmiş afîtâb-ı âteş-tâb'dan bile pinhân (Yani güneş yüzü görmemiş daim evinde oturan) ve nâzı nâ'im ile perverde olmuş Nefise Bula, Sittimâh Bula, Mihrimâh Bula, Canizâr Bula ve Dilcân Bula adlı her biri birer başına Rum haracı değer cevâri idiler" diye tavsif etmiştir. Yine bu isyanlar sırasında asayişin elden gidip insanların gözleri önünde kadın ve erkeğe saldırılıp, pek çok kimsenin evlerinin taşlanmasını acıklı bir şekilde anlatır. Halep şehrine sığınan veya orada toplanan Celalilerin halka yaptıkları kabul edilemez bir vahşet olup ve başlarına gelen akibetlere de insan Evliya Çelebi'den okursa üzülmez ve yapanlara hak verir.[50] Bu durumu müellifimiz öyle anlatmaktadır:

..ammâ günden güne üç vezîrin ve bu kadar beğlerbeğilerin ve sâ'ir ümerâların askerleri nefîr-i âm havfinden ve paşalarının sıhhat [u] selâmetle Haleb'de mu'azzez ü mükerrem olup günâhları afv olunmak

[49] Evliya Çelebi, YKY, V, 34.
[50] Evliya Çelebi, YKY, V, 126-128, Evliya Çelebi, V, 237-248. Ayrıca bakınız yazma nüsha Evliya Çelebi V. 70a numaralı varaktaki ilgili satırlar.

içün Âsitâne'ye arz oldukların cümle sekbân u sarıcalar işidüp Haleb'e girmeyenler birer ikişer girirek gürûh gürûh ve bölük bölük pes u perdeden kal'a-i Haleb'e ve taşra varoşa sepişüp derûn-ı Haleb nezâketle celâlî haşerâtlarıyla ıskarça oldular. Ve taşradan zahîre anların zulmünden gelmemek ile kaht [u] galâ etdiler. Ve re'âyâ vü be-râyâ eliyle gelen me'kûlât [u] meşrûbâtları ucuz bahâ ile sûret-i hakdan görünüp ale'l-gasb aldıklarından re'âyâ metâ' getirmez oldular.

Bu hâl üzre el vilâyet elden gidüp avrat ve oğlan alâ mele'i'n-nâs karanlık kuyuda if'âl bâbına çekilmeğe başlandı. Ve niçe ehl-i ırz âdemlerin hâneleri her gece taşlandı. "Bire bunu kim etdi" deyince üç âsî ve üç tâbi' vezîrlerin camapur askeri gibi derinti haşerât askerleri var kim kime söylemeğe ve sormağa kâdirler.

Âhir-i kâr ahâlî-i vilâyet Murtazâ Paşa'ya teşekkî etdikçe,

Murtazâ Paşa "Birkaç günden arzlarımız sa'âdetlü pâdişâhdan gelince sabr edin. İnşâ'allâh her biri birer takrîb ile âhar mansıblara giderler. Belki Hasan Paşa Haleb mansıbı ola, sakının. Tevâbi'leriyle bir hoş geçinüp, bana ve Hasan Paşa karındaşıma şikâyet etmen" deyü Murtazâ Paşa ahâlî-i Haleb'e hâb-ı hargûş ile tesellî vererek ehl-i beledi teskîn ederdi.

……Vüzerâ ve mîr-i mîrânların cümlesin bî-te'essüf ve bilâ-usret Hasan Paşa'yı hüsn-i tedbîr ile Haleb'de Murtazâ Paşa sarâyında katl sadedinde iken Hasan Paşa gâfil bulunmayup hayli ceng ederken Murtazâ Paşa kahvecisi Arnavud Mehemmed, Hasan Paşa'nın depesinden bir hançer-i zü'l-ficcâm-ı mühlik urunca "Hay kahbe hîz" deyü Hasan ana hamle ederken âhir-i kâr Bitlisli İbrikdâr Deli Ahmed Hasan Paşa'yı yıkup başın kesüp Murtazâ Paşa'ya Kahveci Mehem-med ve Bitlisli Deli Ahmed başı getirdiklerinde ikisine birer kîse altun verüp Murtazâ Paşa yedi kerre secde-i şükür eyleyüp cenâb-ı Hakk'a

hamd u senâ etdikden sonra cümle celâlî kelleleri birer keyd-i mekîn ü kemîn ile kimi ma'nûken ve kimi şilim şilim ve dilim dilim ile ve kimi kemend-i ayyârân ile boğulup her biri birer hâl-i pür-melâl ile kelle paça olup başları pişmeden ve şiddet-i hârdan her baş şişmeden sâde tuz ile kutular içre basdırup fitrâklere asdırup Hasan Paşa ve Sarı Ken'ân Paşa ve Tayyaroğlu ve Sarı Ken'ân Paşa ve Vanlı Erciş Beği Deli Ferhâd Paşa ve Cân Mirzâ Paşa ve Ma'nek Sıyâvuş ve Beğzâde ve Deli Ferhâd Paşa oğlu Yahyâ Beğ'i (---) ve niçe celâlî haşerâtlarının kelleleri Murtazâ Paşa huzûruna gelüp galtân olmada ve ba'zı celâlîler meyhâne ve bozahâne ve konaklarında zevk u safâda iken ve niçesi keyd-i mekînden emîn olduk zann edüp sûk-ı sultânîde bey' ü şirâda iken ve kimi bâğ u bâğçede ayş [u] işretde iken ve kimisi kahvehâne ve hammâmda ve hazz-ı nefsi olan seyr-i sulûklerde bulunduğu yerlerde bu celâlîlere bir tîğ-i âteş-tâb urdular kim Haleblilerin derûnlarındaki âteşleri teskîn olup kellelerin sarây meydânına yığup andan Haleb'in kal'a kapuların küşâde edüp ahâlî-i Haleb'in ata dona kâdir olan şahbâzları atlanup taşra varoşda ve gök meydânda hayme vü hargâhlarıyla konan celâlîlere eyle kılıç urdular kim Haleb'in Çürük Kana suyuna benî Âdem kanı revân olup mahlût oldu.

Ve ol gün Haleb kefereleri ve Ya'kûbîleri ve Yahûdîleri; celâlîleri, hınzîr depeler gibi depeleyüp emvâl [u] erzâkların nehb u gâret ederek bir sâ'at-i nücûmîde kal'a-i Haleb'in enderûn [u] bîrûnunda üç binden mütecâviz kelleler Haleb sarâyı meydânına galtân olup şehr-i Haleb lâşe-i murdârlarıyla telvîs olup bu hâl üzre cünd-i celâlîye bir tîğ-i âteş-tâb urulmuşdur kim vücûdları sahîfe-i rûzgârdan seyf-i müczem ile hak olup cümle Anadolu ve Karaman ve Mar'ayş ve şâm ve Haleb ve Trablus ve Diyârbekir ve Erzurûm eyâletleri sekbân ve sarıca celâlîleri şerrinden emîn oldular.

Ve Haleb'den ba'zı celâlîler ibtidâ atılan top sadâsından hemân cân başlarına sıçrayup çıplak ve yaldak atlara küme küme süvâr olup şehr-i Ayıntâb'a ve Birecik'e ve Bombuca ve Urfa'ya ve Rıkka'ya ve Bab'a ve Rûmkal'a'ya ve Azez'e ve Kilis'e ve Mar'ayş'a ve Besni'ye ve Sofraz'a ve Ca'ber kal'asına ve kimisi benâtü'n-na'ş gibi târumâr olup çöl câniblerinde Ane kal'ası ve Seleme kal'ası ve Musul ve şehrezûl ve Mardin ve Sincâr ve Hasankeyf ve Hısn-ı Mansûr ve Malatıyye taraflarına ve Keys urbânı ve Mevâl urbânı ve Alî Fâris urbânı içre firâr etdiler.

Bir fırkası dahi Haleb kurâlarında kışlada idiler. Anlar dahi bu kırgını işidüp hemân Haleb eyâletinde olan şehirlerden kal'a-i Hantaman'a ve Ma'arra ve Selmin ve İdlib ve Rıha ve Bekfelon ve şecer kal'ası ve Mıdık kal'ası ve Antakiyye ve Payas ve Adana câniblerine firâr etdiklerinin haberi Murtazâ Paşa'ya gelince hemân Murtazâ Paşa anların akîblerince niçe bin askeri bölük bölük seçüp,

"Erebildikleriniz yerde erüp başların kesüp mâl-ı ganâ'imleri sizin kelleleri bizim" deyince Murtazâ Paşa'dan bu fermânı avân-ı mutî'ân işidince hemân ol ân cümle sipâhân-ı paşalıyân ve deli ve gönüllüyân, celâlîlerin ardlarına düşüp yetişdikleri yerde kıra kıra rûz-merre başların kırkar ve ellişer ve yüzer ve ikişer yüz yüzülmüş tuzlu tulum başlar eyâlet eyâlet Haleb'e gelüp pâymâl-i rimâl bu minvâl üzre yedi günde kâmil yedi bin kelle ale't-tevâlî gelüp galtân olurdu.

Hamd-i Hudâ bir gazâ-yı ekber olmuşdur kim ta'bîr ü tavsîf olunmaz.

Eğer "Niçün bir alay ümmet-i Muhammed'in katliyçün hamd edüp gazâ oldu dersin?" deyü su'âl edersen, Âl-i Osmân pâdişâhının serdâr-ı mu'azzamı Köpürlü Mehemmed Paşa Erdel diyârında Rakofçi Kral üzre dîn-i mübîn uğuruna gazâya gidüp Yanova kal'ası altında iken germâ-germ ceng [u] cidâl ve harb [u] kitâlde iken bunlar Anadolu'da

isyân edüp sefere gitmediklerinden mâʻadâ el vilâyet vurup küffâra imdâd etmiş olup serdâr-ı muʻazzam bi'z-zarûrî kâfir ile cengi bırağup Anadolu'yu bu celâlîlerin elinden feth etmeğe gelüp hamd-i Hudâ bu yüzden cümlesin kırup Anadolu diyârı âsûde-hâl oldu.

Eğer Anadolu'da bu haşerâtlar isyân etmeselerdi Köpürlü Mehemmed Paşa ol asker-i deryâ-misâl ile Yanova seferine vardıkda Erdel diyârında ne şarbatak kalʻası ve ne Sekelhit ve ne Deva ve ne Nagban Ejder ve ne Bistiriçse ve ne Foğraş ve ne Sibin ve ne Praşo ve ne Udvarhel ve Belgrad ve ne şebeş Uğvar ve ne Hasvar ve ne Sakmar ve ne Eçetvâr ve ne Karol ve ne Kalev ve ne Kâlu ve ne Kaşa ve ne Hayduşak varoşları ve ne Seykel vilâyeti varoşları kalmayup cümle Erdel'in ve Orta Macar'ın mezkûr kalʻaları serâpâ feth olurdu, ammâ bunların isyânı sebebiyle Âl-i Osmân'ın böyle cemʻiyyet-i kübrâlı askeri Yanova fethiyle gerüye dönüp Âsitâne-i saʻâdet'e sadrıaʻzam geldikde mezâhib-i erbaʻadan fetvâ-yı şerîfeler alup katlleri helâl olduğuna delîl nass-ı kâtıʻ budur kim, sûre-i (---) fekataa dabirul kavmilleizine zalemu velhamdülillahi rabbilalemin.[51] katʻı burhânıyla cümle celâlîleri katl etdikleriyçün anların katline gazâ-yı ekber deriz.

Evliya yine Kaya Sultan'ı anlatırken ölmeden yedi yıl önce her türlü oyun eğlence, saz-sözden vazgeçip bir şeyhe bağlandığını ve namazlarını düzenli olarak kıldığından ve ibadet ü tâat ile devamlı meşgul olduğundan övgüyle söz eder.[52] Aslında farklı bazı çalışmalarda ele alınan bu konu Seyahatname'nin en derli toplu ve birbiriyle bağlantısı olan kısa bir aşk hikâyesinin veya bir romanının en içten yazılmış satırlarıdır. Biz burada Kaya Sultan'ın ölümünden kısa süre önce cereyan eden hadiseleri kısa da olsa alıntılamak istiyoruz. Burada konuyu

[51] Kur'ân, En'âm 45 "Zulmeden milletin kökü kurutuldu. Âlemlerin Rabb'i Allah'a hamd olsun."
[52] Evliya Çelebi, YKY, V, 132, Evliya Çelebi, V, 259.

uzatmamak için Melek Ahmed Paşa ile Kaya Sultan'ın evliliklerinden sonra olan hadiselerden başlatarak alıntı yapmak kanaatimizce uygun olacaktır.

> …Ammâ efendimiz Melek Ahmed Paşa'ya bir mansıb-ı âlîde ve ne Kubbealtı'nda idi. Ancak Afyonkarahisârı sancağı hâssıyla sarâyında Kaya Sultân ile cân sohbetinde iken bi-emr-i Hayy-i Kadîr Kaya Sultân efendimiz hâmile oldu. Cümle kapu yoldaşlarımız safâ etdiler, zîrâ Sultân her vaz'-ı haml etdikde ağavâtlara yigirmi kîse {mâl} tasadduk ederdi. Anıniçün cümle ağalar hazz edüp Paşa ve Sultân ile bâğdan bâğa ve yalıdan yalıya ve pâdişâh bâğçelerine her bâr gidüp zevk [u] safâlar ederdik.,
>
> Ve mine'l-acâ'ib rü'yâ-yı sâliha-i İsmehân Kaya Sultân bint-i
> Sultân Murâd Hân aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân
>
> Bir gün vakt-i seherde Kaya Sultân efendimiz Melek Ahmed Paşa'ya eydir: "Cânım Paşa, sen gâyet mu'abbirsin. Babam Gazi Murâd Hân ba'zı vâkı'aların sana ta'bîr etdirir idi. Ben de bu gece bir vâkı'a gördüm. Lutf ile, ta'bîr eyle" dedikde, Paşa eyitdi, "Söyle Sultânım" dedi. Hemân Sultân bism-i İlâh ile bed' edüp eydir:
>
> "Bu gece cennet bâğlarında gezerken dedem Sultân Ahmed Hân elimden yapışup bâğ u bâğçe içinde olan kasr-ı âlîleri ve hûrî ve gılmânları hep seyr [ü] temâşâ etdirüp gezerken, 'göre İsmehân'ım, cenâb-ı Bârî bana ne ihsânlar edüp ne kadar cennet bâğlarına ve kasırları ve hûr [u] gılmânlarına nâ'il oldum. Bir kerre Yeni Câmi'i yaparken pâdişâhlığıma bakmayup ırgatların arasına girüp eteğimle taş ve toprak taşıyup, yâ Rabbim, işte Ahmed ırgadının hidmetidir, kabûl-ı dergâh eyle deyü bükâ ederek eteğimden toprağı yere dökdüğümü cenâb-ı Allâh kabûl eyleyüp hidmetim mukâbelesinde bu cennet-i me'vâyı bana ihsân etdi. Gel imdi sen de İsmehân'ım, benim

cennet bâğlarımda safâ eyle' dedikde sol cânibde Sultân Mustafâ buyurdular kim 'Ey birâder, şu Kaya kız Sultân Murâd'ın nâ-murâd kızıdır. Ko Melek Ahmed'den bir mu'ammere kızı olsun ve dünyâda murâdın alup inkırâz-ı nesl olmayup ba'dehû bizim bâğlarımıza gelüp gezsin' buyurduklarında, hemân dedem Sultân Ahmed 'Bu niyyete el-Fâtiha' deyüp dedem elin yüzüme sürünce, dedemin eline nazar etdim. Eli kanlı idi. Ben dahi elim yüzüme sürdüm. Sağ elime sehel kan bulaşdı. Havfimden uyandım. Hayr ola cânım Paşacığım. İşte bu gece böyle bir vâkı'a gördüm" deyü vâki'-i hâli böyle takrîr eyledi. Paşa dahi "âh" deyüp bir âh-ı serd çekdi kim hânedânın sütûhları dir dir ditreyüp,

"Puh, ne güzel cennet bâğlı vâkı'a-i sâlihadır, hayr ola" deyü bir Fâtiha tilâvet edüp, ta'bîre şurû' edüp hüsn-i ta'bîrler ile meserret-âmiz ta'bîrler edüp,

Paşa eydir: "Cânım, hânım, ömrüm, Sultân efendim, düşde kan eydir. Sen ol kandan korkma. İnşâ'allâh ikimizin zürriyetinden hânımlarımız ve beğ evlâdlarımız vücûda gelüp her biri mu'ammer olup bizler dahi yetmiş sene mu'ammer olup âhir yerlerimiz Sultân Ahmed yanında cennet-i me'vâ olur, müjde sana Sultânım, ammâ bin altun fukarâya tasadduk eyle ve iki bin altun iç ağalarıma ve iki bin altun taşra ağalarıma ve üç yüz altun Evliyâ Çelebi'ye ve yüz altun anın hemşîresine ihsân edüp hareminden çıkarup Evliyâ'nın hemşîresin bir müselmâna verüp çerâğ eyle" dedikde, Paşa bu vâkı'ayı ta'bîrinden sonra Sultân'a her ne dediyse Sultân hazînedârı şebtîz Bula'dan beş bin dörd yüz altun getirüp cümle mahallerine bezl olunup hakîr de ve cümle enderûn [u] bîrûn ağalar zengin ve bizim hemşîre zengine oldu. Ba'dehû Paşa ile taşra çıkarken Uzuncaova nâm mahalde,

Paşa eydir: "Evliyâm, bu esrâr-ı Hudâ'dır. Sende Allâh emâneti olsun. Sakın bu sırrı kimseye fâş etme" deyü hakîre yemîn verüp eydir:

"Allâhu a'lem bizim Sultân vaz'-ı haml ederken kanı akar ve şehîde olur" deyü ağladı.

Andan bir gün Kırşehri'nde[n] mektûblar gelüp Paşa'nın Kırşehri'nde olan çiftliğinden kırk yedi bin koyunu ve üç yüz kısrağı ve üç yüz yetmiş aded arvana develeri ve on yedi katar katırları "Hasan Paşa mâlıdır" deyü mîrîye kabz etdiklerinin haberi geldikde Paşa hemân Köpürlü'ye varup eydir:

"Sultânım, benim kırk yedi bin koyunum ve bu kadar at ve deve ve katarım 'Hasan Paşa mâlıdır' deyü zabt etmişler dedikde,

Köpürlü eydir: "Melek karındaş sen bir müselmân âdemsin. Ol koyunlar Hasan Paşa'nın değil midir?"

Paşa eyitdi: "Belî, ben vezîria'zam iken bin altmış târîhinde Hasan Paşa'yı Türkman Ağası etdim. Ol zamân kalemiyyeme duta bana on bin aded şakakî ve bezikî koyunu verüp mâ'adâsı benimdir ve o da on yıldan berü benim mâlımdır" dedikde,

Köpürlü eydir: "Külli şey'in yerci'u ilâ aslihi"[53] Aslında Hasan mâlıymış. Yine hüsn-i tedbîr ile 'Hasan mâlıdır' deyü {koyunları} alup pâdişâha i'lâm etdiler. Buna artık gayrı ilâc olmaz. Mukayyed olman" dedikde,

Paşa bildi kim "Balık başdan kokar. Gitdi kırk yedi bin koyun ve bu kadar mâl-ı menâl".

Hemân Paşa Köpürlü'den sarâya gelüp def'-i gam içün Boğazhisâr'dan Yukaru Akbaba Sultân kurbunda Beğkoz bâğçesine Sultân ile göç edüp, anda bir ay zevk u safâ ederken yine bir sabâh

[53] Her şey aslına döner.

Ve min bedâyi'i'l-garâ'ibi'l-acâ'ib menâm-ı sâliha-i Kaya Sultân

Eydir: "Cânım Paşacığım, bu gece bir vâkı'a gördüm. Lütf eylen, eğer âfâkî ve eğer enfüsî bir hoş ta'bîr eyle" deyü ricâ etdikde,

Paşa, "Buyurun efendim, hayr ola" dedi.

Sultân eydir: "Bu gece gördüm ki Eyyûb'den Sarâyburnu'na varınca boğazı kayıklar kaplamış. Her kayığın içinde âdemler mâl-â-mâl ve cümle vüzerâ ve vükelâ ve ulemâ ve sulehâ ve kara ağalar ve avrat ve oğlanlar feryâd u figân ederek geldiler ve Eyyûb Sultân iskelesinde çıkup Eyyûb Sultân câmi'inde du'â edüp taşra cemâ'at çıkup bizim imâmın evin basup imâm avratın bir beyâz harara koyup ağzın bâğladılar ve avratı beyâz harar ile bir büyük kayığa koyup,

'Biz bu avrati tâ pâdişâha dek götürürüz. Eğer hakkından pâdişâh gelmezse pâdişâhlar pâdişâhı Allâh'a salarız' deyü cümle halk kimi ağlar ve kimi inleyerek feryâd u figân ederek imâmın karısın kayık ile götürürlerken meğer ben dahi Eyyûb yalısında imişim. Ben dahi şâhnişînden bakup eyitdim:

'Bire meded, şu bizim İmâm Ahmed Efendi'nin ehlidir. Vallâhi bir sâliha hatun Râbi'a-i Adeviyye idi.

'Bire meded, şu hatun içün on bin altun vereyim. şunu halâs eylesinler' deyü benim Cevher Ağa'ya on bin altun verüp Cevher'i kayık ile İmâm Ahmed Efendi'nin karısın götürenlere gönderüp vardıkda, aslâ biri ricâm kabûl etmeyüp demişler kim,

'Bu İmâm Ahmed karısı kanlıdır. Bunun hakkı huzûr-ı Hakk'a kaldı. Anda ricâ kabûl olur, yohsa bunda ricâ kabûl olmaz. Hemân Sultâna bizden selâm eyle. Ol on bin aded altuna on bin altun dahi zamm edüp kendü yetîm ve yetîmelerine ve cümle huddâmlarına versin' deyü Cevher Ağa ile haber gönderüp imâmın karısın tâ

Bâğçekapusu'na dek götürdüklerin pençereden nazar ederdim. Gördüm ki ol avratı Sarâyburnu'nda âdemler yüklenüp Ayasofıyya mütevellîsine verüp anda haps etmek fermân etdiler.

Andan gayrı Paşacığım ol avratı görmedim, ammâ yüreğim merhametden gâyet acıyup ‘Acaba öldürürler mi ki? Eyvâh bir kızcağazı var. Eğer ol hatunu öldürürlerse kızı yetîme kalırsa inşâ’allâh mâlım çokdur. Ol kızı ben beslerim’ deyü yine kendi kendime tesellî-i hâtır veririm deyüp uyandım" dedi.

Hemân Paşa, "Hayr ola Sultânım, bunun ta‘bîri oldur kim, ekseriyyâ Girid fethiyçün her câmi‘de du‘â olur. Bu Ebâ Eyyûb-ı Ensârî câmi‘ine cümle sıgâr u kibâr ve vüzerâ ve vükelâlar gelüp du‘âları hayyız-ı kabûlde vâki‘ olur ve ol imâm avratı kim devlet-i dünyâ ümîdi du‘âsıdır, kabûl olup dünyâ avratın alup beyâz harara kodukları inşâ’allâh an-karîb Kandiye feth olup beyâz sarıklı ümmet-i Muhammed destine girmesi alâmetidir" deyü Paşa bî-tâb u bî-mecâl bu gûne cevâb-ı muhâl verüp müfîd ü muhtasar ta‘bîr eder şekilli sözler söyleyüp yine,

Paşa eydir: "Ammâ Sultânım, ol yigirmi bin aded altunu siz mâlınızdan ifrâz edüp fukarâ-yı müstahıkkîne bezl edin kim cenâb-ı Allâh Kur’ân-ı azîminde ve Furkan-ı mecîdinde sûre-i (---) [54] (---) (---) âyeti buyurmuşdur" dedikde,

Sultân eydir: "Vallâhi'l-azîm Paşacığım, sen bu vâkı‘ayı gayrı tevcîh ile hüsn-i ta‘bîr ederken beşerenize nazar etdim. Reng-i rûyunuz mütegayyir olup bu gördüğüm düşden sende ve bende bildim ki pek havf etdim" dedikde,

[54] Kur'ân, Tevbe 60 "Sadakalar, (Zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak yoksullara, düşkünlere..."

Paşa eydir: "Hey cânım, siz hasîbü'n-nesîb vehhâmlarsız. Baban Murâd Hân dahi gördüğü düşlerden vehm edüp her vâkı‘ayı parmağına dolayup söylemedik âdem komazdı. Sen dahi eylesin, ammâ gidere şu evhâmı. İbtidâ bu düşü bana söyledin. Ben hayr ile ta‘bîr etdim. Söz burada kalsın" deyü Sultân'a Paşa niçe gûne teselliler verdi, ammâ müfîd olmayup Sultân günden güne cânib-i Hakk'a müteveccih olup yigirmi bin altun Mekke ve Medîne'ye ve yigirmi bin altun Harem-i Hâs'ın büyük ve küçük ve seferli ve kavurmacılar ve hazîneli ve kilârlı ve doğancılar ve Hâsodalarına vakf edüp her gece kırk bin salavât-ı şerîfe vasiyyet edüp yigirmi bin altunu teslîm-i mütevellî etdi ve yigirmi bin altun kendü tevâbi‘ u levâhıklarına ve yigirmi bin altun Melek Ahmed Paşa'nın cümle-cümle ağavâtlarına vasiyyet edüp teslîm-i mütevellî etdi.

Ve yetmiş yedi yerde bâğ u bâğçe ve yalılar ve çiftlikler ve'l-hâsıl cümle milk-i emlâklerin evlâdlarına ve kendü tevâbi‘lerine ve Melek tevâbi‘lerine hüccet-i şer‘iyyelerin verüp ba‘de'l-inkırâz Mekke ve Medîne'ye cümle milklerin vasiyyet etdi, zîrâ sultânlar içre ol asırda andan zengine sultân yok idi ve yedi yıl mukaddem sâz u sûz ve lu‘b u lehv dinlemeden ve görmeden tâ'ib ü tâhir olup Koca Mustafâ Paşa şeyhi Hasan Efendi'den bey‘at edüp Râbi‘a-i Adeviyye merâtibin bulmuşlardı. Ve her kez musâhibe avratlardan hazz etmez olup köşe-i uzlet ihtiyâr etmeden hazz edüp her bâr ibâdete meşgûl {olup} Paşa ile bile namâz kılardı.

Ve mine'l-garâ'ib rü'yâ-yı sâliha-i Melek Ahmed Paşa

Bir sabâh efendimiz Melek Ahmed Paşa Eyyûb Sultân'daki sarâyda hakîre der kim,

"Evliyâm, Allâh hayırlar vere. Bu gece bir garîb vâkı'a gördüm, hayr ola. Meğer ben bizim Kaya Sultân ile çekişmişim. Sultân bana eyitdi kim,

'Bak a Paşa, şimden gerü ne sen benim ehlim olabilirsin ve ne ben senin hatunun olurum. Hemân benim nikâhım ver' dedikde tekrâr ben bir azîm cidâl edüp eyitdim,

'Bak a Sultân Efendim, ben seni boşamak ihtimâlim yokdur. Meğer mâbeynimiz ölüm ayıra, zîrâ ben senin bir Mısır hazînesi nikâhın nice vereyim. Sakın sultânım, bir dahi bu cevâbı söyleme. Yohsa kendim helâk ederim' dedim.

Hemân Sultân eydir: 'Sen helâk olmazsın, ammâ ben kendim helâk edüp, dedem Sultân Ahmed 'Evlâdın oldukdan sonra gel' dedi, ana giderim. Ben senden nikâh mikâh istemem. Benim karnımda bir kızın var. Al kızını, artık senden kızımı istemem. Hemân amân nikâhım helâl, cânım âzâd olsun. Boşa beni' deyü Sultân feryâd eder.

Ben dahi ağlayup 'Behey efendim, şu kârhâneyi niçün berbâd edersin? Ben senden ayrılmam' dedim.

Sultân eyitdi, 'Behey Paşa, sen beni boşa, sana Sultân mı eksik olur? İşte Fâtıma Sultân'ı al' deyince ben,

'Hâşâ, ma'azallâh' dedim.

Hemân Sultân eydir: 'Paşacığım, sizler erlersiz. Sizlerde hakîkat yokdur elbette. Vallâhi Cânpoladoğlu anası Fâtıma Sultân'ı alırsın' dedikde, ben dahi,

'Allâh yetişdirmesin. Allâh benim cânım alsın' dedim, amma Evliyâm, vâkı'amda Sultân'a böyle derken dir dir ditredim.

Hemân Sultân eydir: 'Ey imdi cânım Paşa, bi-eyyi vechin kân ben senden zor-â-zor elbette boşanırım. Eğer ben hâcetin isem, üç yıldan sonra yine bana gelüp nikâh eyleyüp alasın, ammâ gayrı yanıma yaklaşma nâ-mahremsin' dedi.

Ben eyitdim, 'Behey Sultân Efendim, latîfe-i efsâneyi ko. Böyle keder ü kesel-âmiz cevâbları söyleme' dediğimde, hemân Sultân oturduğum odanın deryâdan tarafa bir dollâbın açup içeri girüp gâ'ib oldu. 'Ayâ niçün içeri girdi?' deyü bir habere muntazır iken dollâb içinden bir sadâ gelir ki, 'Cânım Sultân Ahmed dedem, Paşam beni boşamak istemez. şu Paşama bir tenbîh buyurun, beni boşasın' deyü söyler.

Derhâl dollâbın deri açılup Sultân Ahmed ile Sultân Mustafâ çıkagelüp eyitdiler: 'Bire Melek Ahmed, niçün bu bizim Kaya İsmehân'ı böyle müte'ezzî edüp boşamazsın? Aklın var ise hemân sen de üç yıldan sonra boşan' dediler. Hemân ben de 'Hayır pâdişâhım, boşamam. Efendim Sultân Murâd kızıdır ve ehlimdir. Ölümüm ihtiyâr ederim, boşamam' dedim. Ahmed Hân eyitdi, 'Belî ölürsün, ammâ elbette boşarsın. Emr-i Hakk-ı ezelî böyledir. Emr şer'-i Resûl-i mübînindir. Alın şu Melek'i şer'a götürün' dedikde, meğer cümle ulemâ ve sulehâ ve şeyhülislâm Ayasofya câmi'inde cümle yedi kubbe vezîrleriyle hâzırlar imiş. Murâfa'a-i şer'de Kaya'yı 'boşarsın' ve 'boşamam' derken bu kadar lecc-i cidâlden sonra bilmem lisânımdan nice sâdır oldu? Hemân dilimden bir 'boş' lafzı çıkup bir 'âh' dedim ki hâlâ Evliyâm ol âhdan cümle vücûdum berk-i hazân gibi dir dir ditreyüp hemân acığımdan,

'İnşâ'allâh yakın zamânda Kaya'yı alırım ve cennet-i me'vâda anınla hırâmânî hırâmânî reftâr ederim' dediğimde hemân anı gördüm:

Birkaç âdem Kaya'nın başına bir beyâz bez örtüp koltuğuna dörd âdem girüp götürürken bir âdem bana der kim, 'Ey Melek Paşa,

Kaya'ya ne bakarsın? şimden gerü senden boş olup nâ-mahrem oldu' deyüp Kaya'yı götürdüler.

Ben Ayasofya câmi'i içinde feryâd ede kaldım.

Hemân Sun'îzâde Efendi eydir: 'Elem çekme şehîd. Emr Hakk'ındır kim Allâh sana da kadirdir' deyüp, boğazından beyâz Kişmirî şalın çıkarup benim arkama şalın örtüp hemân sağ elimi sol eline alup Ayasofya'da bir gûne namâz kıldık, ammâ ömrümde eyle bir helc [u] melc namâz kılmadım, ammâ imâmımız Sun'îzâde şeyhülislâm idi.

Namâzdan sonra şeyhülislâm önüme düşüp beni sarâyıma getirüp koyup gitdi. Hemân havfimden uyanup kendimi ağlar buldum.

İşte Evliyâm ve imâm efendi, böyle bir vâkı'a-i vehim-nâk gördüm" dedikde,

İmâm Mehemmed Efendi ve Gınâyîzâde Alî Efendi eyitdiler: "Sultânım, aceb latîf ve meserretli vâkı'a-i azîmdir. Hayr ola Sultânım. İnşâ'allâh Sultân ile çok mu'ammer olup niçe yıl mahabbet üzre geçinüp,

'Karnımdaki kızını al, beni boşa' dediği Allâhu a'lem Sultân'dan ol kızdan gayrı kerîmeniz olmayup hep erkek evlâd ola. Yâhûd Sultân artık sizden hâmile kalmaz ola. Ve hâbda ağladığınız gülmeğe delâlet eder. Nitekim şâ'ir Vahdetî Efendi bir penc beytinde buyurur:

Âhiret ister isen dünyâda giryân ol kim
Hâbda ağlayan ey dil uyanup gülse gerek,

dediği gibi inşâ'allâh çok mu'ammer olup çok gülersiz" dediğimizde,

Paşa eydir: "Yok yok, bu vâkı'anın ta'bîri geçen aylarda Tokat bâğçesinde görülmüşdür kim, anda Sultân bir kerre bir vâkı'a görüp Sultân Ahmed'i cennet bâğlarında görüp,

‘Kayam, benim bu bâğlarıma gelsene’ buyurduklarında,

Sultân Mustafâ eydir: ‘Yok bürâder, Melek'den bir kızı olup sonra gelsin’ deyü vâkı‘ayı Sultân göreli, işte hâlâ hâmiledir. Vallâhu a‘lem bir kız doğurur. Hudâ âsân ede. Benden boşanup beyâz izâr bürünüp koltuğuna dörd âdem girüp götürdükleri beyâz izâr kefendir. Dörd âdem götürdüğü tabutun götürecekleridir ve Sultân Ahmed'in, ‘Elbette Kaya'yı emr-i Hakk ile boşa ve aklın varsa, üç yıldan sen de boşan’ dediği hemân üç yılda ben de ardı sıra giderim ve Ayasofya'da şeyhülislâm ile helc u melc namâz kıldığımız, benim meyyitim namâzın şeyhülislâm kılar, zîrâ Sun‘îzâde Efendi, beyâz ridâsın arkama örtüp başımdan örtmediği bir hayli mu‘ammerlik alâmetidir ve Sun‘îzâde elime yapışup beni sarâyıma götürdüğü Allâhu a‘lem beni tâ mezârıma varınca götürür ve elbette Kaya Sultân bu vaz‘-ı hamlde merhûme olur" deyüp gördüğü vâkı‘ayı böyle ta‘bîr etdikde, hemân,

Hakîr eyitdim: "Behey sultânım, vâkı‘a hem görürsün, hem kendin yorarsın. Düşü görende değildir, yorandadır demişler. Hamd-i Hudâ evvel imâm efendi feth-i kelâm edüp hüsn-i ta‘bîrler etdi. İnşâ’allâh ta‘bîr anındır. Sizin ta‘bîrinizde te’sîr yokdur" deyüp tesellî-i hâtır verdim, ammâ zerre kadar mütesellî olur mu? Hikmet-i Hudâ,

Der-beyân-ı vefât-ı mertebe-i İsmehân Kaya Sultân duhter-i Gâzî Murâd Hân aleyhimâ'r-rahmetü ve'l-gufrân

Hikmet "[55] nass-ı kâtı‘ı üzre Melek Ahmed Paşa efendimizin bu vâkı‘a vâki‘inden yigirmi altıncı gün ki sene târîhinin mâh-ı günü Kaya Sultân'ın ayı ve günü tamâm olup vaz‘-ı haml mahallinde cümle sultânlar ve hemşîreleri ve cemî‘i musâhibeler ve cümle iş görmüş bulalar ve hekîm-meşreb hâzık ebe kadınlar hâzır olup hamd-i Hudâ ol leyle-i mübârekede kırk hatm-i şerîf ve kırk bin salavât-ı şerîfe

[55] Kur'ân, Rahmân 26, "(Yer) üzerinde bulunan her şey yok olacaktır."

tilâvet olunurken Hallâk-ı âlem Allâh Kaya'dan nâka-i Sâlihi çıkarır gibi Kaya Sultân'dan dahi bir ciğer köşe duhter-i pâkîze-ahter müştak olup ol gece sabâha dak Eyyûb Sultân yalısında ve şehrinde surûr [u] şâdumânlar olup sabâha dak Paşa on kîse mâl tasadduk etdi. Ve kırk kîse mâl Kaya Sultân tasadduk edüp beş yüz âdem kisve-i gûnâ-gûnlar ile mülebbes olup her biri hayır du'â hidmetinde oldular.

Amma, Hikmet-i Bârî yârî kılmayup ana rahminde son ta'bîr etdikleri ma'sûmlar tevellüd edince mezkûr son dahi akabince rahimden inüp ana masdarından taşra çıkar, ammâ bu Kaya lahm u şahm sâhibi olmağile rahm içre son kalup Sultân'ın yüreğine yapışup ol gece ve sabâhısı şehr-i Eyyûb içre sür[ûr] u şâdumân feza' ü ceza' mübeddel olup Paşa'nın ve cemî'i tevâbi' [u] levâhıkın başına kıyâmetler kopup Sultân'ı kilimler içre koyup çalkaya çalkaya tamâm etdiler ve baş aşağı Sultân'ı iki kerre asdılar ve bir bal fıçısı içre leb-ber-leb çiçek suyu koyup Sultân'ı fıçı içre kodular.

Hulâsa-i kelâm üç gün üç gece Sultân'a eyle işkence etdiler kim cihânda etdiği zevkleri cümle burnundan çıkardılar.

Âhirü'l-emr kanlı ebeler gelüp kolların bâdem yağıyla yağlayup Sultân'ın masdarından içeri yağlı kolların tâ dirseklerine varınca sokup,

"İşte cânım, Elhamdülillâh, son çıkdı" deyü bir pâre deri çıkardılar.

Bir ebe "Dahi vardır" deyü ol dahi fercden elin sokup bir parça yaş deri ve ciğer ve şirden gibi gûnâ-gûn eşyâlar çıkarup âhir Sultân vaz'-ı hamlin dördüncü günü Kaya Sultân şehîde olduğu ân hemân âdemler yanımızda olan sarâylarda hâzır imiş.

Cümlesi gelüp Sultân'ın meyyiti olan odaları ve gayrı hücreleri ve hazîneyi kilid ile mühürleyüp Paşa'yı ve bizi cümle bir gayrı odaya koyup cemî'i odaları mühürleyüp Köpürlü'ye ve pâdişâha haber gidüp

tarfetü'l-ayn içre Dârü's-sa'âde ağası ve hazînedâr bola ve hazînedârbaşı ve cümle vüzerâlar gelüp cümle mâlları ahz [u] kabz edüp der-hazîne edüp cümle cevârîleri uryân ve büryân koyup andan Kaya Sultân'ın techîz ü tekfînine mübâşeret etdiler.

Paşa fakîr gûyâ mecnûn vâlih [u] hayrân olup aları aları bakarken İslâmbol'dan bir baltacı gelüp İslâmbol sarâyında Paşa'nın bin yedi yüz kîsesi ve üç bin tüfeng ve iki yüz kılıç ve sekiz yüz aded raht ve üç yüz aded gaddâre ve sekiz yüz kâmil zırh [u] zereh-külâh ve ser-penâh ve kolçak ve yancık ve bahrî hotaslar ve üç aded zer-ender-zer otaklar ve Ve'l-hâsıl Paşa'nın kırk yıldan berü vezâretinde cem' etdiği âlât [u] silâhların "Kaya öldü" deyü cümle kabz edüp aldılar.

Paşa feryâd edüp, "Bire avrat zırh [u] zereh-külâh ve otağ u tüfeng ve kaplan postun neyler? Anlar benim mâlımdır".

"Yok, Kaya ölüp Kaya'nın sarâyında bulundu" deyü Paşa'nın bin yedi yüz nakd kîse ve yetmiş kîse altun ve on kîse altun Kudde Kethüdâ mâlı idi, anlar dahi gidüp Paşa bu kerre mâldan ve cân [u] cânânından ayrılup "El-hükmü lillâh kazâya rızâ" deyüp yâ Sabûr ismine mukayyed olurken hemân İslâmbol'da Köpürlü Vezîr:

"Kaya Sultân'ın mâlı cümle Vâlide Hânı'ndaki orta kullededir" deyü kendisi varup dörd tabakasına dahi girüp bir Mısır hasırıyla bir büyük mertebânî {tabak} bulup hâ'ib ü hâsir kayığa binüp Eyyûb Sultân'a gelüp Kaya'nın cenâzesine hâzır olup ol ân Kaya'nın cümle mâlların defter ile bostâncıbaşı kayığına koyup cümle Haremeyn dollâbına götürürüz deyü bu kadar mâl-ı firâvânı götürdüklerinde,

Melek eydir: "Bire âdemler, ben sağım ve kerîmesi sağ ve hâl-i hayâtında teslîm-i mütevellî olmuş bu kadar mâlı var ve bu esvâblar içre benim esvâblarım var" deyü feryâd etdikce Köpürlü feryâdına bakmayup, "Haremeyn dollâbı emîn yerdir. Kerîmesi içün bu mâlları

anda hıfz ederiz" deyü cevâb verüp, "Kaldırın cenâzeyi" deyüp merhûme Sultân'ı kaldırup Ebâ Eyyûb-ı Ensârî câmi'inde yüz bin âdem gırîv [ü] feryâd ederek namâzın kılup İmâm iskelesinde bostâncıbaşı kayığına cenâze-i Kaya'yı koyup cümle ulemâ ve sulehâ ve meşâyihân vüzerâ ve vükelâlar bin aded kayıklara süvâr olurken, sûre-i (---) [56]

âyetin tilâvet edüp ulemâ ve sülehâ ve meşâyihânlar tevhîd ederek kayıklarla Kaya'yı götürmede, ammâ ol mahalde hâtırıma yigirmi sene mukaddem vâki' olmuş bir sergüzeşt-i serencâm vâki' olup kayık içre giderken hâtırıma hutûr etdi.

Hikâye: Kaçan kim Melek Ahmed Paşa Kaya'yı alup zifâf gecesi Kaya, Melek'i yanına uğratmayup Paşa'yı hançerle urdu ve bir kerre dahi Paşa'nın sakalının bir yanın yolup Paşa Kubbealtı'na beş ay sakalı tamâm olmayınca varamadı.

Netîce-i kelâm, meğer musâhibe mel'ûnlar, müneccimler ve ceffârlar getirüp Sultân'ın tâli'in bulup,

"Sakın sultânım, sen Melek'den hâmile kalma. Âhir anın mazarratın çeküp doğururken şehîd olur, ammâ gayrı paşadan erkek evlâd doğururken zarar etmez, ammâ Melek'den kız doğururken şehîd olursun" deyü merhûme sultânı korkudduklarından Paşa'yı Sultân yanına uğratmayup kâmil yedi yıl Paşa kuru cerîme çeküp Sultân'ın yanına varamadı.

Bir gün Kösem Vâlide Sultân, "Kayam, hiç sen doğurmazsın. Paşan Kubbealtı'nda bir mansıbına gitmeyiyor. Niçün hâmile kalmazsın? Tîz Melek'i getirin" deyüp, {Paşa'ya} su'âl etdikde,

[56] Kur'ân, Hûd 41. "(Nuh) dedi ki: «Gemiye binin! Onun yüzüp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyladır. Kuşkusuz ki Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir".

Paşa eydir: "Vallâhi sultânım, yedi yıldır biz şerî‘at evine girmedik" dedikde, hemân Vâlide Paşa'nın eline bir cevâhir topuz verüp,

"Vur Kaya'yı ve öldür kethüdâ kadını ve cümle musâhibeleri" deyüp destûr-ı şâhî verüp Kaya ile Melek'in üzerlerine kapuyu kapayup taşrada durur. Hemân koca tüvânâ Melek topuzun sapını eline alup Kaya'nın kayasına bir topuz sapı çeker kim Kaya safâsından hâmile kalup Vâlide Sultân'a bu kadar hedâyâları Paşa verüp hamd-i Hudâ "Feth-i bâb" olduğuna târîh idi:

Kaya Sultân'ı alan sikkeyi mermerde kazır

Andan Kaya Sultân dokuz ay on gün sonra bir [bir kız] müştak olup [Kaya Sultan] ne öldü ve ne yüzünün nûru bozuldu. Âhir Paşa'ya mahabbet edüp cemî‘i musâhibe-i müfside avratları meclisinden kovup cemî‘i zamânda sohbeti Paşa ile idi, ammâ netîce-i kelâm "Lâ-ya‘lemü'l-gaybe illallâh"[57] ammâ mukaddemâ istihrâc sâhibi üstâd-ı kâmiller,

"Âhir Melek'den hâmile kalup doğururken şehîd olursun" dedikleri mukaddem sözler kayıkda hâtırıma gelüp bu ahvâli Paşa'ya işrâb etdikde,

Paşa eydir: "Belî, eyle oldu. Bu sırru'llâhdır kim bu esrâr-ı hafıyyeye değme üstâd-i kâmil vâkıf olamaz. Hakkâ ki on yedi yıl sonra işte şimdi hürre şehîd oldu" deyüp,

"Âh Kaya Sultânım, efendim, velî-ni‘amım" cânım Kaya deyü fakîr Melek ağlayarak Bâğçekapusu'na varup, andan niçe bin âdem tabutın ketiflerine alup tâ Ayasofya câmi‘ine muttasıl Sultân İbrâhîm Hân ve Sultân Mustafâ Hân türbesinde Ayasofya haremine nâzır pençerenin iç yüzünde defn etdiler.

---

[57] "Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."

Hemân Paşa'yı ol mahalde sar‘ dutup Sultân'ın kabri üzre hâk-âlûd olup düşdükde,

Köpürlü eydir: "Bire hey âdem, ayıb değil midir, bir avrat içün böyle edersin? Elem çekme. Ben sana bir sultân dahi veririm, ahdim olsun" dedikde,

Melek eydir: "Ahdine yetişme" dedikde, Köpürlü gazab-âlûd olup gitdi.

Cümle vüzerâlar Paşa'yı alup sarâyına götürdüler. Hakîr Kaya Sultân türbesinde yedi gün yedi gece kalup beş hatm-i şerîf edüp cümle ziyârete gelen sultânlardan yedi günde yedi yüz kırk altun ve yigirmi bin çil ceb akçesi ve yedi şemmâme amber ve altı vukıyye ûd peydâ edüp hayır du‘â ederdim, ammâ yine her gün beş vakitde Melek Ahmed Paşa gelüp evkât-ı hamsede birer hatm-i şerîf tilâvet etdirüp, girîv [ü] feryâdlar edüp,

"Âh Kayam, gördüğüm vâkı‘a bu idi kim işte benden cihân cihân talâk boşandın" der idi.

Hakkâ ki ol asırda on yedi aded sultânlar var idi. Birisi Kaya ile Melek geçindiği gibi biri geçinmezler idi ve gâyet âkile ve müdebbire ve âkıbet-endîş idi. Hakkâ ki Murâd Hân-ı Râbi‘in duhter-i pâkîze-ahteri kağan arslan idi kim cümle sultânlara ihsân u in‘âmlar ederdi.

Ammâ nâ-murâd Kaya merhûme hîn-i şehâdetinde henüz yigirmi yedisine girüp mu‘ammere olmuşdu ve Melek'den gayra varmamışdı. Mukaddemâ Murâd Hân silihdârı Mustafâ Paşa'ya nâmzâd idi, ammâ almamışdı. Melek'den gayrı felekde bir merd-i ferd yüzün görmemiş idi. Hâlet-i nez‘den üç sene mukaddem kendinden gûnâ-gûn kerâmet mertebesi rü'yâ-yı sâlihalar ve acâ'ib ü garâ'ib ve kelimâtlar istimâ‘ olunurdu.

Hulâsa-i kelâm, bu Kaya Sultân hakkında bin beyt mersiye etseler hulk ve hûy-ı hoş hasletlerinin zerre kadarın ta'rîf ü tavsîf etmeyeler.

Bu hakîre Melek Ahmed Paşa türbe-i pür-envârında müsebbih ve eczâhânlık ve türbedârlık içün yevmiyye yigirmişer akçe vazîfe-i mu'ayyene edüp mâh ve sâl ve bi'l-guduvvi ve'l-âsâl mütevellîden alırdım. Bir mansıba gitsek yerime vekîl nasb ederdim. Hâlâ kabr-i şerîfi üzre evkât-ı hamsede hatm-i şerîfler tilâvet olurken buhûr ve amber-i hâmlar yanup râyiha-i tayyibe ile kabr-i münevverinin kubbesi pür-nûr olup hâlâ başı ve ayağı ucunda âdem kaddi altun ile mutallâ şam'dânları ve gûnâ-gûn musanna' ve mücevher kanâdiller ile ârâste ve sandukası Ka'be örtüsüyle pîrâste olmuş bir kabr-i münevveredir.

Hakîr Evliyâ'nın Kaya Sultân fevtine şikeste-beste târîhleridir,

Evliyâ hayır du'â ile dedi târîhin
Kaya Sultân'ın ola rûhuna menzil firdevs

Diğer târîh

Bir eksikli dedim ey Evliyâ efgân ile târîh
Melek sengiyle döğünsün kim ayrıldı Kaya'sından

sene (---)

Kaya Sultân merhûme olduğunun yigirminci günü efendimiz Melek Ahmed Paşa'yı sa'âdetlü pâdişâh huzûruna Köpürlü ile ma'an çağırup eydir:

"Melek Lalam, başın sağ olsun. El-hükmü lillâh eyle olur. Kaya'nın acısın def' etmek içün sana Bosna eyâletin müft ü meccânen ihsân eyledim, ammâ anda Seydî Ahmed Paşa çok zulüm etdiğinden ma'zûl edüp sana verdim, lâkin sen adâlet edüp ol taraflarda Venedik kâfirlerine göz açdırmayup elin vilâyetin nehb u gâret edüp niçe kal'aların feth edüp kabza-i teshîre alasın ve her hatt-ı şerîfime amel

edesin ve her serhadleri bir hoş muhâfaza edesin ve cümle kılâ'larım ta'mîr ü termîm edüp gereği gibi gözedesin. Ben senin bunda kızını ve milk-i emlâkini ve Haremeynü'ş-şerîfeyn dollâbına konan kızının mâlın inşâ'allâh gözedirim, ammâ cebehâneye müte'allık çok şey'ler getirmişler. Anlar bilirim ki senin mâlındır, zîrâ Kaya Sultân senden gayrı bir vezîre varmadı kim otak ve zırh [u] zereh-külâh ve tüfeng ve kalkan ve sâ'ir âlet-i silâh mîrâs yeye, anlar senindir. Tîz verilsin" deyü fermân-ı şehriyârî oldukda,

Paşa eydir: "Pâdişâhım, benim bin yedi yüz kîse mâlım ve elli yıldan berü yetmiş kîse altunum benim mührümledir. Pâdişâhım şirb-i hakkımdır" deyince

{Köpürlü Mehemmed Paşa eydir}: "Belî, senin mührünle, ammâ Kaya sana her mansıba gitdikce yüz iki yüz kîse verüp yine sen mansıblardan borcuna duta mührünle mâl gönderüp Kaya borcun edâ ederdin" dedikde, hemân sa'âdetlü pâdişâh {Köpürlü'ye} buyurdular kim,

"Cânım vezîr, Melek lalama ol mâldan on kîse altun ve yüz kîse guruş verelim" dedikde,

Köpürlü eydir: "Pâdişâhım, kalemiyyesin Bosna mansıbı ve hem on kîse altun ve yüz kîse guruş vallâhi pâdişâhım eyi ihsândır. Fermân pâdişâhımındır" dedikde, der-akab on kîse altun ve yüz kîse guruş ve cümle mukaddemâ alınan mezkûr âlât-ı silâh ve otak-ı nüh-tâklar huzûr-ı pâdişâhîde yine Melek'e ihsân olunup sa'âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh, efendimize bir semmûr kürk geydirüp

"Bosna serhaddine serdâr-ı mu'azzamımsın" deyü Paşa'nın başına bir pençe-i mücevher sorguc-ı şâhîyi mübârek kendü eliyle sa'âdetlü hünkâr sokup,

"Yürü Allâhu Te'âlâ mu'în u zahîrin ola" deyü hayır du'â edüp Paşa âdet-i kadîmesi üzre,

"Es-selâmu aleyküm pâdişâhım" deyüp kıçın kıçın gidüp Köpürlü'yle atbaşı berâber Köpürlü vezîr sarâyına gelüp ba'de't-ta'âm Paşa bir semmûr hil'at-i fâhire geydirüp,

"Mansıbın Allâh mübârek eyleye".

Melek Ahmed Paşa ile Köpürlü vezîr münâkaşa etdiklerin beyân eder

"Ammâ senden bir ricâm var. Bizim İsmâ'îl Ağa nâmında bir müdebbir ve muhassıl ve yarar iş görmüş âdemimiz var. Yine Bosnevîyü'l-asıldır. Anı lutf eyle, şimdi Bosna'ya müsellim gönder" dedikde, hemân,

Melek eydir: "Vallâhi sultânım, senin ricân câna başa geçer, ammâ senin himâyenle bana müsellim olan benimle tarla kuzı söyleşüp yukardan aşağı mu'âmele etdikde ben dahi ma'zûl edüp sana geldikde gûnâ-gûn şikâyetler edüp seninle mâbeynimize nifâk bırağır ve benim derd-i belâmı çekmiş hüsn-i hulkların bildiğim garîblerim vardır. Bugünkü günü gözedirler. Kelâm-ı sahîh oldur kim, anların birin müsellim etsem ma'kul müşâvere değil mi?" dedikde, hemân,

Köpürlü Mehemmed Paşa eydir: "Sen anı benim ricâm ile müsellim etmeğe kabûl etmedin. İnşâ'allâh başına berâber bir vezîr edüp üstünden Bosna'yı vereyim" dedikde,

{Melek eydir}: "Allâh mübârek eyleye. İstersen bürâder üstümden Bosna'yı değil üstünden vezâreti ver" dedikde,

Köpürlü âteş pâre olup eydir: "Hemân yarın kalk mansıbına git. Kaya öleli senin aklına hıffet gelmiş" deyüp, ba'de'ş-şerbet ve'l-buhûr Melek

> Ahmed Paşa Köpürlü ile vedâ[ʿ]laşup doğru şeyh[ül]islâma varup andan sarâyına gelüp, ol ân tuğlar ile Konakçı İbrâhîm Ağa bin aded yiğitler ile tuğu Edirnekapusu'ndan taşra kasaba-i Topçular'a götirdiler.

Buraya kadar alıntıladığımız kısımda anlatılanlar, yalnız 17. yüzyılda yazılmış herhangi bir edebi eserde değil bütün Osmanlı Tarihi boyunca yazılmış hiçbir eserde bulunması mümkün olmayan malumatlardır. Dönemin güçlü vezirlerinin birbirleriyle olan münasebetleri, saraylı kadınlarla olan evlilikler ve yaşananları anlatım yönüyle Seyahatname sahasında eşşiz bir kaynak hüviyetindedir. Kaya Sultan'ın ölümü ve kısa süre sonra hamisi Melek Ahmed Paşa'nın da ölümü üzerine Evliya Çelebi'nin içinde bulunduğu ruh halini yansıtan satırlar inanılmaz derece etkileyici ve sürükleyici bir romanın en can alıcı yerleridir.

Evliya Çelebi'nin kadınların dışarı çıkmamasını savunan fikirlerini Mekke'den sonra yol dönüşünde söyledikleri olduğunu açıkça ifade etmiştik. Evliya bundan çok önce Tamaşvar -Varat arasında bir kalede yaşayanları anlattığı bölümde şu ifadelere yer vermektedir:

> "...ve zenâneleri aslâ kapudan taşra çıkmazlar. İllâ [58]Lâ şerîke lehu, [ve bi zâlike umirtu ve ene evvelul muslimîn(muslimîne)] ile musallâya cenâze namâzına çıkarırlar. Bu husûsda gâyet muta'assıb kavimdirler, ammâ hakkâ ki kitâb hükmünce ederler.

[58] O'nun ortağı yoktur. Ve ben bununla emrolundum. Ve ben, müslümanların (teslim olanların) ilkiyim, Kur'ân, En'am 163.

Bugün için katı görülebilecek bu mutassıp görüşünü onun Hac öncesinde de taşıdığını anlamaktayız. Yine Varat Kalesi varoşunda yaşayanları anlattığı bölümde

"kadınların taşrada yani dışarıda gezmeleri enderdir. Çünkü ehl-i iffet ve hünerlerdir"[59] demesi bu tezimizi desteklemektedir.

Ayrıca Belgrad Halkı'ndan bahsettiği yerde,

"Ve duhter-i pâkîze-ahterleri dahi gâyet perhîzkâr bâkire kızları var kim henüz her biri birer dürr-i nâ-süfte ve birer gonça-i nâ-şüküftedirler. Hüsn-i cemâlde ve lütf-i i'tidâlde olup pederlerinden gayrı er yüzün ve erkek sözün istimâ' etmemiş bintânları vardır." demesi onun bakış açısını ortaya koyması açısından önem arzetmektedir.

Ele geçen kadınların değerini ifade için her biri bir Rum (Anadolu) bölgesinde devlet adına toplanan vergi anlamında "haraç" ifadesini seçmiştir.[60] Balkanlar'da ise Avrupa ülkelerinden etkileşim sözkonusudur. Avrupa'da Evliya Çelebi'nin görebildiği yerlerdeki kadınlardan farksızdırlar. Çünkü Balkan şehirlerinde dükkânlarda ticari metanın satış işini kadın ve genç kızlar yapmaktadır. O bu durumu şöyle ifade etmektedir:

> Bunda dahi âyîn-i gayri(?) Nasârâlar gibi dükkânlarda avretler esbâb fürûht edüp kâr ederler."

Evliya Çelebi'ye göre bu işi kadınların yapmasının Avrupa'da gerek Türk hâkimiyetinde olan gayrimüslimlerin yaşadıkları yerlerde gerekse Türk hâkimiyeti dışında kalan ülkelerde mevcut bir batıl âdet olarak

---

[59] Evliya Çelebi, YKY, V, 199-214, Evliya Çelebi, V, 384-425.
[60] Evliya Çelebi, YKY, V, 248, Evliya Çelebi, V, 473

değerlendirir.[61] Bugünkü Bosna-Hersek toprakları içinde Zerinoğlu Kalesi'nde kadınların zaman zaman bir araya geldikleri, buranın sırf kadınlara tahsis edilmiş bir mahfil yani toplanma yeri olduğundan bahseder. Burası uzakta bir yerde olmasına rağmen hiçbir kadın kestirme olsun diye asla ana cadde ve erkeklerin de bulunma ihtimali olan sokaklardan oraya gitmezler. Buraya kadınlar arka sokaklardan ulaşabilirler. Kadınların gidecekleri bu yere ulaşmak için kalabalık sokakları kullanması olağan dışı bir durumdur. Kadın için ölüm tehlikesi olmasa da bu, insanlar tarafından ayıplanma ve kınanma vesilesidir. Buna mukabil iş tarım ve çalışmaya gelince farklı bir anlayış geçerlidir. Buna göre bu havalide bulunan "Kesire Kalesinde kadınlar, çift ve çubuk işlerinde Ferhat gibi çalışırlar".

> Ammâ mudhike-i garîbe oldur kim, bu kavmin avratları cümle meneviş çukadan bostâncı külâhları gibi sivri sivri çuka takyeler geyüp yüzleri açık gîsûları perîşân durhallı(?) ve bir hâlli(?) mashara heybet avratlardır ve cümlesi şayak gibi beyâz abâ sıkma dolama geyüp çiftde ve çubukda Ferhâd gibi çalışır kağan arslan zenânelerdir[62]

Evliya Çelebi yine Arnavutluk'taki Şebin Kalesinde mevcut olan manastırlarda riyâzata çekilmiş rahip ve rahibelerin yaşantısını eleştirir ve Müslüman oluşundan dolayı Allah'a hamd ederek ruhbaniyetin İslam dininde yasaklandığının altını çizer. Kendi benzetmesiyle "bir çeşit ölüm demek olan bu tanesiz hayatın" bizde olmadığını söyler.[63]

---

[61] Evliya Çelebi, YKY, VI, 44, Evliya Çelebi, VI, 83

[62] Evliya Çelebi, YKY, V, 311, Evliya Çelebi, V, 576

[63] Ruhban hayatı sürenlerin evlenmediklerine vurgu yapmaktadır. Böylelikle çocuk sahibi de olamadıklarından sürdükleri hayat tanesiz yani çocuksuzdur. Bu tür bir hayatı Evliya her ne kadar evli olmasa da kınamaktadır.

Çingeneleri Lofça[64] şehri üzerinden anlatır. Romen topraklarında yaşayan kadınlarının çok çirkin olduklarını ve ayrıca kocaları ile birlikte erkek gibi çekiç sallayarak beraber çalıştıklarını söyler. Plevne'de kadınların da erkeklerin işlerine gittiklerini ve sanat sahibi kimseler olduklarını ifade eder. Ayrıca aynı yöreye yakın Vidin ve Verçok kasabasında

kadınların gayet kötü huylu olup erkeklerine hâkimiyet sağladıklarını "erkeklerin başına yular geçirmişler" ifadesiyle kınamakta maksadının kötüleme değil gafilleri uyandırma olduğunu özellikle ifade etmektedir.[65]

Kanije'de normal zamanlarda kadınların dışarı çıkmaları mümkün değildir. Evden dışarıya adım atmaları ancak vefat etmeleri halinde mümkündür. Evliya Çelebi'ye göre kadınların cenazeleri kabristana "vahdehu lâ şerike leh" nidalarıyla götürülürken evden dışarı çıkabilirler. Bununla birlikte bazı özel durumlarda özellikle kale savunmasına katkı söz konusu olduğunda kadınların eski püskü elbiselerle savunmaya katıldıklarını belirten Evliya, Kanijeliler'in bu durumda kadınları ayıplamadıklarını bilakis "Dişi arslan" diye methettiklerini de kaydeder.[66]

Avrupalı kadınları ileride ele alınacağı için burada fazlaca anlatmayacağız. Ancak şu var ki Viyana'da Evliya Çelebi'nin gördüğü kadınların Türk heyeti ile aynı yerde oturmalarına karşın kocalarının buna ses çıkarmayıp kadınları gelen heyetle baş başa bıraktığını söyler. Evliya'ya göre Kâfiristan'da hüküm kadınındır. Yani onun sözü geçerlidir. Bu kötü adetleri Meryem Ana'dan bugüne süregelmektedir. Bu anlatılanı 1960'lı yıllarda Avrupa'ya ve özellikle deAlmanya'ya çalışmak için giden Türkler'in

---

[64] Yazma Evliya nüshasında 5. ciltte 106. sayfadadır.
[65] Evliya Çelebi, YKY, VI, 72-99, Evliya Çelebi, VI. 136-171.
[66] Evliya Çelebi, YKY, VI, 265, 318Evliya Çelebi, VI, 449, 534.

buralardaki kadınlar hakkındaki izlenimlerini Türkiye'ye izne geldikleri sırada aktarmalarıyla karşılaştırırsak bu iki anlatım arasında paralellikler görürüz. Kadınlarla ilgili anlatılanlar nerdeyse birbiriyle örtüşmektedir. Birincisini doğrulamak imkânı elimizde olmamakla birlikte ikincisinin tamamen hakikate uygun olup olmadığını tartışma şansına sahibiz. Yine Viyana'da Elçiye gönderilen "koçu" denilen fayton cinsi bir kapalı arabaya Elçi Paşanın "Arabaya bizde ancak kadınlar biner" diyerek binmeyi reddetmesi devrin anlayışına başka bir örnektir.[67] Avrupa'daki hamamlarda tellâkların yaşlı kadınlardan seçilmesi, zina eden kadının ateşe atılması, don giymemeleri, sine ve bağırlarının açık oluşu, çemberli etek giymeleri, gögüslerinin küçük oluşu, başlarının açık oluşları gibi hususlar Evliyayı şaşırtan olaylardan bazılarıdır.[68]

Evliya, havanın ve suyun insanların güzelliklerine, huylarına etki ettiğini iddia eder. Mesela o Tuna suyunun İstanbul'a getirilememesinin Allah'ın bir muradı olduğu ve bu sayede taife-i nisvanların sahib-isyan olmaktan kurtulduklarını (yani kadınların bu sudan içerek asi ve dik başlı olmalarının önüne geçildiği) tespitinde bulunur.[69]

Müellifimize göre Eflâk'ın kadınları birer fahişeciklerdir.[70] Kefe bölgesinde ev hamamlarının çok oluşu ve kadınların çarşı pazara çıkmayışı ve hamam sayısı hakkında Evliya Çelebi bizzat kendisi fikir ve görüşünü bildirir ve bu anlatılanların hakikat olduğunu doğrular.[71]

Çerkezler'i değişik noktalardan kıyasıya eleştirdikten sonra

[67] Evliya Çelebi, YKY, VI, 139-144 Evliya Çelebi, V, 230-237
[68] Evliya Çelebi, YKY, 124, Evliya Çelebi, VII, 317-319
[69] Evliya Çelebi, YKY, VII, 175, Evliya Çelebi, VII, 455
[70] Evliya Çelebi, YKY, VII, 183, Evliya Çelebi, VII, 478
[71] Evliya Çelebi, YKY, VII, 258, Evliya Çelebi, VII, 678

misafirperverliklerini ve nur bakışlı kızlarının yüzü, gözü açık hizmet etmelerini anlatır ve bunlara kem gözle bakmanın çok kötü sonuçlar doğurabileceğine işaret eder. Fakat Çerkezler'in yanında yaşayan hizmetçi diye anılan cariye kız ve köle oğlan çocuklarına sevgisini göstermek için el uzatanlara ses çıkarmadıklarını fakat alaka göstermeyerek uzak duranları da "Hacı adam" diye sevdiklerini ve bundan memnun olduklarını nakleder. Çerkez güzelleri överken Havran ve Nemse güzellerini onlara denk kabul etmesi onun güzellik sınıflamasında bu bölgelerin ilk sıralarda yer aldığını gösterir. Onun Çerkezler'e dair anlatıklarından sonuç itibariyle Osmanlı sarayında batılı ülkelerden gelen cariyelerin yanında bu Çerkez cariyelerin bulunmasının belki de en önemli nedeninin, onlardaki güzellik ve uysallıkla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Yanlış anlamaları önlemek maksadıyla Evliya Çelebi, Çerkezler'in misafirlerine olan bu yakınlık ve alakalarının ardında başka bir fenalık aranmaması gerektiğini de özellikle ilave eder.[72]

Evliya Çelebi'nin kadınlara dair kanaatlerini aktardığı bölümler, bir bütün olarak göz önüne alınarak değerlendirildiğinde yer yer bazı çelişkilerin varlığı da dikkat çekmektedir. Mesela Dağıstan Bölgesi'nde oluşan güvenliği ortaya koymak için çok kıymetli mücevherlerle süslü bir kadın, kız veya erkek çocuğunun bir şehirden başka bir şehre güven içinde gidebildiğini söylemesi; daha önce dile getirdiğimiz kadınların dışarı çıkmalarının ölümden sonra olduğu düşüncesi ile tezat teşkil etmektedir.[73] Fakat bu durumu kendi içinde bir tezat algılamanın yanında bu örnekle kastedilenin Dağıstan'daki asayiş, emniyet ve güvenliği belirtmek için verilmiş bir

[72] Evliya Çelebi, YKY, VII, 276-289 Evliya Çelebi, VII, 726-738
[73] Evliya Çelebi, YKY, VII, 297, Evliya Çelebi, VII, 782

örnek olma ihtimali de düşünülebilir.[74]

Kadınların yüzlerinin açık oluşu kadınların kıyafetleri ve giyimleriyle ilgilenen Evliya'nın, dikkatinden kaçmaz. O, Aşağı Kirman, Kazan, Nogay Kavmi'nin ve Moskova Halkı'nın kadınlarının yüzleri hep açık olduğunu beyan eder.[75] Ayrıca o, evlilikle benzeri konularda son derece garip bir takım uygulamaların varlığına da dikkat çeker. Mesela Kalmuk Bölgesi'nde nikâhın bilinmediği ve kura ile kadınların alındığını söyler.[76]

Kalmuk kadınlarını gören Evliya, gözünün önüne saç gelmiş de rahatsız olmuş at gibi sersem bir hâle geldiğini söyler.[77] Zira bu kadınlar, âşıklarının ciğerini yaralasalar da kanını dökmezler. Yani erkekleri o derece etkilerler ki, bunlara sahip olamamanın acısıyla üzüntüden helak olmamak mümkün değildir.

Yukarıdaki yüz açık dolaşmaya bir eleştiri getirmeyen Evliya Azak Bölgesi'ndeki yüzü açık dolaşan kadınları anlatırken, mesture olanların, ehl-i ırz olanlarının nikaplarıyla dolaştıklarını söyler.[78] Burada da kendi içerisinde bir tezatın varlığı şeklinde bir izlenim uyanmaktadır. Ancak sözün söylenme amaç ve hikmeti bağlamında bu tezat farklı şekillerde de olsa telfik (uzlaştırma) edilebilir.

Kadınların tesettürü ile bulundukları bölgede yaşayan manevi değeri olan kimseler arasında irtibat kuran Evliya Çelebi'ye göre, Vardar Yenicesi'nde Muhammediye kitabı sahibi Yazıcızade Mehemmed Çelebi'nin ruhaniyetinin kadınların mesture ve saliha olmalarında etkisi

---

[74] Evliya Çelebi, YKY, II, 179-180, Evliya Çelebi, II, 312.
[75] Evliya Çelebi, YKY, VII, 310- 315- 320, Evliya Çelebi, VII, 812-825-839
[76] Evliya Çelebi, YKY, VII, 325, Evliya Çelebi, VII, 852.
[77] Evliya Çelebi, YKY, VII, 329-330 Evliya Çelebi, VII, 865
[78] Evliya Çelebi, YKY, VII, 342, Evliya Çelebi, VII, 897.

vardır.[79]

Harab İstefe şehrinde ise kadınlar akşamları hizmetçileri ile akraba ziyaretlerine gidebilirler. Aksi halde gündüz vakti ancak vefatları halinde dışarı çıkabilirler.[80] Ona göre aynı şekilde Mora Bölgesi'nde Navarin kalesindeki halkın hanımlarını dışarı çıkarmamaları tamamen ehli ırz gayretkeşliği, namus ve hamiyet sahibi olmalarıyla ve Allah adamı (merd-i hudâ) oluşlarıyla ilgilidir. Orada herhangi bir kadını, evliyse eşi, değilse ailesi dışında başka bir insanın görmesinin de imkânı yoktur.[81] Bu sebepten ne çeşit elbise giydikleri hakkında dahi bir fikre sahip olamamıştır.

Girit Bölgesi'ndeki güzellerin denginin ancak Alman diyarında Bec, Prag, Dunkarkız veya Amsterdam'da bulunabileceğini söyler.[82]

Evliya yine burada, Aya yani Burnu Bölgesi'ndeki kadınların uçkur işlemelerine rağmen uçkursuz ve donsuz gezdiklerini söyler.[83] AyrıcaYumru fisdanı giyilmesinin cima' esnasında da terk edilmediğini ve bunun kolaylık sağladığını ve diğer kefere avretleri gibi bunların da donsuz olduklarını söyler.[84]

Arnavutluk Ergürü'de de kadınların iki defa dışarı çıktıklarını, bunlardan birisi doğum esnasında, diğeri öldükten sonra olduğunu söyler, sadece haftada bir defa toplanıp ağlaştıkları günü ve yılda bir defa validelerine gidebilmelerini bundan istisna kılar.[85]

(Afyon) Karahisar'da kadınların Afyon tiryakisi olmalarını

[79] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 79, Evliya Çelebi, VIII, 176.
[80] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 107, Evliya Çelebi, VIII, 235
[81] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 142-149, Evliya Çelebi, VIII, 314- 330.
[82] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 239, Evliya Çelebi, VIII, 535
[83] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 243, Evliya Çelebi, VIII, 544.
[84] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 247, Evliya Çelebi, VIII, 556
[85] Evliya Çelebi, YKY, VIII, **257?,** Evliya Çelebi, VIII, 581.

kıyasıya eleştirir. Uşak Şehri'nin ise âşıklar şehri olduğunu söyler ve kendisinin de burada âşık olduğunu dile getirir fakat neticesini ve detaylarını fazla açıklamaz.[86] Tire'de ise Evliyaullah'ın nazarı tesiriyle kadınların ehli perde ve Rabi'atü'l-Adeviye gibi olduklarını söyler.[87] Denizli'de halk bağlarında oturduklarından erkek-kadın birbirlerinden kaçmadıklarını zira akraba gibi olduklarını anlatır.[88] Sakız Adası'ndaki Rum kadınları da diğer Müslüman halk gibi ehli perdedir.[89]

Rodos Adası'nda ise "halk, hakkında yave (kötü bir şey) işittikleri kadının sırrına vakıf olduklarında ar ve gayret sahibi olduklarından hemen öldürürler.[90]" diyerek durumu özetlemektedir.

Suriye Bölgesi'nde Behlüliye'de kadınların erkekleri kandırması olayına gelince Evliya'ya göre bu bir şeytan tuzağıdır.[91] Ona göre Sayda Şehri kadınları sarışın oldukları için oranın güzelleri övülmeye değmez.[92]

Mekke kadınlarının çeşitli özelliklerini övdükten sonra haklarında bir âyet-i kerîmeyi söyler "Fankihû ma tâba leküm"[93] hoşlarınıza gidenlerini nikâh ediniz". Mekke kadınlarının aşırı koku kullandıklarını ifade etmek için, on adım öteden bu kadınların kullandıkları misk ve benzeri kokunun alınabildiğini dile getirir. Mekkeliler'in zen-dost olduklarını, kadınların evde kocaları için yemek pişirmediklerini ve esvaplarını yıkamadıklarını, iplik eğirmediklerini, evlerini süpürmediklerini, bütün gerekli eşyayı pazardan aldıklarını

---

86 Evliya Çelebi, YKY, IX, 21-24, Evliya Çelebi, IX,, 34-39.
87 Evliya Çelebi, YKY, IX, 91, Evliya Çelebi, IX, 172
88 Evliya Çelebi, YKY, IX, 101-102, Evliya Çelebi, IX, 194.
89 Evliya Çelebi, YKY, IX, 115, Evliya Çelebi, IX, 220.
90 Evliya Çelebi, YKY, IX, 130-131, Evliya Çelebi, IX, 251.
91 Evliya Çelebi, YKY, IX, 194, Evliya Çelebi, IX, 387.
92 Evliya Çelebi, YKY.,IX, 211, Evliya Çelebi, IX, 428.
93 Nisâ Suresi, 3.

bölge kadınlarının kötü huyları olarak zikreder. Ancak bunun nesiller boyu böyle olduğunu ve bunları zikretmekle kastının kötülemek değil, fakat o zamanda halen mevcut olan durumu belirtmek olduğunu da özellikle dile getirir. Biz buradan Evliya Çelebi'nin kadınlardan yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, temizlik, bazı şeyleri evde hazırlama gibi beklentiler içinde olduğu, evin kadınından bu tür işleri beklemekte olduğunu rahatlıkla anlayabiliriz.[94]

Evliya, Mekke'de yaşamakta olan Türk ailelerinden olan kadınların banyo yaptıkları hamamlarının diğer hamamlardan ayrı olduğunu eserinde özellikle belirtir. "bizim valide ve hemşireler" diyerek onlara duyduğu yakınlık ve özel ilginin farkını ortaya koyar. Burada kullandığı ifadelerden oradaki yerli unsurların, yani Araplar'ın hamamlarının temizlik ve nezafetine dair bir tenkit havası sezilmektedir.[95]

Seyahatnamesi'nde Afrika'yı anlattığı bölümde "hannibalismus" denilen insan etinin yenilmesinin felsefesine girişerek bundan alınan haz ve lezzetinin benzerini öpme fiiliyle açıklaması Evliya'nın ilginç açıklamalarından birisidir. Ona göre kişinin sevdiği birisini öpmesinin onda uyandırdığı sevinçle, bu eylem açıklanabilir.[96] Tabii ki, Evliya Çelebi'nin her şeye izah getirme çabasını anlayışla karşılamak gerekse de yer yer söz konusu olan bazı durumlarda olduğu gibi bu konudaki açıklaması da tatmin edici olmaktan uzak olup gerçekle bağdaşması söz konusu değildir.

---

[94] Evliya Çelebi, YKY, IX, 481, Evliya Çelebi, IX, 782.
[95] Evliya Çelebi, YKY, X, 141, Evliya Çelebi, X, 257.
[96] Evliya Çelebi, YKY, X, 150, Evliya Çelebi, X, 274.

Evliya Çelebi, Mısır'da Habeş Bürkesi isimli bir küçük havuzdan bahsederken, burasının subaşı defterinde kayıtlı olan zâniya-i nisvân sahib-isyanlara (fahişeler) ait olduğunu tahkik edip bildirir.[97] Ayrıca Nil suyunun atlara ve kadınlara faydalı oluşunu açıklamaktadır. Nitekim daha önceki ciltlerde Tuna Nehri'nin suyunun kadınların huylarına olumsuz tesirleri olduğunu dile getirdiğini nakletmiştik. Ancak burada ise Nil Nehri'nin kadınların huylarına faydalı olduğunu iddia etmektedir. Bize göre bu tür açıklamalar Bundan Evliya Çelebi'nin bir batıl inancı olarak değerlendirilmelidir. Onun şahsına bağlamasak da bu batıl inancın 17. yüzyıl'da söz konusu bölgede yaşayan halk topluluklarına ait olması da düşünülebilir.[98]

Evliya'nın ilginç tespit ve aktarımlarından birisi de bazı zührevi hastalıkların tedavisi için öne sürdüğü çözüm önerileridir.[99]

Mısır'daki o dönemde yaşayan fuhuş bataklığına düşmüş kadınların kendi evlerinde aracılar vasıtasıyla bu işi yaptıklarını kaydeder, hatta askerlerin emri altında bu aracılık işleri yapan kimseler olduğunu, bunların subaşının defterinde kayıtlı olmayıp vergisiz çalıştıklarını da ileri sürer.[100] Ona göre Mısırlılar, Mısır azizinin karısı Züleyha'dan beri Avrupalı erkekler gibi kendi kadınlarına karşı zayıf düşüp, mağlup olup zevkü safa ve eğlenceye düşkündürler.[101] Avrupalı erkeklerin de Hazreti Meryem'den Evliya Çelebi'nin yaşadığı yüzyıla kadar aynı şekilde kadınlarına düşkün olup her anlamda onlara perestij etmelerini Mısır'daki durumla irtibatlandırır.

97 Evliya Çelebi, YKY, X, 158, Evliya Çelebi, X, 290.
98 Evliya Çelebi, YKY, X, 186, Evliya Çelebi, X, 346.
99 Evliya Çelebi, YKY, X, 189, Evliya Çelebi, X, 350.
100 Evliya Çelebi, YKY, X, 204, Evliya Çelebi, X, 381.
101 Evliya Çelebi, YKY, X, 241, Evliya Çelebi, X, 451.

Mısırlı kadınları iç donu giymemeleri sebebiyle tenkit eder, ayıplar. Mısır kadınlarının arasında frengi hastalığının yaygın oluşunu zikretmekte ancak bunun kadınların eleştirisinin yanında, eşlerinin hassas olmayışlarına telmih olarak anlatılması ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Burada bir övünç olarak Anadolu kadınlarının içlerine dış elbiselerinden başka don giydiklerini söyleyerek durumu kıyaslamış olmaktadır.[102] Mısır'da da kadınların gündüz dışarı çıkma ihtimalllerinin olmadığını ama acil ve önemli işleri olursa, bilinmeyen, köhne, arka sokaklardan gittiklerini, onun dışında ancak geceleri hizmetçileri ile akraba ziyaretlerine gittiklerini söyler. Onun ifadelerine göre İskenderiye Dimyat'taki kadınlar da bu şekildedir. O, Dimyat'ta Babü'l-lük ismindeki fuhuş-hanenin bulunmamasını sevinçle karşılar ve hüdaya hamd eder.[103] Buralarda gündüzleri dışarı çıkanın meşru bir mazareti yoksa (ölü arkasında teşyi, hamama gitmek vb. gibi) her kimin yakını olursa olsun derhal öldürüldüğünü de nakleder.[104]

Kadınların kötü huyları ve davranışları arasında sihir konusuna değinen Evliya, sihir ile uğraşıp erkekleri kendine benzeten kadınların katlinin vacip olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir.[105]

Sennare şehrinde ise kralın huzuruna kadınlar salona bitişik bir hücreden başvurup arzuhal eder. Yoksa burada da kadınların dışarıda dolaşmaları yasaktır.[106]

İnsanın beslenmesinin onun hayatının bütün bölümlerine

---

[102] Evliya Çelebi, YKY, X, 274, Evliya Çelebi, X, 518.
[103] Evliya Çelebi, YKY, X, 374, Evliya Çelebi, X, 712-743.
[104] Evliya Çelebi, YKY, X, 389, Evliya Çelebi, X, 743.
[105] Evliya Çelebi, YKY, X, 421, Evliya Çelebi, X, 810.
[106] Evliya Çelebi, YKY, X, 460, Evliya Çelebi, X, 891.

etkilediğinden yola çıkarak, kendisinin Afrika Bölgesi'nde verilen ziyafetlerde tattığı yemeklerin, etlerin onu şişmanlattığını ve bazı duygularının kabarmasına yol açtığından söz eden Evliya, imalı bir biçimde de olsa evlenme isteğinin artmasına karşın fakat kendisini bu istekten vazgeçirip frenleyeyip kontrol altına alabildiğini itiraf eder.[107]

[107]Evliya Çelebi, YKY, X, 491, Evliya Çelebi, X, 955.

II. Bölüm

Tarihteki Meşhur Kadınlar

Evliya Çelebi Seyahatname'sinin en meşhur kadını hiç şüphesiz Kaya Sultan'dır. Tespitlerimize göre ismi 70 den fazla yerde geçmektedir. Fakat bu konu yukarıda bahsolunduğu üzere kısa bir şekilde üzerinde durulmuştur. Bu konu ayrı bir çalışmada geniş bir şekilde incelendiğinden burada bahsedilmeyecektir.[108]

Yine bir saraylı sultan olan III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'dan bahsetmemek olmaz. Bu Sultanın yapımını başlattığı Yeni Camii bilahare IV. Mehmed'in annesi Valide Turhan tarafından inşaatı tamamlanmıştır. Camileri anlattığı yerde bu konuya dolaylı olarak da olsa değinir.

---

[108] Bak. *The Intimate Life of an Ottoman Statesman. Melek Ahmed Paşa <1588-1662> asportrayed in Evliya Çelebi's book of travels (Seyahat-name).* Translation and Commentary by R. Dankoff with an historical introduction by Rhoads Murphey. Albany, New York: State University of New York Press, 1991

Valide Turhan Sultan

Valide Hadice Turhan Sultan doğumu kesin olarak bilinmese de tahminen 1627 yılı olduğu bazı kaynaklarda öne sürülmüştür. Viyana Bozgunu'ndan çok kısa süre önce 1683 yılında Edirne'de vefat etmiştir. Sultan I. İbrahim'in baş hasekisi ünvanına sahip Hadice Turhan Sultan Osmanlı padişahlarından Avcı Mehmet lakaplı IV. Mehmed'in annesidir. Tarih kitaplarında Turhan Haseki, Hadice Turhan Sultan, Turhan Valide Sultan isimleriyle zikredilmiştir. Resmi yazışmalarında kullandığı sedef mührüne Valide-i Gazi Sultan Mehmed Han kazınmıştır. Hangi millete mensup olduğu konusunda netlik yoktur. Bazıları Çerkez asıllı olduğunu da ileri sürmüştür.

Sultan İbrahim'in boğdurulmasına kadar 8 yıl başhasekilik yapmış, oğlu IV. Mehmed tahta geçtikten sonra 34 yıl valide sultanlık yapmıştır. Kösem Sultan'nın boğdurulup ölmesinden sonra saraydaki bütün yetki kendisinde toplanmıştır. Çıkan bir isyanda yakınlarının neredeyse tamamını kaybetti. Oğlunun asilere yalvarmasıyla canını kurtarabildiği kayıtlarda geçer. İsyan geçtikten sonra ipleri eline alan Turhan Sultan Süleyman Paşa'yı sadrazamlıktan azledip yerine sırasıyla Deli Hüseyin, Zurnazen Mehmet, Siyavuş ve Boynueğri Mehmet paşaları atamıştır. Devletin içine düştüğü zor durumdan kurtuluşu için Köprülü Mehmet Paşa'nın öne sürdüğü şartları kabul edip 1656 yılında sadrazamlık mührünü teslim etmiştir.

1595 yılında Safiye Sultan'ın adına yapımına başlanan fakat oğlu III. Mehmed'in ölmesiyle yarım kalan Valide Sultan Külliyesi ve Mısır Çarşısı'nın yapımını 1656 yılında tekrar başlattı. 1661 yılından beş

sene sonra Camii ibadete açıldı. 1683 yılında Edirne'de vefat etti, cenazesi İstanbul'a getirilerek camiisin haziresindeki türbesine defnedilmiştir. İstanbul Eminönü`nde yaptırdığı Yeni Cami Külliyesi'nin yanı sıra Çanakkale Boğazı'na kaleler yaptırmıştır. Türbesinde IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman'ın da aralarında bulunduğu Osmanlı hanedanından pek çok sultan defnedilmiştir. Bu bölümü yazdığı sırada padişahın IV. Mehmed olduğuna dair kayıttan eserinde güncellemelerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

> Evvelâ hâlâ pâdişâh-ı güzîn Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi'in vâlidesi câmi'in beyân eder. Evsâf-ı câmi'-i selatîn-i Vâlide-i Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi' Mukeddemâ fâtih-i (---) Sultân (---) Hân'ın vâlidesi on Mısır hazînesi mâl sarf edüp tâklar peydâ olacak mahalle dek binâ olunup bânîsi Vâlide Sultân merhûm olup (---) sene harâb ü nâ-tamâm kalup Zulmiyye nâmıyla iştihâr bulmuş bir câmi'-i nâ-tâmam idi.
>
> Ba'dehu sene (---) târîhinde vâlide-i Mehemmed Hân deverân-ı büldân ederek İslâmbol'un ihrâkı günlerinde bu câmi' esâsı meydân-ı mahabbetde âşikâre olunca "Tîz bu esâsın itmâmına adl ile mübâşeret olunsun" deyü mâlından beş bin kîse ifrâz edüp binâsına şürû' edüp nâmına Adliyye dediler. Hâlâ şehr-i İslâmbol kal'ası içre onuncu câmi-i selâtîn budur.
>
> Şehîdkapusu ile Balıkbâzârıkapusu'nun mâbeyninde Yahûdîler içinde kalmış bir garîb esâs idi. Bi-emrillâh cümle Yahûdî hâneler ihrâk bi'n-nâr olup cemî'i Yahûdîleri ol tarafdan nefy edüp ihrâk olan hâne-i harâblarının zemînin Vâlide Sultân kendü mâlıyla alup câmi'in haremine ve çârsû-yı bâzârlarına ihrâk edüp (---) senede tamâm bir câmi'-i münevver olup Zulmiyye iken Adliyye oldu. Şimâl tarafı kal'a

dîvârı üzre, cenûb tarafı taşra harem-i kebîr içre bir vâsi‘ sahrânın vasatında kat-ender-kat kubâblar ile mebnî bir kasr-ı cihân-ârâ-misâl şîrînkâr bir câmi‘-i devr-i rûzgârdır.

Kubbesinin kaddi zemîninden tâ zirve-i âlîsine varınca yetmiş zirâ‘-ı melikîdir ve zemînden beş arşın âlîdir. Cânib-i erba‘asındaki bâblardan (---) kademe taş nerdübânlar ile urûc olunur bir câmi‘-i fevkânîdir.

Zeynep Hatun

15. yüzyılda Amasya'da yaşamış bir kadı kızı olduğuna dair kayıtlar vardır. Devrinin anlayışının etkisiyle Âşık Çelebi Zeynep Hatunu kadınlar arasında aklı çalışanlarındandır, diyerek betimler. Çağdaşı olan Mihri Hatun ile aralarında latifeler ve karşılıklı birbirlerini öven kasideler ve medihler yazmışlardır. Evlendikten sonra şiirden ve erkeklerle ihtilattan uzak durmuştur. Buradan da Anadolu’nun mutaasıp şehirlerinden Kastamonu’da XV. Yüzyılda kadın erkek ilişkilerinde evlilik öncesi ve sonrası tutumlar diye ikiye ayırabileceğimiz davranış kalıplarına da rastlanmaktadır. Divanını, Sultan Mehmed adına düzenlenmiştir. Zeynep Hatun, şiirlerinde dönemin kadınlarından beklenmeyen fikirleri şiirinde ifade eder. Aşağıdaki şiirinde geçtiği üzere kadınların süse ve ziynete düşkünlüklerini kınar. Kadının içine düştüğü bu durumdan kurtuluşunu bu tür zaaflardan kurtuluşta bulur.

Keşf et nikabını yeri göği münevver et
Bu âlem-i anâsırı firdevs-i enver et
Depret lebini cûşa getür havz-i kevseri
Anber saçını çöz bu cihânı muattar et
Hattun berat yazdu sabaya dedi kim
Var milket-i Hıtâ ile Çin'i musahhar et

Âb-ı hayat olmıyacak kısmet ey gönül
Bin Yıl gerekse Hızr ile seyr-i İskender et
Zeyneb ko meyli zinet-i dünyaya zen gibi
Merdane var sâde-dil ol terk-i zîver et.

Zeynep Hatun, bir şair olarak kabul görebilmek için, arzularının "*merdane*" (erkeğe yakışan, mertçe) olmasını ister. Tıpkı alçakgönüllü bir erkek gibi, bilge olmak isteğini vurgular. Yumuşaklık, sevecenlik gibi kadına özgü bazı değerleri, zayıflık ve ruhsal eksiklik diye nitelendirir. Âşık Çelebi Meşâʿirüş- Şuʿarâ adlı şairleri anlatan biyografik eserinde, Zeynep Hatun'un yaşamının son döneminde şiiri bıraktığını, inzivaya çekildiğini anlatır (Âşık Çelebi 2010, I, 591). Evliya Çelebi'deki kayda göre Zeynep Hatun, Fatih Devri'ndeki şairlerden olup Kastamonulu'dur.[109]

Mihrî

1461'de Amasya'da doğup 1506'da yine orada vefat etti. Âşık Çelebi adının ve mahlasının da bir olduğunu söylese de bazı araştırmacılar asıl adının Mihrimah, Mihrünnisa ya da Fahrünnisa olduğunu söylemektedirler. "Mihrî" mahlasını kendisi de bir şair olan babası Mehmet Çelebi bin Yahya'dan (Belâyî) almıştır. Âşık Çelebi kendisini Meşairü'ş-Şuâra isimli eserinde ziyadesiyle övmektedir:

Eğerçi zendür ammâ ol nâmerd niçe merd-i meydâna cüftezendür.

Hiç evlenmemiştir. Sultan II. Bayezid ve oğlu Şehzade Ahmed'in Amasya Valiliği sırasında şehirde kurulan meclislere katılmıştır. Güzelliğiyle bölgede ün salan Mihrî Hatun, sade bir dille yazdığı kaside ve gazelleriyle tanınır. Diğer divan şairi kadınlardan aşkı

109 Evliya Çelebi, YKY, I, 136, Evliya Çelebi, I, 331.

çekinmeden kullanmasıyla ayrılır. Şairi Necati Bey'i nazireler yazarak şiir vadisinde onunla aşık atmıştır. Ayrıca şiirlerinde, Müyyedzâde Abdurrahman Çelebi ve Sinan Paşazâde İskender Çelebi'yle imalı tarzda şiirler yazmasından aralarında duygusal bağlar oluştuğuna dair kanaatler tartışmalıdır. Evliya Çelebi'nin ifadelerinin de kaynağı aynı eser olması melhuzdur. (Âşık Çelebi 2010, II, 832-836)

> Mihri:Amasiyyelidir. Gûyâ binti İmri'l-kays-vâr bir hâtûn-ı aşkbâz idi. Bikr-i fikri gibi mümtâz ser-firâz-ı cihâne olup nâ-şüküfte bâğ-ı cinâne revâne oldu. Sâhib-i dîvândır ve fıkha, ferâyize müte'allik hayz ü nifâs bahsinde manzûm risâleleri vardır.[110]

Yine Amasya'yı anlattığı bölümde Mihrimah Hatun ve Usta Şaire tamlamalarını kullanır.

> Şâ'ire-i mâhire Mihrimâh Hâtûn: Pîr İlyâs hazretlerinin haseb [ü] nesebinden Râbi'a-i Adeviyye-misâl bir afîfe hâtûn imiş. Yetmiş cild kitâb-ı mu'tebereyi hıfz edüp cümle ulemâ anınla mübâhase-i ilm etmede âcizler imiş. İsmi Mihrimâh olmağıla "Mihrî" tahallus eder pakîze eş'âr-ı güftârı ve hurûf-ı hecâ üzre mükellef dîvânı ve fıkh [u] ferâ'ize müte'allık nifâs bahsinde makbûl mes'eleleri ve manzum risâleleri vardır. Bikri fikri gibi mümtâz-ı ser-efrâz-ı cihâne olup nâ-şüküfte bâğ-ı cinâna revâne olup ecdâd-ı ızâmı Hazret-i Pîr İlyâs âsitânesinde defn olundu.

Pir İlyas Hazretleri'nin nesebinden olup Rabi'atü'l-Adeviye gibi iffetli bir hatun olduğunu nakleder. Yetmiş cilt kitabı ezberleyip bütün âlimleri ilim ve fen mubaheselerinde aciz bırakmış, ismini tahlis için Mihri mahlasını kullanmıştır. Temiz nükteli sözleri, hece harfleri ile hazırlanmış

[110] Evliya Çelebi, YKY, Yeni, I, 165,

divanı, fıkıh ve mirasa dair yerlerden, nifas bahsinde kabul görmüş meseleleri manzum tarzda kaleme aldığı risalesiyle tanınır. Temiz atası Pir İlyas dergâhında defnedilmiştir.[111]

Şekerpare Kadın

Sultan İbrahim Han'ın musahibesi olup kabri Eyüp İskelesi yakınlarındadır. Dördüncü Mehmed Dönemi'nde önce Kırım'a nefy edilmiş daha sonra Mısır'a gitmesine izin verilmiş orada vefat etmiştir. Kabrinin içi boş olarak türbe vaziyetindedir.

> Târîh-i türbe-i Musâhibe-i Sultân İbrâhîm Hân Şekerpâre Kadın: Kurb-ı iskele-i Eyyûb. Ammâ kendiler asr-ı Mehemmed Hân-ı Râbi'de diyâr-ı İbrîm'e nefy olunup ba'de'l-ıtlâk Mısır'da merhûme olup türbesi hâli üzre kalup târîhi bu gûnedir[112]

Sultan İbrahim'den bahsettiği bir yerde onun kadınlara meclup yani tutkun olduğunu, ismi geçen Şekerpare adlı musahibesinin isteğiyle bazı önemli memuriyetlere tayinlerde bulunduğunun altını çizer.

> Bir Hâtem-i Tay ve Ca'fer-i Bermekî haslet sâhib-i kerem pâdişâh idi. Eyle cömerd ehl-i kerem idi kim ednâ bir âdeme ve bir musâhibe hâtûna birer Mısır hazînesin kerrât ile ihsân etmişdir. Ve dâ'imâ fukarâlara in'âm edüp çerâğ-efrûhte ederdi. Bir hammâmcı garîbi vezâret ile yeniçeri ağası etdi ve Şekerpâre Hâtûn musâhibe ricâsıyla Pirinccizâde nâm yeniçeri ağası etdüğine târîhdir: Amel-i sükker ile oldu pirincim zerde. Sene (---). demişler ba'dehu zırva etmişler.

Osmanlı tarihinde devlet görevini üstlenenlerin vefatlarından sonra mallarının müsadere edilmesi adeti bu sefer tamtakır hazineyi

[111] Evliya Çelebi, YKY, I, 128-129, II, 192, Evliya Çelebi, I, 312, II, 192.
[112] Evliya Çelebi, YKY, I, 173, Evliya Çelebi, I, 408.

doldurabilmek maksadıyla Sultan İbrahim Han zamanında devletten haksız bir şekilde ölçüsüzce atiyyeler almış bir anlamda han-ı yağmaya karışmış olanların mallarına da teşmil edildi. Bu sebeple Şekerpare Hatun'un mallarından bin kisenin müsadere kanununca alınmasından da kısaca bahseder.

> …. Hîn-i cülûsda hazînede bir fülûs-ı ahmer kalmayup merhûm Sultân Murâd Hân'ın dîn uğuruna masrûf edeceği yedi aded hazîneden dahi bir habbe kalmamış idi. İmdi "Kula dahi cülûs in'âmı lâzımdır" deyü Mehemmed Hân-ı âlîşân peder zamânında hazîneyi itlâf edenlerin girîbânın çevirüp Cinci Hoca mâlından üç bin kîse ve maktûl Hezârpâre Ahmed Paşa vezîrden beş bin kîse ve Şekerpâre'den bin kîse ve'l-hâsıl bunların emsâli niçe yüz yerlerden penc hazâyin-i Mısır tahsîl olunup[113] Ve musâhibe avretlerden Şekerpâre Bula'yı İbrîm'e nefy etdiler. Ve sâ'ir nisvânları Eski Sarây'a nefy edüp her birin bir vüzerâ ve a'yâna verdiler.[114]

Mama Hatun

Mama Hatun hakkında yapılan araştırmalarda genellikle şu ifadeler yer almaktadır. Saltukoğulları Hükümdarı II. İzzettin Saltuk'un kızı olan Mama Hatun, 1191 yılında Saltukoğulları Beyliği'nin hükümdarı olmuştur. Eyyubiler'in Ahlat'ı kuşattıkları sırada çevre beyliklerine ait ordularla, Ahlat'a yardıma giden Saltuklu kuvvetlerinin başında bulunmaktaydı. Hükümdarlığının ilk yıllarındaki durumu açıklık kazanmamış olmakla beraber, yeğenlerine karşı kararlı ve güçlü bir şekilde mücadele ederek 10 yıl hükümdarlığını sürdürmüştür. Mama

[113] Evliya Çelebi, YKY, I, 131,
[114] Evliya Çelebi, YKY, I, 129

Hatun Mısır ve Suriye Meliki El Adil'den kendisine uygun soylu biriyle evlenmesi konusunda istekleri gerçekleşememiş, kadın hükümdar olmanın güçlükleri nedeniyle siyasi yaşamından ayrılmıştır. Onun daha sonraki yıllarda nasıl yaşayıp, kaç yaşında öldüğü bilinmiyor. Ancak, hayatının son yıllarını Tercan'da geçirmiş olması ve buradaki türbede defnedilmesi ile Tercan, bir süre onun adıyla anılmıştır. Bu soylu kadın hükümdar, Tercan'da Orta Çağ Türk mimarisinin en ilginç ve önemli eseri kervansaray, hamam, mescit ve kendi türbesinden oluşan büyük bir külliye inşa etmiştir. Mama Hatun Türbesi hakkında bilinenler şunlardır: Saltuklu Dönemi'ne ait olan türbenin, 1192 yılında ölen Saltuklu Erzurum sahibesi Mama Hatun için yaptırılmıştır. Mimarı Ahlatlı Ebul-nema bin Mufaddalü'1-Ahval'dır. Türbe, dairesel planlı mimari özelliği ile Anadolu türbe mimarisi içindeki tek özgün eser olarak dikkat çeker. Türbe kapısı üzerinde bulunan 5 kitabenin dördünde Kuran-ı Kerim'den alınan ayet, Hazreti Muhammed ile 4 Halifenin adları, birinde ise mimarın adı yazılıdır. Ortadaki sivri külahlı kümbet, kimi ayrılıkları dışında, genel çizgileriyle Ahlat kümbetlerini andırmaktadır. Sarımsı kesme kireç taşından inşa edilen yapı, iki bölümden oluşur. Ortadaki kümbet ve çevresinde 2.50 m kalınlığında dairesel duvarla çevrilmiştir. Çevre duvarı, içten 11 nişlidir. Bu nişlere Mama Hatun'un yakınlarının sandukaları yerleştirilmiştir. T.Erdoğan Şahin'e göre, Evliya Çelebi'nin gördüğü orijinal süslemeli mermer sandukanın yerine, günümüzde geç dönemlere ait sembolik bir sanduka bulunmaktadır. Ortada yükselen kümbet iki katlıdır. Dıştan 8 dışbükey dilimler, köşelerde ince uzun sütuncelerle son bulmaktadır. 8 köşeli kaide üstünde yükselen kümbetin altında çapraz tonozlu mezar odası vardır. Üst kattaki mescide 7 basamakla çıkılmaktadır. Taçkapı mukarnas dolgu,

geometrik motifler, çok dilimli rozetler ve dörtlü düğümlerle bezenmiştir. Bordürlü dikdörtgen niş içindeki mazgal pencereler üzüm salkımı, palmet ve rumi süslemelidir. Mama Hatun Kervansarayı, Hamamı ve Mescidi

Yapım Kitabesi bulunmayan kervansarayın 13. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Türbenin 30 m doğusundadır. Onarımlar nedeniyle özgün biçimini yitirmiştir. Yakın bir geçmişte çevre düzenlemesi ile birlikte restorasyonu yapılmıştır. Ana hatlarıyla Osmanlı kent hanları planındadır. Sarımsı renkte, düzgün kesme kireç taşı ile inşa edilmiştir. Çevre duvarı konik çatılı 16 silindirik yarım kuleyle desteklenmiştir. Doğuda sivri kemerli taçkapı vardır. Girişin sağ ve solunda dikdörtgen planlı mekânlar sıralanır. Ortada üstü açık avlu, kuzey ve güneyinde yük hayvanları için uzun ahırlar ve bir dizi hücre bulunmaktadır. Planı ve mimari özellikleriyle 12. yüzyıl sonunda yapıldığı sanılmaktadır. Kervansarayın kuzeydoğu köşesinde yer alan Mama Hatun Hamamı, kitabesi olmamakla birlikte kervansarayla aynı zamanda yapıldığı sanılmaktadır. Orijinal özelliklerini oldukça yitirmiştir. Külliye içerisinde bulunan ve Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği mescit, I. Dünya Savaşı'nda yıkılmış, daha sonra yerine bir cami inşa edilmiştir.

Evliya Çelebi'nin ifadeleri de şöyledir:

> Menzil-i karye-i Mama Hâtûn: Erzurûm nâhiyesinde bir vâsi‘ dereli ve depeli öz içinde yüz evli ma‘mûr müselmân köydür. Ve serbest ze‘âmet-i Alî Ağadır. Anda, Ziyâret-i Mama Hâtûn : Bir kayalı yer dibinde binâ-yı kadîm ve kubbe-i azîm içinde medfûn Mama Hâtûn nâm Akkoyunlu pâdişâhlarının duhter-i pâkîze-ahterlerinden imiş. Cümle evlâd-ı zevi'l-ihtirâmlarıyla bir kubbe-i âlî musanna‘ içinde medfûndur. Lâkin âvîze ve sâ'ir tekellüfden berî türbedârsız ve

dîdebânsız yatar bir sultândır. Mermer sandûkası münakkaş ve mutavvelce sandûka-i kabrdir. Cenbinde bir câmi'i ve bir hammâm-ı müfîd [ü] muhtasarı vardır.

Akkoyunlu hükümdarlarından birisinin yıldız gibi temiz bir kızıdır. Yine Erzincan ve Bayburt'u anlattığı kısımda Mama Hatun ziyaretgâhından bahseder ve hayır sahibi bir kadın olduğunu zikreder. Aynı cillte dönüş yolunda benzer ifadelerle Mama hatun'dan bahseder.

Menzil-i karye-i Mama Hâtûn: Bir dereli ve kayalar dibinde iki yüz hâneli müselmân köyüdür. Ve beyâz yalçın kaya dibinde,

Ziyâretgâh-ı Mama Hâtûn: Akçakoyunlu pâdişâhlarının hâtûnlarından bir sâhibü'l-hayrâte imiş. Kendüleri bir kubbe-i serâmed içre evlâd [u] ensâblarıyla medfûndur. Bir minâreli bir câmi'i ve imâret ve medresesi vardır. Lâkin evkâfı mîrîye muzâf olmağıla imâretleri harâba yüz dutmuşdur. Bâlâda, Erzurûm'a giderken mufassalan evsâfı tahrîr olunmuşdur. Andan yine cânib-i garba dereli ve depeli yollar ile (---) sâ'atde, [115]

(Ayişe) Hafsa Hatun

Evliya Çelebi'nin Hafsa Hatun hakkında verdiği bilgi eksik ve tashihe muhtaçtır. Önce onun vermiş olduğu eksik bilgiyi buraya dercediyoruz.

Menzil-i kasaba-i Hafiza: Süleymân Hân musâhibelerinden dâlle-i muhtâre-misâl kelâm-ı pür-me'âl sâhibi Hafsa nâm sâhib-i kelâm bir hâtûn-ı sebük-nîh bu büleydede sâkin olmağıla anın nâmıyla şöhre-i şehr olmuş bir kasaba-i şîrîndir. Edirne nevâhîsinde evkâf-ı (---) (---) dır. Ba'dehû sene (---) târîhinde Selîm Hân-ı Sânî asrında Sokullu

[115] Evliya Çelebi, YKY, II, 103-104, 193 Evliya Çelebi, II, 202, 374.

Mehemmed Paşa katl etdüğü evlâd-ı azîzi (---) Paşa'nın mâlıyla bu rabtayı imâr edüp şehr-i bender-misâl bir kasaba-i azîm etdi.[116]

Burada Kanuni'nin muhasibesi olarak aktarılan Ayşe Hafsa (Âyişe Hâfize Sultan, عايشه حفصه سلطان) Valide Sultan aslında Kanuni'nin annesidir. 1479 yılında doğup 19 Mart 1534'de vefat etmiştir.

Ayşe Hafsa Sultan, Kanuni Sultan Süleyman 1520 yılında tahta çıkınca Valide Sultan oldu. Bu sıfat ile anılmış ilk padişah annesidir. 14 yıl Valide Sultan kaldı. Her ne kadar Valide, sultanlık döneminin sonları Kanuni'nin çok etki sahibi eşi Hürrem Sultan'ın zamanına denk gelmişse de Kanuni'nin annesine sık sık danıştığı ve fikirlerine büyük önem verdiği bilinmektedir. Yavuz Sultan Selim, ünlü,

Şirler pençe-i kahrımda olurken lerzan,
Beni bir gözleri ahuya zebun etti felek, mısralarını Hafsa Sultan için yazdığı kayıtlarda geçer.

1534'de vefatından sonra İstanbul'daki Yavuz Sultan Selim Camii'ndeki türbeye gömüldü. Ayşe Hafsa Sultan'ın kökeni hakkında çeşitli kaynaklarda iki değişik görüş yer almaktadır. Bunlardan birincisine göre Ayşe Hafsa Sultan'ın Kırım hanı Mengli Giray'ın kızı olduğu öne sürülmüştür. Gerçekten de Yavuz Sultan Selim'in eşlerinden birisinin Mengli Giray'ın kızı, Beyhan ve Şah Sultan'ların annesi olan II. Ayşe Hâtûn (عايشه خاتون) olduğu kesin olarak bilinmektedir.

Edirne'nin Havsa kasabasına ismi Hafsa Hâtûn'un orada yaşamış olmasıyla ilintilidir. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk

[116] Evliya Çelebi, YKY, III, 269.

yıllarında Venedik Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki elçisi olan Pietro Bragadin, mektuplarında Hafsa Sultan'ın; 48 yaşında çok güzel bir kadın olduğunu ve oğlu hükümdarın kendisine karşı büyük hürmet ve sevgi beslediğini..." belirtmektedir. [117]

Küpeli Sultan

Yıldırım Beyazıt Han'ın kızı bir küpesini satıp babasının camisini Edirne'de tamamlattığı için bu camii Küpeli Camii olarak anılır. Evliya Çelebi'nin bu konu hakkında anlatımı da şöyledir:

> Câmi'-i Sultân Yıldırım Bâyezîd Hân b. Hudâvendigâr Gâzî Murâd Hân'dır kim anın sitâyişin beyân eder: Evvelâ bu câmi'-i atîk Mihal köprüsü başında nehr-i Meriç sâhili kurbunda Filibe şehri şâhrâhı üzre bir düz vâsi' çemenzâr-ı bâğ-ı İremezât içre Küpeli câmi' nâmıyla şöhre-i şehr olmuş musallâ-yı Yıldırım Hân'dır. Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim niçe tâk-i Havernâklarının ortalarında üstâd-ı mi'mâr [u] mühendisîn-i bennâ birer halka-i ra'nâ âvîzeler asmışdır. Anınçün Küpeli câmi' derler. Bu câmi' Timur hâdisesinde nâ-tamâm kalup Yıldırım Hânzâde Çelebi Sultân Mehemmed ve binti Yıldırım Hân Küpeli Sultân bir menkûşun fürûht edüp pederi câmi'in itmâm etdiklerinden Küpeli Câmi' derler. Kıble kapusu ve bir burmalı zîh zîh minâre-i mebrûmu vardır. Ol kadar musanna' değildir ve cemâ'atdan garîbdir. Zîrâ bânîsi merhûm olmağıla dürr-i yetîm-âsâ yetîm kalmışdır. Ammâ rasâs-ı hâs ile mestûr olan kıbâbları metânet üzre binâ-yı ra'nâ olmuşdur.[118]

---

[117] Leslie Peirce (1993). The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire, Oxford, 1993, s. 62
[118] Evliya Çelebi, YKY, III, 242, Evliya Çelebi, III, 432.

Zalpaşa Kızı Hanım Sultan

Bitlis Hanı Abdal Han'ın hanımıdır. Zalpaşa kızı hanım Sultan hakkında geniş bilgi Seyahatname'de Bitlis'in anlatıldığı yerde değişik yerlerde geçer. Her ne kadar bu sultanın ismini hanım diye zikretmekle beraber Evliya Çelebi, Zal paşa kızı yazdıktan sonra bir kelimelik boşluk bırakır. Buradan anlaşılan o ki Hanım kelimesinden önce bir başka isim daha olması gerekmektedir. Seyahatname'de sık sık söz ettiği Hanım Sultan'dan görmüş olduğu ihsanları ve bir Osmanlı paşası olan bu hanımın Bitlis'deki siyasi karışıklıklar sırasında başının belada olduğu konusunda uyarılarından sitayişle söz eder. Hanım Sultan'ın Evliya Çelebi'yi kayırma çabalarından anlaşılan şu ki, siyasi maksatlarla yapılan evliliklerde özellikle kız tarafının geldiği aileye aradan ne kadar zaman geçerse geçsin yakınlık gösterdiğine şahit olmaktayız.[119]

Fatıma Sultan

Evliya Çelebi'nin bağlı olduğu Melek Ahmed Paşa sevgili eşi Kaya Sultan'ın ölümünden sonra nikahladığı hanımı olan Fatma Sultan I. Ahmed'in kızıdır. Kaya Sultan'ın ölümünden çok kısa bir süre önce Melek Ahmed Paşa'nın rüyasında da ismi geçer.

> …Sultân eyitdi, 'Behey Paşa, sen beni boşa, sana Sultân mı eksik olur? İşte Fâtıma Sultân'ı al' deyince ben, 'Hâşâ, ma'azallâh' dedim. Hemân Sultân eydir: 'Paşacığım, sizler erlersiz. Sizlerde hakîkat yokdur elbette. Vallâhi Cânpoladoğlu anası Fâtıma Sultân'ı alırsın' dedikde, ben dahi, Allâh yetişdirmesin. Allâh benim cânım alsın' dedim, amma Evliyâm, vâkı'amda Sultân'a böyle derken dir dir ditredim.

[119] Evliya Çelebi, YKY, IV, 67, Evliya Çelebi, IV, 94.

Fatıma Sultan çoğunlukla kendisine tahsis edilen hasslarıyla ilgili olarak zikredilmektedir.

Sultan Ahmet'in temiz kızı Canbolatzade Hüseyin Bey'in annesi olup Gölikesri Kalesi has olarak kendisine verilmiştir.

> Hâlâ Rûmeli eyâletinde (---) sancağı hâkinde maktû'ü'l-kalem ve mefrûzü'l-kadem Sultân Ahmed Hân'ın duhter-i pâkîze-ahteri Fâtıma Sultân'ın hâssıdır kim yigirmi yük akçe iltizâm ile voyvadası yüz âdem ile hükûmet eder.

Yine bir başka yerde aynı Fatıma Sultan'la ilgili olarak başka bir kayıt daha vardır.

> Hâlâ Rûmeli eyâletinde Sultân Murâd-ı Râbi' hemşîresi, ya'nî Sultân Ahmed'in duhter-i pâkîze-ahteri ve Cânpoladzâde Hüseyin Beğ efendimizin vâlide-i müşfikası Fâtıma Sultân efendimizin hâssıdır kim kırk yük akçe iltizâm ile Tophâneli Kadrî Ağa hâkim-i örfdür. Ve hâkim-i şer'-i Resûl-i mübîni yüz elli akçe kazâdır ve yüz on pâre nâhiye kurâları vardır. [120]

Asiye Sultan

Karahisar-ı sahip yani bugünkü Afyonkarahisar'dan basederken buradaki tanınmış bazı kadınlara ait türbelerden söz eder. Bunlardan birisi **Şahrah Sultan** diye bilinen bir zattır.

Şâhrâh Sultân: Hâtûn Hânım'ın binâ etdüği bin bir mezâristânın yolu üzre medfûn bir ulu sultândır kim hâk-i pây-i benî âdem olmağıçün hayâtlarında vasiyyet edüp hâke berâber defn etdiklerinden Şâhrâh Sultân derler. Zıyâretgâh-ı ünâsdır.

---

[120] Evliya Çelebi, YKY, V, 310, Evliya Çelebi, V, 575.

Âsiye Hânım Binti Sultân Alâüddîn: Bir kubbe-i müzeyyende medfûnedir. Ekseriyya nisvân tâ'ifesi ziyâret ederler, ammâ aceb hikmetdir kim vaz'-ı haml edemeyen Hâtûna hâk-i anber-pâkini suda ezüp suyun içirseler bi-emrillâh âsân vechile vaz'-ı haml eder. Yani Sultan Alauddin'in kızının türbesi olan bu makamın ekseriyetle kadınlar tarafından ziyaret edildiği ve doğumu yaklaşmış kadınların, doğum esnasında zorluk çeken hanımlar toprağını suda ezip suyunu içseler Allah'ın emriyle kolaylıkla doğum yaparlar.[121]

Dilküşa Hanım

Manisa'daki camileri anlatırken sözü Dilküşâ (Dil-şikâr) Hatun Camii'ne getirir.

Ve şehrin cânib-i şarkî nihâyetinde Dilküşâ Hânım câmi'i. Cemâ'ati azdır, ammâ kubbeleri kârgîrdir ve serâpâ kiremit örtülüdür. Ve kapusı üzre târîhi: Hâtice Hâtûn kad benet [li']s-sâlihîn / Mescide bi'l-avni Rabbi'l-âlemîn /Kâle Abdullâhi fî târîhihi /Hüve câmi'un li'l-müttakîne's-sâlikîn. Sene 987

Dilküşâ (Dil-şikâr) Hanım Sultan adına Manisa'da bir cami vardır.[122] Yine aynı havalide Hanım Gülüm Medresesi Birgi'de olup, hafıza ve müfessire muhaddise Rabi'atü'l-Adeviye gibi Aydın bey nesli bir hatundur.

> "Ve bu câmi'in kıblesi önünde şâhrâh aşırı medrese-i Sultân Hânım Gülüm hayrâtıdır. Kendüleri dahi sâha-i medresede medfûnlardır. Vâcibü's-seyr kân-ı ulemâ bir medrese-i sulehâdır. Birgili Mehemmed Efendi bunda tahsîl-i ulûm edüp hâlâ hücresinde teberrüken ders

---

121 Evliya Çelebi, YKY, IX, 21-22, Evliya Çelebi, IX, 35.

122 Evliya Çelebi, YKY, IX, 39, Evliya Çelebi, IX, 71. N. Tezcan, Evliya Çelebi ile ilgili çalışmasında bu Dil-güşa Camisinin E.Ç. tarafından yapılan isimlendirmesinin yanlışlığından bahsederek doğrusunun Dil-Şikar Hatun Camii olması gerektiğini açıklamalar bölümünde belirtir. Tezcan, a.g.e, s. 198.

tilâvet olunur. Ve Hânım Gülüm ki sâhib-i medresedir, hâfıze ve müfessire ve muhaddise ve Râbi'a-i Adeviyye-misâl nesl-i Aydın Bayî'dir. Bu tahrîr olunan imâretlerden gayri kurşumlu câmi' bu kal'a içre yokdur.[123]

Seçerü'd-dürr Hatun

Eyyubiler'den el-Melikü's-Salih Necmeddin'in Hatunu diye bilinen bu hanım Kâbe örtüsü için bir vakıf kurmuştur. Kâbe'nin örtüsü her yıl bu vakıf eliyle yenilenirdi. Bu kadın hakkında bazı kişisel bilgiler de verilmiştir. Hârûnü'r-Reşîd ve oğlu Me'mûn Halîfe dahi dîbâçdan Mekke'ye kisve ederlermiş. Mürûr-ı eyyâm ile evkâf[ı] harâb olmak ile Mısır sultânlarından Âl-i Eyyûbiyân'dan el-Melik es-Sâlih Necmeddîn hâtûnu Şecerüddürre nâm hâtûn zer-ender-zer siyâh kisve ile pûşîde edelden berü Karadonlu Ka'betullâh derler. Azîm hayrâtdır. Bir mülûke müyesser olmayup, bu Şecerüddürre nâm hâtûna müyesser olmuşdur.

Vâlidesi şecerüddürre Hâtûn'dur kim Ka'be-i şerîfi siyâh harîr ile pûşîde eden bu şecerüddürre'dir. Ehlinin Mansûr[e]'de öldüğün üç ay ifşâ etmeyüp Hısn-ı Keyfâ'da oğlu Mu'azzam şâh'a ılgar ile pes-i perdeden âdem gönderüp Mu'azzam şâh üç ayda Mısır'a dâhil olup serîr-i hilâfetde ber-karâr olup sene 648 târîhinde Dimyât'a müstevlî olan küffârı cümle katl edüp Dimyât'ı feth etdi.

Andan bu Melik Mu'azzam üzre kulları gulû-yı azîm edüp Mu'azzam'ı şehîd etdiler. Hilâfet anası şecerüddürre'ye intikâl edüp Ka'be-i şerîfin siyâh setrini dahi tekellüflü inşâ etdirdi. Hâlâ hayrât-ı azîmedir. Bir mülûka müyesser olmamışdır.

---

[123] Evliya Çelebi, YKY, IX; 93, Evliya Çelebi, IX, 175.

Ba‘dehu bu şecerüddürre'nin ehli Aybeği et-Türkmânî halîfe olup lakabına el-Melik el-Mu‘îz dediler. Andan Mısır'da,

Devlet-i âl-i Türkmâniyân

Altı neferdir. Bunlar dahi âl-i Atabeğiyân esnâfındandır. Ba‘dehu mezkû[r] şecerüddürre ehli olan Aybeğ et-Türkmânî'ye hâtırmânde idi. Zîrâ oğlu Mu‘azzam şâh'ın katline bu Aybeğ et-Türkmânî sebeb [Y 21a] olmuşdur.

Ve bu Aybeğ şecerüddürre üzre Musul beğinin kızın alup şecerüddürre gâyet güç gelüp bir gün bu Aybeği et-Türkmânî hammâmında gasl ederken şecerüddürre fursat bulup cevârîlerine koma edüp cümle cevârîler âlât-ı silâh ile Aybeğ üzre hammâmda hücûm edince Aybeğ dahi gâfil olmayup gizli silahın uryân edüp cevârîlere karşu durur. Ammâ yüz kağan arslana bir nefes nice tâkat getürsün. Bu arbedede iken şecerüddürre hammâm kubbesi üzre menfes (---) durur(?) deliklerinden nigerân eylerken hikmet-i Hudâ kubbe çöküp şecerüddürre Aybeğ et-Türkmânî'nin yanına düşüp hurd olur. Aybeğ bu hâli görüp câriyeleri bırakup şecerüddüre'yi katl edüp kendüyi dahi câriyeler katl edüp hâlâ Mısır'da Sitti Nefîse kurbunda Sirkeciler mahallesinde ikisi bir kubbede medfûndur

Karadonlu Beytullâh'a andan Şecerüddürre nâm hâtûnun vakfından cümle ağavât huddâmlarına yıllık vermeği kânûn eyledi. Zîrâ Şecerüddürre Hâtûn selef pâdişâhlarının iç ağalarına ve taşra ağalarına serâpâ yıllık verir imiş. Andan Selîm Şâh bu Şecerüddürre Hâtûn'un evkâfın yoklayup;

"Bir avret Ka‘be-i şerîfi siyâh harîr ile örterse hâlâ ben Mekke ve Medîne pâdişâhı oldum, ben Ka‘be-i şerîfi serâpâ dîbâ ve şîb ü zerbâf üzre incü ve cevâhirli eşyâlar ile zerdûz perdelerle Ka‘be-i şerîfi örterim" deyü buyurduklarında cemî‘i ulemâ-yı Mısır ve mezâhib-i erba‘a sâhibleri ve Ebussu‘ûd-ı Cârihî halîfeleri destûr vermeyüp; "Mâ-tekaddem kisve Şecerüddüre Hâtûn'undur, o hayrât kimseye müyesser olmayup Cenâb-ı İzzet ana muvaffak eylemiş. Hâlâ anın vakfıdır. *Şartu'l-vâkıf ke-nassı'ş-Şâri‘* deyüp rızâ vermediler.

Selîm Hân gıbta edüp; "Hay gidi avret! Ne gizlice hayrât yoklamış. Bir mülûke müyesser olmayup ana müyesser ola," buyurmuşlar.

Evliya Çelebi’nin nakline göre oldukça yağlı, etli butlu, şişman bir kadındır.[124]

Yine Evliya bazı bölgelerde mahalli şöhrete erişmiş isimlerden de bahseder. Meselâ: Afyon’da Kadın Ana, Daye Hatun, Kara Piri kasabasında Ayni Hatun, Edirne'de Ayşe Hatun, Ese Kadın, Daye Kadın, Vadine kalesi Kadın Ana[125]...

---

[124] Evliya Çelebi, YKY, IX, 381, X, 299, Evliya Çelebi, IX, 744, X, 565. Mısır'da Eyyûbiler devrinden kalma, Sultan Salih, Necmeddin Eyyub (ö. 648/1250) ve hanımı Şecerü'd-Dürr'ün adlarını taşıyan beyzî (yumurtamsı) kubbelerle örtülü türbeleri vardır.
[125] Evliya Çelebi, YKY, I, 175, III, 242, 257, 258, VIII, 81, IX, 21-22, Evliya Çelebi, I, 411, III, 427-459-460; VIII, 180, IX, 35.

III. Bölüm

Yakın Çevresindeki Kadınlar

Bu bölümde Evliya Çelebi'nin ailesinin hayatından bazı kesitler sunulup ve bununla ilgili anekdotlar burada değerlendirilecektir.

Evliya Çelebi, Unkapanı'nda bir evde sarayın kuyumcubaşısı olan Derviş Mehmet Zilli ve Abaza asıllı bir anadan dünyaya gelmiştir. Annesi ve Melek Ahmed Paşa'nın annesi aynı zamanda saraya, Sultan Ahmed'e hediye edilen iki Abaza cariyedirler. Başka bir yerde dedesinin isminin Yavuzer olup, İstanbul'un fethinde hazır bulunduğu ifade edilmektedir.[126] Hayatını eserinin birinci cildinde kısaca şöyle aktarır.

Sergüzeşt-i Evliyâ

[126] Evliya Çelebi, YKY, I-36

Bu hakîrin Harem-i hâssa girüp Gâzî Murâd Hân'a intisâb etdiğimizi ve huzûr-ı şerîfinde olan ba‘zı letâ’ifâta müte‘allik kelimâtlarımız beyân olunur

Sene 1045 Ramazân-ı şerîfinin leyle-i kadrinde Ayasofya-i Kebîr'de her sene üç gece ihyâ olunup niçe bin âdem cem‘ olur. Hakîr ol asırda merhûm u mağfûrun-leh üstâdımız Evliyâ Efendi'den hıfzı tekmîl edüp sekiz sâ‘atde kerrâtile hatm-i şerîf edüp Seb‘a kırâ‘atin dahi me’hazları ve Şâtıbî kitâbıyla tekmîl edüp Aşere kırâ’atine şürû‘ etmişdik.

Merhûm [u] mağfûrun-leh pederimiz Dervîş Mehemmed Ağa'nın ibrâm [u] ilhâhıyla ol senenin leyle-i kadrinde Ayasofya-i Kebîr'in mü’ezzinân mahâfili makâm-ı Bilâl-i Habeşî'de ba‘de't-terâvîh Hafz kırâ’ati üzre hatm-i şerîfi tilâvete bed’ edüp sûre-i En‘âm'ı itmâm edince Kozbekci Mehemmed Ağa ve Silihdâr Melek Ahmed Ağa mahfele çıkup bu hakîri yüz bin cemâ‘at-i kesîre içinde başıma zer-ender-zer bir tâc-ı Yûsufî geydirüp,

"Buyurun sizi sa‘âdetlü Pâdişâh ister" deyü elimden yapışup mahfel-i Pâdişâhî'ye varup Gâzî Murâd Hân'ın cemâl-i bâ-kemâlin müşâhede edüp huzûruna varınca zemîn-bûs edüp ba‘de's-selâm ve'l-kelâm vâfir tebessüm edüp,

"Kaç sâ‘atde hatm-i şerîf edebilirsin" dediler.

"Pâdişâh'ım sür‘at etsem yedi sâ‘atde ederim, ammâ lahn-i hafî ve lahn-i celî olmasın içün ne ifrât ve ne tefrît olmadan sekiz sâ‘atde inşâ’allâhu Ta‘âlâ hatm-i şerîf ederim" dedükde buyurdular kim,

"İnşâ’allâh merhûm sa‘îd [u] şehîd Mûsâ'mın yerine yed-i beyzâ gibi yed-i tûlâsını ayân edüp musâhibim olur" buyurduklarında iki avuç altun ihsân etdiler kim cümle altı yüz yigirmi üç sikke-i hasene idi.

Hakîr bu mahalde gerçi za'îf ü nahîf tıfl-ı mürekkeb-eşkâl idim, ammâ sinn-i sâlimiz yigirmi seneye bâliğ gâyet necîb ü reşîd idim ve âdâb-ı meclisi bilüp niçe vüzerâ ve vükelâ ve şeyhülislâmlar huzûrunda aşr-ı şerîf ve na't-ı şerîf tilâvet edüp musâhabet ederdim.

Ba'dehu Murâd Hân Ayasofya câmi'i'nden kalkup fânûs-ı me'nûslar ve meş'al-i fürûğânlar çerâğân olup hakîr dahi bir ata süvâr olup Bâb-ı Servi'den Sarây-ı hâssa duhûl edüp kendüler bizzât Hâsoda'ya girüp hakîr'i Hâsodabaşı'ya teslîm edüp kilar-ı hâssada kaftanlı olmak fermân eyleyüp kendiler harem-i hâssa revâne oldular.

Ale's-sabâh bu hakîri Kilarcıbaşı Hâdım Sefîd Alî Ağa'ya teslîm edüp Kilar-ı hâssa önünde ağalara mahsûs odada bir hücre içre bir mekân ta'yîn eyleyüp Turşucubaşı Ahmed Ağa lalamız ve Güğümbaşı Mehemmed Efendi hat üstâdımız ve ilm-i mûsıkîde Musâhib Dervîş Ömer pederimiz ve Dersiâm Kiçi Mehemmed Efendi, ilm-i nahivde Kâfiye dersinde üstâdımız ve yine Evliyâ Efendi ilm-i tecvîdde üstad-ı kadîmimiz olup mübârek-bâd dediler.

Ve Horos İmâm, hâsodada ilm-i hıfzda şerîkimiz ve Tâyezâde Handân ve Ferruhoğlu Assâf Beğ ve Ma'ânoğlu ve Keçeci Süleymân ve Amber Mustafâ mü'ezzinlikte ayakdaşlarımız olup şeb [u] rûz hammâm-ı hâs cenbinde meşkhâne nâm mahalde sâz u söz ve gûnâ-gûn fasıllar edüp Hüseyin Baykara faslı ederdik.

Bir gün bu hakîri zer-ender-zer akmişe-i fâhireler ile mülebbes edüp bir zerdûz arakiyye-i Yûsufiyyeye bir âriyetî zülf-i amber-efşan {zamm} edüp başıma tâc-ı devlet nişânıdır deyü du'â ve senâ ile geydirdiler.

Ve gâhîce ayakdaşlarımız sıbyânlar ile semmûr kalpak geydirirlerdi. Ammâ her bâr Silâhdâr Melek Ahmed Ağa ile {görüşürdüm. Zîrâ} vâlidemiz tarafından karâbetimiz olması cihetiyle dâ'imâ hakîri

yoklayup hâtırım su'âl edüp ihsânlar ederdi. Ve Harem-i hâssa girmemize sebeb anlar ile Rûznâmeci İbrâhîm Efendi ve Hattât Hasan Paşa olmuşdur.

Ol gün mezkûr libâs-ı fâhirelere müstağrak olduğumuzda Cüvân Dilsiz ile Tavşan Dilsiz gelüp gûnâ-gûn şaka ederek bu hakîri alup hâsodada Silihdâ[r] Melek Ağa ve Musâhib Silihdâr-ı sâbık Mustafâ Ağa hücresine iletdiler.

Anlar hakîre hayli tesellî-i hâtır verüp Pâdişâh huzûruna vardıkda âdâb-ı meclisi ve du'â vü senâ etmeği ve niçe kelimâtları ta'lîm edüp hakîri Hâsoda'ya götürüp anda bir sâ'at oturup temâşâ etdik.

Bir kubbe-i azîm içre çâr-kûşede birer taht-ı azîm ve müte'addid şâhnişînlerin cânib-i erba'asında revzenler ile ârâste ve havz u şâzrevânlar ile pirâste ve ferşi ibret-nümâ nakş-ı bûkalemûn ruhâm-ı gûnâ-gûn ile mefrûş bir kâ'a-i azîmdir kim gûyâ nigârhâne-i Çîndir.

Andan bizzât kendüler Harem-i hâsdan âfitâb-ı âlem-tâb burc-ı sa'âdetden tulû' eder gibi tulû' edüp cümle kırk hâsodalılara ve sâ'ir musâhiblere selâm verüp cümle du'â-i hayr ile aleyk alup bir taht-ı âlîde Efrâsıyâb-vâr karâr etdikde, hakîr pertâb edüp pâye-i serîr-i âlîye rûmâlîde kılup zemîn-bûs edüp hemân bi-emrillâh hâtıra bu ebyât hutûr edüp bî-bâk [u] bî-pervâ bu kıt'ayı zebâne getirdim, beyt:

Âfâkı şehâ ma'deletin nûr pür etsin
Hûrşîd gibi encümen-i dehre cerâğ ol
Geh nâfe gibi eyle diri deşt-i mu'attar
Geh gonca-sıfat gülşene gel ziynet-i bâğ ol
Dâdâr-ı cihân eylemesin âlemi sensiz
Her kande isen Padişehim dünyede sağ ol,

deyü bu gûne hayr du'âlar etdikde sa'âdetle buyurdular kim,

"Bir şey oku" dediler.

Hakîr eyittim:

"Pâdişâhım yetmiş iki ulûmden Fârisî mi ve Arabî mi ve Rûmî ve İbrânî ve Süryânî ve Yûnânî ve Türkî ve Şarkî ve Varsağı ve kâr u nakş ve savt ü zecel ve amel ü zikr ve tasnîfât ve kavl ve haznegîr veyâhûd ebyât-ı eş'ârdan bahr-i tavîl ve kasâyid ve tercî'-i bend ve terkîb-i bend ve mersiye ve ıydiyye ve mu'aşşer ve müsemmen [ve] müsebba' ve müseddes ve muhammes ve penc-beyt ve gazâliyyât ve kıt'a ve müselles [ve] {dübeyt} ve müfredât ve ma'niyyât-ı ilâhiyyâtdan ne murâd-ı şerîfiniz olursa be-ser [u] çeşm buyurun okuyayım" dedim.

Ol dem buyurdular kim:

"Bire şu rencîl ne acâyib da'vâ-yı merd etdi. Acabâ işidir revânî midir yohsa bu takrîr etdiklerin icrâ etmeğe kâdir midir?" buyurduklarında,

"Pâdişâhım eğer afv ile mu'âmele edüp serbest ü ma'zûr ederseniz inşâ'allâh Pâdişâhımın huzûrunda meclis-i emânet olmak üzre nedîm-i hâslık edüp pâdişâhımı eğlendiririm" dedükde buyurdular kim,

"Nedîmlik ne demekdir?" dediler.

Cevâb-ı hakîr: "Pâdişâhım bir âdem herkes ile hüsn-i ülfet edüp musâhabet etse ana nedîm derler ve şarâb meclisine dâhil olup musâhabet edenlere dahi nedîm-i nâb derler, bu lügatın iştikâkı münâdimdendir ki lafzen müdâminden maklûbdur ve müdâm lügatda şarâba derler, pes nedâmete ma'nâsı şarâb içmek demek olur, ya'nî mest [ü] müdâm derler. Hâsıl-ı kelâm musâhib ma'nâsına gelir kim nedîm-i şehriyârî derler. Allâh pâdişâhıma ömürler versin" dedim. Hemân Hünkâr: "Âferîm işidir revânî değil imiş" dedükde,

"Pâdişâhım işidir revânî ve yerin Revân'ı vâkı‘ada görür Revânî bu Revân hân'ı Yûsuf Paşa kulundur" dedim.

Hemân Hünkâr iki ellerin iki zânûlarına urup kahkahâ ile hande eyledi kim ruhları gül-gûn ve la‘l-gûn olup,

"Mîrgûne ne dersin şu şeytân çerâğına" buyurduklarında hemân Revân hânı eyitdi:

"Hey şâhım bu tıflı göresin Kayser-zemîn ve Îrân ve Tûrân ve Sûrân-zemîn halkını mât u mütehayyir kılsa gerekdir. Zîrâ görürsün gözleri sâ‘at rakkâsı kimi ca‘al-ı belh oynar" dedi.

Hakîr eyitdim,

"Belî Rûm halkı sâ’ir memleket kavmin Rûm'a getirüp sâ‘at rakkâsı gibi oynadır" demeden murâdım ba‘zı zamân Revân hânının keyfi germâ-germ oldukda kalkup raks edüp oynardı. Hemân Hünkâr,

"Hay veled ne aceb hâzır cevâb imiş" deyüp hande edüp safâsından,

"Çakır getirin" dediler.

Çakır anların ıstılâhında bâdeye derler idi. Bir câm bâde nûş edüp buyurdular kim,

"Evliyâ şimden gerü mahrem-i râz-ı nihânımızsın, fâş mekün." buyurdular.

Hemân hakîr bu ebyâtı terennüm etdim, beyt:

Şöyle sakla sırr-ı aşkı tende cânın duymasın
Yanılup ağzına alma kim zebânın duymasın

"Ve hadîs [127] buyurmuşlardır kim, pâdişâhım mahrem-i râz ola[n] mahzen-i esrâr olmak gerekdir" dedim.

Ve buyurdular kim,

"Evliyâ demin huzûrumda bu kadar ulûm [u] ma'rifetler kim dedin şimdi ilm-i edvârdan bir şey oku" dediler.

Hakîr eyitdim:

"Hünkârım ilm-i mûsıkîden yekgâh mı dügâh [u] segâh mı ve çârgâh [u] pençgâh mı ve şeş-âğâz ve râst ve ısfehân ve nişâbûrek ve nikrîz ve mâhûr ve rehâvî ve ırâk ve hüseynî ve nevâ ve uşşâk ve sabâ ve muhayyer bâzâr ile âyâ bûselik edüp gerdâniyye ile makâm-ı zengûle ile râst karâr etsem olur mu?" deyü Emîrgûne Hân'ın kadeh-kârı Alî Hân'a hitâb etdiğimde Hünkâr ve gayrı musâhibler hande-künân tebessüm edüp hayrân kaldılar.

Ve yemîn [ü] yesârda olan cümle huzzar-ı meclis zer-ender-zere müstağrak olmuş murassa' ve mücevher kemerlü cüvânlara hünkâr nazar edüp,

"Evliyâ'nın zengûle makâmın kankınız dinler?" dedi.

"Hünkârım anlar uşşâk makâmın dinlerler. Ammâ Yûsuf Hân kulunun mîrzâyârı makâmı ısfehânîdir, büzürg makâmı anda vardır, bir zengûle faslın eylesem rûhuna râhat olup lezzetinde cân-perver olurdu" dediğimde yine Hünkâr,

"Hay şakî göre ne gûne nezâketlerle ne kelimâtlar etdi" deyüp vâlih [ü] hayrân oldu.

---

[127] Hadîs: "Kim çenesini tutarsa belalardan emîn olur."

"İlâhî Evliyâ mu'ammer ol ammâ biz dahi bu âsitânda dükkan kirâsı çeküp kârhâne sâhibiyüz, sen nice gerdâniyyede karâr edersin" dedükde,

"Hünkârım yekgâh şehnâz etdikce hakîr bûselik makâmın ederiz, zîrâ ibtidâ kirişmemezdir, nefesimiz ancak ol perdelere el verir, dervîşânca afv ile mu'âmele buyurun" dedim.

"Hay veled her güftesinde zerâfet ile bir gûne nükte ve rumûzât vardır" deyüp "Evliyâ sana destûr ve seni afv edüp vâcibü'l-ri'âye eyledim ve şimden gerü sana çûn-çerâ ve kapu-baca yokdur, musâhibimsin" deyü bir sammûr kürk ihsân etdikde hakîr eyitdim:

"Hudâ'ya şükür kim ihsân etdi bize şu kürkü" deyüp pâ-yı şerîfin bûs etdükde,

"Bu kürk sana uzundur babana gönder, bizi hayır du'âdan ferâmûş etmesin" deyü bir gayrı kürk hakîre ihsân eyledi ve mübârek dest-i şerîfiyle serime bir semmûr kalpak geydirdiler. Niçe zamân Tatar-pîçe-misâl kalpak ile gezerdim. Andan buyurdular kim,

"De bir varsağı oku" dediklerinde ilm-i mûsikîde üstâdımız olan sultân-ı hânendegân Dervîş Ömer, pîşvâ-yı tarîk-i Ömer Rûşenî'de fukarâ-yı Gülşenî idi. Hattâ Süleymân {Hân} asrında bizzât İbrâhîm Gülşenî hazretlerinin şeref-i sohbetleri ile müşerref olmuş bir pîr-i fânî ve asrın hâcegânı idi kim Mısır'da İbrâhîm Gülşenî âsitânesinde on yedi sene hizmet edüp bu kadar kâr u savt zikirleri ol âsitânede okunup bir zâkir Dervîş Ömer'im deyü isbât-ı vücûd etmeyüp hâk-i mezellet içre gâh hâcethâneci ve gâh meydâncı ve gâh mihmândâr ve gâh âşcıbaşı ba'dehu zâkirbaşı olup bir gün yedi sene tamâmında İbrâhîm Gülşenî hazretleri keşf edüp,

"Ey Tokatlı Dervîş Ömer tîz sadef içre bir dürr-i yetîm gibi pinhân oldun, yürü Rûm'da seni Sarı Süleymân ister. Seyyidvar gazâsında bile bulunup Süleymân'ın anda netîce-i merâmında bulunup Rûm'da seccâde-nişîn post sâhibi ol" deyü mübârek seccâde-i şerîflerin verüp "Ol bir Âl-i Osmân pâdişâhıyla zânû-be-zânû olup Ahmedleri elinden ni'met yiyüp İbrâhîm berekâtın bulup Murâdla erüp Tarîk-i Muhammedî kitâbın tilâvet edüp anda hatm-i kelâm eyle" deyü bu gûne rumûzlar edüp keşf ederler.

Dervîş Ömer yetmiş nefer fukarâ ile Rûm'a gelüp azîzin nutk-ı dürer-bârları üzre Süleymân Hân ile Seğitvar gazâsında bulunup cenâze-i Süleymân Hân'da hâzır olup ol asırdan tâ efendimiz Sultân Murâd Hân asrına dek musâhib-i şehriyârî ve tarîk-i Gülşenî'nin sâhib-i vakârı bir azîz nedîm-i hâssu'l-hâs ve ilm-i edvârda gavvâs idi.

Anlardan hâsıl etdiğimiz ilm-i mûsıkîden Murâd Hân'ın fermânı üzre destime bir dâ'ire-i müdevveri alup huzûr-ı pâdişâhîde zemîn-bûs etdiğimde Murâd Hân dâ'ireye nazar edüp dest-i şerîflerine alup,

"Ne acâyib musanna' dâ'ire olur, al imdi sana destûr, bu dâ'ireyi sana ihsân etdim, ammâ zinhâr bu dâ'ireden çıkma" buyurduklarında levendâne cüst [ü] çâpüklük edüp seğirderek pâ-yı tahtı bûs edüp andan Dervîş Ömer'e temennâ edüp,

"İnşâ'allâh bu dâ'ire-i Âl-i Osmân'dan mahrûm çıkmam, haddim bilürüm" deyü bu beyti okudum. Beyt:

Kişi haddini bilmek pek revâdır
Eğer dervîş eğer bay [u] gedâdır.

deyü ber-zemîn dü-zânû âdâb üzre meks edüp Feyyâz-ı Mutlakdan isti'ânet taleb edüp ibtidâ segâh makâmında,

"Ya Hazret gülüm Gülşenî pîrimin pîri Ömer Rûşenî hû" deyüp Dâvûdî bülend-âvâz ile bir ser-âğâz eyledim.

Ba‘dehu makâm-ı segâh ta‘allukâtından makâm-ı mâye ve beste-nigâr misilli şu‘abâtlarda deverân ü seyrân ederek dübeyt:

Şehâ çeşm-i çerâğ-ı âlem-i nûr-ı basarsın sen
Nazîrin görmedim bir merdüm-i sâhib-nazarsın sen
Görüp bir nâ-tüvânı kaçma lütf et ey perî peyker
Seni görsem vücûdum mahv olur kimden kaçarsın sen

bu dübeyti makâm-ı beste-nigârda karâr edüp yine Murâd Hân'ın güftesinden Musâhib Mûsâ Çelebi hakkında bestesi üstâdımız Dervîş Ömer bestesinden bu varsağı okudum.

Yola düşüp giden dilber
Mûsa'm eğlendi gelmedi
Yohsa yolda yol mı şaşdı
Mûsa'm eğlendi gelmedi

deyü savt-ı hazîn ile okurken Murâd Hân destemâlın dest-i şerîflerine alup bükâ-künân oldukda,

"Hay veled, ibtidâ taksîminde câna tâze cân kısmet etdi. Ân-ı vâhidde bir varsağı ile merhûm Mûsâ Çelebi'nin rûhun yâd etdi. Tîz doğru söyle ben bu türkî etdiğime peşîmân olup yasak eyledim. Bunu sana Hünkâr huzûrunda kim oku dedi ve kimden öğrendin" deyü ibrâm [ü] ilhâh etdiler. Hakîr eyitdim,

"Hünkârım ömrün mezîd olsun pederimizin Ferruhzâd ve Bihzâd nâm rahmetli köleleri var idi. Armağanî Mehemmed Efendi tahrîr etdiği tâ‘ûnda fevt oldular. Anlardan öğrenmişdim. Gayrı kimesneden istimâ‘ etmeyüp ve bir âdem Hünkâr huzûrunda oku dememişdi. Allâh âlim [u] dânâdır" deyüp hâmûş-bâş oldum.

"Hay veled ne kadar ârifdir, ölmüş âdemlere isnâd etdi kim anlardan bir dahi su’âl olmaz. Eğer hayâtda olan filân âdemden öğrendim dese belki hünkârın bir zararı isâbet eder mülâhazasıyla merhûm olmuş kimesnelerin ağzından nakl edüp avk-ı kelâm etdi. İlâhî ber-hordâr-ı ömür olasın" deyü hayr du‘â edüp,

"De bu faslı tamâm eyle" buyurduklarında hemân yine dest-ber dâ’ire olup yine makâm-ı segâh ta‘allukâtında makâm-ı mâyeden murabba‘:

Yârin dehân[ı] sırr-ı nihândan haber verir
Güftâre gelse sihr-i beyândan haber verir
Hışmile baksa vermez amân Rüstem-i zamân
Kirpiği kaşı tîr-i kemândan haber verir

Bu hoş âyende güfte ve besteden sonra semâ‘î:

Alını hüsn-i mükemmel kadd-i dil-cû da güzel
Ol siyeh gözler ile hak bu ki ebrû da güzel
Hatt-ı nev-hîzimile dedi ne dersin rûhuma
Dedim ol rû da güzel hatt-ı semen-bû da güzel

deyüp bir dahi taksîm edüp kânûn-ı hânendegânı edâ edüp ser-ber-zemîn edüp ayağa durdum. Ol an âferîm ve sad tahsîn edüp bir avuç altun ihsân eyledi.

Andan Hünkâr, Emîrgûne Hân'a hitâb edüp eyitdi:

"Yâ mîr",

"Lebbey(k) pâdişâhım" dedi.

"Bu Evliyâ'nın okuduğu murabba‘ı benim nedîmim Mûsâ garîbim içün etmişdim. O Mûsâ benim nedîm-i hâsım ve yâr-ı gâr-ı gam-güsârım idi. Bir kaç sene mukaddem bir gün ol nâ-resîde mazlûmı

Receb Paşa lalama gönderdim. Ol dahi zorba eşkıyâlara ığmâz-ı {ayn} edüp katl etdiler ve leşin Atmeydânı'na atdılar. Bu murabba'ı anın hakkında mersiye olmak üzre etmiş idim. Hele görsen idi ey Mîrgûne Hân böyle zarîf, nüktedân ve necîb ü reşîd tîz-fehm sâhib-i iz'ân bir hidmetkâr-ı mahbûb-ı cihâna ilâ-hâze'l-ân mâlik olmadım. Bî-günâh eyle mazlûmu zâlimler şehîd etdiler" deyince bu cevâba karşılık Mîr dahi germiyyet-i keyf ile,

"Ey pâdişâhım sen dahi o hürr-i şehîdin kanın hâke salanların ırkını coymadın mı" dedükde Sultân Murâd eyitdi:

"Ey Mîr anıniçün ve bürâder-i azîzim şehîd Osmân Hân Gâzî hûniyçün bu âna dek üç kerre yüz bin ve yedi bin dahi eşkıyâ ve zorbanın kellelerin galtân eyledim" buyurunca Mîr dahi bî-tekellüfâne eyitdi:

"Hey şâhım Perverdigâr seni ıslâh eyleye. Pes munlar belî benî âdem değillerdir. Ohum zemînden mantar kimi çıharlar" dedi. "Anıniçün senin askerinin cânları acıyup yoldaşları kanın anlar dahi Revân kal'asında menden alup yedi günde Îrân-zemîn askerinin kökün kesdiler" deyü cevâb etdikde bu hoş-âmed kelâmdan pâdişâh haz edüp "Çakır" deyüp bir kâse nûş etdi ve ba'de'l-asr sohbet tamâmında hakîre,

"Bir aşr-ı Kur'ân-ı azîm tilâvet eyle" deyü hitâb etdikde üstâdımız Evliyâ Efendi'den gördüğümüz üzre leyle-i Kadir'de Ayasofya-i Kebîr'de sûre-i En'âm âhirinde kalup bism-i İlâh ile sûre-i A'râf'ın ibtidâsından bed' edüp iki yüz altı aded âyet-i şerîfi savt-ı a'lâ ile on iki makâm yigirmi dörd şu'be ve kırk sekiz terkîb üzre itmâm edüp ba'de'd-du'â Sultân Osmân'ı ve pederi Sultân Ahmed'i ve Âl-i Osmâniyân'ın selâtîn-i seleflerinin rûh-ı şerîflerin yâd edüp savâb-ı Kur'ân-ı azîmi rûhlarına hibe eyleyüp Fâtihatü'l-kitâb ile hatm-i kelâm

edüp dest-i şerîflerinde yek pâre mücevher balık dişinden bir arka kaşağısı var idi, hakîre ihsân etdi.

Andan Mîr'e hitâb edüp eydir:

"Ya Mîr, Acem'de böyle Kur'ân-ı azîm okunur mu?" buyurdular. Ol dahi,

"Hey şâhım anlar cemâ'atle namâz kılmazlar ve hükm-i Kur'ân'a amel etmezler. Îrân-zemînde Kur'ân okumak kandedir. Hamd-i Hudâ ki pâdişâhımın devletinde şeref-i İslâm ile müşerref olup şeb [u] rûz tâ'at [u] ibâdât edüp Hüseyin Baykara zevklerin ederiz" dedikde taşra sarây meydânında Arz odası nerdübânı ki sarây meydânına nâzırdır, anda iç mü'ezzinleri dügâh-ı hüseynîde ezân okumağa başladıklarında hemân Hünkâr:

"Var sen de Evliyâ imdâd eyle" deyince derhâl yek perende-i mu'allak tâvûsî atarak nerdübân başında Hayye ale's-salâ hânesin aldım.

Ba'de'l-ezân huzûr-ı pâdişâha varup namâza muntazır iken velî-ni'am üstâdımız Hünkâr imâmı Evliyâ Mehemmed Efendi gelüp hakîri görüp hâsodaya muttasıl Hünkâr câmi'inin taşrasında maksûre içre Hünkâr ile mülâkî olup,

"Pâdişâhım bu benim ciğer-kûşem Evliyâ, Kadir gecesinden berü derse gelmedi. Meğer harem-i hâssa almışsız. Lütf eyle pâdişâhım ana hakîrin nazarı var, hâlâ kırâ'at-i Seb'ayı yedi pâre kitâb ile hıfzen tekmîl etmişdir. Ba-husûs (---) beyt manzûm Şâtıbiyye kitâbın hıfzen tamâm edüp Aşere kırâ'atine başladı. Bu içeride seferde ve hazerde hevâ-yı hevese düşer, bende neşv [ü] nemâ bulup tahsîl-i ulûm etdikden sonra yine pâdişâhımın hidmetinde olsun" deyü halâsımız içün bir hayli ricâ etdikde pâdişâhın sem'-i şerîfine bu ricâ sadâ-yı peşşe kadar gelmeyüp,

"Efendi ya bu bizim âsitânemiz tenbelhâne ve meyhâne ve eşkıyâhâne midir? Bunda üç bin kadar gılmân-ı hâssa şeb [u] rûz ilme meşgûllerdir ve halîfeleri ve yedi dersiâmları ve cenâbınız dahi haftada iki kerre bunda ders dersiniz. Her bâr yine ke'l-evvel sizden okusun, ancak size hidmet etmeyüp gâhîce bize dil-nüvâzlık eder bir şûh-ı şengül uşakdır, bir zamân bizim de oğlumuz olsun. Ve pederi Koca Kuyumcubaşı babamızdır, dâ'imâ benimle gelüp buluşdukda gelüp oğlun görsün" buyurduklarında Evliyâ Efendi üstâdımız bildi kim bu ricâ geçmeğe kâbil-i imkân değildir. Âhir,

"Ey Pâdişâhım hânesinden kitâbları ve esvâbların getirsinler" dedikde hemân Hünkâr,

"Tîz hazînedârbaşıyı çağırın ve devât ü kalem getirin" deyüp dest-i şerîfine kilk-i cevâhir-nisârın alup bir hâtt-ı şerîf yazup,

"Sen ki hazînedârbaşısın, Evliyâ'ya bir Kâfiye ve bir Monlâ Câmî ve bir Tefsîr-i Kadı ve bir Misbâh ve bir Dîbâce ve bir Müslim ve Buhârî ve bir Mülteka'l-ebhur ve bir Kudûrî ve bir Gülistân u Bostân ve bir Nisâbü's-sıbyân ve bir Lügat-ı Ahterî" el-hâsıl yigirmi kıt'a mülûk içün tahrîr olunmuş kitâb-ı nefîseleri hazîne kethudâsı fi'l-hâl getirüp ve kendiler tilâvet etdikleri Yâkût-ı Musta'sımî hattıyla bir kelâm-ı izzet ve bir murassa' gümüş devât ve bir Hind sadefkârîsi ûd levhalı pîş-tahta ihsân edüp me'kûlât [ü] meşrûbâtımiçün kilarcıbaşıya bizzât kendüleri tenbîh buyurdular.

Şeb [u] rûz ilme meşgûl olup yine Evliyâ Efendi'den haftada üç kerre tilâvet-i Aşere ederdim ve üç yerden Fârisî ve Arabî ve ilm-i hatta meşgûl idim.

Bu minvâl üzre hizmet-i şehriyârîde ba'zı evkât munkatı' olmazdım. Ve Hünkârımız hakîr ile ol kadar (---) hüsn-i ülfet etmiş idi kim sehel müte'ellim olsalar cümle musâhibân,

"Bire meded Evliyâ'yı getirin" deyüp bir gûne evzâ' [u] etvâr ile huzûruna varup hakîri gördükde bi-emrillâh,

"İşte def'-i gam geldi" deyü tebessüm ederdi.

Ve bi-emrillâh Cenâb-ı Bârî hakîre ol kadar kelâm-ı örfiyye ve talâkat-ı lisân ihsân etmişdi kim bi'l-bedâhe niçe elfâz-ı tumturâk ile kendi ihtirâ'ımdan gûnâ-gûn latîfe-âmîz şakalar ve bikr-i fikrimden bikr mazmûnlar sâdır olurdu. Ve bir kerre etdiğim şakayı mükerrer etmek ihtimâlim yok idi, meğer kendüler tâlib olalardı. Ve Karahisârî tarzı hatta tâlib olup hâlâ Harem-i hâsda çok alâmetlerim vardır kim her fünûnda yed-i tûlâ sâhibi olup pâdişâhımızın iltifât [u] ihsânından dâ'imâ mesrûr [u] handân idim.

Ve böyle bir dervîş-nihâd lâ'ubâlî pâdişâh-ı halûk idi. Hattâ hakîr'e bir gün,

"Beni sever misin?" dedi. Ben dahi,
"Yok sevmem" dediydim,
"Niçün sevmezsin?" dedi.
Hakîr eyitdim:

"Sevdiğin içün sevdiğinin rûh-ı mücessemisin, anı severim ki bir tâze gonça verd-i handân takınmışdır" dedim,

"Hay kâfir, benim Handân'a âşık olduğumu nezâketle işrâb etdi. Tîz bu mahalle münâsib bir ebyât söyle" deyince der-akab Yâ Fettâh isminden istimdâd taleb edüp bi'l-bedâhe hemân Keşşâfü'l-kerûb Allâh bir çevelân-ı tab' verüp hâtıra bu ebyât geldi. Beyt:

Gelsün ol gonça-dehen gül gibi handân olsun
Âh edüp bülbül-i dil aşk ile nâlân olsun

dedim. Derhâl buyurdular kim,

"Handân'ım başındaki gülü Evliyâ'ya ver, bir gülün şem etsin. Ve her bâr Evliyâ ile hem-celîs ve hem-enîs ol. Ammâ derslerinize mukayyed olun, gâhîce sizi dinlerim" dediler.

Niçe bin kerre şeref-i sohbetleri ile müşerref olup eyle bir azîmü'ş-şân pâdişâh-ı Cem-cenâb'ın hayr du‘âların almışız, eğer cümle sohbetlerimizde olan kelimâtları tahrîr eylesek bir müdevven kitâb olup tatvîl-i kelâma bâ‘is olur.

Bazı yerlerde kardeş yerine annesinin kardeşi veya akrabası olarak zikreder. Evliya bu akrabalık işine bazı yerlerde İbşir Paşa ve Defterdar-zade Mehemmed Paşa'yı da işin içine katar.[128] Defter-zade Mehemmed Paşa ile valide tarafından Evliya Çelebi'nin validesinin halakızı olduklarını söyler. İbşir Paşanın hileyle mağlup ettiği Varvar Ali Paşa'yı öldürmesinden sonra Evliya onunla olan yakınlığını tazelemek ve Derviş Mehemmed Paşa'yla arasını bulmak için yanına gider. Durum Seyahatname'de şöyle aktarılır:

Ba‘dehû İpşir fermânlar yazup Varvar'ın münhedim olmuş askerinin ardı sıra İpşir kapucıbaşıları ta‘yîn olunup nefîr-i âm ile Varvar'ın askerin kırmağa başlayup günden güne Çerkeş sahrâsında yüzer ikişer yüzer âdem katl olunup mâl [u] erzâkları İpşir içün kabz olunup tevâbi‘-i İpşir'in en ednâsı bir mîr-i muhterem gibi oldu. Ve İpşir Paşa ol kadar mâl-ı Kârûn'a mâlik olup Köprülü Mehemmed Paşa'nın ve Kara Sefer Paşa'nın ve Kör Hüseyin Paşa'nın ve Hacı Efendioğlu'nun

[128] Evliya Çelebi, YKY, 39-40, II, 189, 240, V, 89, Evliya Çelebi, 1,104. II. 370, 453, V, 168

cümle mâlların Varvar zabt etmişdi. Varvar münhedim olunca cümlesinin mâlın İpşir zabt edüp hadd [u] hesâbın Cenâb-ı Bârî bilür mâl-ı gence mâlik oldu. Ammâ hakîr havfe düşüp Varvar tevâbi'i hakkına emirler sâdır olunca hakîre telâş el verüp ba'de'l-asr doğru İpşir Paşa'ya varup eyitdim: "Sultânım! Şimdi ortalıkda cümle asker ayak üzre. Ben aralıkda kaldım. Bana bir dest-i hattınız ihsân eyle" dedikde "İşte Varvar'a mektûblarla geldin. Yine Varvar buyurdu versin" deyü Varvar'ın leşin gösterüp şaka edüp "Tiz şuna bir buyurdu verin. Durmasın gitsin, yohsa şimdi Varvar'ın yanına korum" dedikde "Yâ ben âsî değilim ve pâye kat' edüp tûğ ve sancâğ ve bayrak sâhibi değilim, aşk olsun yola" deyüp İpşir Paşa vâfir hazz edüp tebessüm edüp eydür: "Sen Defterdâroğlu yanında nişlersin. Niçin yine bizim Melek Ahmed Paşa yanında olmazsın" dedikde "Vallahi Sultânım! Bir iki vezîrin mâbeyni mahsûlüyüm. Her kankısı menâsıb-ı âlîye nâ'il olursa seyâhat hâtırıyçün anınla mansıba giderim. İnşaallah şimdi Defterdâroğlu ma'zûldür. Bu feth-i meserret haberleriyle kelleler der-i devlete vardıkda size Şâm-ı cennet-meşâm toprağı müşk-i amber-i hâm ve Şam-ı dârü's-selâm geldikde İnşâallahu Te'âlâ size intisâb edüp Şâm-ı Şerîfe giderim" dedikde "Yok, götürmem. Hemân yine Melek Ahmed Paşa yanına var. Mehemmed Paşa yanında durma" dedikde "Sultânım! Üçünüzde dahi fark yokdur. Mehemmed Paşa efendimizin vâlidesi sizinle ve Melek Ahmed Paşa efendimizin vâlidesiyle hısm-ı kavm [ü] kabîle değil midir ve benim vâlidem de Melek efendimin vâlidesi kız karındaşı değil midir, arada müfârakat yokdur, deyü Mehemmed Paşa efendim vâlidem tarafından, İpşir Paşa efendim sikadan zevi'l-erhâm akrabâmdır deyü tefâhur kesb eder. Siz anınla ecnebî mu'âmelesi edersiz" dediğimde "Hây gidi ışık. Üs kes bizi Defterdâroğluyla akrabâ edüp mâbeynimiz ıslâh etdi" dedikde hemân kalkup dest bûs edüp eyitdim: "Habîb-i Hudâ aşkına olsun. Paşaya bir muhabbetnâmeniz ihsân edüp bu ma'zûllığında mahzûn kalbini dilşâd

ve vîrân gönlünü âbâd idün. Allah da sizin her işde mu'în ve zahîriniz ola. Ve mâl-ı ganâ'imden İslâmbol'a gitmeğe atdan ve esvâbdan, ba'zı sipâhlıkdan şeyler ihsân [u] in'âm ediniz" dedikde bisâtıyla bir at ve bir çerke çadır ve yetmiş altun verdi. Zira hisseti kemâlinde idi. Abaza kavminin "Hasîs" kabîlesinden idi. Hele mektûb-ı muhabbet-üslûbuyla bir emr alup ahîrecisi Alî Ağa ile Çerkeş'de hizmetkârlarımla ve merhûm Varvar Alî Paşa'nın geldiğim gün ihsân etdüğü metâ'lar ve katarlar ve memlûklar ile Çerkeş'den cânib-i garba 8 sâ'atde, .. [129]

Evliya Çelebi Gelibolu'yu anlattığı bölümde ismini zikretmediği büyük validesinden, orada kurulu olan bir darphanede basılmış olan sikkeyi gördüğünü söyleyerek sathi surette bahseder.[130] Büyük validesinde bu çeyrek dirhemlerden 40 – 50 adet bulunduğunu ve onun bu paraları sakladığı şeklinde bilgi verir. Onun, annesi hakkında Seyahatnamesi'nde verdiği malumat oldukça sınırlıdır. Validesinin kınalanmış ayakları Evliya'ya mutluluk veren diğer bir olay olup eserinde verdiği malumatlardan birisidir. Mısır'ı anlattığı bölümde görmüş olduğu bir taş sebebiyle de annesinden adını anmaksızın bahseder.[131]

Evliya kardeşlerinden sayı olarak bahsetmez. Bergama'da iken Uluca hemşiresini hatırlar ve O'nun İlyas Paşa (kel Ellez) tarafından kaçırılışı ve bunun sonucunda yakalanışından ölümüne kadar cereyan eden olayları anlatır. Ayrıca burada İlyas Paşa'nın lakabı gibi gerçekten kel olduğunu başı kesildikten sonra fark ettiğini alaycı bir üslupla anlatır.[132] Evliya babasının vefatı dolayısıyla İstanbul'a süratle dönerek mühürlü olarak bekleyen mirasın taksimi dolayısıyla da validesini ve

[129] Evliya Çelebi, YKY, II, 236.
[130] Evliya Çelebi, YKY, V, 161, Evliya Çelebi, V, 315.
[131] Evliya Çelebi, YKY, X, 261, 268, Evliya Çelebi, X, 490-491, 506
[132] Evliya Çelebi, YKY, II, 243, IX, 45-46, Evliya Çelebi, II, 458, IX, 81

hemşirelerini anmaktadır.[133] Yine kendisinde biriken harcırahla teslim ettiği kişi ismini vermediği bir kız kardeşidir.[134] Evliya Çelebi'nin bir kız kardeşinin Kaya Sultan'ın sarayında bulunduğunu ve Melek Ahmet Paşa'nın eşinin rüyasını yorumlayıp bir takım hasenat ve iyilikler yapmaya onu teşvik ettiğini bu bölümde görmekteyiz. Burada Paşa Evliya Çelebi'nin kız kardeşine 100 altın vermesini ve onu bir müslümanla evlendirmesini, o zamanki ifadeyle çırak eylemesini tavsiye ettiği bölümde görüyoruz.[135]Bu kız kardeş hakkında da herhangi bir malumatımız yoktur. Burada ilginç iki nokta vardır. Birincisi kadının evlendirmesini ifade için bir Müslüman'a verip çırak eyle tabiridir. Bugünkü yaşayan Türkçe'de de hâlâ kız alma-kız verme tabirleri mevcuttur. Çırağ eyleme tabiri daha çok büyüklerin yani Vezir, Paşa vb. yanına verilen kimselerle ve bu kimselere meslek öğreten kimselere verilen kişiler kast olunmaktadır. Evliya Çelebi'nin bu tabiri seçimi değişik ifadelendirme biçimi olabileceği gibi o zaman için kullanılan bir konuşma tarzı da olabilir. Hemşiresine verilen 100 altından sonra Evliya onun zengin olduğunu söylemesi, kadınlar için o devirde bu miktarda paraya sahip olmanın önemini ve saraya mensup olan kadınlar dışındakilerin kayda değer bir servete malik olmadıklarını veya olamadıklarını göstermesi bakımından bir örnek teşkil edebilir. Evliya diğer hemşireleri ve üvey validesinden isim vermeden şu şekilde bahseder:

> Ol gice hakîr yine hâne-i bî-minnetimizde yatup cümle ehibbâ ve akrabâ ve ta'allukâtlar ile vedâ'laşup yine Üsküdar'a ubûr edüp ba'zı elzem-i levâzımâtlar alup tekrâr yine Üsküdarî Mahmûd Efendi ve

[133] Evliya Çelebi, YKY, III, 282, Evliya Çelebi, III, 503.
[134] Evliya Çelebi, YKY, III, 282, Evliya Çelebi, III, 503.
[135] Evliya Çelebi, YKY, V, 131, Evliya Çelebi, V, 256.

Karaca Ahmed Sultân hazretlerin ve kurâfetîn-i (?) kübrâlarda âsûde olan kibâr-ı evliyâullahları ziyâret edüp rûhâniyyetlerinden istimdâd taleb edüp Üsküdar'dan Şâm-ı cennet-meşâm-ı bâğ-ı merâma azîmet eyledik. Cenâb-ı Bârî sâlimîn ve gânimîn sıhhat u selâmetle vâsıl ide. Bi-hurmeti Seyyidi'l-mürselîn[136]

Yine Hac ziyareti esnasında bir dua mahalli olarak ebeveyn sevgisi ve hukuku için dua yapılması gerektiğini –dile getirir.[137] Kaya Sultan'ın öldüğü sene Evliya yanan dükkânları ve evini tamir ettirip eksiklerini giderip akraba ve taallukatını içlerine yerleştirdiğini söyler ve kendisinin 1073 (1663) senesinde son medenî halinin bekâr olduğunu söyler. Bu durumu bir şans sayarak bununla ilgili bazı beyit ve hadisleri zikreder.[138]

Yalnız yaşamak gerçekte en büyük saltanattır.
Yeryüzünde bedenin özgürlüğü hiç kimseye köle olmamakta
Yok, olup gidesi bir gecelik zevk uğruna
Seneler boyunca, zevk için bir kadına esir olunmaz.
"Dünya nedir: Huda'dan habersiz olmaktır, yoksa kumaş, para pul ile çocuk ve kadın kız sahibi olmak değildir. [139]
Peygamber (a.s.) buyurdu:
Benden iki yüz yıl sonrasında sizin en hayırlınız, lezzetleri hafif olan (az olan) kimsedir." Lezzetleri hafif tutan (olan) nedir ey Allah'ın resulü denildi.
- Eş ve çocukları olmayandır.[140]

---

[136] Evliya Çelebi, YKY, II, 252.
[137] Evliya Çelebi, YKY, II, 243, Evliya Çelebi, II, 458, 466
[138] Evliya Çelebi, YKY, VI; 84, Evliya Çelebi, VI, 146.
[139] Bu beyit mesnevi'de 1. Cilt, 179 numaralı beyit olarak yer almaktadır.
[140] Aynı Konuda İbn Hacer Askalanî Metalibü Aliye ismineki biçalışmada benzer bir rivayetten bahsetmektedir. " Hicri ikinci yüzyılın başında en hayırlınız hafif ve hızlı olanınızdır.

Peygamber (a.s.) buyurdu: "Size ahir zamanda yaraşan kısır kadınlardır."

Yukarıda tercümelerini vermeye çalıştığımız beyitlerin bazılarının kaynağı olsa da özellikle hadislerin mevzu (uydurma) diye adlandırılan yani geçerli olmayan hadisler olduğunu biliyoruz. Fakat buradan çıkaracağımız husus Evliya Çelebi'nin hamisiz kalışıdır. Bu yüzden onun içinde bulunduğu ruh halini tahlil ederek onu anlatmaya çalışmak bize daha makul göründü. Kanaatimizce aynı sene içinde hamisi olan Kaya Sultan ve peşinden Melek Ahmed Paşa'nın ölümleri onun üzerinde öksüz kalmış bir zavallı, yetim bir çocuk tesiri uyandırmış ve Evliya'ya yukarıdaki o satırları yazdırmıştır.

Burada son olarak bir ayrıntıya işaret etmekte yarar görmekteyiz. Evliya 1671 yılında Bergama'yı ziyaret ederken Bergama'da 34 yıl önce ölen kız kardeşini andığını ve O'nun o yaşlarında ailesi ile birlikte Bursa ve Kütahya'da yaşayıp sonunda İstanbul'daki eski evlerine döndüğünü biliyoruz. Yani o yaşlarda ailesiyle o bölgeleri dolaşmış fakat tek başına seyahat niyetiyle yolculuğa çıkışı ise 1640 yılı başlarında olmuştur. Ayrıca erkek kardeşinin ismini de Mahmut olarak zikreder. Seyahatname'sinin ilk cildini 1630 yılında yazmaya başlayan Evliya Çelebi bu yıllardan sonra gördüğü bu şehirleri anlattığı bölümde tarih olarak 1640'dan sonraki tarihleri zikreder. Aslında buralarda yaşadığı yıllara dair kayıt vermez. Bir anlamda rüyasını kendine milad kabul eder.

-Hafif ve hızlı olmak ne demektir? Diye soruldu.
Malı ve ailesi olmayandır. Buyurdular. (Askalanî, Metalibü Aliye, İstanbul, 1998, IV, hadis no: 4434, s. 241.

IV. Bölüm

17. Yüzyıldaki Osmanlı Kadınları

Güzel tasvir edersin hal u hatt-ı dilberi emmâ
Füsun-i işveye geldikde ey Behzad neylersin

Güzellikleri, Giyimleri, Elbiseleri ve Anlayışlarıyla Devrin Kadınları

Evliya Çelebi'nin kadınlarla ilgili görüşlerine, farklı gözlem ve tespitlerine İstanbul'u anlattığı bölümde fazlaca rastlanmaz. Bunun sebeplerini tahlil çok zordur. Ancak bu durumun bir nedeni en azından eserini tamamladığında İstanbul'da ilim çevrelerine ve edebi muhitlere takdim edeceği düşüncesiyle malumun ilam olmasın yani herkesce bilinen hususların tekrarı olmasın düşüncesi olabilir. Bu nedenle eserinde

İstanbul’da kadınlara dair konulara kısa veya dolaylı olarak yer vermiştir, denilebilir. Buradan ayrıca şu husus da düşünülebilir: Eğer Evliya eserini Mısır’da yeniden yazmış olsaydı bu konuda muhakkak pek çok ilaveler yapacak olgunluğa eriştiği için farklılıklar da söz konusu olacaktı. Sadece bu delil dışında onun eserini ham bir şekilde kaleme aldığını ve son tashihlerini veya bazı konularda kısa geçtiği yerlerdeki boş bırakılan yerlere Arapça, Farsça ibareler eklemiştir. Yine yer yer ayet ve hadisleri eklediğini de unutmamak gerekir. Eserin ilk cildini kaleme alırken böyle bir konu başlığı düşünmediğinden burada kadınları ayrı bir başlık altında almamış olma ihtimalini de göz önüne almalıyız. Zaten ilk ciltte konu ile ilgili olarak pek çok kaynaktan basit değiştirmelerle metinler aldığını ve bunları eserine eklediğini biliyoruz. Bu tür alıntı metinlerin konuları arasında Dünya Tarihi, Peygamberler ve geçmiş dönemlerdeki hanedan ve beylikler olduğunu vurgulamakta fayda vardır. Kadınları ilgilendiren veya kadınla ilinti kurulabilecek yerlerde eserinde doğrudan kadınlardan bahsetmek yerine onlarla ilgili bazı hususiyetleri öne çıkarmayı tercih etmiştir. Buna mukabil Evliya Çelebi’nin başka kaynaklarda bulamadığımız kadınlara dair bazı malumatlar verdiğini de özellikle belirtmek ona haksızlık etmemek gerekir. Onun bize haber verdiğine göre İstanbul'da o zamanlar kadınlar için bir tımarhane (Akıl hastanesi) olması dikkat çekici bir bilgidir.[141]

Fakat bazı bölgelerde Seyahatname’deki kadın betimlemelerine ve klasik cümlelerle dile getirilen üsluba uygun bir şekilde anlatı burada da geçer. Mesela; İstanbul’da Kasımpaşa kasabası hatunları gayet edepli ve örtülüdür ve sanki her biri Rabi'atü'l-adevîyedir. Ve zenâneleri gâyet

[141] Evliya Çelebi, YKY, I, 132, Evliya Çelebi, I 322.

mü’eddebe ve mestûre havâtînlerdir kim her biri gûyâ Râbi‘a-i Adeviyye'dir.

> Ve bu şehrin mahbûb u mahbûbesine hadd [ü] hasr yokdur. Zîrâ âb [u] hevâsı gâyet latîfdir. Arz-ı beledi ve tûl-ı nehârı yine İslâmbol arzıdır, ancak mâbeynehümâda bir mîl bir halîci var[142] Galata'nın güzelleri çoktur. Ammâ âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbeleri meşhûrdur.[143]

Tophane kadınları uzun ferace, başlarına dülbend ızar, yüzlerine kıl nikab, Selimiye tipi diba takye giyip gayet edepli hareket ederler.[144]

Beşiktaş

İstanbul’un bu kısmını anlatırken önce sözü Kazancıoğlu bahçesine getirir. Burasının Kaya Sultan’a hediye edildiğini zikreder. Fakat buranın güzellerinin kusuru olarak nazlı olduklarını ve başkalarına fazla yüz vermediklerini nükteli bir şekilde anlatır.

> Ve mahbûb [u] mahbûbe-i Beşiktaş taş yüreklilerdir, kimseye merhamet yüzünden nazar etmeyüp kec-nigâh ederler, garîbü'd-diyâra dil-nüvâzlık etmezler. Ammâ halkının ni‘metleri birbirlerine mebzûldür. Anınla meşhûr bir kavmdir.

Kalamış Burnu

Piknik yeri, Kadıköy bağları, Fenerbahçe arasında bir körfez içre beyaz kumsal bir denizdir. Bütün güzeller, âşıklar, sadıklar orada deniz melekleri gibi denizde yüzerler. Bu satırlardan kadınların eskiden yüzdüğünü

[142] Evliya Çelebi, YKY, I, 175,180, 185, 190, 191, Evliya Çelebi, I, 411, 423, 434, 446-447.
[143] Evliya Çelebi, YKY, I, 185.
[144] Evliya Çelebi, YKY, I, 180, Evliya Çelebi, I, 423.

çıkarmamak gerekir. Zira Evliya güzeller benzetmesini hem erkek hem kadınlar için kullanmaktadır. O bakımdan burada yüzenlerden kasıt genç delikanlılardır.

> Andan aşağı mesîregâh-ı Küçük Çamlıca, çemenzâr [u] mesîregâh [u] şikârgâh çınâr-ı müntehâlı bir vâdîdir.
>
> Ve teferrücgâh-ı Kalamış Burnu, Kadıköy bâğları ile Fener bâğçesi mâbeyninde bir körfez içre beyâz kumsal bir bahrdir. Cümle dilberân [u] âşıkân-ı sâdıkân anda deniz mâlikleri gibi âdem mâlikleri ve melekleri şinâverlik edüp âşık [u] ma'şûk birbirlerin bilâ vâsıta kuc-kucağ olup dirâgûş ederler bir teferrücgâh yerdir.[145]

Üsküdar

Havasının güzelliğinden güzelleri çok ve emsalsizdir. Bu beylik ifadelerle betimlenen satırlar dışında bu konuda Evliya Çelebi'nin susması manidardir.

> Ehl-i hevâsı çokdur. Zîrâ âb [u] hevâsı da gâyet latîfdir. Arz-ı beledi ve tûl-ı nehârı hemân İslâmbol arzıdır. Anıniçün mahbûb u mahbûbesi gâyet çokdur. Ba'zı şu'arâlar mahbûb-ı Üsküdar'ı şehrengîz etmişlerdir. [146]

Kağıthane

Kagıthane'den bahsederken kadınlardan çok erkek güzellerden bahseder.

> Ve ta'tîl günleri niçe bin kayık ve peremeye süvâr olmuş niçe bin pîr [ü] cüvân âşıkân-ı sâdıkân bu câ-yı meserrete gelüp her biri birer gûne

[145] Evliya Çelebi, YKY, I, 204, Evliya Çelebi, I, 477
[146] Evliya Çelebi, YKY, I, 235

cilvelenirler. Ba‘zı cânlar mahbûbları ile mezkûr nehre girüp şinâverlik edüp birbirlerin bî-bâk dirâgûş ederler bir nehr-i mahabbetdir. Ammâ iki cânibinde olan dırahtların kökleri su içinde balık ağı şebekesi gibi olup ba‘zı cânların ayağına ol kökler geçüp "Hay deniz mâliki beni tutdu" deyüp havfından gark olur. Gâyet ihtirâz lâzımdır. Anda ise mâlik olmak ihtimâli yokdur. Yine böyle iken niçe bin dilberân mukaşşer bâdâm gül-pembe-misâl vücûd-ı nâzenînlerin nîlgûn ibrîşim fûtalara sarup mâhîler gibi gavvâslık edüp âşıklarına dil-nüvâzlık ederler. Ve herkes cavk cavk olup köşe köşe sâz u söz ile Hüseyin Baykara sohbeti ederler. Ve bu câ-yı sürûrda bir oda acemî oğlanıyla bir acemî çorbacısı hükûmet edüp bârûdhâne üzre hidmet eder.[147]

İstanbul kadınları ile ilgili olarak I. ciltte bu konuda bize yeni bir şey anlatmamaktadır. İstanbul kadınları hakkında İstanbul'u anlattığı I. ciltte doğrudan ifadelere az rastlanır.[148]

Bursa

Bursa'nın yakışıklı genç delikanlıları, güzel kızları çok olup, güzellerinin bazılarını şairler meşhur etmişlerdir. Kadınları güzellikte karar nokta olup kelimeleri ölçülü, kafiyeli, saçlarının örgüleri ile şairlerin akıllarını çalarlar. Bunu Bursa'yı anlatmaya başladığı ilk bölümde şöyle kaleme alır.

Evsâf-ı âb [u] hevâ-yı latîf-i Bursa

İklîm-i râbi‘dendir. Arz-ı beledî (---) ve tûl-ı nehârî (---) dır. Âb [u] hevâsının letâfetinden halkının reng-i rûları humret üzredir. Ammâ lodos rüzgârı tarafın Cebel-i Ruhbân sedd etmekle ol rüzgârda hevâsı

[147] Evliya Çelebi, YKY, I, 239
[148] Evliya Çelebi, YKY, I, 21, Evliya Çelebi, I, 47.

> sakîldir. Ammâ mahbûb ve mahbûbesi gâyet çokdur kim mümtâz [u] dilârâ civânların şu'arâlar medh edüp şehr-engîzler etmişlerdir. Nisvânı gâyet hüsn-i cemâlde ve lûtf-i i'tidâlde olup kelimâtları mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn ve giysû-yı müşk-bârları girih girih ve mergûle mergûle etdiklerine şâ'irân-ı Bursa "giysû-yı mergûle" derler, bir diyâr zenânesine mahsûs değildir, illâ Bursa'ya mahsûsdır. Ve ricâl makûlesi ol kadar müsinn ü mu'ammer olurlar kim kuvveti gitmiş ve hey'eti bitmiş musâhebet [u] belâgattan bi'l-külliye kalmış âdemler olur. Hâl sâhibi niçe bin kibâr vardır ki bâlâda zikri sebkat etmişdir. Netîce-i merâm, bu şehrin letâfet [u] nezâfeti ve sabâhat u melâhati gibi olmazdır. Halkı nâzik-endâm, simîn-beden, matlûbu'l-kulûbdürler. Söze gelseler âkıbet-endîşâne ve dervîşâne bedî'u'l-beyân ve fasîhu'l-lisân tekellüm ederler kim nutk-ı dürer-bârları âdeme te'sîr edüp inşirâh-ı sadr [u] zevk-ı derûn hâsıl olur. Zîrâ her biri birer pîr-i pîşvâlardan me'zûn olup feyz almış kimselerdir.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamenin başka hiç bir yerinde buna benzer ifadelere rastlanmaz. Hatta Bursa'nın erkekleri ne kadar yaşlı olursa olsun cima kuvvetine sahiptirler.

Evliya yine Bursa'daki hamam sefalarından da çokca bahseder.

> Bu ılıcalarda herkes dilberânıyla sîne-ber-sîne koç-kocâğ olup bir bucağa gitmek tâze çağlıkdır ve ayb yağılık değildir. Âşık ma'şûka sürûr [u] şâdmânî sağlıkdır. Husûsan köhne bahârda, cümle âşıkân sâf sâf ve cavk cavk olup şeb-i yeldâlarda bu kaplıcaları gûnâ-gûn şem'-i kâfûrîler ile çerâğân edüp herkes yârânlarıyla havz içre girüp kimi perr-i tâvûsî ve kimi kebûter taklası atup kimi gavvâs-vâr dalup bir dilberin huzuruna çıkup selâm verir. Kimi bir biri üzre çıkup el ele olup aşağı zeber-dest âdemler deverân edüp üstünde çelebiler gûnâ-gûn lu'bedebâzlıklar edüp ba'dehû mâ-i zülâle perende atarlar. Kimisi futasını habâb gibi

kıbâb edüp şinâverlik eder. Kimi elleriyle şâdırvânlar eder, kimi dehânı ve dendânından fevvâreler ederler. Ba'zısı bir sâ'at su üzre aslâ dest [u] pâsı hareket etmeyüp yatarlar. Ba'zı zaman cümle âşıkân-ı sâdıkan yek dil, yek cihet olup el ele verüp keştî-bânların "[Hey] yâ Mevlâ" sadâları gibi bir hây-hûy ile el ele deverân etdikçe havz-ı azîm içre olan mâ-i tâhir girdâb-ı bahr-i Ummân gibi deverân edüp seyl-i deryâ gibi akdıkça önüne bir cân durmağa iktidârları olmayup cümle âşıkân kendi halleriyle durup su ile deverân ederler kim göz irmez bir seyrân-ı azimdir kim niçe bunun emsâli lu'bedebâzlıklar vardır. Bursalıya mahsûs fünûn-ı garîbeler vardır; Ammâ bu kaplıcalara çok giren Bursa civânlarına şaka yüzünden "çekme su kaçırırsın" deyü latîfe ederler, ammâ Bursalılar hazz etmediklerinin bir aslı vardır kim "El-ma'nâ fî batnı'ş-şâ'ir"[149] olmak var.[150]

Burada dokundurma cümlesinin, doğru okunmuş olduğu görülmektedir. Yine bu bölümde Evliya'nın Bursa dönüşü babasının nasihatlerine muhatap olduğunu görüyoruz. Bütün bu nasihatler içinde en ilgi çekici olan kuşkusuz babasının devrin anlayışını aksettiren kadınlar hakkındaki görüşleridir. Şöyle ki:

Ol gün hâne-i gam-gînimize varup peder u mâderlerin dest-i şerîflerin bûs edüp huzûrlarında el bağlayup karâr etdiğimizde peder-i azîzimiz eyitdi,

"Safâ geldin Bursa seyyâhı, safâ geldin" deyü buyurdular.

Hâlâ ki bir cânibe gideceğimden bir kimesnenin haber [u] âgâhı yok idi. Hakîr pedere eyitdim,

[149]Şiirn asıl mânası şaîrde gizlidir..
[150] Evliya Çelebi, YKY, II, 22, Evliya Çelebi, II, 35.

"Sultânım, hakîrin Bursa'da idiğimiz neden bildiniz" dedim. Buyurdular kim,

"Sen bin elli Muharrem'inin yevm-i aşûrasında gâ'ib olduğun leyle-i mübârekede niçe ed'iye-i mü'essire tilâvet edüp ve sûre-i innâ a'teynâ'yı bin kerre kırâ'at edüp ol gice vâkı'amda seni görürüm. Bursa'da Emîr Sultân hazretlerin ziyâret edüp rûhâniyyetinden istimdâd taleb {idüp} seyâhat ricâ edüp bükâ ederdin ve ol gice bana niçe kibâr-ı evliyâullahlar ricâ edüp senin seyâhata gitmen içün izin taleb etdiler. Ben dahi ol gice cümlenin rızâsıyla sana destûr verüp Fâtiha tilâvet etdiler. Gel imdi oğul, şimden gerü sana seyâhat göründü. Allah mübârek eyleye. Ammâ sana nasîhatim var" deyü elimden yapışup huzûrunda ber-zânû oturup sağ eliyle sol kulağıma berk yapışup nasîhate âğâze etdi.

Evliya Çelebi'ye baba Nasihatı

Pendnâme-i peder-i büzürgvâr :

"Oğul, âdem yohsul olur, Besmelesiz ta'âm yime.
Ser verecek sözün var ise sakın avretine deme.
Cünüb olup yemek yime.
Esbâbın söküğün üstünde dikme,.
İyi adın keme takma ve keme yoldaş olma
Zararın çekersin.
Yürü ileri gözüm, kalma geri.
Alay bozma, tarla basma,
yârân pâyine sarkma.
Komadığın yire el uzatma.
İki kişi söyleşirken dinleme,
nân u nemek hakkın gözet,
nâ-mahreme nazar edüp ihânet etme,

Da‘vetsiz bir yire varma,
varırsan emn [ü] emân yirde ehl-i ırza var.
Mahrem-i esrâr ol,
her meclisde istimâ‘ etdiğin sözleri hıfz eyle.
Evden eve müsâferet edüp söz gezdirme,
zemm ü nemm ü gıybet u mesâvîden ârî ol.
Halûk ol,
Herkesle hüsn-i ülfet edüp
lecûc ve zebân-dırâz olma.
Senden ulular önünde gitme,
ihtiyârlara ri‘âyet et.
Dâ’imâ tâhir olup
her muharramât-ı menhiyyâtdan perhizkâr ol.
Evkât-ı hamseye müdâvemet edüp
salah-ı hâl ile mukayyed olup ilme meşgûl ol.
Beyt-i nasîhat:
Sormağa ey yâr, eyleme gel âr
Anla ne kim var ilm-i tamâmı
Fârsi'yi bilgil, ehlini bulgıl
Afsah-ı nâs ol, Arab u Acemi
Vakt-i namaz et, Hakka niyâz et
Hâlıkı yâd et, gözle imâmı
Bildiğin öğret, dersini fikr et
Eyleme hiç red, hâs u avâmı
İlme harîs ol, şuğle enîs ol
Ehl-i celîs ol, görme melâlı
Damla-be-damla, göl olur anla
Sözümü dinle, temm ü kelâmı
Ve oğul dünyâ cihetinde nasîhatim oldur ki,
dâ’imâ sebük-rûh olup ankâ-meşreb ol

kim hem celîs, hem enîs olduğun
vüzerâ ve vükelâ ve a'yân-ı kibârlara varup
her bâr cihet-i dünyâ içün bir şey ricâsında olma
kim senden nefret edüp istiskâl etmeyeler.
Rızâ lokmasına kanâ'at eyle,
eline giren mâlı dahi isrâf etme,
kanâ'atle geçin,
"el-Kanâ'atü kenzün lâ yüfnâ"[151] demişler.
Sağlık ve sayrılıkda {lâzım olur},
dünyâlık akçeyi lokma ve hırka içün hıfz edüp
nâmerde muhtac olma.
Beyt: Düşmana kalırsa kalsın dosta muhtâc olma tek[152]
Geşt ü güzâr etdiğin yerde
iki yerden gayret kuşağın kemerine bend edüp
kendüni dâima muhâfazada ol.
Su uyur
hizmetkâr u ağyâr u ayyâr düşmanları uyumaz.
Kibâr-ı evliyâullah ziyâretleriyle meşgûl olup
cümle ziyâretgâhları ve her diyârın menâzillerinde olan
deşt [u] hâmûn ve kûh-ı bülend,
ahcâr [u] eşcârâtları
ve büleydelerin evsâfıyla tahrîr edüp
âb [u] hevâsı ve ibret-nümâ âsârları
ve kal'aların fâtihi ve bânîsi
ve dâiren-mâdâr cirmiyle tahrîr edüp
Seyâhatnâme nâmıyla bir tomar te'lîf eyle.
Âhirin ve âkıbetin hayr olup

[151] Kanaat tükenmez bir hazinedir.
[152] Beytin burada yazılmayan ilk dizesi şöyledir:
Pâran isrâf eylemekden kendini pek sakla pek

düşman şerrinden emîn olup
Hak celle ve alâ mu'în [u] zahîrin olup
Dünyada emn ü emân,
âhir nefesde îmân müyesser edüp
Alem-i Resûlullah dibinde haşr olayız.
Bu pendlerimi gûşına menkûş eyle"

deyüp enseme bir sille-i pehlivânî urup kulağım burup "yürü âkıbetin hayr ola, el-Fâtiha" dedi. Hakîr sille sadmesinden seme olup gözüm açdım. Hânemiz içi pür-nûr olmuş. Hemân pederimin yine dest-i şerîfin bûs edüp hâmûş-bâş durdum. Derhâl anı gördüm, pederim bir heybe hurc içre bir Kitâb-ı Kâfiye ve bir Kitâb-ı Şâfiye ve bir Monla Câmî ve bir Kudûrî ve bir Mültekâ ve bir Kitâb-ı Kuhistânî ve bir Hidâye ve bir Gencîne-i Râz ve'l-hâsıl on iki kıt'a kitâb-ı nefis ihsân edüp iki yüz mümessek şerîfî altun harc-râh verüp "Yürü, ne cânibe gidersen sana destûrdur, ammâ diyâr-ı gurbetde sâhib-i tedârik olup merd ol ve ehl-i derde yâr ol" buyurup alnımdan bûs edüp Çi-hârşenbe Bâzârı'nda Abdülahad Efendi'ye götürüp anların hayr du'âların aldık. Ve eş-Şeyh Mısrî Ömer Efendi'ye ve eş-Şeyh Gafûrî Efendi'ye ve eş-Şeyh Ehl-i Cennet Efendi'ye ve eş-Şeyh Bektâşî Hasan Efendi'ye ve'l-hâsıl on iki meşâyih-i ızâmın dest-i şerîflerin bûs edüp her biri "Yürü seyâhatin Hudâ mübârek ide" deyü himmet buyurdular. Bi-emri Hudâ hakîrin cân gözü açılup bu za'îf kemtere bir gûne vecd hâsıl olup mesrûr olurdum. Andan hâne-i bî-minnetimize gelüp ol hafta bin elli Rebî'ulevvelinin gurresinde akrabâlarımızdan Kuloğlu Mehemmed Re'îs'in gemisiyle İzmid'e git-meğe peder-i azîzin dest-i şerîfin bûs edüp Bismillah ile

Sinop

Evliya bu bölümde halkın kadın ve kız hafızların sayısının çokluğu

ile övünmelerini anlatır.

> Bu şehri temâşâ etdiğimiz mahalde merd u zenden [ve] duhter u sıb-yândan iki bin hâfıze ve hâfız-ı Kelâmullah vardır deyü a'yan-ı vilâyet tefâhur kesb ederler.[153]

Trabzon

Bu bölgede ilk olarak kadınların isimlerini sayarak söze başlar.

> Nisâ tâ'ifesi esmâları böyledir: Ümmihân ve İsmihân ve Râpiye ve Âsiye ve Hânîfe ve Âfife ve Sapiha ve Fatîme ve Honti ve Toniti ve Gülşahi ve Mihrimah ve Hava ve Humâ ve Zâhile ve Râpişe ve Ânife. Esmâ-yı kulları bunlardır:

Havasının ve suyunun güzelliğinden zevk ehli ve gezmeyi seven, yemeye içmeye düşkün, gamsız, kayıtsız zarif, kibar, dost, âşık, sadık kişiler olduğunu söyler. Kadınları Abaza, Gürcü, Çerkez güzelleri olup çocukları her biri ay parçası gibidir.

> Evsâf-ı reng-i rûy-ı ahâlî-i Tarabefzûn İklîm-i hâmisde bulunmağın âb [u] hevâsının letâfetinden cümle halkı ehl-i zevk ve ehl-i teferrüc olup ayş [u] nûşa meşgûllerdir. Bî-gam ve bî-kayd yârân-ı zarîfân [u] âşıkân kimesneler olmağıla reng-i rûyları humret üzredir ve nisâ tâ'ifeleri Abaza ve Gürcî ve Çerkez mahbûbeleri olmağıla mahbûb u mahbûbe ciğer-kûşeleri olur kim gûyâ her biri birer meh-pâre pençe-i âfitâblardır.[154]

Abaza Bölgesi

Evliya Çelebi kendisi de Abaza asıllı olmakla beraber onların

[153] Evliya Çelebi, YKY, II, 44, Evliya Çelebi, II, 76.
[154] Evliya Çelebi, YKY, II, 49, Evliya Çelebi, II, 84.

hallerini beğenmez. Ona göre Abazalar sürekli birbirleriyle savaşıp duran bir millettir. Kafkasya'da yaşayan Abaza Milleti adetleri gereği birbirlerinin kadın ve çocuklarını kaçırırlar. Kaçırdıkları bu kadın ve çocukları esir olarak satarlar ve bununla geçimlerini sağlarlar. Hırsızlık yapmayanı yanlarına sokmadıkları gibi kız da vermezler. Hırsız olmayan bunlar arasında bahtsız ve kötü sayılır. Esvap, kilim, keçe karşılığında cariyeleri ve gulamlarını satarlar. Bu hususları eserinde şöyle ifade eder:

> Zirâ bu Abaza kavmi birbiriyle ceng [u] cidâl edüp evlâdların ve avretlerin uğurlayup kâr etmeğile geçinirler. "Hırsız olmayan âdem bu kavmin yanında şûm u bedbaht kavmdir" deyü meclislerine komayup kız vermezler. Bu Kamış dağlarında iri domuzları olur kim her biri eşek kadardır. İskelesi vardır ammâ ol kadar işlemez. Zîrâ halkı gâyet âsîlerdir. Ve bu Kamış kavmi içinde Mısır'dan ve İslâmbol'dan gelme Tophâne Abazaları vardır. Mescidleri var, evlâd [u] ensab sâhibi müselmânları çokdur. Ve âb [u] hevâsı gâyet latîfdir.[155]

Sapanca

Sahilinde olan kadınlar elbiselerini sabunsuz yıkarlar, öyle olmasına rağmen temiz beyaz tülbent gibi olur. Sâhilinde olan ahâlî-i kurâ nisvânları esbâb gasl etdüklerinde aslâ sabun sürmeyüp üçer kerre yıkasalar pâk ve beyâz dülbend gibi olur. Mezkûr somunu dahi bu su ile yoğurup ekmek etdüklerinden pembe-misâl ekmeği olur. Bu havali ile Bolu arasında giyim şekli ferace olup, kadınların tesettürleri tamdır. Ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbesi çokdur. Nisâ tâ'ifesi cümle muhayyer ferâce giyüp yassı-baş ile gezerler. Ammâ gâyet mü'eddebe ve mestûre hâtûnînleri vardır. Bâğ u bâğçeleri gâyet çokdur.

[155] Evliya Çelebi, YKY, II, 59, Evliya Çelebi, II, 104.

Evliya Çelebi, Bolu civarında avret anlamında "rahatlık" evlenmemiş kızlara "yevmigitmeç/ yumgitmeç" günü gelince giden veya eli yumup kapadıp açıncaya kadar gelin olup giden anlamına gelebilecek kullanımları da zikretmeden geçmez.[156]

Amasya

Bu şehrin kadınlarının tazeliği, güzelliği hoş ve karar olup car ve ızar bürünüp gezerler.

> Der-sitâyiş-i mahbûb u mahbûbe: Gerçi Türkistândır, ammâ kesb-i tarâvetden mahbûb u mahbûbeleri hüsn-i cemâlde ve lutf ü i'tidâlde olup kelimâtları mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn mü'eddeb ve mü'eddebeleri câr-ızâr bürünüp gezerler.[157]

Erzincan

Erzincan'da Ermeni kadınları yassı başlı olup beyaz ızar, carşab bürünürler. Müslüman kadınlar sivri se-renk (üç renkli) diba, altın, gümüş, takye giyip beyaz ızar bürünürler. Ayaklarına kadife çakşır, son çizme giyip dişi arslan gibi gezerler. Oldukça güzel kelimeleri, lehçeleri düzgün, dişleri tek renk, saçlarını sarkıdıp âşıkların canlarını kendilerine çekerler.

> Cümle kefereleri alaca destâr peşkîr sararlar ve âyînlerine londura mâvî çuka ve ednâ re'âyâları şal kebe ve ayaklarına nâzük çarık giyerler. Gâyet rencber re'âyâsı vardır. Kefere avretleri yassı başlı ve beyâz ızâr çarşaf bürünürler, ammâ müselmân havâtînleri sivri se-renk ve dîbâ ve gümüş ve altun takye giyüp beyâz nâzük câr-ı ızar bürünüp ayaklarına katife çakşır ve sarı çizme giyüp mü'eddebâne

[156] Evliya Çelebi, YKY, II, 90-91, Evliya Çelebi, II, 172-173-175.
[157] Evliya Çelebi, YKY, II, 98, Evliya Çelebi, II, 190.

> reftâr ederler. Gâyetü'l-gâye hüsn-i cemâlde ve lutf-i i'tidâlde olup kelimâtları lehçelerine göre mevzûn ve dişleri hemvâre dürr-i meknûn ve giysû-yı müşg-bârların sarkıdırlar ve uşşâkı bin cân ile kendülerine akıdırlar. Ve hevâsının letâfetinden ricâl makûlesi ol kadar müsinn ü mu'ammer olur kim kuvveti gitmiş, hey'eti bitmiş, ömrü yetmişe, yüze yetmiş, kuvveti kudreti gitmiş [ve] musâhabetden kalmış olurlar ve kelimâtları bu edâ ile tekellüm ederler.[158]

Kadınlar Adeviye misal iffetli car-ı garar ile örtülü, ayaklarına çizme başlarına diba sivri arkçin giyip gezerler.[159]

Ladik

Kadınlar, kadife çakşır üzerine sarı çizme ve çuka ferace giyerek beyaz ızar ve nikab ve burka' tutunup sivri diba arkçin giyip edebli gezerler, bu gezmeleri hamam ve ziyaretlerden başka bir tarafa olmasına ihtimal yoktur. Salih, iffetli kadınlardır. Hamamlarda kadınlar ayrı kapıdan girerler.

> Ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb ve mahbûbesi memdûh-ı cihân-ârâdır. A'yânı akmişe-i fâhire ve semmûr kürk giyer. Beğleri ve paşaları ve iki yüzden mütecâviz menâsıb-ı âlî zabt etmiş kudât efendileri ve meşâyih-i izâmları ve sulehâ-yı ümmetden halûk ve halîm ü selîm âdemleri vardır. Gerçi Türkistân şehirlerindendir ammâ fârisü'l-hayl sipâhîleri ve erbâb-ı ma'ârif yârânları çokdur. Vasatu'l-hâl olanları tüccâr ve ehl-i hirefdir. Çuka ferâce ve kontuş giyüp gûnâ-gûn akça ve gökçe ve pâkça esbâb giyerler. Zenâneleri katîfe çakşır üzre sarı çizme ve çuka ferâce ve beyâz ızâr ve nikâb burka' dutunup sivri dîbâ arakçîn zîbâ giyüp mü'eddebâne reftâr ederek hammâmdan ve

---

[158] Evliya Çelebi, YKY, II, 108, Evliya Çelebi, II, 214.
[159] Evliya Çelebi, YKY, II, 198, Evliya Çelebi, II, 381.

ziyâretlerden gayrı bir cânibe gitmek ihtimâlleri yokdur. Gâyet mü'ed-debe ve sâliha [ve] afîfe havâtînleri vardır kim giysû-yı müşk-bârların târ kıldıklarında uşşâk-ı dilfikârı bir vechile mu'âheze edüp akl-ı uşşâkı târumâr ederler. Zîrâ gâyet hüsn-i cemâlde ve lûtf-i i'tidâlde olup kelimâtları mevzûn ve dür dişleri dürr-i meknûn ve her evzâ'-ı cünbüşleri gûnâ-gûn işve ile söze gelseler bedî'u'l-beyân ve fasîhu'l-lisân kelimât etdiklerinde âdem hayrân kalur.[160]

Çorum

Beyaz ızar örtünürler.[161] Ankara İstanoz Şehri Halkı'nın kazancı sof ve mümeyyizciliktir. Yine burada bir cambazın gösteri sırasında yüksek topuklu kadın nalını ile yürümesinden bahseder.

Ve mahbûb u mahbûbesi meşhûrdur. Halkı ekseriyyâ çukalar giyüp reftâr ederler. Zenâneleri beyâz-ı ızâr bürünürler.[162]

Konya

Konya kadınların güzellikleri hakkında çok olumlu şeyler söylemektedir.

Der-sitâyiş-i mahbûbe-i mahbûb-ı cihân zenâneleri gâyet hüsn-i cemâlde ve lûtf-i i'tidâlde olup kelimâtları mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn ve giysû-yı mergûlelerin târ kıldıkda uşşâk-ı dil-fikârların akılları târ-mâr olur. Ve Konya'nın helvacı cüvânlarıyla Salmân-ı Pâk berber cüvânları marâlî ve gazâlî mükehhal gözlü ve şîrîn sözlü münevver yüzlü niçe âfitâb mahbûbânları olur.[163]

---

160 Evliya Çelebi, YKY, II,203-204, Evliya Çelebi , II, 392-393.
161 Evliya Çelebi, YKY, II, 213, Evliya Çelebi, II, 408
162 Evliya Çelebi, YKY, II, 226, 228, Evliya Çelebi, II, 432, 441.
163 Evliya Çelebi, YKY, III, 20, Evliya Çelebi, III, 24.

Evliya Çelebi'ye göre; Konyalılar rahat ve dinlenmeden çok haz etmektedirler. O devirdeki meşhur Meram bağlarında tabir yerindeyse yılın uzunca bir bölümünde günlerini geçirirler. Ehil ve ıyalları ile Meram'da sekiz ay zevk ve safa edip felekden kam çalarlar.

> Ahâlî-i Konya ehl [u] iyâlleriyle sekiz ay bu bâğ-ı Merâm'da sâkin olup zevk [u] sefâ edüp felekden kâm alırlar.

Antakya

Antakya yöresindeki kadınlar da güzelliği nedeniyle övgüye değer bulunmaktadır. İster kadın ister erkek olsun güzelliklerinin Arap bölgelere sınır oluşuyla açıklanması da güzelliğin kaynağının coğrafyayla açıklanmasına örnek gösterilebilir.

> Meşhûr Arabistân'ın ibtidâ hudûdu olmağile marâlî ve gazâlî mükekhal gözlü ve münevver yüzlü ve şîrîn sözlü hûb-rû cüvânları olur. Paşalar bu şehre dâhil olunca cemî'i nisvânları beyâz ızârların bürünüp zilgit-i süheylî ururlar. Bütün kadınlar beyaz ızarlara bürünüp dolaşırlar.[164]

Hama ve Humus

Adı geçen yerler Arapların yaşadığı bölgeler olmasına karşın Evliya Çelebi'ye göre kadınları müeddeb, namuskâr olmalarına rağmen güzel değildir.

> Der-medh-i mahbûbe-i mahbûbân: Arabistân olmağıla marâlî ve gazâlî yed-i kudret ile mükehhal gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü, sâhib-i hayâ dilberleri olur ve mahbûbeleri câ-be-câ vardır, der-

[164] Evliya Çelebi, YKY, III, 36, Evliya Çelebi, III, 43.

ler ammâ memdûh değildir ammâ mü'eddebe havâtînleri var. Tavsîf-i libas-ı ehl-i büldân : Avân tâ'ifesi hırka-i elvân ve harîr haftân geyerler. Vasatü'l-hâl olan "*El-kâsibu habîbullah*" ile ehl-i kanâ'at cümle elvân bir ferâce ve sûf giyerler. Nisvânları ayaklarına cizme başlarına beyâz çar bürünürler.[165]

Humus'da kadınlar hamama öğleden sonra girerler.

..ba'de'z-zuhr nisvân-ı sâhib-isyânlar girer.[166]

Urfa

Evliya Çelebi, Urfa'nın da güzelleri hakkında müspet kanaatlerini dile getirir.

Âb-ı hevâsının letâfetinden âlüfte vü âşüfte yârândan sâhib-i tab' şîrîn-edâ dilberleri olur. Ve mahbûbeleri pâk u pâkîze ve afîfe, sâhib-i âdâb, ehl-i perde, sâde-dil havâtînleri var.

Malatya

Evliya, Malatya ve bazı yerlerde ekonomik düzeyleri farklı, değişik gelir guruplarının giyim ve kuşamlarındaki farklılığı şu şekilde vurgulamaktadır.

"A'yân [u] eşrâfı semmûr kürk ve elvân soflar giyerler. Vasatu'l-hâl olanları çuka-i gûnâ-gûn Malatıyye bezi haftân-ı nilgûn giyerler. Ednâları şal ve şapik giyerler. Zenâne-i zengineleri muhayyer ferrâce ve yassıbaşı ile gezerler, {ammâ ekseri fukarâ havâtînleri beyâz car u ızâr ve burka' bürünüp sivri takye giyerler. Elbette ayaklarına sarı ve kırmızı çizme giyerler}.

---

165 Evliya Çelebi, YKY, III, 40, Evliya Çelebi, III. 64.
166 Evliya Çelebi, YKY,III, 43.

Zengin kadınlar değişik ferace ve yassı başla gezerler, fakat fakir kadınların çoğu beyaz car izar burka bürünüp sivri takye giyerler. Ayaklarına sarı ve kırmızı çizme giyerler. Kadın isimleri: Havva, Hüma, Tenzile, Kelime, Âlime, Rukiyye, Âmine, Kezban, Gülsüme, Fatıma, Hatıma, Meryem, ümmühan. Nisa Kadın, Züleyha, Meşkure, Anka.

Cariye İsimleri: Tabende, Hâkime, Sabite, Terfil, Gonca, Bay, Nergis, Gülşah, Sünbüle, Hare Fedaye, Verdiye, Melike, Mihri, Fahriye, Yasemin, gülistan, İfnad, Şahime, Banuya, Demirhan, Bedahşan, Gülgun, Can-fedaye.

Yine Malatya'nın zarifleri ve nazlı kadınları elmalar ağaçta iken balmumu ile veya bir kâğıda beyit yazıp bırakırlar, elmalarda havanın da tesiriyle çok değişik güzel bir sarı yazı oluşur.[167]

Evliya Çelebi, Malatya kadınlarının güzelliği konusunda bazı çekincelere sahiptir.

> Der-sitâyiş-i mahbûb u mahbûbe-i cihân: Âb u hevâsı hûb ve cüvânânları mahbûb u sâhib cemâl ve sâhib-i ân u latîfü'l-itidâl mahbûbları olur ammâ kûhistân-ı Kürdistân olmağile dilberânları meşhûr değildir ve Ekrâd nesli olmağile on seneye bâliğler iken güzeşte olur. Der-ayân-ı esmâ-i nisvân: Meselâ Havvâ ve Hümâ ve Tenzile ve Ünzile ve Kelîme ve Âlime ve Rukiyye ve Emîne ve Kezzibân ve Gülsüme ve Fâtıma ve Hâtime ve Meryem ve Ümmühân ve Nisâkadın ve Zaliha ve Meşkûre ve Âtike ve Zuhrüfe ve Seniyye ve Hâşime ve Hadice hanım.

Evliya Çelebi bütün bu malumata ilaveten Malatya'da olan ilginç bir âdeti de bu kısma ekler.

---

[167] Evliya Çelebi, YKY, IV, 14-16, Evliya Çelebi, IV, 12-16.

Hatta bu Malatıyye zurefâları ve nâzenîn havâtinleri bu elmalar dırahtında iken şem‘-i asel ile bu elmalara ebyât-ı eş‘âr tahrîr ederler ve niçeler kâğıda ebyât-ı münâsibleri mıkrâs-ı lâ ile oyup elmalar üzre yapışdırup ol elmalar dırahtında iken kisb-i hevâdan tarâvet buldukda ve kamerin te’sîrinden rengâmîz hâsıl edüp elma kemâlin buldukça mezkûr kâğıdların ve şem‘-i asellerin altından al ve beyâz ve sarı hüsn-i hatlı beytler hâsıl olur kim her biri gûyâ birer sihr-i mübîndir. Bu elmaları ba‘dehû vilâyet vilâyet a‘yân [u] kibârlara ve bizzât pâdişâhlara hedâyâ götürürler.[168]

Diyarbakır

Evliya Çelebi, Diyarbakır’daki kadınları anlatırken güzelliklerini övmek için sayfalarca yazmaktan çekinmez. Fakat Diyarbakır’da kadınların evde kalmaları ve dışarı çıkmalarının namus meselesi olarak görüldüğünü vurgular. Aslında yargılamaksızın bugünle kıyaslandığında aşırı ve abartılı gibi gelen hassasiyetlere sahip olmalarını övmekten geri durmaz.[169]

Ona göre bu isim geçmişte yaşamış yıldız gibi temiz bir Melike kızdan gelmektedir.

Sebeb-i tesmiyesiyçün niçe bin gûne kîl ü kâl tahrîr etmişler, ammâ ibtidâ sebeb-i binâsı: Hazret-i Yûnus Nebî aleyhisselâm Musul-ı atîkde sâkin olup ol diyârlarun halkını dine da‘vet edüp aslâ bir ferd-i âferîdeden bir kimesne îmâna gelmediklerinden gâyet müte’ellim olup Musul halkına bed-du‘â edüp eski Musul harâb oldu. Andan Diyârbekr'e geldikde ahâlîsi mu‘cize istemeden cümlesi İslâm ile

---

[168] Evliya Çelebi, YKY, IV, 15-16.
[169]Evliya Çelebi, YKY, IV, 30-40.

müşerref olduklarından Yûnus Nebî aleyhisselâm mahzûz olup "İliniz vilâyetiniz ma‘mûr u âbâdân ve halkınız dâ’imâ mesrûr [u] şâdân olup cümle evlâd u ıyâlleriniz mu‘ammer ü mu‘ammere olup necîb ü reşîd olalar!" deyü du‘â-ı hayr edüp Fızkayası nâm mahalde bir gâr-ı yetîmân içre yedi yıl sâkin oldu.

Hikmet-i Hudâ ol asırda bir duhter-i pâkîze-ahter melîke var idi kim Amalâk kızlarından idi. Yûnus Nebî'ye îmân getirüp müslime oldu. Ve gâyet zengine idi kim niçe bin kenz-i Kârûn'a ve dahme-i Efrâsiyâb'a mâlike idi. Hazret-i Yûnus'un ta‘lîmile ol melîke bu Diyârbekr'i siyâh seng-i hârâdan Fızkayası'nda binâ etdiğiçün ol kızın nâmile müsemmâ olup müverrih-i Acem "Diyâr-ı Bikr" derler, ya‘nî "Kız şehri"dir, ammâ müverrihân-ı Rûm-ı zevî'l-mefhûm cümle der-i dîvârı seng-i hârâ olmağile "Kara Âmid" derler. Ve defterhâne-i pâdişâhîde eyle tahrîr olunmuştur.

Bu şehirde kadınlar beyaz çarşafa bürünüp yüzlerinde kıl nikab ve başlarında sivri altun ve gümüş takye giyerler. Ayaklarına da çizme giyerler. Tertemiz namuslu altınlarla süslü melek gibi kadınlardır. İleri gelenlerin söylediğine göre ev hamamları yaygın olup kadınlar çarşı pazara çıkmayıp evlerindeki hamamları kullanırlar. Kadınları Rabi'atü'l-Adeviye mertebesindedirler. Her biri dindar güzellik sahibi olup, evlerinde otururlar ve çarşı pazarda gezmezler. Sokak veya çarşıda aransa bir tane yaşlı koca karı bile bulunamaz. Hatta bir küçük kız da olsa çarşıda gezip dolaşırken görülürse ya öldürülür veya babası şiddetlice uyarılır. Bu durum şu şekilde ifade edilmektedir:

Âb [u] hevâsının letâfetinden halkı gâyet zekî ve sıbyânları gâyet necîb ü reşîd olup cümle halkı lisân-ı Kürdî ve Türkî ve Arabî ve Acemî ve lisân-ı Yarmenî tekellüm ederler. Talâkat-ı lisânda gâyet fusehâ-yı

büleğâdan kimesneleri vardır. Ve gâyet garîb-dost u muhibb-i fukarâ âdemleri vardır. Ve cümlesi şûh u şengül ü şakrak ve nedîm ü zarîf ve nükteşinâs u tîz-fehm âdemleri vardır. Mehâbet ü salâbet ve şecâ'atda her biri Rüstem'-akrândırlar. Ve gâyet müsinn ricâlleri ve müsinne nisvânları olur. Hakkâ ki bu vilâyetün umûmen zarâfeti gibi sâhib-i melâhatı olmaz, derler. Cümle halkı mü'min u muvahhid ve pâk-i'tikâd u ehl-i tevhîd ve sâhib-i vera' âdemlerdir. Nisâ makûleleri gâyetü'l-gâye Râbi'a-ı Adeviyye mertebesinde ehl-i perde, zâhide sâhib-i cemâle havâtînleri var. Çârsû-yı bâzârda bir fertûte pîrezen dahi yokdur. Sûk-ı sultânîde bir bint-i sagîre görseler katl ederler yâhûd pederini te'dîb ederler. Tâ bu mertebe ehl-i ırz Diyârbekir'dir.[170]

Nahcıvan

Acem güzelleri gümüş tenleriyle balık gibi yüzüp birbirlerini kucaklarlar. Kadınları sivri takye giyip üzerine beyaz ızar bürünürler. Ayaklarına elvan çizme giyerler.

Kayseri

Burada da kadınlardan doğrudan bahsetmeyerek genç kız anlamına gelen mahbube kelimesi içinde güzellik konusunda genel ifadeler kullanır.

Der-vasf-ı mahbûb [u] mahbûbân: Bu şehir kûh-ı Ercîs dâmeninde vâki' olmağıla hevâsı lütf [u] i'tidâl üzredir ve ekseriyyâ halkı tendürüst olup mahbûb u mahbûbesi çokdur, ammâ mahbûbu tez sakallanup fetâ yiğit olup sayd [u] şikâre ve avân zümresine mâ'il olurlar.

[170] Evliya Çelebi, YKY, IV, 30, 67 Evliya Çelebi, IV, 39, 94, Bruniesen, 162-203.

Evvelâ şehr a'yânı cümle saya çuka ile semmûr ve zerdeva ve tilki boğazı ve nâfesî ve zincâb kürk geyüp atlas haftân giyerler. Vasatü'l-hâl olanları iskerled ve londura çuka ve boğası haftân giyerler ve zenâneleri (kadınları) sivri takye giyüp üzerlerine izâr bürünürler.[171]

Sivas

Evsâf-ı mahbûb [u] mahbûbe: Câ-be-câ mahbûbları olur, ammâ tîz şeybe (ağarmış, ak saçlı) sâhibi olur, ammâ mahbûbesi tendürüst bâkireleri olur. [172]

Bir de bu bölümde Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin en renkli bölümlerinden olan pek çok defa Seyahatname'den yapılan seçmelerde yer lan Fil doğuran kızın hikayesi de Sivas'ta yaşanmıştır.

Ve min âsâr-ı hikmet-i sun'-ı İlâhî garîbe-i acîbe Silâhdâr Kara Murtezâ Paşa: Sene 1059 târîhinde Sivas-i Rûm valisiyken Turhal nevâhîlerinde bir kurâ ahâlîsi cümle paşa huzûruna gelüp dîvân-ı pâdişâhîde bir kutu içre bir ter u tâze beyâz fîl yavrucuğu getirüp,

"Sultânım bu filciğizi bizim kurâmızda bir bikr-i nâ-şükûfte kız doğurdu. şimdi hâkimimiz kızı ve pederi ve vâlidesi ve akrabâlarını cümle haps etmişdir ve bu filciğiz hayâtda idi. Subaşı ebeye boğdurdu. Sultânımdan ricâ olunur kim bir bî-garaz ağa kulunuzu gönderüp kızı ve vâlidesini hapsden ıtlâk etdirüp huzûrunuzda ihkâk-ı hakk olunmasın ricâ ederiz" dedikde cemî'i ehl-i dîvân-ı Rûm bu fil-beçeyi görüp âlem-i hayretde kaldılar. Hemân Murtezâ Paşa hakîre eyitdi:

"Evliyâ Çelebi bu hizmeti sana verdim. Cümlesin dîvân-ı Rûm'a ihzâr edelim. Görelim kim kız oğlan kız ola ve benî Âdem'den olup fil

---

171 Evliya Çelebi, YKY, IV, 51, Evliya Çelebi, IV, 68.
172 Evliya Çelebi, YKY, III, 123, Evliya Çelebi, III, 203.

doğura. Bu bir sırr-ı İlâhî'dir. Tez var bunu edenlerin hakkından gelüp ihzâr-ı dîvân eyle" deyü teklîf-i mâ-lâ-yutâk etdikde hakîr eyitdim:

"Bu kabâhatı edenin hakkından gel, buyurdunuz. Bunu eden fâ'il-i muhtâr Rabbü'l-âlemîndir. Hikmet-i sun'un izhâr için böyle etmiş. Ben kimin hakkından geleyim, benim sultânım. Bu sırrı keşf-i râz etmeniz, cemî'i dünyâda 'Âl-i Osmân vilâyetinde avratlar fil doğururmuş', deyü dâsitân-ı dûstân olur. Hemân bu da'vâya ığmâz-ı ayn edin" dedim. Niçe musâhibler:

"Sultânım der, imdi direm u dirhem ve masrûf-ı ehemm tahsîli mahallidir. Bu husûsa bir şedîd u çerî âdem gerekdir kim Allah'dan korkmaya ve 'Fili niçün katl etdirdiniz?' deyü katl edenleri ve cümle ahâlî-i kurâ kayd-bend ile dîvâna ıhzâr edin. Ve eğer fili katl etmemiş olsalar, henüz tahta cülûs etmiş Sultân Mehemmed'e ol filciğizi hedâya gönderseniz. Bu dünyâ duralı bir pâdişâh-ı selâtin-i selefe eyle hedâyâ göndermemiş olaydı" deyü paşa huzûrunda kutu içre duran fil meyyitinin gûşleri ve lebleri hortumu ve dîdeleri ve düm-i çâr-pâların medh edüp "Azamet-i Hudâ" deyü ta'accübâne hayretde kalup,

"Hey sultânım! şu ma'sûm fili boğan anadan on bin guruş ve doğurandan ve vâlideyninden kırk elli bin guruş alun!" deyü ibrâm [u] ilhâh edüp buyurdu ile cümle ahâlî-i kurâyı ve vaz'-ı haml-i fil eden kızı ve cümle akrabâlarını ihzâr etmeğe çadır mehterbaşısı me'mûr oldu. Üç günde dîvân-ı Rûm'a yetmiş nefer kimesne kayd-bend ile ihzâr edüp ibtidâ vaz'-ı haml-i fil eden kızı söyletdiler. Kız eydür:

"Sultânım üç sene mukaddem Hind pâdişâhından Sultân İbrâhîm Hân'a iki fil hedâyâ giderken bizim Turhal sahrâsında meks etmişler. Cümle ehl-i beled ve cemî'i kurâ ve kasabât halkı seyr [u] temâşâlarına gitdiler. Biz dahi beş on kız gökçek bir yere gelüp arabalara binüp seyrine vardık. İşte yakın geldik inin arabalardan deyü giderken yanım-

daki hatunlar ‘Allah, bu ne ulu hayvân olur!’ deyü söyleşirler. Ben de ‘A nene, kanı fil?’ deyü ileri vardım. Beş direk üstünde bir kara dam gördüm. Bir direği sallayup kımıldardı. ‘Anama! kanı filcik?’ deyü ileri vardım. Hemâm cümle âdemler ‘Bre bre kız! İleri varma!’ derken anı gördüm. Ol kara büyük dam yürüyüp bir şey beni kapup hevâya kaldırup bir karanlık ıssı yerde kaldım. ‘Meded hây’ deyü feryâd edüp dörd yanıma çıblaklandım. Elim ayağım ısıcak ete yapışırdı. Bir sâ‘atden sonra anı gördüm beni bir şey alup taşra aydınlığa bırakdı. Aklım başımdan gidüp üç sâ‘at cânsız yatdım. Beni alup eve götürmüşler. Anı bilirim kim günden güne karnım şişüp üç yıldan bu filceğizi doğurdum. Bir ay yaşayup sonra ebe karı subaşı iğvâsıyla fil oğlumu katl eylediler. Hakkımı hakk eyle!" deyü feyrâd etdikde cümle ahâlî-i Turhal ve ehl-i İnebâzâr ve kavm-i Kazova böyle şehâdet edüp Murtezâ Paşa yetmiş aded kimesneleri cümle zencîre urup haps edüp yigirmi günde cümlesinden yigirmi bin guruş alup fil yavrusun tuzlayup "Âsitâne-i sa‘âdete gönderirim" deyü hıfz ederdi. Bi-sırr-ı Hudâ bu hâl böyle olup manzûrumuz olmuşdur.[173]

Mudurnu

Bütün kadınlanının meşguliyeti iğnecilik olup kız iğnesi denilen görünmez nakış iğnesi meşhurdur.

Hakkâ ki cümle havâtînleri dahi kâr-ı Dâvûdîde sûzen-kârları çokdur. Anınçün bu şehrin "kız iğnesi" derler hûrde-hayâl nakış iğnesi vardır, memdûh-ı âlemdir. Ammâ hakîr ana hayrânım eyle hûrde iğneyi eyle tîzkârlık ile yaparlar kim iğne deliğinden beş yüz yıllık {yol} âsumânî seyr edenin gözü ermez ve mihneti kârına değmez, gâyet ucuzdır.

[173] Evliya Çelebi, YKY, III, 130.

> Sûzenine göre en ednâsının yigirmisi bir akçeye, en müntehâsının onı bir akçeyedir.

Çam destisi Hindistan'da bile meşhur olup kadınlar kocalarına serzenişte bulunup bu destiye sahip olmayı isterler.

> Cümle kûh-ı bülendleri çamlık olmağıla kurâlarında ikişer kulplu çam bardakları olur. İkisin bir hımâra tahmîl ederler. Anın içinden bir katre mâ-i sâfî nûş eden âb-ı hayât nûş etmiş olur. Diyâr-ı Hind'e hedâyâ götürürler. Kûze-i sanavber deyü memdûh-ı Hindistân'dır. Hattâ Hindistân diyârında bir nisvân-ı sâhib-isyân ehline muğber-i hâtır olsa "Ben senin neni gördüm. Yohsa bana Rûm'un sanevber kûzesinden âb-ı hayât mı nûş etdirdin?" deyü ehline itâb eder. Hakkâ ki latîf, gûnâ-gûn, musanna' çam bardakları ve ibrîkları yaparlar, meşhûrdur. Bu diyârda ol bardaklara boduç ve senek derler. Rûm'a dahi hedâyâ gider.[174]

Rusçuk, Şumnu ve Silistre

Şumnu kadınları hakkındaki kanaati şöyledir: Cümle çuka bürünüp cümle beyâz şeyh abası ferrâce giyerler. Meğer mün'ime hâtûnlar ola kim çuka ferrâce giyerler. Rusçuk için de Kadınları yassa başlı olup elvan çuka ve beyaz gerleva abbasî ferace giyerler, diye bir nakilde bulunur. Gayet saliha ve mesture ve müeddeb kadınlardır. Âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbesi çokdur. Cümle halkı ankâ ve tüccârlardır. Çukalar ve akmişe-i fâhireler giyerler. Nisvânları yassıbaş ile beyâz şeyh abâsı ferâce giyerler. Silistre için de Ve mahbûb u mahbûbesi meşhûrdur. Çağatayî ve Rûm Nogayı gözlü, çıtak sözlü, beyâz Bulgar yüzlü dilberânları olur. Ekser vasatü'l-kâme tüvânâ ve zeberdest ve ehl-i zevk âdemleri olur. A'yânı akmişe-i fâhire ve çuka-i gûnâ-gûn

[174] Evliya Çelebi, YKY, III, 153, Evliya Çelebi, III, 253

giyerler. Ve ekseriyyâ cümle halkı Eflâk ve Boğdan tüccârlarıdır.[175]

Karasu Dobruca

Bu diyarda avret çengileri olup insanların arasında kimseden çekinmeden ev ev dolaşır gezerler. Ayıp sayılmadığından bütün ileri gelenler bu hastalığa tutulmuş, Kadılık makamı bunu ne kadar men etmeye, yasaklamaya çalışsa da örf ve adetler baskın gelmiş olup yasak yürürlüğe girememiştir. Aslında halk da buna razı değildir. Bu avret çengiler haneleri yıkmış, sahiplerini müflisliğe, dilenciliğe sevk etmiş hatta aralarından bazı erkekleri kendilerine hizmetçi etmişlerdir.

> Ammâ avret çengilerine ol diyârda gûyende derler, gâyet çokdur. *Alâ mele'i'n-nâs* hâne-be-hâne çöğür ve çeşde ve ravza ve karadüzen ve ıklık çalup gezerler, ayıb değildir. Cümle a'yânı bu derde mübtelâlardır.

> Hâkim-i şer' ü hâkim-i örf men' etmeğe kâdir değillerdir. Zîrâ men'ine cümle ahâlî-i vilâyet râzî değillerdir. Hâlâ ki bu gûyendeler niçe hânedânları berbâd edüp sâhib-i hâneleri müflis mendebûr edüp kendülere hüddâm etmişlerdir. Bir alay arabalar ile göçer evli fâhişe-i cihân-ârâlardır. Ne'ûzü billah bir gûne mekr-i şeytândır. Hulâsa-i kelâm ol fâhişe gûyendeler Karasu şehrine kadem basdıklarından ol kadar ma'mûr şehir değildir. Allah ıslâh eyleye, *âmîn*. [176]

---

[175] Evliya Çelebi, YKY, III, 180, 209, Evliya Çelebi, III, 372

[176] Evliya Çelebi, YKY, III, 208-209 Evliya Çelebi, III, 371

Filibe-İhtiman Kasabası

> Mahbûb gulâmlarının reng-i rûyları hamret üzredir. Ammâ mahbûbeleri memdûh değildir.[177]

Mahbûbe Bulgar kızları müsâfirîne arz-ı cemâl edüp yağlı poğaça ve şa'îr ve gayrı metâ' satarlar.[178]

Sofya

Avretler ılıcası, yani kaplıcasından genişçe bilgi verir. Allah'ın emriyle kadınlara faydalı olup erkeklerin saçını sakalını döker. Kadın taifesi girse tüylerini döküp etli ve yağlı yapar.

> Avretler ılıcası, bi-emri Hudâ avretlere nâfi'dir. Ricâl makûlesi girse saçı sakalı dökülüp dam dazlak bir mahbûb kart cavlakî ışığına döner. Ammâ nisâ tâ'ifesi girse cümle mûdan eser kalmayup aşağı kapular pâk olup şahme-misâl vücûdları ter olur. İkinci bana, kefere ve Yahûdî ve gayri nasârâ avretlerinindir. Üçüncü germâb cümle Urûm ve Latin ve Bulgar Ermenîlerindir kim gayr-ı nasârâ komazlar. Andan dördüncü humma-i reb Yahûdîlerindir, kim anlardan gayri buna bir millet girmeğe ikrâh eder.[179]

Sofya'da ayanların evlerinde beşer onar tane Bulgar ve Voynuk kızlarından hizmetçileri olup örfene (hizmetçi) derler. Çarşı pazarda yüzü açık insanlar arasında hizmet ederler. Her hizmet canla başla hazırdırlar. Bu şehrin eski bir âdetidir. Fakat ılıcalara gece gitmeleri Evliya'ya göre olabilir.

---

177 Evliya Çelebi, YKY, III, 216.
178 Evliya Çelebi, YKY, III, 220, Evliya Çelebi, III, 388.
179 Evliya Çelebi, YKY, III, 225, Evliya Çelebi, III, 399.

Diğer şekl-i hasene lâkin bid'at-i seyyi'e-i berây-ı nisvân-ı sâhib-isyân: Bu şehr-i Sofya'nın havâtinlerinin ehl-i perde olan mestûre zenâneleri aslâ şâhrâha çıkmazlar. Meğer muztarr-ı hâl olup sûk-ı sultânîye çıkalar. Ammâ her gice niçe bin zenâne ve zâniye kirlenüp kendüyi pâk etmek içün nâpâk esbâbların yıkamak ve kendüyi yıkanmak ve bir köşede kalmak içün esbâbların boğçalayup niçesi fânûs ile niçe bini şeb-i muzlimde banaya giderim, deyü ehl-i nâ-ehlinden me'zûn olup kimi banaya kimi gayri hâneye gidüp kirlenen esbâbların yıkarlar. Bu şehre mahsûs bir ayıb şeydir. Efendimiz Melek Ahmed Paşa men' edem zann edüp cümle a'yân-ı vilâyet rızâ vermediler. Her şeb bu gûne nisvânlar tâ sabâha dek gürûh gürûh gelmede ve gitmede ve gezmededir.

Diğer hüsn-i âde ola: Her hâne-i a'yânda beşer ve onar ekall-i mâ-yekûn birer ikişer Bulgar Voynuk kızları huddâmeleri var ammâ gâyet mahbûbe kızlardır. Anlara bu şehirde orfene derler, ya'nî hizmetkâr derler. Ammâ gayri diyârda orfene fâhişeye derler. Bu şehrin makbûle cevârîleri şeklinde anlardır. Çarsû-yı bâzârda ve hânelerinde yüzü açık beyne'n-nâs hizmet ederler ve her hizmete cân bâş ile hizmete müsta'idlerdir. Hâsıl-ı kelâm bu şehrin tarz-ı kadîmleri böyle ola gelmişdir. Ammâ banaya gitmeleri gâyet kabîhdir. Mezkûr bana ılıcaların sâhibü'l-hayrâtı merkûm-ı sa'îd Kosova'da şehîd Gâzî Hudâvendigâr'ın binâsıdır. Bu bana sebebîçün Sofya şehrinde ancak iki hammâm vardır. Ammâ cümle halk müft [ü] meccânen banaya girerler, ve's-selâm. Ammâ a'yân-ı vilâyetin takrîrleri üzre derûn-ı şehirdeki sarâylarda yetmiş hammâm vardır, derler. [180]

Küstence

Kadınları beyaz aba giyerler. Mahbûb [u] mahbûbesi hod ûlâ bi't-

[180] Evliya Çelebi, YKY, III, **30?** Evliya Çelebi, III, 40.

tarîk yokdur. Nisvânları cümle beyâz aba ferrâce giyerler. Halkının ekseriyyâ kârları aba ve ihrâm-bâflık ederler.[181]

Edirne

Kadınlar çarşısında yaşmak, alaca edik, iç edik, fular ve terlik, edik verirler. Kadınları çuka ferace ve elvan sofları giyip yassı baş ile gezerler. İstanbullu gibi Selâmiye takye giymezler. Güzellikte hoş ve karar, güzellik sahibi, kelimeleri vezinli ve her işleri kendilerine uygundur. Rabiatü'l-Adeviye mertebesinde namuslu, dindar, edepli kadınlardır.

> Der-ayân-ı kabâ-yı ricâl [u] nisvân: Bî-hadd u bî-add a'yân [u] kibârı semmûr kürk ve gûnâ-gûn akmişe-i fâhire giyüp destârlarının taylesân-ı Muhammedîlerin sarkıdup reftâr ederler. Vasatü'l-hâl olanları çuka ve boğası haftân giyerler. Ammâ nisâ tâ'ifesi çuka ferrâce ve elvân sûflar giyüp yassıbaş ile gezerler. İslâmbollu gibi selâmiyye takye giymezler.

Gerçi Edirne gibi büyük bir yerde "çam çalıksız olmaz" meşhur sözüne göre koç kaçkını, isyankâr kadınları vardır. Fakat Edirne'de bunların yola getirilmesi diğer yerlere göre kolaydır. Yıldız gibi temiz kızları perhizkâr bakirelerdir. Gördükleri tek erkek yüzü, işittikleri tek erkek sesi babalarına aittir. Dışarıdan gelenlerin burada evlenip barklandıkları çok görülmüştür. Güzellerini şairler överek şehri meşhur etmişlerdir.

> Âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u nâ-resîde ciğer-köşe sıbyân-ı ebcedhân-ı tıflânları gâyetü'l-gâye tîz-fehm olup necîb ve reşîd ü zekiyyü't-tab' püserleri vardır kim niçe kitâb-ı müstetâbları hıfzan tekmîl etmişlerdir. Ammâ zenâneleri gâyetü'l-gâye hüsn-i cemâlde ve

[181] Evliya Çelebi, YKY, III, 235, Evliya Çelebi, III, 420.

lûtf-i i'tidâlde sâhib-i ân olup levendâne cünbüş ve harekât-ı sekenâtlarına âdem hayrân olur.

Kelimâtları mevzûn ve dişleri lü'lü'-i meknûn, her siyâbı kendülere uykun, Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde, zâhide, sâhib-i cemâl havâtîn-i mü'eddebeleri vardır. Gerçi böyle bir sevâd-ı mu'azzamda "Çam çakalsız olmaz" kelâmı üzre koç kaçkını eder nisvân-ı sâhib-isyânları da olur ammâ sâ'ir diyâra nazar ederek bu şehr-i Edirne aslah-ı mevcûddur. Zîrâ duhter-i pâkîze-ahterleri gâyet perhîzkâr pâkizeleri var kim henüz her biri birer gûne dürr-i yetîm-âsâ birer dürr-i nâ-sufte ve birer gonca-i nâ-şüküftedirler kim pederlerinden gayri er yüzün {görmüş} ve merd sözün istimâ' etmiş değillerdir.

Ve her biri marâlî ve gazâlî Hoten âhûsu gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü pençe-i âfitâbe müşâbih duhterleri vardır. Ve kâmil ü kâlim havâtîn-i mü'eddebeleri sâhib-cemâl ü latîfü'l-i'tidâl, hûb-manzar u perî-peyker, hadden efzûn, şems-i tâbân ve hurşîd-i drahşân-misâl sâhib-i hüsn-i cemâl ve ma'rifetde ehl-i kemâl perî rûları var kim her cünbüş-i hareketleri ve reftâr-ı güftârları {eyledir kim} gören uşşâkı işve-i gûnâ-gûnları kendülere meyl etdirüp âdem vâlih [ü] hayrân olur.

Niçe bin garîbü'd-deyyâr bu şehirde terk-i dâr-ı diyâr edüp lenger-i ikâmet bırağup bir takrîb ile müte'ehhil olup hânedân sâhibleri olmuşlardır. Zîrâ cemî'i a'yân [u] eşrâfı muhibb-i garîbü'd-diyârdırlar. Birer gûne hüsn-i hâl ile gurebâya ri'âyet-i firâvân edüp kayd-bend ederler. Zirâ ni'metleri mebzûl ve sâhib-i tab' u sâhib-i kerem hânedân sâhibleri halûk u selîm ve âlüfte ü âşüfte yârândan, sebük-rûh, halûk u mütevâzı' ahâlisi vardır. Hudâ cümlesinden râzî ola.

Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre şehirde Eşe Kadın Hanı,

Bekarhane-i Taya Kadın adlarında kalınacak yerler vardır. Bu da gösteriyor ki, isimlendirmede kadın ismi veya hayrat, vakıf sahibinin ismi doğrudan kullanılabilmektedir.

> Nisvânlarının isimleri, Emetullah ve Afîfe ve Emîne ve Mihrimâh ve Zühre ve Abîde ve Zübeyde ve Gülşâh ve Ümmühân ve Havvâ. Ve esmâ-i cevârî, Çiğdem ve Gülnâr ve Gül'izâr ve Gülbûy ve Gülfâm ve Gülruh ve Evecân ve Peymâne ve Lâlebuy ve Verdişâh.
>
> Sanasın bâğ-ı cennetdir Edirne, Bursa, İslâmbol
> Güzellerle müzeyyendir Edirne, Bursa, İslâmbol
> Birinin Tunca suyunda, birinin kaplıcasında
> Sitanbûl Kumkapusu'nda deniz mâlikleri oynar[182]

Mardin

> Sincar'da kadınların saçları topuklarına iner, tam bir sene çocuğu karnında beklettikten sonra doğum yapabilir. Çocuklarına önce köpek sütü verirler. Sitâyiş-i mahbûb u mahbûbe ve gayrı mahsûlât-ı kûh-ı Saçlı, Bu kûh-ı Sincâr'ın bir cânibine Saçlı dağı denmesinin aslı cemî'i halkı avret gibi fetile fetile saçlılardır ve gâyet pis ü peîd (?) kavmdir. Bi-emri Hudâ pire ve kehle Hazret-i Nûh asrında bu cebelde yılan külünden hâsıl olmağile Saçlı Yezîdîlerinin giysûlarında niçe kerre yüz bin pire ve kevâhile âşiyân yapmışdır. Ve esbâbları cümle alaca sofdan şal u şapikdir ve kuşakları harîr-i elvân-ı çâriyedir. Destârları alaca serbend-i harîrdir. Pâylarında püçekli ve pansadı ve sıdısî ve hezârî kepkepli ve kuyruklu pabuç giyerler. Zîrâ gâyet sengistân yerdir.[183]

---

[182]Evliya Çelebi, YKY, III, 257-265, Evliya Çelebi, III, 472
[183] 183 Evliya Çelebi, YKY, IV, 51.

Bitlis

Bitlis'in kadınları çarşı pazar gezmediklerinden Evliya Çelebi'nin hiçbir bilgisi olmayıp, Bitlisliler'in kendi hatunlarının övgüsü sonucu, kadınlar Rabi'atü'l-Adeviye ölçüsünde kendisini saklayan (ehl-i perde), dindar ve güzellik sahibi ve örtülüdürler.

> Kürd kavmi pür-mûy olmağile nâ-resîde ciğer-kûşeleri on seneye ve on yedisine bâliğ iken sakalın cenbinden çıkarup çâr-ebrû yiğit olur, ammâ nisâ tâ'ifesini çârsû-yı bâzârda görmediğimizden ma'lûmumuz değildir. Ancak Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde zâhide sâhib-i cemâle havâtînlerin kendüleri medh ederler. Hakkâ ki mestûrelerdir.

Yine burada Evliya, kadınlar hakkında fazla soru sormaya gücü yetmeyip, Han'ın hanımının ismini bilmesine rağmen bile bile bir yerde boşluk bırakmış diğerinde yazmıştır

Bazı yakın dostlarının ifadesinden anlaşılan giydikleri şeyler burka ve başlarında altın ve gümüş takye ve elbiseleri ipekli karışıkdır.

> Der-ayân-ı kaba-yı nisvân: Ba'zı birâder-i cân-berâberimiz olanlardan istimâ' etdiğimiz üzre cümle zenâneleri beyâz çar bürünüp yüzlerinde burka' ve serlerinde altun ve gümüş takye ve libâsları cümle harîr ile mülebbes havâtînleri var.

Bu bölgede kadınların isimleri yerine cariyelerin isimlerini yazmıştır.

> Der-vasf-ı nâmhâ-yı nisvân: Çokluk su'âl etmeğe kâdir olamadım ammâ hânın ehli Süleymân Hân vezîri Zâl Paşa'nın kerîmesi Duhteri

Hanım sultândır kim yüz câriyeye mâlike hanımdır.[184]

Yine burada isimleri zikretmeden önce cariyelerinin bile pazara çıkmadıklarını söyler,

> Der-i'lâm-ı esmâ-i cevâriyân: Aceb hikmetdir kim câriyeleri bile bâzâra çıkmaz ammâ esmâları ma'lûmdur: Vildân ve Tâbende ve Ruka ve Mehrû ve Eğlence ve Çeşmi-i siyâh ve Gevher ve Şemmâsa ve Dilârâm ve Süreyyâ ve Güllü ve Kevkebân ve Nûrbânû ve Bâğ-ı cinân ve gayrı ma'lûmum değil.

Bu şehir halkının 600 adet ev hamamları olup yıkanma için de olsa kadınları asla dışarı çıkamazlar, herhangi bir kadın çarşıda görülürse hemen öldürülür.

> Der-medh-i hammâm-ı mahsûs-ı a'yân: Beşâret Ağa karındaşımızın tahrîri üzre cümle altı yüz ev hammâmları vardır. Zîrâ bu şehrin halkı hurme hâtûnların aslâ kapudan taşra çıkarmayup ev hammâmlarında gasl ederler. Bir avreti çârsûda görseler katl ederler.

Evliya bu şehirde harem bölümünü göremediği için yazamamış duyduklarıyla iktifa etmiştir. İlginç bir not olarak Bitlis şehrinde Han ve ailesi için yapılmış suni küçük bir gölcük vardır. Burada deniz arzusunu

---

[184] Burada anlatılanlar Evliya Çelebi'den iki buçuk asır sonra gelen Mehmet Akif Ersoy'un şiirinde dile getirdiği hususlara paralellik arz eder. Gerçekten özellikle doğu bölgelerimizde bu tür muhabbetler yani eşlerinin ismi ve onunla ilgili bilgiler konuşulmaz ve bu konuda hiçbir kimse de söz açmaz.

Hani, haysiyyetinin gölgesi çiğnense eğer;
Olmadan üç kişinin, beş kişinin hûnu heder —
Kahraman gayzı yatışmaz, kanı coşkun efrâd?
İşte haysiyet-i kavmiyye muhakkar, berbad!
Hani: «Nâ-mahreme ben söyleyemem kızlarımın.
Karımın ismini... Hem öldürürüm, sorma sakın!»
Diye, tahrir-i nüfus istemiyen er kişiler!
Hani, göstermediler eski celâdetten eser;
Fuhşu i'lâya koşan bir sürü nâ-merd öteden.
Ne selâmlık, ne harem dinlemeyip çiğnerken!

giderme ve avlanma yapılırdı. Burada Han ailesinden olan kadınlar ve cariyeler kayıkla gezdirilirdi.

> Manzara-i buhayre-i binâ-yı hân-ı âlîcâh: Bu mezkûr bâğın cânib-i şimâlîsi ardında Ayn-ı Taklaban nâm bir uyûn-ı câriye var idi. Hân ol derenin aşağısına bir sedd-i İskender binâ edüp deryâ-misâl bir buhayre oldu. Ammâ eyle sedd-i rasîf inşâ etmişdir kim gûyâ sedd-i Ye'cûc'dur. İçinde niçe kerre yüz bin elvân mâhîler şinâverlik eder. Hân bu buhayre içre münakkaş ve musanna' kayıklar inşâ edüp bizzât kendüsü kürek çekerek halvet edüp ehl ü evlâdların kayıklar ile gezdirüp deryâ arzusun bu yüzden def' ederdi.
>
> Hikmet: Bir gün kayıkdan avretler dürüst durmayup kayık devrilüp birkaç cevârîler gark-ı âb olup andan da ferâğ gelüp kâhîce mâhîlerini sayd ederdi. Ancak gâyet amîk buhayredir. Bir kerre yukarudan ziyâde seyl tuğyân üzre gelüp seddin bir tarafına rahne verüp deryâ-misâl su rehâ bulup Taklaban mahallesinin niçe hânelerin harâb edüp Kürdleri "Hân sen dahi gûr-be-gûr olup harâb u yebâb olasın" dediklerinde cümlesinin evlerini küllühü ol imâr etmişdir.[185]

Ahlat

Mezartaşlarından anlaşıldığına göre kadınlar ayrı bir yere defnedilmiştir. İsimleri; Mama Hatun, Sırma Hatun, Can hanım, Nilüfer Hatun, Serviboy hanım, Ziba hanım, Vasfiye hanım, Hurşid Hurma, Döndü Hurma, Sofiye Hurma.

> ..andan havâtînleri başka yerde yaturlar. Evvelâ Mama Hâtûn ve Hurme Hâtûn ve Cân Hanım ve Nilfer Hanım ve Zübeyde Hanım ve Selviboy Hanım ve Zîbâ Hanım ve Vasfiye Hurme ve Hûrşîd Hurme

[185] Evliya Çelebi, YKY, IV, 66, 86, Evliya Çelebi, IV, 92, 138; Dankoff,76.

> ve Döndü Hurme ve Safiyye Hurme ammâ Âl-i Dânişmendiyye'den olan mevtâ-yı ziyâretgâhlar bunlar gibi kubbe-i âlî serdâblar içre yatmazlar. Cümle zîr-i zemînlerde mermerden sandûkalar içre yaturlar.[186]

Van

Evliya, şehir kadınlarını görmediğini fakat sağlam, doğru bir dostunun ifadesine göre hepsinin güzel ve hoş olup ibadete müdavim, dindar olduklarını hatta kızları Saba ve kardeşlerinden başka erkek yüzü görmediklerini nakleder. Kadınların elbiseleri; hepsi sarı çizmeli olup başlarında altın ve gümüş diba başlıklarıyla tesettürlüdürler.

> Tavsîf-i mahbûbe-i zamâne: Hudâ âlimdir nisâların görmedim, ammâ sikâ yâr-ı gârlarımızın nakilleri üzre cümlesi hüsn-i cemâlde ve latîf-i i'tidâlde olup her biri bir zâhide-i sâhib-cemâl havâtînlerdir ve duhter-i pâkîze-ahterleri pederlerinden gayrı er yüzü görmemişlerdir.

Kadın-Kız isimleri: Aişe, Fâtıma, Gülsüm, Esmahan, Selime, Kelime, İsma Hanım, Peribuy Hanım, Hüma, Mulbar, Daye Hanım. Cariye isimleri: Dilfikar, Mürderan, Hatme, Varaka, Şakire, Hine, Mahiye, Dürriye, Cevher, Evhuma. Serdiboy. Can boy, Dilâram. Perçina, Perişan, Cansar, Rumaye, Vesime, Halisa, Züzban, Şalı huban.

> Tavsîf-i esmâ-i bintân: Bu şehrin Râbi'a-i Adeviyye misilli hâtûnlarının esmâları Âyişe ve Fâtıma ve Gülsûme ve İsmihân ve Ümmühân nâmlı oldukdan sonra Selîme ve Sâlime ve Kâlime ve Kâmile ve Esmâ hanım ve Perîbuy hanım ve Hümâ ve Müşkbâr ve Dâye nâm zenânları vardır. Müş'ar-ı esmâ-i cevâriyân: Meselâ Zülnigâr ve

---

186 Evliya Çelebi, YKY, IV, 94, Evliya Çelebi, IV, 140.

Mürdecân ve Hatme ve Verka ve Şâkire ve Heniyye ve Mâhiye ve Dürrî ve Cevher ve Hümâ ve Serviboy ve Hanpây ve Dilârâ ve Pürçîne ve Perîşân ve Cânnisâr ve Mâye ve Sîme ve Hâlisa ve Zûzebân ve Şâhûbân esmâlı cevâriyeler var.

Der-ayân-ı kaba-yı nisvân: Cümle havâtînleri ayağı sarı çizmeli ve başlarında altun ve gümüş ve dîbâ sivri tâc giyüp yüzlerine kıl nikâb ve beyâz burka‘ dutak koyup üzerlerinde cümle beyâz miskâli boğası câr bürünür mestûrelerdir.[187]

Bağdat

Kadınları altın gümüş, arakiye yüzlerine burka ve nikab korlar, tekfuri bogasi izar bürünüp sarı çizme giyerler. Kadınları güzellikte, hoşlukta karar olup kelimeleri vezinli, dişleri sanki inci dizisidir. Saç örgülerini salıp bıraktıklarında âşıkları bin gönül ile kendilerine meylederler. Fakat her biri Rabi'atü'l-Adeviye gibi hatunlar olup, kızları erkeklerden uzak açılmamış tek parça inci ve kıvamında bir gonca gibi tazedirler. Babalarından başka erkek yüzü görmemiş ve sesi işitmemiştir. Küçük ağızlı, kırmızı dudaklı, gümüş bedenli, nazik endam olurlar. Konuştuklarında gerçekten açıklamaları eşsiz ve lisanları fasihdir. Gezmeleri tozmaları insanı hayran eder.

Ekseriyyâ hâk-i Bağdâd'ın zenâneleri hüsn-i cemâlde ve lûtf-i i‘tidâlde olup kelimâtları cümle mevzûn ve dür-dâne dişleri gûyâ dürr-i meknûn halk olup geysû-yı müşkbârların çim-çim ve ham-be-ham edüp sarkıddıklarında bir cihetde uşşâkı mu’âhaze edüp cânlarına bin cân u dil eyle akıdırlar ammâ yine böyle iken her biri Râbi‘a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde zâhide-i sâhib-cemâle havâtînleri vardır ve

---

[187] Evliya Çelebi, YKY, IV,123-24.

niçe bin duhter-i pâkîze-ahterleri ve gâyet perhîzkâr bikr-i nâ-şükûfteleri var kim gûyâ her biri birer dürr-i yektâ-yı nâ-sifte ve birer gonca-i nâ-şüküftelerdir. Pederlerinden gayrı er yüzün ve erkek sözün istimâ' etmiş değillerdir. Ve hokka dehen ü la'l fâm ve sîm-beden ve nâzük endâm olurlar. Ve söze gelseler bedî'u'l-beyân u fasîhu'l-lisân olurlar. Her birinin cünbüş-i harekâtları ve reftâr u güftârları âdemi hayrân u ser-gerdân eder.[188]

Tokat

Tokat bölümünde özellikle XVII. Yüzyıl'da güzelliğiyle dillere destan olan Perihan Hatun'dan söz etmek gerekir. Adı geçen Perihan Hatun İbşir Paşa'nın hanımı iken Sultan İbrahim tarafından nikâhlanmak istenilmiş, yani İbşir Paşa'nın hanımın boşayarak saraya göndermesi istenmiştir. Buna rıza göstermeyen Varvar Ali Paşa'nın arasından geçenler Seyahatname'nin değişik yerlerinde tekrar edilmektedir.

Hattâ sene 1056 târîhinde Varvar Alî Paşa'dan İpşir Mustafâ Paşa'nın hatunu Mavrol Hân kızı Perihân'ı Sultân İbrâhîm Hân Varva[r]'dan taleb etdikde,

{Varvar eydir}: "Cânum, hankı şer'de vardur kim bir müselmânın menkûhesin nâ-şer'î verem? Veremem, cânum" deyü Boşnak lehcesiyle kelimât edüp vermedi. Âhir Sivas'dan azli kabûl edüp İpşir Paşa'nın hatunun bu Tokat kal'asına haps edüp kilidine kurşum akıdup ol hatunı İbrâhîm Hân'a vermedi.

Âhir-i kâr İpşir Paşa Varvar üzre me'mûr olup gûyâ "Sen benim hatunum niçün hünkâra vermedin?" deyü Varvar'a "Ben seninlen

[188] Evliya Çelebi, YKY, IV, 254, 260, Evliya Çelebi, IV, 421, 4 29

bileyim, pederimsin ve benim ehlim hünkâra vermedin" deyü {Varvar}'a hâb-ı hargûş verüp bir gün ale'l-gafle Çerkeş kasabasında İpşir Paşa Varvar Alî Paşa'yı basup askerin kırup Varvar'ın başın kesüp der-i devletde Hezârpâre Ahmed Paşa'ya gönderüp anın tahtında Sivas'ı İpşir Mustafâ Paşa'ya verdiler. Cümle halk İpşir'e, "Yüzü kara ola babak topal zîk-ı nefes gidi" dediler.

Fakat Evliya Çelebi, Perihan Hatun'un Sultan İbrahim'in de menkuhası olmayıp Tokat'ta vefat edip toprağa yar olduğunu da biraz hüzünlü satırlarla aktarır.

Bu câmi'-i pür-nûr sâhasında Gürcistân hâkimi Mavrol Hân kızı Perihân kim İpşir Paşa'nın ehlidir. Bu cihân içre Züleyhâ ve Kaydefa ve Belkıs'dan sonra bu Perihân gelmişdir deyü cemâl-i bâ-kemâl ile meşhûre bir peri-peyker Perihân idi. Bi-emrillâh merhûme oldukda bu Zincirli câmi' sâhasında medfûnedir kim bâlâda İbrâhîm Hân {bu hurmeyi} taleb etdiği mestûrdur.

Erkeklerinin yakışıklı, meymenetli olmadığını söylerken, kızlarının güzellik ve hoşlukta istenilen kararda olup kelimeleri vezinli ve dişleri dizilmiş inci, her biri Rabi'atü'l-Adeviye mertebesinde ehl-i perde, dindar ve güzellik sahibi hatunlardır, diyerek anlatır.

Mahbûbu memdûh değildir, ammâ mahbûbesi hüsn-i cemâlde ve lütf-i i'tidâlde olup kelimâtları mevzûn ve dişleri dürr-i meknûndur kim her biri Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde-i zâhide-i sâhib-cemâle havâtînlerdir.[189]

Varna

Kadınlar çoğunlukla beyaz aba ferace giyip yassı baş ile gayet

[189] Evliya Çelebi, YKY, V, 34, Evliya Çelebi, V. 58.

edepli gezerler.

> Ve âb [u] havâsının letâfetinden halkı ehl-i işret âdemler olup câ-be-câ mahbûb u mahbûbeleri olup halkı çuka ferrâceler geyüp cümle tüccârlardır ve fukarâları Tatar kalpağı geyüp vakt-i şitâda Kutmen kürkü ve Marzifon bezi kapama geyerler. Ekseriyyâ hatunları beyâz abâ ferrâce geyüp yassı baş ile gâyet mü'eddeb gezerler.[190]

Silistre Eyaletine bağlı Tolcu, İsmail ve Kili Kaleleri

Silistre ve havalisinde bulunan Tolcu, İsmail, Kili kalelerinde fahişeleri yakalayınca çıplak bir adada bekletirler, bir gecede sivri, delem, tatarcık sineği yüzünden ölürler.

> ..ve sivrisineği ol kadar çokdur kim vakt-i gurûbda âdemi ve atları helâk eder ve tatarcık sineği ve delem arısı âdemi helâk eder. İsmâ'îl ve Kili ve Tulça kal'alarında fâhişeleri dutup üryânen bu cezîreye bırağup bir gecede sivrisinek ve delem sinek ve tatarcık sinek zahmından ol avrat helâk olur. Esir pazarında beyaz cariye fazladır.
>
> Ve âb [u] havâsının letâfetinden câ-be-câ mahbûb u mahbûbesi olur ve cemî'i halkı ticâret ile geçinüp Eflâk ve Boğdan kefereleriyle bey' [ü] şirâ ederler.[191]

Bender Kalesi

Kale duvarı üzerinde "a canım Rukiyye hanım aşıkı Macar Mustafa" yazılıdır. Gerçekten ilginç bir aşk hikâyesi olan Macar asıllı devşirme'nin Rukiyye Hanım'ın aşkından ölmesi üzerine böyle bir

[190] Evliya Çelebi, YKY, V, 51, Evliya Çelebi, V, 90.
[191] Evliya Çelebi, YKY, V, 59.

kitabenin kale duvarına yazılması da ilginçtir.

> ..ammâ bu târîhin sağ tarafında bir beyâz mermer üzre hüsn-i hat ile tahrîr olunmuş: "Âh cânım Rukıyye Hânım, âşıkı Macar Mustafâ" deyü tahrîr olunmuşdur.[192]

Özi

Kalesindeki savunmaya kadın ve çocuklar katılıp yardım ederler.

> Hemân ol aralıkdan elli aded tüfeng bir ağızdan atılınca kapu önünde cisir üzre yığılup çalışan küffârların yetmiş sekseni ser-nigûn olup tekerlekleri bakıyye-i küffâr bırağup firâr etdiklerinde bedenler üzre sâ'ir gâzîler kâfirlere kurşumlar urup kapu aralığından gâzîler taşra çıkup derhâl cisri zincirler ile bağlayup yine makaralar ile kapu kullelerinden çeküp kapu cisrin kal'a kapusuna siper eylediler. Ve tarfetü'l-ayn içre derûn-ı hisârda avrat ve oğlan üşüp kapu arasına taş ve toprak doldurup kapuyu sedd edüp emîn oldular[193]

Biga

Kadınları beyaz ızara bürünürler. Çarşı ve pazarda asla avrat yoktur.

> Ve ahâlîsi kavm-i Etrâk'dir ve kavm-i Yörükân'dır, lâkin gâyet salâh-ı hâl ile müte'ârif garîbü'd-diyâr muhibb-i hânedân sâhibi âdemleri var kim ekseriyyâ esbâbları çuka ve elvân lekfûrî bez haftân geyerler. Zenâneleri beyâz ızâr bürünürler, ammâ çârsû-yı bâzârda aslâ bir avrat yokdur.[194]

---

[192] Evliya Çelebi, YKY, V, 64, Evliya Çelebi, V, 117.
[193] Evliya Çelebi, YKY, V, 101, Evliya ÇelebiV,196.
[194] Evliya Çelebi, YKY, V, 154, Evliya ÇelebiV,300.

Gelibolu

> Der-vasf-ı mahbûb [u] mahbûbân: Hepisi elbette yigirmi yaşına varınca pençe-i âfitâb-ı mehtâb mahbûb u mahbûbeleri var, ammâ mü'eddeblerdir.

Kadınları çeşit çeşit çuka ferace ve ızara bürünüp yüzlerine burka koyarak müeddeb gezerler. Kızlarının adları: Çiğdem, Meryem, Sevinde, Şahgül. Hayriye, Nisa, Emine olarak zikreder. Cariyelerin isimleri: Bîzâr, bîçâre. Şekerpâre. Mah-pare, Balkız.

> Der-ilm-i kabâ-yı tâ'ife-i nisvân: Ekseriyyâ hatunları gûnâ-gûn çuka ferrâce ve ızâr bürünüp yüzlerine burka' koyup mü'eddeb gezerler.
>
> Der-beyân-ı nâmhâ-yı bintân-ı zenân: Ekseriyyâ kızlarının adı Çiğdem ve Meryem ve Sevindi ve şahgül ve Hayre ve Nisâ ve Emîne isimlilerdir.[195]

Belgrad

Kadınları çuka ferace yassı başlı terpuş takye giyip yüzleri peçeli ve yaşmaklı olarak edepli olarak gezerler.

> Der-beyân-ı libâs-ı tâ'ife-i nisvân: Ekseriyyâ çuka ferrâceler ve yassı başlı terpûş takye ve yüzleri peçeli ve yaşmaklı mü'eddebâne gezerler.
>
> Der-zikr-i nâmhâ-yı bintân-ı zenân: Havvâ ve Meryem ve Hümâ ve Mîrim ve Münîre ve Ümmühân ve Bânûya ve Sâliha ve Râbiye ve Âsiye ve Rukıyye esmâlar.

[195] Evliya Çelebi, YKY, V, 163-164, Evliya Çelebi, V,318-319.

Esmâ-i nâ-murâd cevâriyân: Giriyo ve Süniye ve Fişâre ve Mihrî ve Gülbû ve Semâhî ve Verka ve Âsiye ve Azre ve Gülşâ ve Cânân isimlidirler.

Kadınları: Havva, Meryem, Hüma, Münire. Ümmühan, Banuye. Rabia, Asiye... Hatunlara hürmet için (Sen kokado) derler. Kadınları Rabi'atü'l-adeviye gibi, dindar, ehl-i perde güzellik sahibi hatunlardır. Açılmamış bir inci ve birer taze goncadır. Güzellik ve hoşlukları karar olup babalarından başka erkek yüzü görmemiş ve sözü işitmemiş peri yüzlü kızlardır.

Ve duhter-i pâkîze-ahterleri dahi gâyet perhîzkâr bâkire kızları var kim henüz her biri birer dürr-i nâ-süfte ve birer gonça-i nâ-şüküftedirler. Hüsn-i cemâlde ve lütf-i i'tidâlde olup pederlerinden gayrı er yüzün ve erkek sözün istimâ' etmemiş bintânları vardır.[196]

Narin Kalesi

Kadınları kapıdan dışarı çıkamazlar. Ancak cenazeleri olunca çıkabilirler. Bu husustaki taassuplarını Evliya gayet makul ve zamanın hikmetine uygun bularak onaylar. Müslüman kadının evinden dışarı çıkartılmamasını uygun bulması hakkında söylenebilecek tek şey; o dönemdeki başta savaşlar olmak üzere ayaklanmaların, düşmanlıkların kadın üzerinden yürütülmesinin payı oldukça fazladır. Onun ömrünün bilinen müddetince bekar oluşu nedeniyle devrindeki kadınların iç hallerine vakıf olması imkansızdır. Bu sebeple onların bu evden dışarı çıkmamayı iradî olarak tasvip ettiklerini kabul etmek zordur. Ayrıca seçkinler dışındaki kadınların iç dünyalarını ve ne düşündüklerine tam vakıf olmayan Evliya

[196] Evliya Çelebi, YKY, V, 197-198, Evliya Çelebi, V, 379-384.

Çelebi'nin bakış açısının erkek kaynaklı olması da unutulmamalıdır.

> ..ve zenâneleri aslâ kapudan taşra çıkmazlar. İllâ vahdehû lâ şerîke lehû[197] ile musallâya cenâze namâzına çıkarırlar. Bu husûsda gâyet muta'assıb kavimdirler, ammâ hakkâ ki kitâb hükmünce ederler.[198]

Varat Kalesi

Burada ele geçen esirler uzun uzun tavsif olunmaktadır.

> Ve cümle hayme vü hargâhda birer ve beşer ve onar nâ-şüküfte ve nev-izâle duhter-i pâkîze-ahter dişleri mevzûn ve meknûn kelimâtları mevzûn kızlara ve pençe-i âfitâb muğpîçehâ-yı duşak uşakları Macar ve Eflâk füccârları esîrlerinin hisâb [u] kitâbların Cenâb-ı Bârî bilür.

Bosna

Kadınları Rabi'atü'l-Adeviye ölçüsünde ehl-i perde, güzellik sahibi ve tesettürlüdürler. Güzellikte ve lütf-i i'tidal (hoş geçim) tek olup kelimeleri vezinli, açıklamaları bedi (eşsiz), dişleri inci gibi sıralıdır. Kızları perhizkâr olup hiçbir erkek sesi işitmemişlerdir.

> Der-sitâyiş-i mahbûbe-i bânûyân-ı nisvân: Ekseriyyâ nisâ makûleleri Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde sâhib-cemâl havâtînleri var, ammâ cemâlleri mestûrelerdir, lâkin hüsn-i cemâlde ve lutf-i i'tidâlde olup kelimâtları cümle mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn ve geysû-yı müşk-i amber sârâların sarkıtdıklarında bir cihetde uşşâkı mu'âheze edüp hallâlarının cânlarına bin cân ü dil ile kendülerine niçe dili akıdırlar. Söze gelseler bedî'ü'l-beyân ve fasîhü'l-lisân hulvü'l-kelâm havâtînleri var ve duhter-i pâkîze-ahterleri gâyetü'l-gâye

---

[197] Kur'ân, En'am 163 "O'nun ortağı yoktur."
[198] Evliya Çelebi, YKY, V, 209, Evliya Çelebi, V,401

perhîzkâr bâkire bintânları var kim henüz her biri birer dâne-i dürr-i yetîm-âsâ gonca-femm-i nâ-şüküfte ve birer dürr-i nâ-sufte Meryem-âsâ kızlardır. Eb [ü] cedlerinden mâ'adâ er yüzün ve merd sözün istimâ' etmemişlerdir.

Kadınların İsimleri: Saliha, Saniha, Raziye, Marziye, Meryem, Hüma, Havva, Ümmühani, Nadire ve Saire'dir. Bu şehirde kadınlar kırmızı ve yeşil çukadan çeşit çeşit libaslar giyip ayaklarına sarı pabuç ve iç edik giyerler. Başlarında kıymetli terpuş takye ve diba takyeler üzere beyaz tülbent üstlük ile siyah peçe giyerler. İffet sahibi olduklarından dışarıda gezmeleri enderdir.

Der-ayân-ı nâmhâ-yı bintân u zenân: Ekseriyyâ havâtîn ve bintânlarının esmâları Sâliha ve Sâbiha ve Râziye ve Marzıye ve Meryem ve Hümâ ve Havvâ ve Ümmühân ve Nâdire misilli esmâları var.

Ta'rîf-i nâmhâ-yı cevâriyân: Ekseriyyâ câriyeleri Sırf ve Bulkar beslemeleri ve Macar ve Hırvat câriyeleri çokdur kim esmâları bunlardır: Mâhiye Der-ilm-i kabâ-yı tâ'ife-i nisvân: Ekseriyyâ nisâ tâ'ifeleri cümle çuka-i ahdar ve ahmer ve gûnâ-gûn geyüp sarı pabuç ve iç edik geyüp başlarında zî-kıymet terpûş takye ve dîbâ takyeler üzre beyâz dülbend üstlük ile siyâh peçe geyerler, ammâ nâdir gezerler.[199]

Banyaluka

Kadınların hepsi çuka ferace ve baş terpuşi üzere beyaz tülbent yaşmak örtünüp edepli gezerler.

---

[199] Evliya Çelebi, YKY, 209, Evliya Çelebi, V, 401

> ..ve zenâneleri kezâlik cümle çuka ferrâce ve yassı baş terpûş üzre beyâz dülbend yaşmak örtünüp mü'eddeb gezerler.[200]

Üsküp

Yahya Paşa yakınındaki kızlar hamamına çoğunlukla kadınlar girer. Anayolda olmayıp gizli bir taraftadır. Çünkü kalabalık sokaklarda kadınların hamama girmesi bu diyarlarda çok büyük bir kabahattir.

> Evvelâ Yahyâ Paşa'ya karîb Kızlar hammâmı, ekseriyyâ avratlar girdiğinden Kızlar hammâmı derler, zîrâ rehrâsta değil, bir mahfî tarîk üzre hammâmdır kim cümle kavm-i nisvân-ı sâhib-isyânlar bu hammâma girirler, zîrâ izdihâm sokaklarda nisâ tâ'ifesi gezmek bu diyârda ayn-ı kabâhatdır.[201]

Gölikesri Kalesi

Öyle kızları olur ki her biri ipek fistan eteğini toplayıp tavus-ı bağ gibi yürüdükçe âşıkların aklını çalarlar

> Ve âb [u] havâsının letâfetinden Rûm muğpîçe gulâmları var kim cezîre-i Sakız'da eyle mahbûb gulâm-ı Mesîh yokdur. Ve mahbûbe keratse kızları var kim her biri fisdan-ı harîrlerinin dâmenlerin der-miyân edüp tâvûs-ı bâğ-ı cinân gibi reftâr etdikde görenin aklı gider.[202]

Sarıgöl Kasabası

Melek Ahmed Paşa'nın Kaya Sultan'ın vefatından sonra evlendiği Fatma Sultan'a has olarak verilen burası yörüklerin meskun olduğu bir

[200] Evliya Çelebi, YKY, V, 268, Evliya Çelebi, V, 507.
[201] Evliya Çelebi, YKY, V, 298, Evliya Çelebi, V, 556.
[202] Evliya Çelebi, YKY, V, 311, Evliya Çelebi, V, 576.

şehirdir.

Buranın kadınları çukadan bostancı külahları gibi sivri takyeler giyip yüzleri açık, saç örgüleri perişan, mashara heyet gezerler. Hepsi şayak gibi beyaz aba sıkma ve dolma giyip çift ve çubuk da Ferhat gibi (erkek gibi) çalışırlar.

> Ammâ mudhike-i garîbe oldur kim, bu kavmin avratları cümle meneviş çukadan bostâncı külâhları gibi sivri sivri çuka takyeler geyüp yüzleri açık gîsûları perîşân durhallı(?) ve bir hâlli(?) mashara heybet avratlardır ve cümlesi şayak gibi beyâz abâ sıkma dolama geyüp çiftde ve çubukda Ferhâd gibi çalışır kağan arslan zenânelerdir.[203]

Arnavutluk

İskenderiye'de kadınlar, çuka ferace giyip başlarına bostancı külahı gibi bir acayip görünümlü takye giyip sarı iç edik ve pabuç giyerler ve oldukça edepli gezerler.

> Der-beyân-ı libâs-ı zenân-ı mü'eddebân: Cümle havâtînleri çuka ferrâceler geyüp başarına bostâncı külâhı gibi bir acîbe-likâ tâkıye geyüp üzerlerine beyâz izâr u dülbend örtünüp sarı iç edik ve pâbuç geyerler, ammâ gâyet mü'eddebe gezerler[204]

İstep Kalesi

Kadınları yassı başlı tülbent çemberli siyah bogasi ve beyaz aba ferace giyip edepli gezerler.

---

[203] Evliya Çelebi, YKY, V, 314, Evliya Çelebi, V, 581
[204] Evliya Çelebi, YKY, VI, 57, Evliya Çelebi, VI, 109.

Der-ilm-i kabâ-yı tâ'ife-i nisvân: Cümle zenâneleri yassı başlı ve dülbend-i çemberli ve siyâh boğası ve beyâz abâ ferrâce geyüp mü'eddebâne gezerler.[205]

Verica Kasabası

Kadınlar aşiret eğilimli ve sanat ehlidirler, hatta erkeklerin işine bile kendileri giderler.

Cümle halkının kâr [u] kisbleri ehl-i zevk olup ipden at yuları işleyüp kifâflanırlar. Tâ bu mertebe kâr sâhibi âdemleri var kim efsâr-ı Vireca meşhûr-ı âfâkdır. Bu şehrin efsâr-ı fisâr-ı fitrâk yularları çok olmağile bu fisâr yularları bu şehrin fertûte-i mekkâre zenâneleri kocalarının başlarına yularlar geçirüp ellerin fitrâk, ya'nî terki bağlarıyla bağlayup kocaların yularlar ile keşân-ber-keşân çeküp murâd [u] merâmı olan yere götürürler. Tâ bu mertebe sehereleri ve bu kadar mağlûb-ı zenân meshûr ve ebleh âdemleri var. Cenâb-ı Kibriyâ ibâdların mekr-i zenândan hıfz ede. Bu tafsîlden murâdımız zemm ü nemm ü kadh değildir, ancak tenbîhü'l-gâfilîndir.[206]

Budin

Debbağhane Ilıcası, kuşluktan gece yarısına kadar kadınlara açıktır. Kadınlar orada bulunan bir çeşit balçığı avret yerlerine sürerler. Kadınlar çuka ve ferace giyerler. Yassı başlı terpuş giyip üzerine beyaz yaşmak çember örtünürler. Pabuçları ve iç edikleri sarıdır. Hiçbir avret çarşı pazara çıkmaz. Kadınları tekebbür sahibi ve azametli olup isimleri: Fatıma, Münire, Asiye, Sultan. Cariyeleri: Erdel İsveç, Macar, Hırvat kızları

---

205 Evliya Çelebi, YKY, VI, **65**, Evliya Çelebi, VI, 119.
206 Evliya Çelebi, YKY, VI, 97, Evliya Çelebi, VI, 122.

olup Güli-mah-Hilal, Mihrimah. Çare-söz ve benzer isimler gibidir.

> Der-câme-i gûnâ-gûn-ı kıyâfet-i nisvân: Cemî'i zenâneleri çuka ve muhayyer ferrâce-i gûnâ-gûnlar geyerler ve yassı başlı terpûş geyüp üzerlerine beyâz yaşmak çember örtünüp pâypûşları ve iç edikleri sarıdır, ammâ bir avret çârsû-yı bâzâra çıkmağa kâdir değil, mestûre havâtînleri var. Der-fasl-ı nâmhâ-yı havâtîn, bintân, zenân: Ekseriyyâ zenâne-i şûrîzeleri mütekebbir ve müte'azzımlardır, ammâ cümle lehce-i mahsûsalarıyla latîf ve şîrîn suhan-perdâz ve sâhib-i cemâle-i dil-nüvâzlarının esmâları Sünnime ve Ümhâne ve Anişe ve Fatime ve Münire ve Asiye ve Sultâne ve Râhime misilli esmâları var.
>
> Der-benâmhâ-yı memlûke-i cevâriyân: Ekseriyyâ cümle halâyık nâm câriyeleri Erdel kızları ve İsfaç ve Çeh ve Leh ve Tot ve Korol ve Macar ve Nemse ve Hırvat kızlarıdır. Rus ve Abaza ve Çerkes ve Gürcî câriyeleri yokdur. Olanlarının esmâları bu gûnedir: Gülmâh ve Hilâle ve Mihrî ve Mâhebrû ve Çâresâz misilli nâmları var.

Evliya Çelebi, Budin'deki Baruthane hakkında batıl bir inanışı da buraya ekler.

> ..ammâ ekseriyyâ zenâne-i kavm-i âsiye bu kal'aya gelüp temâşâ edüp bârûd çarhları ve dollâbları altından cereyân eden ılıca suyuna girüp kırklanırlar, ya'nî kırk kerre yaykanırlar. Hattâ nisvân-ı sâhib-isyân tâ'ifelerinin zu'm-ı fâsidelerince öyledir kim,
>
> "Bir duhter-i pâkîze ahter-i nâ-şüküftenin bahtı küşâde olmayup bir kocaya varamasa yâhûd bir avretin ehliyle hüsn-i zindegânesi olmasa ve[yâ]hûd bir avretin üzerinde nuhûset ve kesâfet olsa bu bârûdhâne çarhı sularına girüp kırklansa ol kızın bahtı açılup bir kocaya varır ve

menhûselerin nuhûsetleri def' olur" deyü ol mülâhazayla tâ'ife-i zenâne bu suya her zamân girirler,[207]

Estergon Kalesi

Güzelleri fevkalade çok olur. Kadınları asla dışarı çıkmazlar.

Ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbesi vardır.[208]

Uyvar Kalesi

Evliya Çelebi'nin savaşa giden kadınlar konusunda takındığı tavır olumludur. O bakımdan aşağıda zikri geçen Uyvar'ın kadınlarının Avusturya şapkası giymelerini tabii karşılar ve kocalarının intikamını almak için yanıp tutuşmalarını destekler.

Cenk eden kadınlar vardır. Ammâ avretleri gâyet çok idi kim hisâba gelmezdi. Zîrâ kocaları Ciğerdelen sahrâsı cenginde ciğerleri delinüp mürd olmuşlardı. Ve cümle avretlerine Nemse şapkası geydirüp ellerine birer tüfeng verüp gûyâ erkek askeri sûretine komuşlar. Kendüleri gibi saçları perîşân olmuş avretler gürûh gürûh piyâde gitdiler.[209]

Öziçse

(Budin Semendine havalisi): Kadınları siyah ferace giyerler. Al, yeşil, kırmızı çuka ferace giymezler. Hepsi de gayet müeddebane gezerler. Fakat çarşı pazara girmezler, girmek de ayıptır. Cümlesi Rabi'atü'l-Adeviye mertebesinde saliha ve iyi hal sahibi hatunlardır.

[207] Evliya Çelebi, YKY, VI, 148, 152, 154, Evliya Çelebi, VI, 243, 246, 248.
[208] Evliya Çelebi, YKY, VI, 171, Evliya Çelebi, VI, 274.
[209] Evliya Çelebi, YKY, VI, 203, Evliya Çelebi, VI, 334.

> Ve ahâlîsi cümle Boşnakça kelimât edüp cümle serhadli esbâbı geyerler. Ve zenâneleri yassı baş olup siyâh bez ferrâce geyerler ve gâyet mü'eddebe gezer ehl-i ırz mü'minelerdir.[210]

Çayneçse

Kadınları yassı baş olup siyah bey ferace giyerler. Ehl-i ırz ve müminelerdir. Ve zenâneleri yassı baş olup siyâh bez ferrâce geyerler ve gâyet mü'eddebe gezer ehl-i ırz mü'minelerdir.[211]

Foça

Kadınları yassı başlı, beyaz çemberli tamamı bezden ve siyah çuka ferace giyip, Rabi'atü'l-Adeviye mertebesinde tesettürlü gezerler. Kızları gayet güzel ve erkekten uzak durup, gayrimeşru işlerden perhizkâr olurlar

> Der-kıyâfet-i câme-i nisvân: Cümle havâtînleri yassı başlı ve beyâz çemberli ve cümle bezden ve siyâh çukadan siyâh ferrâce geyüp Râbi'a-i Adeviyye perdesinde zâhide havâtînleri olur. Ve duhter-i pâkîze-ahterleri gâyet perhîz-kâr olur.[212]

Mostar

Kadınları yassı terpuş takye üzere beyaz izar örtünüp cümlesi ferace giyerek gezerler.

---

210 Evliya Çelebi, YKY, VI, 247, Evliya Çelebi, VI, 417.
211 Evliya Çelebi, YKY, VI, 254, Evliya Çelebi, VI, 430.
212 Evliya Çelebi, YKY, VI, 257, Evliya Çelebi. VI, 435.

Der-libâs-ı şemâ'il-i nisvân: Ve zenânesi yassı tarpûş takye üzre beyâz izâr örtünüp cümle siyâh ferrâce geyüp gezerler.[213]

Kanije

Kadınları ölüm dışında asla dışarı çıkmazlar. Muhasara esnasında kadınlar burada ayaklarına çizme giyip cenge imdada gitmeleri ayıp değildir, bununla övünürler. Erkek aslan olduğu gibi dişi aslan da vardır derler. Rabi'atü'l-Adeviye gibi kadınlar olup savaş günü imdada gelirler. Yer yer güzelleri olur.

..aslâ kapudan taşra çıkamaz. Meğer merhûme olduklarında vahdehû lâ şerîke lehû[214] ile mezâristâna çıkarlar, ammâ hîn-i muhâsarada mâbeynlerinde avretler ayaklarına çizme geyüp başların örtüp eski püskü esbâb geyüp cengde imdâd etmeleri ayb değildir, tefâhür kesb ederler, zîrâ anların zu'munca "Erkek arslan ola da, dişi arslan dahi arslan değil midir?" deyüp Râbi'a-i Adeviyye-misâl havâtînleri dahi ceng günlerinde imdâd ederler.[215]

Beşli Varoşu

Kadınlar siyah ferace giyip beyaz çenber örtünüp edepli gezerler. Fakat çarşı pazarda kadın görmek ihtimali yoktur.

Hevâ-yı hûb-ı câvidânı: Gâyet latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi ve Macar güzelleri bir serhadde yokdur. Gâyet sîm-ten şahme-misâl nerm u râm kızları olur. Gerçi hayâsızlardır, ammâ bî-hayâ, ya'nî kalîlü'l-edeb değillerdir. Cümle Der-kıyâfet-i kabâ-yı nisvân-ı sâhib-nisyânları: Siyâh ferrâce geyüp yassı terpuş takye geyüp beyâz çember

---

[213] Evliya Çelebi, YKY, VI, 272, Evliya Çelebi, VI, 486.
[214] *Kur'ân,* En'am 163; "O'nun ortağı yoktur."
[215] Evliya Çelebi, YKY, VI, 318, Evliya Çelebi, VI, 534.

örtünüp müeddebâne gezerler, ammâ çarsû-yı bâzârda aslâ avret görünmek ihtimâli yokdur.[216]

Eğri Kalesi: Ilıcalarından birisi kadınlara faydalıdır.

Cümle üç aded ılıcalardır, ammâ biri erlere ve biri avretlere ve birinin suyu hayvânâtlara nâfi'dir[217]

Bad Kalesi: Erkek ve kadınları oldukça edepli gezerler.[218]

Bosna

Canad Kalesi: Havası ve suyu güzel olduğundan seven ve sevileni çoktur. Fakat yaşlı, güngörmüş, sihirbaz koca karıları da vardır. Erkek ve kadınları edepli gezerler.

> Ve âb [u] hevâsı gâyet latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi gâyet çokdur, ammâ sihirbâz fertûte pîrezen avretleri çokdur. Hattâ {manzûrumuzdur ki beyân olunur}:Yedi yıldır bir Tatar yiğidin sihr ile hımâr edüp bir köşe-i küncde durup saman ve otluk yer. Ekmek dahi verseler yer, dâ'imâ benî âdem ile ihtilât etmeyüp ağzından salyarı akup âdeme aları aları bakup şeb [ü] rûz summün bükmün durur.[219]

Macaristan

Göle Kalesi: Erkek ve kadın güzelleri meşhurdur. Erkek ve kadınları, çocukları edepli olup gündüz ihramlı hatunları dışarı hatta hamama bile çıkamaz ve evlerinde sobalı hamamlara girerler.

---

[216] Evliya Çelebi, YKY, VII, 27, Evliya Çelebi, VII, 71
[217] Evliya Çelebi, YKY, VII, 66, Evliya Çelebi, VII, 172.
[218] Evliya Çelebi, YKY, VII, 139, Evliya Çelebi, VII, 360.
[219] Evliya Çelebi, YKY, 27, Evliya Çelebi, VII,72.

> Ammâ âb [u] hevâsı latîf olduğundan güler cemâlli Göle mahbûbu ve mahbûbesi memdûhdur, ammâ gâyet mü'eddeb ve mü'eddebe nisvân [u] merdâne cüvânları var. Aslâ rûz-ı rûşende hürme havâtînleri kapudan taşra hammâma çıkmazlar. Herkes hânesinde sobalı hammâmlarına girirler.[220]

Varat Kalesi: Havası gayet hoş olduğundan halkı sağlıklı erkek ve kadın güzelleri güzellikte havası gibi tam kıvamında meşhur Macar kadınları vardır.

> Der-beyân-ı âb [u] hevâ-yı câvidân: Hevâsı gâyet letâfet-i i'tidâlde olduğundan halkı tendürüst olup mahbûb u mahbû[be]leri hüsn-i cemâlde ve hevâsı gibi lütf-ı i'tidâlde meşhûr Macar zenâneleri vardır, ammâ yeni feth olmağile ekseriyyâ âdemleri Rûm âdemleridir.[221]

Vidin Sancağı Feth-i İslâm Kalesi: Havası ve suyu oldukça hoş olduğundan erkek ve kadın güzelleri aşka oldukça tutkun olurlar. Çünkü bunda Tuna suyu rol oynar

> Ve âb [u] hevâsı gâyet latîf ve mu'tedil olduğundan ve mu'tedil mahbûb u mahbûbeleri gâyet âşık-perestlerdir, zîrâ Tuna suyunun hükmü oldur.[222]

İnkirman Limanı: Limanın bayırlarında avretlerin hamamda başlarına sürdükleri kil dedikleri bir çeşit yağlı çamur bulunur.

> Ve limanların bayırlarında avretlerin hammâmda başlarına sürdükleri kil dedikleri bir gûne yağlı çamurdur bu dahi bir diyâra bunun gibi kil mahsûs değildir. Keştîbânlar dağlardan kazup çıkarup niçe yüz pâre

---

220 Evliya Çelebi, YKY, VII, 148, Evliya Çelebi, VII, 383.
221 Evliya Çelebi, YKY, VII, 154, Evliya Çelebi, VII, 400.
222 Evliya Çelebi, YKY, VII, 176, Evliya Çelebi, VII, 457.

gemilere bu kili doldurup götürürler. Hattâ İslâmbol'da yağlı Kefe kili deyü satdıkları bu İnkirmân kilidir.[223]

Kırım

Güzellikleri bir ölçüde olup, saç örgülerinin hepsini sarkıtırlar. Bendelerinin her biri haşimi beni gibi ve bir geçişi tatar miski değer güzellerdir. Gerçekten de erkek eli değmemiş, dindar, güzellik sahibi ehl-i perde kadınlardır.

> Der-sûret-i çîn meh-cibîn-i mahbûbe [vü] mahbûbân: Hüsn-i cemâlleri bir mertebededirler kim geysûlarının her târları şeb-târdır. Ve hâllarının her dânesi hâl-ı Hâşimî-vâr bin gez reşk-i müşk-i Tatar değer hakkâk(?) destleri değmemiş zâhide sâhib-i cemele ehl-i perde havâtînleri vardır.

Çuka ferace giyip yassı başlı olup ayaklarına, iç edik ve çizme giyerler. Hamama gitme dışında dışarı çıkmazlar ve gezmezler. Rabi'atü'l-Adeviye ölçüsünde ehl-i perde; dindar ve doğru, güzellik sahibi kadın ve kızları aynı zamanda erkeklerden sakınan (perhizkâr) kimselerdir.

> Cemî'i havâtînleri dahi çuka ferrâce geyüp yassı başlı olup ayaklarına iç edik ve çizme geyerler. Meğer hammâma çıkup gezeler, ammâ Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde-i zâhide ve sâliha sâhib-i cemâl havâtînleri ve duhter-i pâkîze-ahterleri gâyet perhîzkârlardır.

Havası ve suyunun son derece hoş ve kıvamında oluşundan erkek ve kadın güzelleri sıhhatli olup, azaları düzgünlüğü kulak yağı gibi yumuşaktırlar. Kadınlarının asıl soyları Çerkez veya Abaza soyundandır.

---

[223] Evliya Çelebi, YKY, VII, 220, Evliya Çelebi, VII, 576.

Der-ta'rîf-i hevâ-yı hûb-ı latîf-i câvidân: Âb [u] hevâsı gâyetü'l-gâye latîf olduğundan mahbûb u mahbûbeleri ten-dürüst olup tenâsüb-i a'zâları kulak şahmesi gibi yumuşakdır. Ekseriyyâ zenâneleri ve gulâm-ı meh-pâreleri Çerkes ve Abaza'dır. Leh ve Rus ve Maskov güzelleri var, ammâ Gürcî azdır. Der-âğâze-i nâmhâ-yı zenâne-i ehl-i isyân: Gülefzûn ve Sabâ Cân ve Bike Cân.

Karasu:

Ve âb [u] hevâsı latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi gâyet çokdur. Husûsan dûledâr Rus câriyeleri ve Çerkes ve Abaza ve Leh gulâmı ve kızları çokdur..[224]

Kefe: Burada ev hamamları revaçda olup ehl-i ırz kadınlar evlerinde yıkanıp pazar hamamına gitmezler ve hatta sokağa çıkmazlar. Kendi aralarındaki anlayışa göre bu çok ayıptır.

Be-kavl-i yârân-ı âlüfte âşüftegân "Şehr-i Kefe içre altı yüz aded ev hammâmlarımız vardır" deyü tefâhür kesb ederler. Ve kâllerinde sâdıklardır kim hakîr elliden ziyâde sarây hammâmların bilirim, zîrâ ehl-i ırz hâtûnları bâzâr hammâmına gitmezler ve sokağa dahi çıkmazlar, gâyet aybdır.

Evliya buralarda çok tanıdığı olup misafir kaldığı için 50'den fazla ev hanımından haberdardır. Ona göre; havasının hoş oluşundan erkek, kadın ve kızları oldukça güzel ve kıvamında olup kelimeleri vezinli, dişleri sanki müstesna inci gibi olup saç örgülerini sarkıttıklarında âşıkların gönüllerini kendilerine cân u dil ile akıdırlar ve el değmemiş eşsiz bir inci gibi kızları vardır ki eteklerine diken batmamış birer mehtaptırlar.

[224] Evliya Çelebi, YKY, VII, 234-235, Evliya Çelebi, VII, 613-614.

Hevâsının letâfetinden gılmân [u] nisvân-ı bintânları gâyet hüsn-i cemâlde ve lütf-ı i'tidâlde olup kelimâtları cümle mevzûn ve dişleri gûyâ dürr-i meknûn müstesnâ cüvân [u] bintânları olur kim geysû-yı müşk-bârların sarkıtdıklarında uşşâkânların gönüllerin kendülerine cân ü dil ile akıdırlar. Ve duhter-i pâkîze-ahterleri var kim hakkâk desti değmemiş bir dürr-i yektâlardır. Ve dâmenlerine hâr ilişmemiş birer mehtâbelerdir. Ve cümle Çerkes ve Abaza ve Gürcî ve Leh vilâyetlerinden gelme pençe-i âfitâb mehtâb gulâmları sîm-beden ve nâzük ter ü tâze kulak şahmesi gibi yumuşak ve nerm ü râm ve nâzük-endâm gulâm-ı mehpâreleri olur kim mahbûb-dost gulâmpâre bürâderlerimiz bu mâhpâreleri gördüklerinde pâre pâre olurlar. Hattâ Kavâflar bâzârı yanında her sabâh esîr bâzârı durur, bunda olan dilberân cem'iyyeti İslâmbol'da Oğlan Şeyhi tekyesinde olmazdır. Niçe züğürd ve müflis mendebûr âşıklar göz cizircikiyle, ya'nî göz zinâsıyla geçinüp künc-i mihnethânesine âh-ı dâğ-ı derûn çekerek gider.[225]

Çerkezler

Mehemmed Giray'a verilen kız şu şekilde tavsif olmaktadır. İki baş banu peyker. Melek manzaralı yıldız gibi temiz taze bakire kızlar ki delinmemiş bir inci ve açılmamış gonca güneş ve mehtap gibi kızlar verdiler ki her birine birer Mısır hazinesi değerdi.

Çünki bu Şağake Çerkeslerinin tulû'ları ibtidâ bu yüzden olup bu hâk-i pâklarde tavattun edinüp âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbeleri gâyet çokdur. Hattâ Mehemmed Geray Hân hazretleri efendimize müsâfirimizsin deyü iki re's bânû-peyker ve melek-manzar duhter-i pâkîze-ahter bâkire kızlar verdiler kim henüz her biri birer gûne bir dürr-i nâ-süfte ve her biri birer gonca-i nâ-şüküfte pençe-i

[225] Evliya Çelebi, YKY, VII, 260, Evliya Çelebi, VII, 682.

âfitâb-ı mehtâb kızlar pîşkeş verdiler kim her biri birer Mısır hazînesi değer.

Kız ve oğlan ve kart adamlar bile burada hırsızlığa giderler. Çoluk çocuğunu senden sakınmayıp yüzleri ve gözleri açık sana hizmet ederler. Nur yüzlü kızları, misafir olanların kalmaları için döşeğini hazırlarlar. Fakat kendilerine bulaşan, sataşan ve kötü fiil edeni evden kovarlar veya öldürürler. Fakat selfe nam köle kızları ve oğullarına el uzatanlara bir şey demezler. Fakat onlara da kötü bakmayana "bu Hacı adamdır" diye hoşlanıp saygı gösterirler.

Ammâ gâyet hırsız kavimdirler. Hattâ bu diyârda hırsızlık etmeyenlere yiğit değildir de[yü] kız vermezler. Anıniçün şeb-revânî siyâh esbâbları geyüp hırsızlığa gidüp kızlar ve oğlanlar ve kart âdemleri dahi yâ evini lağım ile yâhûd dağda ve tarlada bulup çalup alup fi'l-hâl köyüne düşerse halâs olur. Ve illâ gerüden kovup yetişirlerse anı dutup esîr edüp yâ Osmânlıya ve Tatar'a satarlar, yâhûd bin baş iki bin baş mâl verüp halâs olur. Baş mâl deyü ta'bîr etdikler[i] bin iki bin cânlı at ve koyun ve sığır ve esîr ve zırh ve zireh-külâh şeylerdir.

İlâ hâze'l-ân kâr [u] kisbleri birbirlerinin köyleri ve kabakları ve pişkövlerin vurup geçmekdir, ammâ eyle hırsızlardır kim sürmeden gözü çalup sürme yerinde kalır tâ bu mertebe harâmîlerdir. Ammâ müsâfirlerinin bir dâne-i hardalları uğuruna ölücülerdir. Herkes konağın yedirüp içirüp (...) konakbânlık edüp bir köye dahi iletüp vâsıl eder. Eğer (...)de bir boğası ve bir yay ve bir ok ve bir mahreme el-hâsıl iğne ve iplik ve ibrîşemden cüz'î ve küllî her ne versen memnûn olurlar.

Evlâd-ı ehl [ü] ıyâllerin senden sak[la]mayup yüzleri ve gözleri açık sana hizmet ederler. Ve nûr-dîde kızları seni bitleyüp döşeğin bırağup

hizmet ederler, ammâ bir fi'l-i şenî' edem diyen âdemi evden kovarlar yâhûd katl ederler. Ammâ şılga nâm köle kızları ve oğulları anlara el uzadanlara bir nesne demezler, ammâ anlara da kec nazar etmeyenden "Bu hacı âdemdir" deyü hazz edüp riâyet ederler.

Ve her sırıklı âdemi görseler hacı derler. Kendüleri ekmek yemezlerken "Hacı çaku aşarmış" deyü beyâz külde pişmiş ekmek getürürler.

Bütün kadınları beyaz kebeden örülmüş beyaz arakiyeler giyerler. Fakat başka diyarların kadınları gibi saçların sarkıtıp ellerini kınalayıp gözlerini sürmelemezler. İleri gelenlerin kadınları elvan boğası ve ipek daracık sıkma kaftan giyerler.

Cümle avretleri beyâz kebeden örülmüş beyâz arakıyye geyerler, ammâ gayri diyâr avretleri gibi saçların sarkıdup ellerin hınnâlayup gözlerin sürmelemezler. Ve a'yân-ı kibâr avretleri elvân boğası ve harîr daracık sıkma haftanlar geyerler.

Birinin bir oğlu doğsa ol gece evinde her kim misafir olursa onun ismini o oğlana korlar. Oğlanı başka bir sütanne alıp götürür, anasından babasından fazla onu besleyip ilgilenir. Bu yaşanan bir olay olduğu için Evliya "burada şimdi de öyledir" diye açıklama getirir.

Hâlâ âyîn-i Çerâkise eyledir kim bir oğlu doğsa evinde her kim müsâfir olursa anın ismini oğlana korlar. Ve ol ân oğlanı bir günden bir gayri süd ana alup götürür. Anasından ve babasından eyi besleyüp perveriş eder. Hâlâ yine eyle gördük. Eğer evlerinde müsâfir yok ise komşusunun adını oğlana korlar, de'b-i kadîmleri budur.

Övgüye değer sevimli erkek ve kadınlarının dünyada benzeri yoktur. Belki Avusturya ve Şam-ı Şerifin Havran vilayetinin güzelleri ola.

Mahbûb u mahbûbeleri bu cihânda yokdur. Meğer Nemse'de ve Şâm-ı şerîfin Havrân vilâyeti güzeli ola.[226]

Tavustan

Bütün kadınları ve kızları beyaz abadan tilki derisi kalpak giyip örgülerini sarkıdmayıp yüzü, gözü açık ve çeşit çeşit sıkma daracık elvan acem bezi kaftan giyerler. Çerkez kızları gibi elbise giyerler. Fakat sevimli kadın ve erkekleri oldukça seçkin, müstesna olurlar.

> Der-şekl-i kıyâfet-i nisvân-ı Tavustân: Cümle zenâneleri ve duhter-i ahterleri beyâz abâdan tilki derisi kalpak geyüp geysûların sarkıtmayup yüzü açık gezerler ve gûnâ-gûn sıkma daracık elvân Acem bezi haftan geyerler. Hemân Çerkez karıları gibi libâs geyerler.
>
> Ammâ mahbûb u mahbûbeleri gâyet mümtâz u müstesnâ olur.[227]

Dağıstan

Bu diyar çok güvenli olduğundan kadın, kız, güneş pençeli oğlanlar tek başlarına değerli eşyalarıyla birlikte kent kent dolaşırlar. Hiç kimse o dolaşan kadınların yanına varıp yüzüne bakamaz.

> Bu diyâr eyle emn [ü] emândır kim bir avret ve bir mahbûb kız ve bir pençe-i âfitâb oğlan cevâhir la'l [u] yâkût ve zî-kıymet metâ'larıyla bir şehirden bir kende dağlar ve beller içre tek başına gidüp aslâ bir kimesne ol hurma avretin yanına varup baş kaldırup yüzüne bakmağa kâdir değildir. Cümle ahâlî-i vilâyeti mü'min ü muvahhid ve ehl-i

[226] Evliya Çelebi, YKY, VII, 276, 277, 289, Evliya Çelebi, VII.724-726-728-738.
[227] Evliya Çelebi, YKY, 295, Evliya Çelebi, VII,776

tevhîd Şâfi'iyyü'l-mezheb kimesnelerdir. Cemî'i zamânda harâm yemezler ve harâm harîr geymezler.[228]

Akkirman-Azak

Rum kadınları çuka ferace ve ipek kaftan ve ayaklarında sarı iç edik ve sarı paypuslar giyerler. Fakat sokağa çıkamazlar. Zaten sokağına bakacak yeri yoktur. Fakat kara tayak tatar kadınları aba ve koyun derisi kürkler ve başlarına çeşit çeşit kalpaklar giyip yüzleri açık gezerler. Fakat ehl-i ırz olanları yüzlerini nikab ile örtüp tesettürlü gezerler.

> Yine Rûm havâtînleri çuka ferrâce ve harîr haftanlar ve ayaklarında sarı iç edik ve sarı pâypûşlar geyerler, ammâ sokağa çıkmazlar ve çıkacak ve sokağa bakacak yerleri yokdur. Ammâ Karatayak Tatarı hâtûnları abâ ve koyun derisi kürkler ve başlarına gûnâ-gûn kalpaklar geyüp yüzleri açık gezerler, ammâ ehl-i ırzları yüzlerin nikâblar ile bürüyüp mestûre gezerler.[229]

Dırama

Havası ve suyu hoş olup, sevimli erkek ve kadınları oldukça nazik, yumuşak ve gümüş beden banu yüzlü ve melek manzaralı olup hepsi garip dostudurlar. Kadınlarının hepsi çuka ferace ve yassı başlı olup başlarına beyaz ızar bürünüp edepli gezerler.

> Ve bu şehr-i Dırama kûh-ı Pirnaz yaylası dibinde vâki' olmağile âb [u] hevâsı gâyet latîf olup mahbûbu ve mahbûbesi gâyet nâzük ve nerm ü râm ve sîm-endâm bânû-peyker ve melek-manzar perî-rû mahbûb u

[228] Evliya Çelebi, YKY, VII, 297, Evliya Çelebi, VII, 782
[229] Evliya Çelebi, YKY, VII, 342, Evliya Çelebi, VII,897.

mahbûbeleri olup cümle garîb-dostlardır. Ve halkının çoğu mahbûb-dostlardır.

Libâs-ı zenâneleri: Cümle çuka ferrâce ve yassı başlı olup başlarına beyâz ızâr bürünüp mü'eddebâne gezerler.[230]

Zihne Havası ve suyu oldukça hoş olduğundan sevimli güzel kadın ve erkekleri çoktur.

Ammâ âb [u] hevâsı gâyet latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi gâyet çokdur.

Ve memdûhâtından: Zihne'nin kâsesi ve bardağı meşhûrdur, zîrâ hâk-i pâki ol kadar latîfdir kim gûyâ İlimni cezîresinde hâsıl olan tîn-i mahtûm gibi tîn-i amber-çîni olup fağfûr-ı çîn-misâl kâse ve kûzeleri olup vilâyet vilâyet hedâyâ gider. Hattâ efvâh-ı nâsda darb-ı mesel olmuşdur kim kelâm-ı darb-ı mesel:

Her şehrin bir memdûhu var Zihne'nin bardak,

- Serez'in güzeli çokdur evleri çardak,

deyü elsine-i nâsda söylenir. Ammâ halkı gâyet garîb-dost âdemlerdir.[231]

Siroz:

Bütün kadınları Rabi'atü'l-Adeviye gibi ehl-i perde olup çuka ferace çeşitlerinden giyip başları yassı başlı olup beyaz dülbent makrame örtünüp yüzlerinde siyah nikablar ve sarı paypuşları olup edeplice gezerler. Merd [ü] zenân-ı cüvânân-ı perî rûyları gâyet çokdur. Der-kıyâfet-i kabâ-yı ehl-i perde-i nisvân: Cümle zenâneleri Râbi'a-i Adeviyye gibi ehl-i perde olup serâpâ çuka ferrâce-i gûnâ-gûnlar geyüp

[230] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 55, Evliya Çelebi, VIII, 107
[231] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 59, Evliya Çelebi, VIII. 127.

başları yassı başlı olup beyâz dülbend makreme örtünüp yüzlerine siyâh nikâbları ve sarı pâypûşları olup mü'eddebâne gezerler. Der-esmâ-i cevâriyân-ı mu'tıkagân: Câriyeleri dahi siyâh-çerde zengiye habeşelerdir kim esmâları Şebcân, Şebgûn, Şebtâr nâm isimlerdir.232

Selanik

Bütün kız ve kadınları ay parçası bir mertebe güzellikte ve hoş ölçüde olup kelimeleri vezinli, dişleri dizili, sıralı inci gibi olup örgülü saçlarının her teli kopkoyu olup Rabi'atü'l-Adeviye ölçüsünde ehl-i perde hatunları vardır.

Der-medh-i peyker-perî rûy-ı zenân: Cümle bintân-ı zenân meh-pâreleri bir mertebe hüsn-i cemâlde ve latîf-i i'tidâlde olup kelimâtları cümle mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn olup geysûlarının her târı şeb-târ olup Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde havâtînleri vardır.

Doğru kadınlarının isimleri: Gülmişe, Gül-cemal, Bula, Rabes Kadın ve Zülfikar kadın.

Der-nâmhâ-yı sâliha-i nisvân: Evvelâ Gülmise Kadu ve Gülcemâl Bula ve Rabişe Kadın ve Zilfikâr Kadın ve Ümiyehân Kadın ve Hundi Kadın ve Âlem Kadın ve Safiyye Kadu ve Mihrimâh Bula. Elbetde halâyıkalarının nâmları böyledir: Câriye, Sâmi'a, Dâhiye, Kâbire, Sünâriye, Sâriye, Misbûy, Selviboy, Cânfidâ, Mâriye, Henîbe, Şehhûbân, Nigâre, Şîvekâr. Bu misilli nâmları var.

Bütün kızlar ve cariyeler çuka feraceler giyip zenginleri diba ve siba, zerbaf hilat-ı fahireler giyip başlarında beyaz tülbent duvak tutup yüzlerinde kıldan nikap örtünüp edeplice gezerler.

[232] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 63.

Cümle havâtîn ve cevârîleri çuka ferrâceler geyüp zengîneleri dîbâ ve şîb ve zerbâf hil'at-i fâhireler geyüp başlarında beyâz dülbend dutuk dutunup yüzlerinde kıldan nikâb pûşîde edüp mü'eddebâne reftâr ederler.[233]

Ayrıca Selanik'de Meyhanelerde çalışan Rum kadınlarla tespiti de ilginçtir.

Garîb temâşâdır kim bir diyârda böyle mihmânsarây-misâl meyhâneler yokdur kim meyfürûş kefereler evlâd [u] ıyâlleriyle müsâfirîn-i meyhorlara hidmet ederler. Yine böyle iken bir âdem mest olup meyhânecilerin evlâd [u] ıyâllerine dest-dırâz ve zebân-dırâzlık etmezler. Gâyetü'l-gâye mazbût şehr-i merbûtdur.[234]

Vardar Yenicesi

Kadınlar çuka ferace giyip yassı başlarına beyaz tülbent ızar bürünüp, yüzlerine kıl nikab dutuk edinip edeplice gezerler.

Zenâneleri dahi cümle çuka ferrâceler geyüp yassı başlarına beyâz dülbend ızâr bürünüp yüzlerine kıl nikâb dutuk edinüp mü'eddebâne gezerler.[235]

Vodina: El-hâsıl bu şehr-i dilâvîzin misli meğer Arabistân'da Şâm u cennet-meşâm ola. Ve âb [u] hevâsı letâfeti Konya şehri kurbunda Karaman Ereğlisi şehri ola.

Ve mahbûbu ve mahbûbeleri gâyet çokdur. Ve Rûm kızları ve keratsa nâm avretlerinin perî peykerleri olur kim ve mine'l-acâ'ibdir. Hattâ

[233] Evliya Çelebi, YKY, 74-75 Evliya ÇelebiVIII.162-165
[234] Evliya Çelebi, YKY, VIII,72.
[235] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 78, Evliya Çelebi, VIII, 173.

> ba‘zı a‘yân-ı kibâr ta‘aşşuk edüp kefere bânûların nikâh ile alırlar. Gâyet garîb-dost âdemleri ve bânûları olur.
>
> Ve hemetâsı yedi aded kenîseleri vardır. Bunlarda dahi zu‘m-ı bâtıllarınca Îsâ içün bâkire kalmış duhter-i pâkîze-ahterleri var kim gûyâ her biri birer gûne pençe-i âfitâbelerdir. Ve perî-rû mûğ-pîçe ruhbân gulâmları var kim her biri bir gûne hüsn-i cemâlde maralî va gazâlî gözlü ve şîrîn sözlü putperest-i put-ı nâ-resîdeleri vardır.
>
> Bu gûne perî-peyker ve melek-manzar mûğ-zâde cüvânları düyûrlarında putperestlik ederken hâtıra bu ebyât hutûr etdi. Beyt:
>
> Put-ı nevresm (ki)nemâze(m) şeb [ü] rûz râğıb olmuş,
> Bu ne dîndir Allâh Allâh puta secde vâcib olmuş.[236]

Karafarya: Bütün kadınları yedekçi takyesi gibi kırmızı saya çukadan berataları başlarına giyip üzerlerine beyaz tülbent nikab bürünüp ve dahi sırtlarma saye ve gayri renkli çukalar giyip gayet edeplice gezerler.

> Cümle havâtînleri yedekçi takyesi gibi kırmızı saya çukadan berataları başlarına geyüp üzerlerine beyâz dülbendden nikâb bürünüp dahi eyinlerine saya ve gayri elvân çukalar geyüp gâyet mü’eddebâne hareket ederler.
>
> Bu şehir içre dahi bir temâşâ-yı kadîmdir kim Vodina şehrinin aksidir. Kaçan kim bu şehirde keferelerin ıyd-ı bed-nâmları ya‘nî Kızılyumurta günleri oldukda Vodina ile bu şehr-i Karaferye Kızılyumurta günleri feth olmak ile hâlâ ol gün cümle kefereler evlerinde gizlenüp geyinüp kuşanacaklar iken menhûshânelerinden taşra çıkmayup cümle ehl-i İslâm ol Kızılyumurta günleri geyinüp kuşanup ıyd-ı ekber gibi ve ıyd-ı adhâ gibi cümle gâziyân-ı mücâhidân âlet-i harbe müstağrak olup ol gün tâ ahşama varınca top ve tüfengler atarak ve Allâh Allâh deyü

[236] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 80.

feryâd-ı gülbâng-ı Muhammedî çekerek alay alay olup gezerek evinden taşra çıkmış kâfirleri ve mûğ-pîçeleri ve kâfire duhterleri ararlar. Eğer ahşama dak taşrada bir kâfir bulurlarsa derhâl zekerinin ucunda lahm-ı zâ'idin kesüp İslâm ile müşerref edüp ve müzeyyen cevâhirli ata bindirüp cemî'i şehir a'yânları alay ile yeni müselmânı gezdirüp ta'zîm ederler. Elbette her sene birkaç kefere böyle bulup müselmân ederler, garîb temâşâdır. Dîn-i İslâm şerefiyyetine her kibâr [u] a'yân [ve] sığâr ü kibâr birez şey verüp ol nev-müselmânı bay u ganî edüp dirlik sâhibi ederler. Bu gûne temâşâ gayri diyârlara mahsûs değild[ir], illâ Vodina ile bu Karaferye'ye mahsûsdur. Lâkin Karaferye halkı "Her sene etmeziz, kâhîce ederiz" dediler, ammâ Vodina ahâlîsi elbetde her rûz-ı ıydeynde ve her bednâm-ı ıyd-ı nasârâda böyle etmeleri mukarrerdir, ve's-selâm.[237]

Yenişehir: Bütün kadınları da kırmızı saya çukadan berata giyip cevahir ve inci püskülleri berataların tepelerine süsleyip, frenk işi atlas ve kemha ve hara ve darayı hilat-ı fahireler giyip başlarında beyaz ızar ve yüzlerinde kıldan nikab ile mesture gezerler.

Cümle zenâneleri dahi kırmızı saya çukadan berata geyüp cevâhir ve incü püskülleri beratalarının depelerine zeyn edüp cümle Frengî atlâs ve kâmhâ ve hârâ ve dârâyî hil'at-i fâhireler geyüp başlarında beyâz ızâr ve yüzlerinde kıldan nikâb ile mestûr olup gezerler.[238]

Aşağı Tırhala

Bütün güzelleri şivekâr ve tendürüst yıldız gibi temiz kızları ve yakışıklı delikanlıları çokdur.

---

[237] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 83, Evliya Çelebi, VIII, 184.
[238] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 89, Evliya Çelebi, VIII, 197.

> Ve cümle mahbûb u mahbûbesi şîvekâr ve tendürüst duhter-i pâkîze-ahteri ve mahbûb gulâmları gâyet çokdur, zîrâ hevâsı latîfdir.[239]

İzdin

Kadınları başlarına renkli çukadan serpuş (fer-puş) yüzlerine kıldan nikab tutunup ve başlarına beyaz arakiye önlerine çeşit çeşit çuka ferace giyip harmani yürürler. Fakat gayet edepli ve ehl-i perde hatunları vardır. Zira mazbut bilinen şehirlerdendir.

> .Ve zenâneleri cümle başlarına elvân çukadan terpûş geyüp yüzlerine kıldan nikâb ve başlarına beyâz arakıyye eyinlerine gûnâ-gûn çuka ferrâceler geyüp hırâmânî reftâr ederler, ammâ gâyet mü'eddebe ve ehl-i perde havâtînleri var, zîrâ mazbût şehr-i ma'lûmdur.[240]

Livadiye

Kadınları yassı başlı olup çeşitli renklerde çuka feraceler giyip edeplice gezerler.

> Zenâneleri yassı başlı olup elvân reng çuka ferrâceler geyüp mü'eddebâne gezerler, ammâ mahbûbe Rûm kızları başı kaba kâküllerin târ edüp harîr fisdânlar geyüp yüzleri açık gezerler. Gâyet mahbûbe Rûm keralanaları ve Rûm keratsaları olur.[241]

Harap İstife Kalesi

Bu şehirde kadınların sokağa gündüz çıkmaları ayıptır. Gece hizmetçileriyle fanuslarla akraba ve taallukatlarına giderler. Bir de vefat

---

[239] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 94, Evliya Çelebi, VIII, 207.
[240] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 100, Evliya Çelebi, VIII, 221.
[241] Evliya Çelebi, YKY, 106, Evliya Çelebi, VIII, 233.

ettiklerinde dualar ile mezarlarına giderken dışarı çıkabilirler.

> Ammâ bu şehirde avretler sokağa rûz-ı rûşende çıkmak aybdır. Gece fânûslar ile hüddâm-ı siyâh çerdeleriyle akrabâ ve ta'allukâtlarına gider. Eğer merhûme olursa ol zamân gündüzün kapudan taşra vahdehu lâ şerîke lehu[242] ile dâr-ı karâr-ı vâdî-i hâmûşâna gider.[243]

Eğriboz

Kadınları asla dışarıda yoktur. Allah ömürlerini artırsın ki ehl-i ırz adamları ve hanedan sahibi cömert kimseler çoktur. Burada kadınların dışarı çıkmaması duyduğunda memnuniyetinden ettiği dua calib-i dikkattir. Allah mamur, uzun ömürlü, daim kılsın anlamlarına gelen duasından kadınların tesettürü konusundaki görüşünün ne olduğunu açıkça ortaya koyar.

> Ammâ zenâneleri aslâ taşrada yokdur. *Ammerallâhu te'âlâ.* Ehl-i ırz âdemleri ve hânedân sâhibi kerem kânları çokdur.[244]

Atina

Bütün kadınları renkli fistanlar giyip başlarına terpuşları olup yüzü açık gezerler. Fakat burada gündüz ne müslüman ne de kafir kadınlarını çarşı pazar ve diğer sokaklarda gezdiklerini hiçbir kimse görmemiştir. Ancak güneş battıktan sonra bütün kadınları, fanuslarıyla sabaha kadar evlerde, hamamlarda zevk ü safa ederler.

> Ve zenâneleri cümle elvân fisdânlar geyüp başlarında terpûşları olup yüzü açık gezerler. Ammâ bu şehirde aslâ rûz-ı rûşende eğer müslime

---

242 *Kur'ân,* En'âm, 163; "(Tek olan) Allâh'ın ortağı yoktur"
243 Evliya Çelebi, YKY, VIII, 235, Evliya Çelebi, VIII, 235.
244 Evliya Çelebi, YKY, VIII, 110, Evliya ÇelebiVIII,242.

ve eğer kâfire karılarının çârsû-yı bâzâra ve gayri esvâklara çıkup gezdiğin bir ferd-i âferîde görmemişdir. Hemân ki ba‘de'l-gurûb oldu, niçe bin avretler fânûslarıyla mısra‘: Ya‘nî ki turâ mî-talebem hâne be hâne. mazmûnu üzre sabâha dek hânedânlarda ve hammâmlarda zevk u safâlar ederler. Ammâ bir gûne kefere avretleri var, başlarına tâvûs kuşu kuyruğu gibi münakkaş alaca yassı bir gûne turfe şey geyerler. Bu dahi acâ’ib ü garâ’ib hey’et-i mecmû‘adır. Lâkin re‘âyâ kefereleri başlarına Freng kalabağı gibi manlifke geyerler. Ve esbâbları yine gûnâ-gûn abâ ve kebeler geyerler.[245]

Ve mahbûb Urûm kiritsileri var kim her biri maralî ve gazâlî Hoten âhûsu gözlü ve şîrîn sözlü sîm-beden ve nâzük-endâm ve bedr-i tâm misilli sûretleri çîn-i meh-cebîn mahbûbu'l-kulûb mûğ-pîçe cüvânları olur kim söze gelseler bedî‘u'l-beyân ve fasîhu'l-lisânlardır.[246]

Kördös Kalesi

Kale içinde kâfirlere ait evler güvenlik nedeniyle yoktur. Ancak bir müslümanın ailesi olurlarsa o zaman kale içinde bulunabilir. Kâfirlerin kaleye girmesi yasaktır.

Ba‘dehu bu üçüncü kat kapudan içeri sevâd-ı azîm kal‘a içinde cümle iki yüz aded cümle tahtânî kârgîr binâlı ve serâpâ kiremit örtülü müselmân evleri var, aslâ kefere hâneleri yokdur. Meğer müselmânların avretleri kâfire ola. Yohsa bu kal‘aya kâfirler giremezler.

Kadınların hepsi renkli çuka feraceler ve yassı başlı beyaz çember bürünür. Edepli ehl-i perde hatunları vardır.

---

245 Evliya Çelebi, YKY, VIII, 118, Evliya Çelebi, VIII, 260.
246 246 Evliya Çelebi, YKY, VIII, 122.

> Ve zenâneleri cümle elvân çuka ferrâceler ve yassı başlı beyâz çember bürünüp mü'eddebâne gezer ehl-i perde havâtînleri olur. Ve câ-be-câ mahbûb cüvânları olur.

Cariyelerinin isimleri şunlardır: Rusena, Revani, Bâd-ı seher, Besmela, Simane, Peymâne, Asime, Samîse, Samia.

> Evvelâ Rûşinâ ve Revânî ve Bâd-ı Seher ve Bismilâ ve Sîmâne ve Peymâne ve Âsime ve Sâmise ve Sâmi'a.[247]

Kefelonya

Havası, suyu, binası hoş sevimli kadınları temiz ve kibar, bir gönül alıcı adadır.

> Ve kal'a içinde ve taşrasında ol kadar kefere çokdur kim hisâbın nâr-ı sa'îr zebânîleri bilir, zîrâ âb [u] hevâsı ve binâsı latîf ve mahbûb u mahbûbesi nazîf ü zarîf bir cezîre-i dilküşâdır.[248]

Anavarin Kalesi

Kadınlarını görmek mümkün değildir ve ne çeşit elbise giyerler bilinmez. Burada ancak kadın vefat edince kapıdan dışarı çıkar. Ehl-i ırz, namus, gayretli ve hamiyet sahibi Allah adamı yiğitleri vardır.

> Ammâ zenânelerini görmedim, ne gûne libâs geyerler, zîrâ bunda avret merhûme oldukda kapudan çıkar. Gâyet ehl-i ırz gayret-keş-i nâmûs ve hamiyyet sâhibi merd-i Hudâ yiğitleri vardır[249]

Yine bu civara yakın Koron kalesinde güzelleri görmediğini ve şehirde yaşayanların da eşlerinden başka bir insan göremediklerini, onların

[247] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 126-128, Evliya ÇelebiVIII.277-281.
[248] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 136, Evliya Çelebi, VIII, 299.
[249] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 142, Evliya Çelebi, VIII, 314.

ifadesine göre Rabi'atü'l-Adeviye ölçüsünde ehl-i perde, dindar güzellik sahibi kadınları vardır.

> El-hâsıl cezîre-i Mora vilâyetinde üç yüz elli pâre şehir ve yigirmi dörd aded kazâ yerde bu Koron şehrinin mahbûb-ı matlûbu meşhûr ammâ mahbûbelerin görmedim. Ve şehir ahâlîsi dahi ehlinden mâ'adâ havâtînlerin görmezler. Kendilerinin nakilleri üzre Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde zâhide sâhib-cemâle havâtînleri var.
>
> Ve cemî'i halkı halûk ve halîm ü selîm ve nedîm kelâm-ı örfîye(?) mâlik fasîhü'l-lisân ve bedî'u'l-beyân bâbâ-yı âlem garîbü'd-diyâr muhibbi a'yân-ı kibârları vardır.[250]

Misehor Varoşu

Seveni ve sevileni oldukça meşhurdur. Gerek erkek gerek kızları marali ve gazali gözlü, görgülü ve serin sözlü ve münevver (aydınlık) yüzlü olup peri-peyker görünür ve melek-manzar (görünümlü) olur

> Ve mahbûbu ve mahbûbesi gâyet meşhûrdur kim eğer gılmânı ve eğer bintânı maralî ve gazâlî gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü perî-peyker ve melek-manzar mahbûb [u] mahbûbeleri olur.[251]

Çakutya Kalesi

Çoğunlukla Benefşe ve Anapoli şehrinden kadın ve oğullarıyla gelip hammallık ederler. Kadınlar kucaklarında çocukları bile olsa 250 vukiyye yük taşırlar. Bütün erkek ve kadınlar başlarına beyaz sarık sararlar. Fakat kadınları siyah saçlarını dağıtıp üzerine beyaz bir sarık giyince bütün heyeti (görünüm) gülünç, ucube, garip bir şekil olur, görenler gülmekten

[250] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 149, Evliya Çelebi, VIII, 330.
[251] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 155, Evliya Çelebi, VIII, 344.

katılırlar.

Ammâ âb [u] hevâsı hûb câvidân ve enhârları cârî ve revân olduğundan gâyet semîn ü cesîm dâbbetü'l-arz gibi dîv-sıfat zorâver dilâver ü tüvânâ kâfirleri olup ekseriyyâ Benefşe şehrine ve Anapoliye şehrine avret ve oğlanları ile bu şehre gelüp hamâllık ederler. Hattâ ba'zı hâmile karıları arkalarında iki yüz elli vukıyye yük götürür. Ba'zı-larının kucağında iki evlâdı var iken yine iki yü[z] elli vukıyye yük götürür avretleri vardır. Ammâ fetâ ve tüvânâ erleri üçer dörder yüz vukıyye yük kaldırırlar. Gâyet güçlü kefereleri olur. Ammâ şehirlerde buğday ekmeği yeseler hasta olurlar. Her bâr akrabâ ve ta'allukâtları evlerinden yük yük kalımbok ekmeği getirüp yerler. Ve bir turfe esbâb geyerler, ammâ cümle beyâz abâ kebe olup saçak saçak püsküllüdür. Belleri ince etekleri bol ve yenleri dar esvâb-ı turfe geyüp cümle merd [ü] zenânları başlarına beyâz sarık sararlar, ammâ avretleri siyâh saçların târumâr edüp üzerine beyâz bir Keşâni sarığın geydikde bir hey'et-i mecmû'a mudhik aceblülü eşkâl-i garîbe olur kim görenler gülmeden vâlih [ü] hayrân olur.

Eşkâl-i sûretleri: Cümle Kalmık Tatarı çehreli ve kazan başlı ve deve dişli ve iri kulaklı ve iri gözlü ve yassı yüzlü ve samson sözlü olup sadâları dağlar içre güm güm ötüp bir dağda biri ve bir kûhda biri mâbeynleri iki fersah yer olup birbirleriyle a'lâ tekellüm ederler.[252]

Tarapoliçse

Sevimli erkek ve kızları oldukça güzel olup bütün halkı sağlıklıdırlar.

[252] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 157, Evliya Çelebi, VIII, 348.

Lâkin mahbûbu ve mahbûbesi gâyet hûb cemâlli cüvânları olup cümle halkı tendürüstlerdir. Libâsları cümle çukalar ve kumâşlar olup tâze yiğitleri Cezâyirli esvâbı geyüp bağır yelekleri ve pala bıçaklar taşıyup başlarında kırmızı fes ve ayaklarında siyâh fillar pâbuç geyüp gezerler. Cümle halkı Rûmşadırlar ammâ ehl-i zevklerdir. Ve gâyet muhibb-i garîbi'd-diyâr âdemlerdir kim bir gece müsâfirsiz ta'âm yemezler.[253]

Anapoli Kalesi

Bütün kadınları renkli çuka feraceler giyip yassı başları üzere izar örtünürler.

Der-medh-i sûret-i mahbûbân-ı sâhib-cemâlât: Dilberânı gâyet memdûh olup ehl-i ırz ve perî-peyker ve melek-manzar zarîf ve nüktedân pençe-i âfitâb dilberânı olur. Der-câmehâ-yı eşkâl-i ümmehât: Cemî'i havâtînleri elvân çuka ferrâceler geyüp yassı başları üzre izâr örtünürler.

Der-nâmhâ-yı bintân-ı Adeviyye-i muhadderât: Evvelâ Mevzûne Kadu, Râbiye Kadu, Ümmise Kadu.

Der-lakab-ı cevâriyân-ı ebyaz u esvedât: Itâbe, Kâtibe, Sâhibe, Müsemmâ, Ambere, Cânfide, Şûrîze misilli esmâları vardır

Beyaz ve siyah cariyelerinin isimleri şunlardır: Atabe, Katibe, Sahibe, Müsemma, Ambere, Canfeda, Surise.[254]

Mora

Kızlar dokuz yaşında baliğa olup 10 yaşında evlat sahibi olur. Oğlanlar 10 ve 12'sinde baliğ olur. Havasının ve suyunun hoşluğundan

---

253 Evliya Çelebi, YKY, VIII, 162.
254 Evliya Çelebi, YKY, VIII, 165, Evliya Çelebi, VIII, 365.

sevimli erkek ve kadınları hadsiz hesapsızdır.

> İmdi ihvân-ı safânın şöyle ma'lûm-ı şerîfleri olsun kim Âl-i Osmân destinde böyle bir âb [u] hevâsı latîf ve mahsûllü cezîre yokdur kim cümle üç yüz nev'a mahsûlün hisâb etmişler. Hattâ yaz u kış kuzusu ve keçi oğlağı eksik olmayup koyun bir yılda iki kerre kuzu verir. Ve kızları tokuz yaşında bâliğa olup on yaşında evlâd sâhibi olur. Sıbyânları onund[a] ve on ikisind[e] bâliğ olurlar. Ve dahi nebâtât-ı alefzârı dâ'imâ hâsıl olup inciri ve engûrü yedişer kerre yılda meyve-i âbdâr verir. Ve cemî'i ahdariyyât sebzevâtları yaz u kış eksik değildir.[255]

İnebahtı

Kadınlarının dışarıda ne çeşit elbise giydiklerini Evliya asla görmemiştir. Onun belirttiğine göre hamamlardan birisine devamlı kadınlar girerler.

> Ammâ zenâneleri ne libâsında oldukların aslâ taşrada görmedim. Cümle üç aded hammâmları vardır. Biri çârsû içinde hammâmı, çifte girişlidir. Birine dâ'imâ nisvânlar girirler.[256]

Zeban Kasabası

Burada Girit sarısı dolayısıyla erkek kalmadığından kızlar, 5-6 kese ile bir koca bulup evlendirilirler.

> Bu şehrin uyûn-ı câriyesi olmamağın cümle kuyu suları içerler, ammâ sahrâsı gâyet mahsûllü yerlerdir. Bunda benî âdem az kaldığından bir avret yâ bir bâkire kız bir âdeme beş altı kîse ergenlik verüp bir

[255] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 169, Evliya Çelebi, VIII, 374.
[256] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 272-273, Evliya Çelebi, VIII, 614-615.

müselmâna varır. Ekseriyyâ avretleri niçe yüz müselmânların cümle kefere kızları ve avretleridir kim bu diyârın âdetleri böyledir. *[340b]* Anıniçün cümle evlâd, ehl [ü] ıyâlleri ve kendüleri dahi Rûmca ve Türkçe kelimât ederler, ammâ Rûmşa kavimdir.[257]

Yanya

Çarşı pazarda kadınların gezmesi oldukça ayıptır. Kadını dışarıda gördüklerinde aman zaman vermeden öldürürler. Fakat Rum kızlarının dışarıda gezmesi ayıp değildir.

Ve cemî'i zamânda bu sarâyların kapuların bevvâbânlar tâ nısfu'l-leyle varınca kapuları kapamayup belki bir müsâfir gele deyü kapuları küşâde dutarlar kim cümle kapuları meftûhdur. Beyt: Sabâhuke makrûnun bi-'izzin ve devletin/ Ve bâbüke meftûhun li-ehli'l-hevâyici

mazmûnu üzre ehl-i hâcâta ve erbâb-ı müsâfirîne kapuları mekşûfdur. Ve her kaçan bir iki müsâfir gelse ol ân elin yüzün yaykayup önüne mâ-hazar elbette bir ta'âm getirirler. Kapuları kapatmak ve müsâfirîne ri'âyet etmemek ve çârsû-yı bâzârda avret gezmek bu şehirde gâyet ayıbdır. Avreti taşrada görseler hemân amân u zamân vermeden katl ederler, ammâ Urûm karıları yüzleri açık sokaklarda gezüp gûnâ-gûn kâr ederler ayıb değildir.

Şehrin âlüfte ve âşüftegânlarının takrîrleri üzre bu şehir içre hemusu sekiz yüz kırk beş aded sarâyların ve evlerin hammâmları vardır, zîrâ havâtînleri aslâ çârsûya çıkmayup sarây hammâmlarında gasl edüp pâk olurlar.

Der-libâs-ı nisvân-ı sâhib-isyân: Cümle re'âyâ karıları başlarına beyâz asdardan (...) sarığı sarup saçların sarkıdup cümle yüzleri gözleri

[257] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 273, Evliya Çelebi, VIII, 621.

açık olup çuka dolamalar ve gûnâ-gûn libâslar geyerler. Gayri diyârın kefere karıları gibi fisdân geymezler. Ammâ şehrin kefere karıları cümle başlarına kırmızı yedekci beratası parankona çukadan geyüp gezerler. Ammâ Kanlıçeşme yanındaki bir mahalle çinganeleri var, anların avretleri dahi kefere avretleri gibi kırmızı çukadan yedekçi berataları geyüp kocalarına çekiç çalup körük çeküp demircilik eder çingane karılarıdır, ammâ gâyet nühûset çehrelerdir.[258]

Aydonat Şehri

Güzelleri ehl-i perde olup her biri Rabi'atü'l-Adeviye gibidir.

Der-mahbûbeleri ehl-i perde olup her biri Râbi'a-i Adeviyye-misâldir.[259]

Ergiri (Arnavutluk)

Bu şehirde erkekler Kandiye'de şehit olduklarından kadınlar hizmetçileriyle evlenmişlerdir.

"Bu şehirden Kandiye gazâsında yedi yüz aded hânedâ[n] sâhibleri şehîd olup hâneleri mesdûd kalmışdır ve yedi bin aded hüddâm[â]n bu şehirden Kandiye'de şehd-i şehâdet câmın nûş etmişlerdir" deyü tahrîr etmişler. Hakkâ ki bu şehirde çok hânedânlar mesdûd kalmışdır. Ehillerin hüddâmları almışdır.[260]

Kırk elli ve seksen yıldan berü ölmüş âdemlerin esmâların akrabâları yâd edüp elbette her bâzâr günü ol merhûmun rûhiyçün cümle ta'allukâtları ücretler ile niçe âdemler dutup âmedânî bir evde bir feza' u çeza' ve nâliş [ü] vâveylâ kopup bu kafile ağlayu ağlayu sağular

[258] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 290-292, Evliya Çelebi, VIII, 652.
[259] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 294.
[260] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 302, Evliya Çelebi, VIII, 681

sağlayup feryâd ederler kim ol şehirde bâzâr günleri feryâd u nâliş vâveylâ kopup feza' u çeza'dan âdem bu şehirde duramaz. Anıniçün bu şehre hakîr şehr-i nâliş dedim. Ammâ garâbet anda kim ücret ile dutulan avretler ve âdemlerin alâkaları yok iken yüz yıllık ölü içü[n] akrabâlarından ziyâde nice ağlayup eşk-i çeşm-i ciğer-hûn dökebilir.

Ba'dehu bunlar ağlaya ağlaya açlıkdan bî-tâb u bî-mecâl kalup ba'de'l-bükâ gûnâ-gûn pişiler ve çamukalar ve komoştovar nâm börek gibi şeyler ve mümessek za'ferânlı helvâlar bu şehir içre evden eve birbirlerine gönd[er]üp her bâzâr günü şehir içre ervâh-ı mevtâ şâdân ola deyü ni'met-i nefîse bay u gedâya ve cümle müsâfirîn ü mücâvirîne nüzül olunur. Hele bu eyi hasletdir ammâ yüz yıllık nâfile ağlamak bî-ma'nâdır. Lâkin elbette her diyâr halkının birer gûne âyîn-i kadîmleri vardır.

Hattâ yine kendüleri nakl eder kim bir âdem kendi hâtûnuyla cimâ' ederken bir münâsib-nâ mahalde herif eydir,

"Cânım hâtûn yarın bâzâr günüdür" deyince hemân herîf-i zarîfin altında avretin bin kırk üç senesinde Ca'fer Paşa kapudan iken Akdeniz'de İngiliz kalyonlarıyla ceng ederken bu avretin on yedinci kocası herifin altında cimâ' mahallinde hâtırına hutûr edüp ol herifin altında yatup zevk ederken hemân avret saçın yolup,… eyle feza' u çeza' u nâliş eder kim girde-bâlişinde seyl-i eşk ceyhûn-vâr revân olunca fakîr herifin aklı başından gidüp vâveylâ vü vâveledâ .. cânına geçüp erliği feryâd [u] figân ile kopup fakîr herif bâzâr günün andığına peşîmân olur.

Ol ecilden hakîr vâkıf-ı esrâr oldum ki bu Ergiri halkı cümle ağlamış çehreli âdemler olup halk ile hüsn-i ülfetleri ve hüsn-i zindegâneleri yokdur, ammâ şecî' ve gâzî şehbâzları çokdur.

> Ekseriyyâ halkı erbâb-ı ma‘ârif ve şu‘arâ-yı mü’ellifînlerdir. Bâhusûs Bükâyî ve Figanî ve Nâlişî ve Sükûtî ve Feza‘î nâm şu‘arâlar hâlâ bu şehirde mevcûdlardır kim her [bir]i birer fende yed-i tûlâların ayân etmişlerdir, ammâ Nâlişî penç-beytde ve kasîde-perdâzlıkda lâ-nazîrdir.
>
> Ve ekseriyyâ halkı muhibb-i Hânedân olup "yâ Alî" der oturur, "yâ Alî" der kalkar. Cümle Fârisî-hân olup muhibb-i Hânedân olduklarından bir fırkası nihânîce Mu‘âviye'ye sebb edüp Yezîd'e âşikâre la‘net ederlermiş ammâ istimâ‘ etmedim.
>
> Ve halkı gâyet ehl-i zevk ve ayş [u] ışrete mâ’il olup bâde-i nâb-ı bî-hicâb ve reyhâniyye nâm mukavvî şeyleri nûş edüp sarhoş olurlar.

Bunlar dükkanlarda ve hızır günlerinde ve Harzemşah Nevruz'da, kasım günlerinde ve Sarı Saltuk günlerinde ve bayram günlerinde tamamen altınlarla kuşanmış lâlgûn bade (içki)leri içip güneş pençeli güzellerle aşıkları el ele verip kafir ayini gibi kucak kucağa olup horos deyüp kuşak kuşağına yapışıp hora tepmeyle sema ederler. Bu da kötü bir ayindir ki kefere ayinidir. Kadınları ancak ölünce kapıdan dışarı çıkar.

> Bunlar düğünlerde ve rûz-ı Hızır'da ve nevrûz-ı Hârezmşâhîde ve Kâsım günlerinde ve Sarı Saltık günlerinde ve ıydeynlerde cümle zer-ender-zere müstağrak olup la‘l-gûn bâdeleri nûş edüp cemî‘i pençe-i âfitâb dilberânlar ile âşıkları el ele verüp âyîn-i kâfir gibi kuç kucağ olup horos depüp kuşak kuşağa yapışup hora depme semâ‘ı ederler. Bu dahi bir bed şeydir kim âyîn-i kerihdir, ammâ böyle göre gelmişler, bunu dahi ayıblamazız.

El-hâsıl garîb ü acîb turfe libâs hey'et-i mecmû'a yiğitleri var, ammâ gâyet pâk dâmenlerdir. Anlarda gulâm ve zenân kısımlarında fi'l-i şenî' olmazdır, zîrâ yiğit vilâyetidir.

Ve avretleri merhûme oldukda **261**vahdehû lâ şerîke lehû ile kapudan taşra çıkar. Bir dahi rahm-i mâder masdarından taşra çıkup dünyâya kadem basar, lâkin her bâzâr günleri mezkûr üz[r]e feryâd [u] figânları cihânı dutdukları lâ-be'isdir. Yılda bir kerre zenâneleri vâlideynlerinin hânelerine gidemez, tâ bu mertebe Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde havâtînleri vardır.

Bunun dışında bir kere de anne rahminden çıkıp dünyaya geldikleri sırada dünya yüzünü görmüşlerdir diyerek bu konudaki hassasiyetlerini göstermektedir. Ayrıca pazar günleri kadınlara mahsus ağlama günleri vardır o günde çıkarlar. Yoksa kadınları yılda bir defa annelerinin evine gidemez. Bu derece Rabi'atü'l-Adeviye ölçüsünde örtülü ehl-i ırz kadınları vardır.[262]

İlbasan

Bu şehr-i Elbasan içre her bâzâr günleri bir germiyyet-i cem'iyyet-i kübrâ bâzâr olur kim bu şehrin cânib-i erba'asındaki kurâlardan ve kasabât u kılâ' u şehirlerden niçe bin aded sığâr u kibâr ve avret u oğlan gelüp bu şehir içi âdem deryâsıyla mâl-â-mâl olup omuz omuzu sökmeyüp cemî'i mahbûb u mahbûbeler arz-ı cemâl edüp bî-dirîğ ve bî-bâk ü bî-pervâ seyr [ü] temâşâlar olunup gizli metâ'ların bey' u şirâ ederler, ammâ taşra köylerden ol kadar bedr-i münîr-i tal'at Arnavud kızları gelir kim gûyâ her biri bir bânû-yı perî-peyker ve melek-manzar duhter-i pâkîze-ahterler gelir.

---

261 *Kur'ân,* En'âm, 163; "(Tek olan) Allâh'ın ortağı yoktur"
262 Evliya Çelebi, YKY, VIII, 302, Evliya Çelebi, VIII, 680-81.

Erkek ve kadın güzellerinin herbiri güzellikte ve hoşlukta karar olup yüzlerinde haşimi beni vardır. Kadın ve kızlarının elbiseleri şöyledir: Çoğunlukla kadınlar çuka feraceler ve yassı başlı takkeler[263] üzere beyaz tülbent örtünüp gezerler. Ekseriyyâ hâtûnlarının libâsları çuka ferrâceler ve yassı başlı takyeler üzre beyâz dülbend örtüp gezerler.

Der-esmâ-i havâtîn-i kavm-i zenân: Ekseriyyâ havâtînlerinin isimleri Selîme ve Sâlime. Mahbûbu ve mahbûbeleri eyledir kim her biri hüsn-i cemâlde ve lütf-i i'tidâlde olup hâllerinin her dânesi hâl-i Hâşimî-vârdır.

Hatunlarının isimleri çoğunlukla Selime ve Salimedir.[264]

Ohri

Havasının ve suyunun güzelliğinden erkekleri çalımlı ve kadınları alımlı ve güzeldir. Kadınlar çeşit çeşit bol yenli feraceler giyip ve yassı başları üzere çember tülbentler bağlayıp çarşı pazar dışında ana caddelerde edeplice gezerler.

Âb [u] hevâsının letâf[et]inden mahbûbu ve mahbûbeleri gâyet çokdur. Cümle sîm-ten ve nâzük endâm ehline nerm [ü] râm mahbûbu'l-kulûb cüvânları olur kim hüsn-i cemâlleri ile cihân-ârâ olmuşlardır. Niçe cânlar bunda kalmışlardır. **ammâ zenâneleri gûnâ-gûn bol yenli ferrâceler geyüp ve yassı bağları üzre dülbend çemberler bağlayup çârsû-yı bâzârdan gayri sûk-ı sultânîlerde mü'eddebâne gezerler**[265]

[263] Metinde takye diye geçmektedir.
[264] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 321-322, Evliya Çelebi, VIII, 724-725.
[265] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 330, Evliya Çelebi, VIII, 742.

Aşağı Usturme şehri

Havası ve suyu erkek ve kadın güzelleri oldukça hoş, sıhhatli, gümüş beden güneş parçası güzelleri olur. Kadınlarının çoğu beyaz süt gibi aba ferace ve aba dolamalar giyip tertemiz olup eşlerine itaat ederler.

> Ve ümmetâsı avretlerinin ve erlerinin çoğu beyâz süd gibi abâ ferrâce ve abâ dolamalar geyüp pâk ü pâkîze olup tâ'at ederler.[266]

Hayrabolu

> Âb [u] hevâsı ol kadar latîfdir kim mahbûb u mahbûbesi gâyet şahme-misâl pembe tenli olurlar, ammâ hevâsı avred ile(?) develere pek nâfi'dir.

Temiz yıldız gibi kızları, güzellik sahibi olup kelimelerin hepsi vezinli, dişleri dizili inci gibi olup saçlarının örgülerinin her teli simsiyah ve benlerinin her biri haşimi beni gibi olan güzelleri vardır.

> Cemî'i mahbûbu ve mahbûbe zen duhter-i pâkîze-ahterleri kemâl cemâl sâhibi olup kelimâtları cümle mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn olup gîsûlarının her târı şeb-târdır. Ve hâllerinin her dânesi hâl-i Hâşimî-vâr mahbûbe-i zamâneleri vardır.
>
> Ekseriyyâ ecnâs-ı mahlûk benî âdemlerinin isimleri Eli Beşe Velî Beşe ve Sâlih Beşe ve Dursunoğlu ve Yırık Velî ve Kulıoğlu ve İrceb Beşe ve Deli Nasıf ve Karamanlıoğlu, bunun emsâli esmâlı bâzergânları vardır.

---

[266] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 334, Evliya Çelebi, VIII, 751.

Der-şemâ'il-i kabâ-yı nisvân: Ekseriyyâ kendü âlüfte yâr[â]nlarının kelâmları üzre ehl-i perde olan havâtînlerinin libâsları zen-ender-zer cevâhir-i murassa'âta gark olup cümle kabâları dîbâ ve şîb ve zerbâf imiş ammâ gördüğümüz hâtûnlar cümle çuka ferrâce ve yassı başlı gezerler.

Der-nâmhâ-yı zenâne-i bintân: Yine kendülerinin rivâyât [u] dirâyâtları üzre havâtînlerinin esmâları Sâliha ve Sâ'ime ve Râziye ve Marziyye ve Çiğdem ve Fahrî ve Ümhân ve Cângülü ve Meryem Kadın ve Esmi Kadın ve Hayme Kadın bunun emsâli nâmları vardır.[267]

Tekirdağ

Evliya sevenlerinin sözleri üzere "ehl-i perde olan kadınlarının elbiseleri tamamen altın, cevahirle süslü olup tütün elbiseleri diba ve siba ve altın dokuma imiş. Fakat gördüğümüz kadınlar çuka ferace ve yassı başlı gezerler" diye nakleder. Yine aynı nakle göre kadınlarının isimleri Saliha ve Saime ve Raziye ve Marziye. Çiğdem, Fahire, Ümmühan, Cangülü, Meryem Kadın ve Hayme Kadın'dır. Cariyeleri hepsi beyaz aba ferace giyip yassı başlı gezerler. İsimlerinin Hundi. Döndü, Cenane ve Tabenda. üftade, Canfeda, Sevgi Levn. Selviboy ve Selvinaz vb. olduğu anlaşılmaktadır.

Der-benâm-ı cevâriyân-ı erbâb-ı ısyân: Ekseriyyâ câriyeleri cümle beyâz abâ ferrâce geyüp yassı başlı gezerler. Esmâları Hundî ve Dundî ve Cenâne ve Tâbende ve İftede ve Rabişe ve Cânfidâ ve Süglün ve Selviboy ve Selvinâz misilli câriye nâmları var.[268]

[267] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 349, Evliya Çelebi, VIII, 783.
[268] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 349, Evliya Çelebi, VIII, 783.

Kütahya

Kadınların çoğu başlarına altın, gümüş tas takye giyip üzerlerine çuka ve beyaz car bürünürler. Ayaklarına kadife çakşır üzere sarı çizme giyerler ve oldukça edeplice gezerler.

> Ve zenânelerinin çoğu başlarına altun ve gümüş tâs takye geyüp üzerlerine çuka ferrâce ve beyâz car bürünürler. Ve pâylarına katîfe çakşır üzre sarı çizme geyerler. Ve gâyet mü'eddebâne gezerler.[269]

Afyonkarahisar

Bütün kadınları beyaz car bürünürler. Fakat üstün derecede ileri ehl-i perde güzel kadınları vardır. Fakat aralarından bazıları afyon tiryakisi imişler. Kadınları tiryaki olanlar kahvelerde bekleyip evlerine gidemezler. Çünkü iki tiryaki aynı yerde geçinemez.

> Ve cümle havâtînleri beyâz car bürünürler, ammâ gâyetü'l-gâye ehl-i perde zenâne mahbûbeleri vardır. Anlarda dahi ba'zısı tiryâkî imişler. Avret ola ve tiryâkî ola, *ne'ûzü billâh*. Anıniçün ehilleri hânelerine gelmeyüp kahvehânelerde kıssahân ve gazelhân dinleyerek hânelerine gitmeğe iktidârları olmayup kaşına kaşına kahvede uyuya kalır, zîrâ evine varsa avreti tiryâkî kendüsi dahi tiryâkî iki lecûc bir yerde hüsn-i zindegâne edemediklerinden ekseriyyâ ehl-i hırefleri kahvede mihmân olur.

Yine Afyon'da doğum esnasında zorluk çeken kadınların ziyaret ettikleri bir türbeden de söz eder.

[269] Evliya Çelebi, YKY, IX, 26, Evliya Çelebi, IX, 26.

Âsiye Hânım binti Sultân Alâüddîn: Bir kubbe-i müzeyyende medfûnedir. Ekseriyya nisvân tâ'ifesi ziyâret ederler, ammâ aceb hikmetdir kim vaz'-ı haml edemeyen Hâtûna hâk-i anber-pâkini suda ezüp suyun içirseler bi-emrillâh âsân vechile vaz'-ı haml eder.[270]

Uşak

Havasının ve suyunun güzelliğinden seveni ve sevileni sınırsız olduğundan âşıkları çoktur. Bu yüzden Âşıklar Şehri (Uşşak) derler. Bu şehre gelen bir yabancı bir iki gün kalsa âşık olması kesindir. Hatta burada Evliya Çelebi de bir altın gibi bir kıza tutulup onunla gam kederini savdığını neredeyse oradan ayrılamayacağını belirtir.. Kadınları yassı başlı arakiyesiz ve siyap muhayyer ferace giyip edeplice dolaşırlar.

Ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbesine hadd [ü] hasr olmadığından uşşâkı çokdur. Anıniçün uşşâk şehri derler. Mahbûbları uşşâk perestlerdir. Hakîkatü'l-hâl bu şehre bir garîbü'd-diyâr kimesne gelüp bir iki gün mihmân olsa elbette âşık olması mukarrerdir. Hattâ hakîr bir duhter-i reze mübtelâ olup anınla def'-i gam ederdik.

Ve cümle ahâlîsi çuka ferrâceler ve serhadli kontoşlar geyerler. Ve ekseriyyâ muhibb-i Mevlânâları külâh üzre destâr sararlar. Ve zenânesi yassı başlı arakıyyesiz ve siyâh muhayyer ferrâce geyüp mü'eddebâne reftâr ederler.[271]

Simav-Demirci

Bu şehirde yetişen kızları başka bir şehre dışarıya diğer beldelere

[270] Evliya Çelebi, YKY, IX, 21-24, Evliya Çelebi, IX, 34.
[271] Evliya Çelebi, YKY, IX, 24, Evliya Çelebi, IX, 39.

vermezler. Burada ancak ölünce kefenleyip toprağa verirler. Başka bir yerden kız da almazlar.

> Ve bizim şehrimizde hâsıl olan duhter-i pâkîze-ahterlerimiz bu şehirden taşra çıkarup sâ'ir kurâ halkına vermeziz, yine bunda kefene veririz. Ve gayri yerden kız dahi almazız. Anıniçün cümle şehrimiz halkı hasîbü'n-nesîb er oğlu erler pehlivân erenler" deyüp bu gûne ahlâk-ı cemîlelerden tavsîf etdiler.
>
> Hakîkatü'l-hâl şehbâz ve dilâver cüssedâr gevdeli ve kesimli güzel yarar fetâları vardır. Ve herkes ile hüsn-i ülfet eder garîb-dost âdemlerdir.[272]

Demirci'de ise askerler kız vermek ayıp karşılanır.

> Ve halkı ekseriyyâ çuka ferrâce geyerler. Askerî tâ'ifesi mabeynlerinde mezmûmdur, kız vermezler ve andan kız almazlar. Ve elbette sipâh ve yeniçeri olsun andan tekâlîf alırlar yâhûd şehirden nefy ederler. Ve külâh ve kavuk üzre beyâz destâr-ı Muhammedî sararlar.
>
> Ve zenâneleri yassı başlı ve siyâh ferrâce muhayyer geyerler. Ve ayaklarına çizme geyüp mü'eddebâne gezerler.

Kadınları yassı başlı ve değişik siyah ferace giyerler. Ayaklarına çizme giyip edeplice gezerler. Ayrıca burada erkek çocuklarının terbiyesindeki serbestliğin nedeni olarak da evden kaçıp gitmelerinden korkulması dönem için çok ilginç bir kayıttır.

> Ve zenâneleri yassı başlı ve siyâh ferrâce muhayyer geyerler. Ve ayaklarına çizme geyüp mü'eddebâne gezerler. Ammâ sıbyânlarına zabt [u] rabtları yokdur. Cümlesi karga kuşu besleyüp hevâya uçurup ömr-i nâzenînlerin dahi hevâya uçururlar. Peder [ü] mâderleri

---

[272] Evliya Çelebi, YKY, IX, 28, Evliya Çelebi, IX, 47.

oğullarına imhâl etdiklerinin aslı oldur kim pek terbiyet edersem belki bir avâm ile firâr eder deyü evlâdların zabt [u] rabt etmezler. Ve bu şehirde evlâdların bir ağaya hidmetkârlığa vermek küfre berâber şeydir, ammâ gâyet mahbûb Türk cüvânları vardır. [273]

Akhisar- Turgutlu

Havasının ve suyunun güzelliğinden erkek ve kadın güzelleri miski amber örgülü saçlı, kara gözlü ve şirin sözlü ve aydınlık yüzlü güneş parçası güzelleri olur. Kadın ve erkeklerinin elbiseleri baştan ayağa çuka elvan feracelerdir.

Ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbesi amber-i müşkbâr geysûlu ve merâlî gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü pençe-i âfitâb mahbûbânları olur.[274]

Turgutlu'da "Ve mahbûb u mahbûbesi yokdur. Halkının reng-i rûyları zerd-rûlardır. Ve merdâne ve zenânelerinin libâsları serâpâ çuka elvân ferrâcelerdir."

Manisa- Bergama

Havasının ve suyunun güzelliğinden erkek ve kadın güzelleri çoktur. Kadınları siyah ve mavi, kırmızı değişik ferace ve çuka ferace giyip oldukça edepli hareket ederler.

Ve zenâneleri siyâh ve mâvî ve la'lgûn muhayyer ve çuka ferrâceler geyüp gâyet mü'eddebâne hareket eder havâtînlerdir.[275]

---

[273] Evliya Çelebi, YKY, IX, 30, Evliya Çelebi, IX, 50.
[274] Evliya Çelebi, YKY, IX, 36-37, Evliya Çelebi, IX, 62-65.
[275] Evliya Çelebi, YKY, IX, 42-44, Evliya Çelebi, IX, 78. Nuran Tezcan, Manisa Nach Evliya Çelebi, Leiden, 1999.

Bergama şehrinin de Evliya Çelebi'nin hayatında önemi büyüktür. Orada kaçırılan kız kardeşinin geri getirilişini tafsilatlıca verir.

Ammâ sene târîhinde İlyâs Paşa Sultân Murâd-ı Râbi'e âsî olup hakîrden uluca hemşîremiz anın nâmzâdında iken âsî olunca peder hemşîremizi vermede tereddüd edüp inâd [u] muhâlefet edince hemân Ellez Paşa Ma'nisa şehrinden elli bayrak sekbân ve sarıca haşarât ile imâmın ve a'yân-ı vilâyet ulemâların ve kethudâsın ılgar ile Kütâhiyye'ye gönderüp ale'l-gafle hânemiz basdırup peder bâğa firâr edüp ol sâ'at hemşîreyi cümle cevâhir cihâziyle alup hemşîreyi arabalar ile götürüp Sandıklı sahrâsındaki çiftliğimizden yedi bin koyun ve üç yüz kulunlu kısrak ve at ve gayri hayvânâtları alâ tarîki'l-cihâz gasben alup Ma'nisa'ya götürüp hemşîremiz nâmzâdı iken menkûhası olup Ellez Paşa'nın günden güne isyân [u] tuğyânı âşikâre olup Âsitâne tarafından ve gayri eyâletlerden üzerine asker-i bî-pâyân ile Küçük Ahmed Paşa serdâr ta'yîn olunca Ma'nisa'da karârı firâra mübeddel olup cümle askeriyle ve hemşîremiz ile bu Bergama'da mutahassın olunca peder cümle ta'allukâtıyla Kütâhiyye şehrinden hicret edüp hânemizi sultân-ı şu'arâ akrabâmız Firâkî Efendi'ye verüp cümlemiz Bursa'da Eyne Beğ mahallesindeki hânemizde meks edüp pederimiz hakîri ve Mahmûd nâm bir birâderimiz dahi alup Bursa'dan üçüncü günde İslâmbol'a dâhil olup beyt-i kadîmimizde meks edüp ertesi peder Sultân Murâd'a buluşup İlyâs Paşa'dan şikâyet edüp kırkıncı günde İlyâs Paşa bu Bergama'da münhedim olup Küçük Ahmed Paşa'yı kayd [u] bend ile Sultân Murâd huzûruna Üsküdar'da İstavriz Bâğçesinde getirüp ol mahâlde peder dahi huzûr-ı pâdişâha çıkup Sultân Murâd İlyâs Paşa'ya,

"Bire mel'ûn, bu koca ağanın kızın zor ile niçün aldın?" deyü hitâb etdikde,

"Hâşâ pâdişâhım, ale'z-zor almış olam. İzn-i şer'iyle nâmzâdım idi, aldım, işte hüccet-i şer'iyyetim" deyü hüccet ibrâz etdi. Hemân peder,

"Belî pâdişâha tâbî iken nâmzâd idin. Ba'dehu âsî olup vâcibü'l-katl oldun. Sizcileyin âsîler hakkında âye[t]fekutı'a dâbirû'l-kavm [276] âyeti nâzil olup mezâhib-i erba'a fetvâları mazmûnunca sana katl îcâb etdükde kızım vermedim. Ale'l-gasb bu kadar mâlım ile ırzım harâb etdin" deyü peder feryâd etdi. Hemân *tâbe serâh* Murâd Hân, "Koca Baba, malın mı istersin, yohsa Kel Ellez'in başın mı istersin?" dedikde hemân peder, "Hünkârım nûrsuz ve mûysuz kel başdan sana bana ne fâ'ide. Hemân pâdişâhım sağ olsun. Benim şikâyetimle telef-i nefs olmasın, yine Ellez oğlu Ellez'dir. Afv ederseniz Revân seferine götürüp bir kulluğunuza istihdâm edin" dedikde, "Ya böyle âsînin hidmeti ne olsa gerek? Kaht-ı ricâl değildir." deyüp,"Kelle üstüne" deyüp hitâb etdiler.

Hemân anı gördüm. Bir kara yüzlü zeber-dest âdem İlyâs Paşa'yı kapucular kethudâsı elinden alup İstavriz Köşkü önünde leb-i deryâda bir büyük mâvî taş vardır, anın üstüne fakîr İlyâs Paşa'yı çökerdüp bir tiğ-ı âteş-tâb eyle urdu kim başı taşa ol zamân dokundu. Meğer hakîkat kellesi kel imiş. Ba'dehu pedere Sultân Murâd bir kîse on bin sikke-i hasene altın verüp İlyâs Paşa'nın cemî'i emvâl [ü] erzâkın zabt [u] rabt etdiler. Ammâ hemşîrenin bir mâlına vaz'-ı yed etmediler.

İzmir

Burada kale kapılarının birisinin üzerinde olan Kaydefâ'ya ait bir tasviri anlatışı da ilginçtir.

Ol kapuya taşradan içeri girecek mahalde sağ tarafdaki kullenin iki âdem kaddi bâlâ yerinde bir küçük kemer altında beyâz mermer-i

276 *Kur'ân,* En'âm, 45; "Böylece haksızlık yapan milletin arkası kesildi."

hâmdan Kaydefâ'nın ceseden oyma bir sûreti var. Âdem gördükde zî-rûh zann edüp hayrân kalır. Ve ne cânibe gitsen ol cânibe nazar eder görünür. Tebessüm etsen eyle nümâyândır. Bükâ eder şekilli olsan ol dahi bükâ âlûd müşâhede olunur, garîb temâşâdır. Lâkin gerdânından aşağı vücûdu yokdur. Hemân gerdânında halhâlı ve çehre-i la'lgûnu ve gûşlarında menkûşu ve serinde mergûle geysûsu ve mükahhal marâlî ve gazâlî gözleri ile tasvîr olunmuş bir perî-peyker çehre-i münevverdir. Ammâ rûh yokdur. Beyt: Güzel tasvîr edersin hâl [u] hatt-ı dilberi ammâ /Füsûn-ı işveye geldikde ey Bihzâd neylersin mazmûnu üzre bî-rûh bir kâlıbdır. Musavvir-i âlem ol Hallâku'l-bâkî'dir kim cemî'i zî-rûha cünbüş ve harekât [u] sekenât ve nutuk veren ol Sâni'-i kevneyn ve Hâlıku's-sakaleyn'dir.

Ve bu Kaydefâ tasvîrinin yüzü şimâle nâzırdır. Ol tarafda bir kulle-i metîn vardır. Anda bir kenz-i azîm vardır. Dâ'imâ bu Kaydefâ ol kenze nazar eder. Anın tılsımıdır, derler. Hakkâ ki ol kulle cümle burc [u] bârûlardan ziyâde dikkat ile istihkâm üzre binâ olunmuş bir metîn kulledir. [277]

Gayrimüslim kadınların kıyafetleri farklıdır.

Ammâ bu şehrin âb [u] hevâsının letâfetinden mûğpîçe ve ruhbânpîçe nâ-resîde kefere dilberleri var kim kâküllerin târumâr etdükde gören uşşâkların dahi akılları kâkül-i dilber gibi perîşân olur. Tâ bu mertebe mûğzâd dilberânları vardır.

Müslüman kadınları aynı şekilde çuka ferace ve başlarına Selimiye diba takye giyip raksbendi tülbent izar örtünürler.

[277] Evliya Çelebi, YKY, IX, 50.

Ve zenâneleri kezâlik çuka ferrâce ve başlarına selâmiyye dîbâ takye geyüp raksıbendî dülbend izâr edinirler.[278]

Sakız Adası

Burada yeri gelmişken kızlarınn kaldığı manastırları uzun uzun betimler. Anlatısındaki övgülerin yanlış anlaşılmaması gerektiğini de sonuna ilave eder. Özellikle İslamî eserlerin vakıflarının işleyişindeki usulsüzlüklerden şikâyet ettiği satırlardan Osmanlı devletinin çöküşünün nedenlerini de çıkarsamak mümkündür.

Ve niçe yerde kızlar kenîseleri var kim kendülerini Îsâ ve Meryem Ana yoluna vakf eyleyüp yüz sene mu'ammere olmuş bâkire kızlar vardır. Ve nâ-resîde keralana kızlar var kim gûyâ nûr-ı mahzdır. Ve cümlesi erbâb-ı ma'ârifdir kim sâ'at kîseleri ve akçe kîseleri ve harîr tor uçkurları ve kuşaklar ve dizgeler işleyüp kâr ederler. Cümlesi ankâlardır.

Ve bunda olan mûğpîçe tıfl-ı nâ-resîde ve nâr-ı cahîme nâ-müstahak geysûdâr kâkül-i perîşân âşık-perest dilberân keretseler var kim her biri huddâm-ı revâmîndir. Etek dermiyân edüp müsâfirîn önüne diz çöküp hidmet ederler. Bu ebyât anların hakkındadır. Beyt: Dünki gün kilsâya vardım komadı mûğzâd beni/Ahdim olsun kollayam mahşerde Îsâ'ya seni.

Hulâsa-i kelâm "Bu âyîn-i kefere olacak hâneleri mâ-vaka'ı üzre tahrîr u tavsîf etmeden me'âl-i muhassal ne ola?" deyü su'âl eden sâ'ile cevâb oldur kim, "Bu hakîr-i cihân-keşt im'ân-ı nazâr ile ekâlîm-i seb'ayı temâşâ etdiğim yerlerde kâfiristândan ma'mûr bir dâr [u] diyâr görmedim. Ve İslâm diyârı kadar harâbâbâd görmedim. Kefere ve fe-

---

[278]Evliya Çelebi, YKY, IX, 67, Evliya Çelebi, IX, 98.

cere-i müşrikîn bâtıl dinleri üzre cân verüp kenîselerin maʻmûr ederler. Ve mâlından bir fülüs-i ahmer ekl etmeğe İsvet Nikola'dan ve Meryem ve Îsâ Peygamber'den havf ederler. Ammâ bizim ulemâ ve sulehâ ve hâkim ve mütevellîlerimiz vakfullâhları 'Vakfiyyesi vardır, ye demişler' deyü mâl-ı vakfı yeyüp giderler. Ve seyr [ü] temâşâ etdiğimiz diyârlarda niçe niçe kerre yüz bin mâl-ı hazâyin sarf olunmuş beytullâhlar ve mesâcid-i vakfullâhlar harâb [ü] yebâb der-i dîvârları türâb olup yatırlar. Lâyık-ı Muhammedî bu mudur ki gayret-i dîni gözetmeyüp kefere kadar gayret etmeyüp ol güzelim maʻbedhâneleri harâb etdikleriyçün 'Kanı gayret-i İslâm?' deyü zâlimlere menkûş-ı pend-i hûş olsun içün bu kenîseleri bu gûne tahrîr etdik. Yohsa müşrikînin midhati içün tahrîr olunmamışdır" *ve's-selâm.*[279]

Kuşadası

Başta İstanbul olmak üzere pek çok Osmanlı şehrinde kadınların adına yaptırılan cami, çeşme, medrese vb. İslamî eserlerin bir örneği de Kuşadasındadır.

Cümleden mükellef ve maʻmûr câmiʻ-i latîf varoş kapusundan taşra ulu yol üzre Hânımiyye câmiʻi kapusu üzre târîhi budur:

Hazret-i hâcî Hadîce Hânım-ı âlî nüvâz

Maʻbedü'l-ibâde bünyâd eyleyüp câ-yi meʻâz
Hasbeten lillâh yapdı Bâreka'llâh zâdiyâ
Ârifâne oku târîh pâk kılup beş vakt namâz (Sene 1068)

Kadınlar çeşit çeşit prangana çuka ferace giyip ehl-i ırzca hareket ederler. Başlarına beyaz car bürünürler. Ve zenâneleri gûnâ-gûn

[279] Evliya Çelebi, YKY, IX, 64-65.

prankona çuka ferrâce geyüp ehl-i ırzâne hareket ederler. Ve başlarına beyâz car bürünürler.[280]

Güzelhisar Aydın

Kadınları baştan ayağa değişik sof giyerler. Baştan ayağa bir çeşit beyaz çarşaf vücutlarına örterler. Oldukça namuslu ve edepli hareket ederler.

Ve halkı gâyet ehl-i zevk ve pür-şevk olduklarından reng-i rûyları humret üzredir. Ve zenâneleri serâpâ muhayyer ve sof ferrâce geyerler ve bir nev'i dahi endâmlarına serâpâ beyâz çârşef örterler ve gâyet ırzâne ve mü'eddebâne hareket ederler.[281]

Tire

Bu şehrin havasının ve suyunun güzelliğinden kadın ve erkek güzelleri yumuşak olup elma yanaklı, kırmızı kiraz dudaklı güzellikte ve hoşlukta karar olup kelimeleri vezinli, dişleri dizili inci gibi düzgün ve ceylan gözlü, şirin sözlü ve parlak yüzlü olup saç örgülerini dağıtıp bu şekilde âşıkları muaheze edip kendilerine bakındırırlar. Kadınları ferace ve beyaz car-ı ızar bürünürler.

Ve bu şehrin âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb ü mahbûbesi nerm [ü] râm olup al tebekânî elması yanaklı ve la'lgûn kiraz dudaklı hüsn-i cemâlde ve lûtf [ü] i'tidâlde olup kelimâtları mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn ve maralî ve gazâlî gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü ve geysû-yı müşkbârların târumâr kılup bir cihetde uşşâkı mu'âhaze edüp kendülere akıdırlar. Gâyetü'l-gâye perî-peyker ve

---

280 Evliya Çelebi, YKY, IX, 77, Evliya Çelebi, IX, 145.
281 Evliya Çelebi, YKY, IX, 84, Evliya Çelebi, IX, 159.

melek-manzar, güler cemâlli garîb-dost âdemleri vardır. Çoğu ehl-i ırz olur bâzergânlardır.

Ve cümle ahâlîsi çuka ferrâce ve kontuş geyerler. Vasatü'l-hâl olanlar muhayyer ve Tire alacası geyerler. Ve askerî tâ'ifesi ve ulemâsı ve ağniyâsı gâyet çokdur. Ve zenâneleri ferrâce ve beyâz car-izâr bürünürler.[282]

Yenice –Birgi- Sultanhisar

Yenice: Ve bu şehre kibâr-ı evliyâullâhların nazar-ı iksîrleri ta'allûk eylediğinden bu şehrin cümle zenânesi gâyet ehl-i perde Râbi'a-i Adeviyye-misâl havâtînleri vardır.

Birgi: Erkek ve kadın güzelleri çoktur. Salihlerin kanı (soyu) nedeniyle erkek ve kadınları edeplilerdir.

Ve mahbûb ü mahbûbesi çokdur, ammâ kân-ı sulehâ olmağile merd [ü] zenânı mü'eddeb ve mü'eddebelerdir, zîrâ niçe kibâr-ı evliyânın nazarı ta'alluk etmiş bir dâr-ı fuzalâdır. Ve hâlâ tâlib-i ilmi ve sâhib-i hilmi çok e'izze-i kirâmdan kimesneler vardır.

Ayrıca adına medrese yaptırılan Hanım Gülüm Aydınoğulları soyundan alime bir hanımdır.

Ve Hânım Gülüm ki sâhib-i medresedir, hâfıze ve müfessire ve muhaddise ve Râbi'a-i Adeviyye-misâl nesl-i Aydın Bayî'dir.[283]

Sultan hisar: Burada da yine bir hanım Sultan'ın yaptırdığı hisar anlatılmaktadır.

---

282 Evliya Çelebi, YKY, IX, 89.
283 Evliya Çelebi, YKY, IX, 93, Evliya Çelebi, IX, 175.

> Sene (---) târîhinde Aydın Bay kızlarından Nîlûfer Sultân hisârı olmağile Sultân hisârı derler. Ba‘dehu bu duhter-i pâkîze-ahteri Orhân Gâzî menkûhalığa aldıkda bu kal‘ayı ve yedi pâre şehri cihâz yerine Âl-i Osmân'a hedâyâ vermişlerdir. Hâlâ Aydın livâsı hükmünde hâsdır.[284]

Denizli

Denizli şehrinin bir özelliği de Evliya Çelebi’nin hamisi Melek Ahmed Paşa’nın eşi Kaya Sultan’a gelirlerinin tahsis edilmesidir.

> Ba‘dehu sene (---) târîhinde fâtih-i Bağdâd Gâzî Sultân Murâd duhter-i pâkîze-ahteri olan Kaya Sultân'a te’bîden ve temlîken kayd-ı hayât ile evlâd-ı evlâdına hatt-ı şerîfler ile maktû‘-ı kalem ve mefrûzu'l-kadem mu‘âf u müsellem hâs etmişdir.

Bütün halkı bağlarında oturduklarından aileler birbirinden kaçmazlar. Çünkü hepsi akraba gibi olmuşlardır. Yer yer güzelleri çoktur. Kadınları da beyaz ızar ve değişik ferace giyerler.

> Ve cümle halkı bâğlarında sâkin oldukları ecilden ehl [ü] ıyâlleri birbirlerinden kaçmak yokdur, zîrâ cümle birbirlerine akrabâ-misâl olmuşlardır.
>
> Ve câ-be-câ mahbûb u mahbûbeleri çokdur. Ve ekseriyyâ halkı mâvî ve beyâz bez ferrâce geyerler. Ve zenâneleri dahi beyâz izâr ve muhayyer ferrâce geyerler.
>
> Ve halkın müsâfirîn ile ihtilâtları sehel ca‘lîdir, zîrâ şehirleri Anatolu diyârının bir köşesine vâki‘ olmuş memerr-i nâs yeri değildir. Anıniçün

---

[284] Evliya Çelebi, YKY, IX, 97.

> kimse ile hüsn-i ülfet etmeği bilmezler bir alay tüccârân-ı Etrâkândır.[285]

Muğla- Ula

Havası ve suyu güzel olduğundan güzelleri çoktur. Kadınlarına gelince evlerinde oturup dış giyimlerinde üzerlerine izar bürünüp terbiyelice hareket eden bir topluluktur.

> Ve âb [u] hevâsı gâyet latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi gâyet çokdur. Gerçi Anatolu şehirlerindendir ammâ halkı gâyet şehrî ve Fârisî-dân ve garîb-dost kavmi vardı, … Ve nisvân tâ'ifesi gâyet ehl-i perde ve mü'eddebe izârlı hâtûnları vardır.[286]

Bu şehrin havası ve suyu oldukça güzel olduğundan erkek ve kadın güzelleri meşhurdur. Ve bu şehrin âb [u] hevâsı gâyet latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi meşhûrdur. [287]

İstanköy- Andimahi -Sömbeki Adası

Anadolu'nun bazı şehirlerinde olduğu gibi İstanköy adasında da mevcut hamamların kullanımı münavebe iledir.

> Ve bu yalı kapusunun iç yüzünde bir hammâmı vardır. Çifte değildir, öğleden sonra avretler girir.

Sakız adasının civanı (genç delikanlıları) buranın ise kadınları meşhurdur. Oldukça mesture ehl-i ırz hatunları vardır. Hatta Rum kadınları bile ehl-i perdedir. Gündüz asla kadın kısmı sokağa çıkamazlar. Fakat yine âşıkperestlerdir. Rum kiritsaları yüzü açık fisdan giyerler ve

---

[285] Evliya Çelebi, YKY, IX, 101-102, Evliya Çelebi, IX, 192.
[286] Evliya Çelebi, YKY, IX, 106-107, Evliya Çelebi, IX, 202.
[287] Evliya Çelebi, YKY, IX, 108, Evliya Çelebi, IX, 205.

başlarına havlu makrame örterler.

> Ve bu cezîrenin âb [u] hevâsı ol kadar latîfdir kim bâd-ı sabâ her bâr esüp benî âdemin reng-i rûyına bâde-i gülgûnuna humret verdiğinden ol kadar mahbûb ü mahbûbesi vardır kim ta'bîr olunmaz. Ammâ Sakız cezîresinin cüvânı, bunun zenânesi meşhûrdur. Ve gâyet mestûre ehl-i ırz hâtûnları vardır. Hattâ Rûm avretleri bile ehl-i perdedir. Gündüz aslâ avret makûlesi sokağa çıkmazlar. Ammâ yine âşıkperestlerdir. Ve Urum keratsaları yüzü açık gezüp fistân geyerler ve başlarına havlu makrame örterler ve müslim avretleri gûnâ-gûn çuka ferrâce geyerler ve cümle halkı Cezâyir esbâbı geyerler.[288]

Aynı bölgedeki Andimahi kalesinin güzelleri de övgüye değerdir.

> Ve hevâsı gâyet latîf olduğundan al tebekânî ruhsârlı mahbûb u mahbûbesi "Andımâhî güzeli misin, ne istiğnâ edersin" deyü darb-ı mesel olmuşdur. Hakkâ gâyet şîvekâr mahbûbu vardır. Ve halkı gâyet garîb-dostdurlar. Ve cümle Cezâyir esbâbı geyerler.

Sömbeki Adasında iyi dalgıç olmayanın evlenmesi mümkün değildir.

> Ve deryâ içre nehenkvâr şinâverlik edüp yüz kulaç deryâya gavvâslık edüp sünger çıkarırlar. Ve deryâya gark olan keştîlerden eli ile komuş gibi ba'zı eşyâlar çıkarırlar. Ve deryâ içre ba'zı nehenk ile ceng ederler. Bellerinde sünger kesmeğe tîğ-ı Dahhâkdan nişân verir bıçakları vardır. Ve mâbeynlerinde yüz kulaç yere talmayan kefereye kız vermezler.[289]

---

[288] Evliya Çelebi, YKY, IX, 115, Evliya Çelebi, IX, 220.
[289] Evliya Çelebi, YKY, IX, 121-122.

Rodos

Erkek ve kadın güzelleri şehre şöhret olmuştur. Bütün kadınları ehl-i perdedir. Sanki Rabi'atü'I-adeviye'dir. Çuka ferace giyip ayaklarına kırmızı kadife düğme çakşır giyip başlarına çember ile yüzlerine kıl nikab ile kapatıp tesettürlü olurlar. Bir kadın hakkında bir yave cevap işitseler sırrına vakıf olup o an katlederler. Çünkü halkı ar ve gayret sahibidir.[290]

> Ve mahbûb u mahbûbesi şöhre-i şehr olmuşdur. Ve cümle zenânesi ehl-i perdedir. gûyâ ki Râbi'a-i Adeviyye'dir. Cümle çuka ferrâce geyüp ayaklarına kırmızı katîfe düğme çakşır geyüp başların çember ile yüzlerin kıl nikâb ile setr edüp gâyet mestûrelerdir. Bir avret hakkında bir yâve cevâb işitseler vâkıf-ı esrâr olup ol ân katl ederler, zîrâ halkı âr u gayret sâhibleridir ve gâyet garîb-dostlardır.

Antalya

Kadınları çuka ferace giyip başlarına sivri takyeler üzere beyaz ızar bürünürler. Ve bu şehrin halkı cümle baba-yı âlem Anatolu halkı-misâl talâkat-i lisânları Türkçe kelimât ederler. Ve cümle çuka esbâblar geyüp kendü ticâretlerine mukayyed olup ankâ bâzergânlardır. Ve tâze yiğitleri Cezâyir levendi esbâbı geyüp kâr ederler. Ve zenâneleri çuka ferrâce geyüp başlarına sivri takyeler üzre beyâz izâr urunurlar. Ve cümle halkı ehl-i ırz ve garîb-dostlardır.[291]

Kafirabad - Larende

Kafirabad şehrinin güzelleri oldukça fazladır ve ayrıca giyimleri

---

290 Evliya Çelebi, YKY, IX, 130-131, Evliya Çelebi, IX, 251.
291 Evliya Çelebi, YKY, IX, 148, Evliya Çelebi, IX, 289.

ayaklarına sarı çizme ve üstlerine beyaz çarşafdır.

> Ammâ mahbûb u mahbûbesi çokdur. Ve kal'adan taşra aslâ bir hâne yokdur.
>
> Ve cümle ferrâce ve boğası esvâb geyerler ve nisâ tâ'ifesi sarı çizme geyüp beyâz çârşaf bürünürler.
>
> Ve Kâfiryat halkı olmak ile avradları [292]"Ve Yekûlû'l-kâfiru yâ leytenî küntü türâben" âyetin tilâvet edüp "Yâ Hâdî el-mudallîn" esmâsına mazhar olmuşlardır.

Larende'de Mevlana Celaleddin'in annesinin kabri Bostancı camiinin içindeki hazirede bulunmaktadır.

> Ve cümleden cemâ'at-i bisyâra mâlik arasta içinde Bostâncı câmi'i ve Hazret-i Mevlânâ vâlidesi câmi'i, içinde medfûndur ve âsitâne-i Mevlevîdir. Ve kapu üzre terkîm olunan târîhi budur:"Bi-imâreti hâzihi'z-zâviyeti'l-mübâreketi'ş-şerîf kutbü'l-ârifîn sultânü'l-âşıkîn sultânü'l-âlem Mevlânâ Celâlü'd-dîn el-Vâlidetü'l-Havvâ kaddesallâhu sırrahü'l-'azîz es-sa'îd eş-şehîd binti Seyfü'd-dîn İbn Süleymân bin Halîl Beğ bin Mahmûd. Ammera sultânü'l-a'zam zıllullâhi fi'l-âlem mâlikü rikâbi'l-ümem selâtînü'l-Arab ve'l-Acem kâhirü't-tugyân ve'l-mütemerridîn kâtilü'l-kefereti ve'l-müşrikîn Ebü'l-Feth Alâeddîn halle-dallâhu mülkehu târîh evâyile Rebî'ülevvel sene isnâ ve seb'în ve seb'i mie." tahrîrdir.

Larende'ye gelince havasının ve suyunun hoşluğundan erkek ve kadın güzelleri meşhurdur. Bütün kadınları sarı çizme giyip üzerlerine beyaz car örtünürler.

---

292 *Kur'ân,* Nebe, 40; "İnkârcı kişi: 'Keşke toprak olsaydım!' diyecektir."

> Ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbesi meşhûrdur. Ve bâğ u bâğçesi cihânı tutmuşdur. Ve cümle halkı kırmızı boyalı kuzu kürkü geyüp külâh-ı Mevlevî üzre beyâz destâr-ı Muhammedî sararlar. Ve cümle zenânesi sarı çizme geyüp üzerlerine beyâz car bürünürler. Gâyet ehl-i perde ve mestûre gezerler.[293]

Adana-Maraş

Ve cümle zenânesi ayaklarına sarı çizme geyerler. Ve sivri takye üzre beyâz çarşaf bürünüp gâyet ehl-i perde gezerler.

Maraş'da da bütün kadınlar ayaklarına sarı çizme giyip başlarına saf gümüş taş takye yahut zerduz (altın işlemeli) sivri şekilli takke ve vücutlarına beyaz car bürünürler. Güzellikte ve hoşlukta en üst noktaya erişmişlerdir. Konuştuklarında kelimelerin ağızlarından sırayla ve tane tane çıkışını Evliya ipe dizilmiş inciye benzetir.

> Ve cümle zenâneleri ayaklarına sarı çizme geyüp başlarına sâfî gümüş tas takye yâhûd zerdûz sivri takye üzre endâmlarına beyâz çarşaf bürünürler. Ve gâyet hüsn-i cemâlde ve lûtf [ü] i'tidâlde olup kelimâtları dürr-i meknûndur. Ve sûk-ı sultânîde bey' u şirâda ol kadar savt-ı hazîn ile tekellüm ederler kim tüccâr tâ'ifesi metâ'ın değil belki cân metâ'-ı nakdin yolunda hâk-i râh edüp var ömrün sarf ederler.[294]

Türkmen lisanı üzere kadınların kızların isimleri Zuhrufe, Çiğdem, Mavzeniye, Asîde, Cam, Camab, Gülhan, Gülfem. Susam, Canzar, Düldülzar, Cubar, Huma, Asîde, Abisa, Hevcan, Hundî, Döndü. Cariye isimleri; Yumalak, Domalak, Penbe, Eviye, Narenc, Nariye, Havva, Dehan, Sühan, Minse, Varka'dır.

---

[293] Evliya Çelebi, YKY, IX, 158, Evliya Çelebi, IX, 312.
[294] Evliya Çelebi, YKY, IX, 176, Evliya Çelebi, IX, 349.

Esmâ-i bintân [u] nisvân: Zahrüfâ, Çiğdem, Mâvzîne, Âşîde, Câm Câmeb, Gülhân, Gülfâm, Süsâm, Cân-zâr, Lelezâr, Cûybâr {Cüybâr}, Hümâ, Âsîdâ, Âyşâ {Âişe}, Hucân, Hundî, Döndî.

Esmâ-i cevârihâ-yı Türkmân: Yumalak, Dumalak, Peymene, Erebiye, Nârine, Nârince, Hava, Ruhan, Sürhan, Menevşe, Varka.[295]

Ayıntab

Güzel kadınları oldukça fazladır. Hepsi ayaklarına sarı çizme ve başlarına gümüşten sivri takke üzere beyaz car sof bürünürler. Oldukça ehl-i perde edepli kadınları vardır. Çarşı pazarda gezmeleri ayıptır. Görenlerin nakline göre, o derece zamane güzelleri vardır ki cihanı ısıtan güneş gibi sıcaktırlar. Kadınları güzellik sahibi, hoş geçimli, güzel görünümlü, peri şekilli, olağanüstü güzellik sahibi olup kızları da yıldız gibi temizdir.

> Ve mahbûbe zenânesi gâyet çokdur. Cümlesi ayaklarına sarı çizme ve başlarına gümüşden sivri takye üzre beyâz çârşef bürünüp gâyet ehl-i perde mü'eddebe havâtînleri vardır. Ve çârsû-yı bâzârda gezmeleri gâyet ayıbdır.
>
> Ve görenlerden istimâ' ederiz, ol mertebe mahbûbe-i zamâne ve şems-i tabân-ı cihâne nisvânları sâhib-cemâl ve latîfü'l-i'tidâl hûr-manzar ve perî-peyker hadden efzûn hüsn [ü] cemal sâhibi duhter-i nâ-şüküfte pâkîze-ahterleri varimiş. Ve mahbûb dilberânı hadden bîrûndur.[296]

---

[295] Evliya Çelebi, YKY, III, 102 Evliya Çelebi, IV. 39-94; Bruniesen. 162-203.
[296] Evliya Çelebi, YKY, IX, 180, Evliya Çelebi, IX, 358.

Kilis - Azez

Bütün kadınları gümüşten sivri takye giyip beyaz car bürünüp sarı çizme giyerler. Bütün kadınlar düğünlerde "zılgıt" diye bağrışırlar.

> Ve cümle zenâneleri gümüşden sivri takye geyüp beyâz car bürünüp sarı çizme geyerler. Ve cümle zenâneler sûrlarında zılkıt çağırırlar. Ve câ-be-câ Arab mahbûbları dahi vardır ammâ halkı fukarâdır.[297]

Azez şehrinin güzelleri hakkında olumsuz kanaat bildirir. Bunun nedeni olarak da yörenin arap ve tat(çingene) halkları olmasını ileri sürer. O bakımdan Azez: Bu şehirde erkek ve kadın güzelleri övgüye değmez.

> Cum kazâsından gayri kazâlarda cümle Arab ve Tat (Çingene) sâkinlerdir. Ve bu şehirde mahbûb ü mahbûbe ol kadar memdûh değildir ve sevâhil şehirdir..[298]

Halep

Halep kalesinden bahsederken bazı suçluların buradan kale burçlarından Hendeklere atıldığını haber verir.

> Ve ba'zı kanlıları ve fevâhişeleri bu handaka atarlar. Gûyâ bir fecc-i amîk bir handak-ı atîkdir ve içi sâfî sazlıkdır. Ve gûnâ-gûn köpek balıkları vardır.

Kadınları altın, gümüş ve dibadan sivri takye giyip üzerlerine beyaz car bürünürler. Ayaklarına sarı çizme giyip edeplice gezerler. O

[297] Evliya Çelebi, YKY, IX, 182, Evliya Çelebi, IX, 362, Çoğunlukla Araplarda rastlanan zılgıt, düğün, ölüm ve önemli günlerde kadınların hep bir ağızdan uğultuya benzer ses çıkarmasıdır. Bazen de birisini protesto etmek, yuhalamak için de yapılır.
[298] Evliya Çelebi, YKY, IX, 184, Evliya Çelebi, IX, 366.

kadar da yumuşakbaşlı olurlar.

> Ve âb [u] hevâsının letâfetinden halkının reng-i rûyları humret üzre olup mahbûb [ü] mahbûbesi câ-be-câ vardır. Ve erbâb-ı devleti gâyet çokdur. Elvân elvân sammûrlu çukalar geyerler. Ve evsat hâllisi alaca kereke abâ geyerler. Ammâ garîbü'd-diyâra gâyet ikrâm edüp dilnüvâzlık ve çâresâzlık ederler.
>
> Ve zenânesi altun ve gümüş ve dîbâdan sivri takye geyüp üzerlerine beyâz car bürünüp pâylerine sarı çizme geyüp mü'eddebâne reftâr ederler. Ve ol kadar nerm [ü] râmlardır ve garîb insâna dâmlardır kim gûyâ hevâ-yı dünyâdır. Ve kelimâtları dürr-i şehvâr bedîʻü'l-beyân ve fasîhü'l-lisândırlar.[299]

Rîha şehri de Haleb'e bağlıdır. Buranın da güzelleri cihanda meşhurdur. Ve cümle halkı Tat ve fellâhândır. Ve mahbûb u mahbûbesi meşhûr-ı cihândır. Havasının ve suyunun güzelliğinden erkek ve kadın güzelleri çoktur.

> İdlîb şehri: Ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbesi bisyârdır. Ve garîb-dostlardır.[300]

Behlüliye

> Cümlesi Nusayrî mezhebindedirler ve pinhânî şems tulûʻ etdükde perestiş ederler ve beyne'l-halk namâz kılarlar ve kızlarun kendüleri nikâh ederler. Ve gâyetü'l-gâye laʻlgûn verd-i handân-misâl yanaklı mahbûbeleri var kim âdemin zülâli iki yerden akar ve gören âşık olup mestâne-vâr bakar. Ve cümle zenânesi harîr libâslara müstağrak olup

[299] Evliya Çelebi, YKY, IX, 192, Evliya Çelebi, IX, 382.
[300] Evliya Çelebi, YKY, IX, 193, Evliya Çelebi, IX, 384-385.

uşşâk arar ve gerdânları halhâllı ve gûşları menkûşlu ve yed-i Kudretile çeşm-i gazâllı mükehhal bâkireler var kim,

Görenin aklı gider özge temâşâdır bu mısra'ı anların hakkındadır.

Ve sağîr ü kebîri nikâbdâr değildir. Cümle kâlây-ı hüsnü hüsn bâzârında bî-direm ve bî-dînâr görülür ve gâyet şîvekâr işvekârdırlar. Ve geysû-yi müşkbârları çim-ender-cim ve ham-ender-ham mergûle mergûle sarkıdup dil-i uşşâkı zülüfleri şebekesiyle sayd ederler. Ne'ûzübillâh dâm-ı şeytândır. Ve bu halka kâfir desen ol ân âdemi katl edüp on bin guruş cerîme verirler.

Trablusşam

Trablusşam bölgesinde yaşayan Dürzilerle ilgili ağır ithamlarla dolu tavsifi dikkat çekicidir.

Ve bu Dürûzî kavmi küffârdan kız alup verdiler. Anıniçün bu şâm-ı Tarabulus dağlarındaki ecnâs-ı mahlûkât bî-mezhebdirler. Cemî'i zî-rûh kısmın tenâvül edüp duhter-i bed-ahterlerin ibtidâ kendüleri vaty edüp ba'dehu yine oğluna yâhûd akrabâlarından birine verir.

Havası ve suyu sahil ve yayla ortasında olduğundan marali ve gazali gözlü (iri gözlü) güzel erkek ve kadın güzellerine sınır yoktur. Kadın kısmı oldukça edepli ve mesturedir. Saf altın ve gümüşten bir çeşit sivri takye giyip beyaz car dutuk bürünürler. Sarı çizme giyip bir yere gitmezler, ancak giderlerse kalabalık caddelerden değil tenha yollardan giderler. Oldukça ehl-i perde kadınları vardır.

Ve âb [u] hevâsı sevâhil ve yaylak mu'tedil olduğundan merâlî ve gazâlî gözlü mahbûb u mahbûbesine nihâyet yokdur. Ve zenâne kısmı gâyet mü'eddebe ve mestûrelerdir. Sîm ü zer-i hâlisden bir gûne sivri takye geyüp beyâz izâr u dutuk bürünürler. Ve bir yere gitseler sarı

çizme geyüp izdihâm-ı râhlardan gitmeyüp tenhâ yollardan giderler. Gâyet ehl-i perde hâtûnları vardır.[301]

Beyrut- Sayda

Beyrut'un havasının burada yaşayan insanların üzerine olan olumlu etkisinden söz eder.

> Hakkâ ki aceb himmet-i şâhânîdir kim bu şecere-i tayyibelerin râyiha-i tayyibesi şehrin evvelki kesâfet-i hevâsın def' edüp hâlâ âb [u] hevâsı latîf olup mahbûb u mahbûbesi dahi bezm-i râm âdemlerdir.

Sayda şehrinde kadınlar gümüş ve saf altın arakiyeler giyip üzerlerine beyaz car bürünüp ayaklarına kadife çakşır giyip sarı çizme ile dolaşırlar. Küçüğü büyüğü, kadını erkeği gözlerine Arap sürmesi çekerler. Bu yüzden halkının yüz rengi kırmızı olmayıp sapsarı olduğundan erkek ve kadın güzelleri övgüye değer değildir.

> Ve nisvânları sîm ü zer-i hâlis arakıyyeler geyüp üzerlerine beyâz car bürünüp ayaklarına katîfe çakşır geyüp sarı çizme ile reftâr ederler. A'lâ ve ve ednâsı ve ricâl [ü] nisâsı gözlerine kuhl-i arabî çekerler.
>
> Ammâ bu şehrin hevâsı sakîldir. Temmûz'da hurmâ pişiminde ne'ûzübillâh âdem serinden pişer. Anıniçün halkının reng-i rûyları humret üzre olmayup asfarü'l-levn olduklarından mahbûb u mahbûbesi memdûh değildir. Ammâ halkı gâyet rencberdirler. Ve hâkimlerine mutî' [u] münkâddırlar.
>
> Hakkâ ki bu şehrin suyu âb-ı hayât olmasa hevâsının bedliğinden âdemleri helâk olurlardı.[302]

---

301 Evliya Çelebi, YKY, IX, 203-206, Evliya Çelebi, IX, 411.
302 Evliya Çelebi, YKY, IX, 214-215, Evliya Çelebi, IX, 428.

Aynı bölgeye yakın bir yerde Kadınlar Pınarı ismindeki bir su kaynağının özelliğini de zikreder.

> Aynu'n-nisâ: Bunu nûş eden merd-i zamân yedi gün perhîz ede. Tendürüst olup ol mertebe kuvvet [ü] kudrete yete kim eğer on câriyesi olsa cümlesinin hâtırın hoş ede. Gâyet mukavvî ayn-ı zülâldir.[303]

Yine Lübnan'da yer alan Karye-i Çeyş'in akideleri bozuk olmakla birlikte güzelliklerine diyecek yoktur.

> Yüz evli tenâsühî mezhebinde mel'ûnlardır. Ammâ mahbûb [u] mahbûbelerine ve âb [u] hevâsına aşk olsun kim herbirinin meralî re gazâlî çeşm-i câdûları var kim, Görenin aklı gider özge temâşâdır bu mısra'ı anların hakkınadır.

Dare'l-yehud kalesi Safed: Erkek ve kadın güzelleri az bulunur. Kadınları beyaz car bürünürler.[304]

Nablus

Havası ve suyunun güzelliğinden erkek ve kadın güzelleri çoktur. Kadınları beyaz car bürünür.

> Ve bu şehir gerçi iki kûhsârın derûnuna düşüp mahbûb-ı cihân gibi dirâgûş etmişlerdir. Ammâ âb [u] hevâsı gâyet latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi çokdur. Ammâ herbirinin hasîb [ü] nesîbin su'âl eylesen birer peygambere müntehî olur. Ve halkı gâyet garîb-dostlardır

[303] Evliya Çelebi, YKY, IX, 218.
[304] Evliya Çelebi, YKY,, IX, 221, Evliya Çelebi, IX, 441.

ve lâkin fukarâlardır. Ve libâsları alaca abâ geyerler ve şâl ve beyâz destâr sararlar. Ve zenâneleri beyâz car bürünürler.[305]

Tûr köyündeki Rabiatü'l Adevî mağarası kadınların uğrak yerlerindendir.

Mağâra-i Râbi'a-i Adeviyye: Bir karanlık gâr içinde medfûndurlar. Ekseriyyâ havâtîn tâ'ifesi çok ziyâret ederler. Harem-i muhterem olmak ile gârından içeri girmeyüp taşrada zâviye olan gârda du'â ve senâ edüp avdet ederler.[306]

Yunus Nebi Karyesi: Soya ve sopa itibar edip dengini gözetirler. Anadolu'da olduğu gibi hizmetkârı olan Nedello, Remer ve Yunan isimli kölelerine kız verip kız almazlar. Bu bakımdan her bir sülalenin soyunun kime dayandığı kolayca bilinir.

> Hakîkatü'l-hâl bu Arabistân'da husûsâ Arz-ı Mukaddes'de hasîb [ü] nesîbe i'tibâr edüp küflerin gözedirler. Rûm diyârı gibi Nedelko ve Dimço ve Yuvan nâm memlûklarına kız verüp kız almazlar. Her biri ecdâdları kime müntehîdir bilirler.[307]

Kudüs

Kudüs'ün çok dinli yapısını çok iyi tahlil eden Evliya Çelebi ziyaret ettiği mabetler arasında dikkatini çeken Ermeni manastırı hakkında detaylı bilgi verir. Rahibelerden bahsederken bugünkü anlayıştan uzak temiz bir dille durumlarını bitaraf olarak anlatır.

---

305 Evliya Çelebi, YKY, IX, 228, Evliya Çelebi, IX, 457.
306 Evliya Çelebi, YKY, IX, 242.
307 Evliya Çelebi, YKY, IX, 244, Evliya Çelebi, IX, 487.

> Ermeni avretlerinin manastırı: Bu dahi vâcibü's-seyr budur kim ol kadar pençe-i âfitâbe merâlî ve gazâlî mukehhal gözlü ve şîrîn sözlü duhter-i pâkîze-ahterler var kim herbiri sûret-i Meryem ve Züleyhâ'dan nişân verir. Cümle üç yüz Mığdisiyye bikirler vardır. Ba'zıları yüze çıkmış sinni yüze bâlig fertûte-i zâl-i zamâne bâkireler var, bu deyrde ifnâ-yı vücûd etmişler. Ve bunların herbiri birer diyârdan gelmişdir kim âlem-i tufeyleliğinde hasta olup babaları, "Eğer kızım bu derdden halâs olursa, Hazret-i Îsâ'ya bağışladım. Âhiretde nikâh ile alsın" deyü nezr etdükde eğer ol kız sıhhat bulursa babası ahde vefâ edüp bu deyre me'kûlât [u] meşrûbâtıyla gönderüp bunda mürde olunca bir et parçacığı yemeğe hasret olup ölürler. Bir temâşâgâh deyrdir, ammâ gayri deyrler gibi mükellef değildir. Huddâmları yine fertûte zen-i pîrezenlerdir. Kefereleri içeri deyre komazlar ammâ ba'zı müselmânları ol deyre koyup seyr olunur.[308]

Havası ve suyunun güzelliğinden genç kız ve delikanlıları sevimlidir.

> Âbının letâfetinden mahbûb [u] mahbûbesi gâyet çokdur.

Bu tarz güzel ve sevimli gençler burada oldukça çoktur. Kadınlar oldukça edeplidirler. Altın ve gümüş takye giyip üstlerine beyaz car bürünürler. Ayaklarına çizme giyip gezerler.

> Ve nisvân tâ'ifesi gâyet mü'eddebedirler. Altun ve gümüş takye geyüp üstlerine beyâz car bürünürler. Ve ayaklarına cümle çizme geyüp reftâr ederler.[309]

Halilü'r-rahman: Burada Hz. İshak'ın annesi Sara hatun'un kabri vardır.

---

[308] Evliya Çelebi, YKY, IX, 249.
[309] Evliya Çelebi, YKY, IX, 249, Evliya Çelebi, IX, 496.

> Ziyâret-i Hazret-i Sâre Ana: Hazret-i (---) [ishâk'ın] vâlide-i müşfikasıdır. Çâr amelî sütûn üzre binâ olunmuş bir kubbe-i pür-envârda medfûndur. Halı ve kilim ile döşeli değildir.

Havasının ve suyunun güzelliğinden kız ve erkek çocukları sevimlidirler. Kadınları saf altından yapılmış işlemeli takke üzerine beyaz izar bürünürler.

> Zîrâ âb [u] hevâsı letâfetinden mahbûb u mahbûbesi çokdur. Ve cümle halkı Arabdır ve gâyet lecûclardır. Ekseriyyâ alaca abâ geyerler. Ve beyâz destâr imâme geyerler. A'yânı çuka ve sof cellâyî mevsûfu ahmer [Y 232a] sof geyerler. Ve zenânesi altun ve sîm-i hâlis takye üzre beyâz izâr bürünürler.[310]

Şam- Havran

Havasının ve suyunun güzelliğinden kız ve erkek çocukları güzellik ve itaatleriyle tanınırlar. Bu güzeller saçlarındaki uzamış kâkülleri bağlamayıp dağınık bıraktıklarında âşıkların akıllarını başlarından alır onları perişan ederler. Çünkü bu şehrin kız ve erkek çocuklarının güzelleri Havran diyarından gelmiştir. Tabiat sahibi olan kimseler Havran'dan kız alırlar. Huran'dan yani huriler kelimesinden galat olarak havran derler. Bu güzeller marali ve gazali (ceylan gözlü) olup kudret eliyle sürmelenmiş gibi güneş parçasına benzerler. Gerçekten de bu güzeller huri sıfatlıdırlar. Şamlılar bunlardan kız alıp soylarını geliştirdikleri için Şam'ın erkek ve kızlardan olan güzelleri âlemde meşhurdur.

---

310 Evliya Çelebi, YKY, IX, 250, Evliya Çelebi, IX, 498.

Ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbesi gâyet hüsn-i cemâlde ve nermiyyeti i'tidâlde çîm ender çîm ve ham-ender-ham kâküllerin perîşân etdiklerinde uşşâkların dahi akılları perîşân olup cân riştelerini umûmen zerâfet ve letâfeti ve mahbûbunun melâhati gibi olmazdır. Ve kelimâta gelseler bedî'ü'l-beyân ve fasîhü'l-lisândırlar. Zîrâ bu şehrin mahbûb [u] mahbûbesinin çoğu Havrân diyârından gelmişdir. Ve sâhib-i tabî'at olan kimesneler Havrân'dan kız alırlar. Havrân Hûrân'dan galatdır kim Hazret-i Âdem Havrân sahrâsında zirâ'at edüp anda sâkin iken tenâsül olsun içün ikiz müştak olanları birbirinden ayırup gayri kardaşa kız verir.

Yukarıda da geçtiği üzere Cennet'teki bir huri ile Şit (a.s.) evlendirilmesi ve şehrin isminin buradan gelmiş olmasının aslı yoktur. Zaten Arapça Huri kelimesinin Farsça çoğul eki (Ân) ile Havran dönüştürülmesi etimolojik olarak da geçerli değildir. Fakat bölge halkının güzelliklerinin abartılı anlatımına örnek olarak verilebilir.

Şam bölgesindeki bazı köy ve kalelerdeki halkın durumu da şöyledir.

Kisve Karye: Beldenin havasının ve suyunun hoşluğundan erkek ve kadın güzelleri oldukça meşhurdur.

Ve bu belîdenin âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb ü mahbûbesi gâyet meşhûrdur.[311]

Sanemeyn Kalesi: Ana cadde üzerinde erkek ve kızlardan olan güzelleri, fakiri zengini, mallarını muhabbet meydanında ortaya sererek alış veriş ederler.

[311] Evliya Çelebi, YKY, IX, 287, Evliya Çelebi, IX, 567.

Ammâ esvâk-ı muhtasarı yokdur. Lâkin şâhrâh üzre bay u gedâsı ve mahbûb u mahbûbesi metâ'ların meydân-ı mahabbete arz-ı cemâl ederek bey' ü şirâ ederler.[312]

Ketibe: Bu ketibe etrafında olan karyelerde o kadar nazlı güzeller vardır ki, adamın aklı perişan olup nice hacılar hacca gitmeden vazgeçerler.

Ve bu Küteybe etrâfında olan karyelerde ol kadar mahbûbe pençe-i âfitâbe perî-peyker kamer tal'at bâkire nâzenînler olur kim âdemin aklı perîşân olup niçe huccâc hacca gitmeden fârig olayazdılar. Zîrâ bu Havran Hûrân'dan galatdır. Hazret-i Âdem bunda sâkin olup dihkânî ya'nî ekinci san'atıyla kifâflanırken tenâsül-i kesîre olsun içün izn-i Hak ile ikiz ikiz müştak olan evlâdları birbirinden ayırup gayrısıyla müştak olana verirdi.

Hikmet-i Hudâ Hazret-i şît ile bir kız vücûde gelüp kâmil bülûğıyyete geldiklerinde şît'e bile doğan kızı verdi, kabûl etmeyüp Hazret-i Âdem'den bir hûrî istedi. Hazret-i Âdem dahi Cenâb-ı Bârî'ye ricâ edüp Cennet'den Cibrîl-i Emîn ile bir hûrî verüp Hazret-i şît ile hem-enîs ü hem-celîs olup ol hûrîden niçe yüz evlâdı vücûda gelüp bu Havrân diyârında tenâsül bularak ilâ haze'l-ân bu Havrân güzeli şît Nebî neslinden olup ol hûrîden müştak olduklarıyçün hûrândan galat Havrân derler.[313]

Maan Kalesi

Çoluk çocuk ve kadınları tamamen altınla süslenmiş, merali ve gazali gözlü kız ve erkek çocuklarından olan güzelleri var ki tabir olunmaz.

[312] Evliya Çelebi, YKY, IX, 287, Evliya Çelebi, IX, 568.
[313] Evliya Çelebi, YKY, IX, 288, Evliya Çelebi, IX, 569.

> Ve halkı gâyet mün'imdir. Yılda bir kerre her bir Arab beş altı bin guruş kâr eder. Ehl [ü] ıyâli ve nisvânları zer-ender-zere müstağraklardır. Ve merâlî ve gazâli gözlü mahbûb ü mabûbeleri var kim ta'bîr olunmaz.[314]

Güneş parçası merali ve kudret eliyle ceylan gibi güzel gözlü, şirin sözlü, aydınlık yüzlü hanımları muhabbet meydanına çıkıp yetmiş bin naz cümbüş ile kumaş cinsinden olan mallarını artırma tarzı satışla satıp hacıları ganimet ederler.

> Lâkin cümle ahâlî-i beledin pîr ü cüvânı ve pençe-i âfitâbesi merâlî ve gazâlî Yed-i Kudret ile mükehhal gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü sittîleri meydân-ı mahabbete çıkup yetmiş bin nâz [u] cünbüş ile kâlâ-yı metâ'ların bey'-i men-yezîd edüp huccâcı ganîmet ederler. Ve cümlesi siyâh izâr bürünürler. Bu bâzâr içre altun ve maksûs paradan gayri bir şey râyic değildir.[315]

Medine

Bütün ehl-i ırz mahrem kadınları hacıları ve askerleri bu dağdan seyrederler.

> ..şehrin cümle ehl-i ırz hurme havâtinleri huccâc-ı müslimîn ve asâkir-i muvahhidîn alayın bu cebelden temâşâ ederler. Râh-ı Medîne üzre olup bu cebel varoş evleri içinde vâki' olmuşdur.[316]

Havası ve suyu son derece hoş hava olup seven ve sevilenleri güzellikte ve geçimde oldukça hoş olup kelimeleri apaçıktır. Hatta kadınları asumanî iç edik ve asumanî paypuç giyip siyah ızar örtünürler.

---

314 Evliya Çelebi, YKY, IX, 295, Evliya Çelebi, IX, 584.
315 Evliya Çelebi, YKY, IX, 302, Evliya Çelebi, IX, 598.
316 Evliya Çelebi, YKY, IX, 322.

Başlarına sarı ve kırmızı ve yeşil darayı ipek dutuk nikab ederler. Bu nikabdan sürmeli gözlerinden gayri bedenleri örtülü oldukça edepli gezerler.

> Ve bu şehir gerçi sengistân ve çölistân yere vâki‘ olmağile gâyet şiddet-i hâr üzredir. Ammâ benî âdeme ve gayri hayvânâta mü’essir olmadığından mâ‘adâ âb [u] hevâsı gâyetü'l-gâye hoş-hevâ olup mahbûb u mahbûbesi gâyet hüsn-i cemâlde ve lûtf-i i‘tidâlde olup kelimâtları bedî‘ü'l-beyân ve fasîhü'-lisândır kim beyt: Reftâra gelse rûh-ı musavver revân olur/ Güftâra gelse mu‘cize Îsâ beyân olur.
>
> Bu beyt-i ra‘nâ bu Ravza-i Mutahhara'nın nûr-ı musavverleri hakkındadır kim her biri merâlî ve gazâlî âhû gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü cân pareleri vardır. Hattâ cümle zenânesi âsumânî iç edik ve âsumânî pâypûş geyüp siyâh izâr örtünürler. Ve başlarına sarı ve kırmızı ve yeşil dârâyî harîr dutuk nikâb ederler. Bu nikâbdan mükehhal gözlerinden gayri endâmları mestûr gâyet mü’eddebe havâtînleri vardır[317]

Evliya Çelebi, gittiği, gezdiği yerlerdeki şifalı suların faydalarından genişçe bahseder. Hac ziyareti sırasında geldiği Medine’de bir bağ içinde yer alan şifalı bir suyun özelliklerinden birisi belki de en önemlisi kadınların doğumlarını kolaylaştırıcı oluşudur.

> ..hazretin hurmâ bâğı içinde bir mâ-i hayât-ı safâ-bahşdır. Hazret-i Risâlet-penâh havâtîn tâ’ifesi varup âb-ı nâbından nûş ederler, yetmiş hâssası vardır. Cümle nisvâna müte‘allık hâsıyyetlerdir. Cümleden biri bir hâtûn vaz‘-ı haml mahallinde usret çekse bu çâh-ı mâdan nûş etse bi-emrillâh bilâ-meşakka mahall-i masdarı şakk olup ma‘sûm müştak olur.

[317] Evliya Çelebi, YKY, IX, 328, Evliya Çelebi, IX, 644.

> Ve hayzı hâlinde nûş etse munkatı‘ olup nifâsdan pâk olup vatıy helâl olur. Ve duhter-i nâ-şüküfteleri ve cümle havâtînler bu bâğ-ı iremin havuzunda gusl ederler. Anıniçün hazretin bu bâğına bâğ-ı Nisvân derler. Havâtînlere mâ'il olduklarından cümle ehl-i beyte bu bâğı vakf eylemişdir. Ricâl makûlesi bu mahalle gelmezler. Eğer züvvâr-ı huccâcdan gelirse mahfî bulup bâğbânlardan izin olursa girüp ziyâret edüp ibâdet ederler.[318]

Cüdeyde-Mu‘allâ-Mina

Cüdeyde şehrindeki kadınlar Medine'den Mekke'ye yolculuk eden hacılara satış yaparlar.

> Ve bu (Cüdeyde) şehrinin Arab sittileri arz-ı cemâl ederek cümle metâ‘ların getirüp bey‘ [u] şirâ ederler. Ve gâyet mahbûbe-i zamâne nisvânları vardır. Misli meğer şâm Havrânı'nda ola.[319]

Mualla denilen mevkide Nisvân tâ'ifesi ise tarz-ı Urbân makâm-ı hicâzda zılgıt na‘rası ururlardı.

Bunların çeşit çeşit söz, şarkıcı ve saz çalanları Habeş cariyeleri vardır. Bunlar altın takılarla süslenip hazin seslerle Hicaz şehrinde bağırdıkça duyan âşıklarda uşşak makamına feryada başlayıp âşıkane hazin seslerle Buselik makamında makam-ı büzurk ederek rast karar giderler.

> Ve bu mahalde âyîn-i şürefâ olur kim her kimin tıfl-ı nâ-resîdesi var ise bu mevsim-i hacda ale'l-umûm ahâlî-i Mekke bu Mîne bâzârına gelüp sûr-ı hıtân ederler. Bunlar dahi bir gûne zevk u şevk, sürûr [u] safâ ederler kim bu safâ Merve ve Safâ'da olmaz. Zîrâ bunların gûnâ-

---

[318] Evliya Çelebi, YKY, IX, 328.
[319] Evliya Çelebi, YKY, IX, 340.

gûn sâz ü söz hânende ve sâzende gavâziye Habeşî câriyeleri var kim zer-ender-zere müstağrak olup savt-ı hazîn ile şehr-i Hicâz'da makâm-ı hicâza âgâze etdükde istimâ‘ eden uşşâk dahi makâm-ı uşşâka başlayup âşıkâne esvât-ı hazîn ile bûselikde makâm-ı büzürg ederek râst karâr ederler. Ve elbette ehl-i Mekke'nin sûr-ı hıtânları her sene bu Mîne bâzârında olması mukarrerdir. Ve cemî‘i huccâca ziyâfetleri dahi mebzûldür, .[320]

Burada Evliya Çelebi'nin musikide bildiği makamları bir şeyi anlatmak isterken verdiği misalden görüyoruz.

Mekke

Evliya Çelebi Hac farizasını yerine getirdikten sonra erkekler için hac esnasından gerekenleri bahsederken konuyu kadınlara da getirir. Burada Hac ibadetinin zorluklarından ötürü kadınların bu ibadet yerine evlerinden namuslarıyla oturmaları konusunda kendi tabiriyle ileri geri konuşur. Söylediklerinin İslam şeriatına uygun olmadığını söylemesine rağmen anlatılanlar onun niçin bu konuda abartıya varacak ölçüde hassas olduğunun ipuçlarını gösterir.

Ammâ nisvân tâ'ifesi[Hac esnasında yapmakla mecbur oldukları] ve Arafâtları bâlâda tahrîr olunduğu üzredir. Lâkin ihrâma [girmezler] [Hacerülesvedi] bûs etmeyeler, uzakdan istilâm edeler. Ve izdihâmda [hararetten bunalıp elbise] ve kaftanların ve ediklerin ve gön[g]leklerin çıkarmayup [elbise olarak] ferrâce geyüp harâm harîr geymesinler ve kurbâna vekîl dutsunlar. Ve eğer bu mevsimde hayız gördü ise tavâf etmek ıskât olur, tavâf etmeyeler, ammâ sâ'ir menâsiki ıskât etmez.

[320] Evliya Çelebi, YKY, IX, 365, Evliya Çelebi, IX, 714.

Ve dahi tâ Mîne bâzârında kurbân kesilüp ihrâmdan çıkup Mekke'ye varup tavâf-ı ziyâretden yine Mekke'ye gelmeyince ehli ile cimâ‘ eylemeye.

Hâsıl-ı kelâm mîrâsda ve hacda nâkıslardır. Fî-zamânına tâ’ife-i nisvâna Ka‘be doğup büyüdüğü kapusu eşiğinin iç yüzüdür, taşra çıkmıya. Eğer merhûme olursa andan ol zamân çıka. Eğer mümkin ise hânesinin bir köşesinde defn edeler. Zîrâ bu râh-ı Kâ‘be'ye varan ehl-i ırz kimseler bilir bu nisvân tâ’ifesinin çekdiği âlâm [u] şedâyidi. Zîrâ niçe bin nâ-mahrem haşarât içinde enüp binmede konup göçmede bir belâ-yı azîmdir. *Allâhümme âfinâ.*

Husûsâ emn-i tarîk olmaduğundan sene (---) târîhinde Konakçı Alî Paşa senesinde Reşîdoğlu nâm Urbân huccâc-ı müslimîni nehb ü gâret uryân etdükde yigirmi taht-ı revân tâ’ife-i nisvân ve niçe yüz mahâfeler ile cevârî ve nisvânları uryân edüp ol çöl [ü] çölistânda pâ-bürehne ve ser-bürehne obalarına götürüp gûnâ-gûn rencîde ederek ol nâzenîn havâtînleri hidmet etdirirlerdi. Nicesi cû‘dan ve niçesi şiddet-i hârdan merhûme oldular. Niçesi bahâları ile halâs oldular. Ve niçesi anda kalup evlâd sâhibi oldular. *Ne‘ûzü billâh.*

Hakîr-i pür-taksîrin bu mahalle tesvîdi şer‘-i farza muhâlifdir. Ammâ dağ-ı derûnumdan tahrîre cür’et etdim, zîrâ ol inhizâmda hakîr hâzır idim. Manzûrum olduğu sergüzeşt [ü] serencâmımdır ki tahrîr olundu, *ve's-selâm*

Her dükkân önünde bazı evlerde saz çalan ve şarkı söyleyen yıldız gibi temiz kızlar hazin seslerle mevâl ve uzzal makamlarında kasideler söylerler.

Ve cümle ehl-i hıref dükkânların pâk ü pâkîze döşeyüp herkes yârânları ile zevk [u] safâ ve dakku'l-hanek ederek çay ve bâdyân ve

kaşîr ve sa'leb ve mahleb ve kahve ve şerbet ve leben-i hâlis nûş ederek her dükkân önünde ve ba'zı hânede mutrıbân ve hânendegân ve gavâzî duhter-i pâkîze-ahterler savt-ı hazîn ile mevâl uzzâl kasâyidlere âgâze edüp rakkâslar raks ederek bir hây hûy bir kütürdü ve bir hengâme olurdu kim ta'bîr olunmaz.[321]

Kabe örtüsünün vakfı da Eyyübîlerden melik Salih Necmeddin'in hanımı Şeçerü'd-dürr'e aittir.

Mürûr-ı eyyâm ile evkâf[ı] harâb olmak ile Mısır sultânlarından Âl-i Eyyûbiyân'dan el-Melik es-Sâlih Necmeddîn hâtûnu Şecerüddürre nâm hâtûn zer-ender-zer siyâh kisve ile pûşîde edelden berü Karadonlu Ka'betullâh derler. Azîm hayrâtdır. Bir mülûke müyesser olmayup bu Şecerüddürre nâm hâtûna müyesser olmuşdur. [322]

Mekke şehrinin kahvehaneleri de ilginç yerlerdir.

Ve bu Mısır ve şâm bürkeleri mâbeyninde kırk aded kahvehâneler var kim her birinde ecnâs-ı mahlûkâtdan biner ikişer bin haşerât-ı Fellâhîn ile mâl-â-mâldir. Ammâ bu kahvehâneler kârgîr binâlar değildir. Cümle külbe-misâl ahşâbât ile mebnî olup hurmâ hasîrı ile pûşîdedir. Bunlardan mâ'adâ şehr-i Mekke içre mükellef ü müzeyyen yetmiş aded kahvehâne-i ma'mûreler vardır. Herbirinde kıssahân ve meddâhân ve şu'arâ ve mutrıbân ve hânendegân ve remmâsân bikir esmerü'l-levn menkûşeli kavâzî Habeşe câriyeler ile leb-ber-lebdir. Ve çay ve bâdyân ve kahve ve kışır ve sa'leb ve mahleb ve leben ve bahârlı mümessek eşribeler bişüp fağfûrî ve hıtâyî fenâcînler ile bey' olunur. Kahvehâneleri mecma'u'l-irfândır.

[321] Evliya Çelebi, YKY, IX, 369, Evliya Çelebi, IX, 721.
[322] Evliya Çelebi, YKY, IX, 381.

Evliya Çelebi, Mekke şehrinde yaygın olduğu söylenen Muta nikahı hakkında söylenenlerin gerçek olmadığının altını çizer.

> Ve bu ehl-i Mekke şiddet-i hârda cimâ‘dan dahi altı ay perhîz ederler. Vâdî-i Abbâs nâm yaylağa bir günde varup âteş yakmazlar. Meğer tüccâr ve şürefâ ola.
>
> Ve serâpâ şâfi‘iyyü'l-mezheblerdir. Ba‘zılar ından Zeydî mezhebdir derler. Nikâh-ı mut‘a oldur kim bir âdem ehl-i sefer olsa bir aya dak bir guruşa if‘âl bâbına çekmeğe kavl edüp bir aydan ücretin verüp ol herîf-i zarîf âhar diyâra gider. Eğer iktizâ edüp kalırsa bir guruşa ve beş guruşa ol avret ile bir kavil dahi edüp yâhûd bir gayri avreti alup murâd [u] merâmı üzre geçinirler. Buna nikâh-ı mut‘a derler. Bu şehr-i Mekke'de zamân-ı kadîmde olurmuş. Ol ecilden ehl-i Mekke mezmûmlardır. Ammâ asrımızda hakîr bu ahvâle vâkıf olmadık. Anlara iftirâdır, pâk mezheb çelebilerdir. [323]

Mekke şehrinin kadınları güzellik sahibi ve hoş geçimli, güzel yüzlü, peri bakışlı, melek görünümlü, insan tavırlı yüzleri ayın on dördü gibi güzellik sahibi, cennet bağının tavus kuşu gibi yürüyüşlü, keklik sekişli, el değmemiş bakire yıldız gibi temiz kızları var ki sanki Nisa suresinde geçen “size helal olan **kadınlardan** hoşunuza gidenleri" âyeti onlar hakkında indirilmiştir. İnsanoğlunun asıl kaynağı, çeşit çeşit değerli kumaşlarla tamamen altınlarla kaplı baştan ayağa cevhere boğulmuş, başlarında halis-altından ve gümüş suyuna batırılmış takye ile bazıları altın sırma takyeler üzere ipek bürünüp yüzlerinde nikab ve peçe, dutak, saravusi rengarenk ipek ile nurlu yüzleri örtülü olup sürmeli ceylan gözlerinden başka hiçbir yeri görülmez. Kadınları örtünme meselesinde aşırıya varabilecek ölçüde dikkatlidirler. Hepsi mavi iç edik ve mavi

[323] Evliya Çelebi, YKY, IX, 400.

pabuç giyerler. Bir kadın bir Allah kulunun yanından geçse amber, misk kokusundan adamın dimağı kokulanır. Burada bir düğüne gitmekte olan kadınların kokusunu Evliya on adım öteden koklayınca dimağı da kokulanmıştır.

> Evsâf-ı nisvân-ı Mekke: Bu şehrin zenânesi sâhib-cemâl ve latîfü'l-i'tidâl hûb-rû perî-peyker melek-manzar beşer-siyret rûları çârdeh-misâl hüsn-i cemâl sâhibleri tâvûs-ı bâğ-ı cinân revişli keklik sekişli bikr-i nâ-şüküfte duhter-i pâkîze-ahter kâlime havâtînler var kim anların hakkında Âye[t]:Ve enkihû'l eyâme[324]anların hakkında nâzil olmuş. Masdar-ı benî âdemdir. Gûnâ-gûn akmişe-i fâhire ile zer-ender-zere müstağrak olup serâpâ cevâhire gark olup serlerinde zer-i hâlisden ve sîmâbdan takye ile ve ba'zılar zerdûz [u] zerbâf takyeler üzre siyâh izâr-ı harîr bürünüp yüzlerinde nikâb burka'ı ve duduk ve saravuşı elvân reng harîr ile vech-i münevveri mestûr olup mükehhal çeşm-i gazâlinden gayri bir yerleri görünmez, gâyetü'l-gâye mestûre havâtînlerdir.
>
> Ammâ Habeşe cevârîleri var kim her biri amber-i hâm-misâl esmerü'l-levn gavâzîleri var kim diller perîşân olur. Ba'zıları kahvehânelerde alâ-mele'i'n-nâs raks ederler. Arabistân'ın şânındandır, ayıb değildir. Cümle âsumânî iç edik ve âsumânî pâypûş geyerler. Bir zenâne bir merd-i Hudâ'nın cenbinden güzer eylese ıtriyyât, müşk, abîr, amber, zebât râyihasından âdemin demâğı mu'attar olur.
>
> Bir gün hakîr Süfyân-ı Sevrî hânesine ziyârete giderken bir remmâ havâtîne râst geldim. Meğer sûr-i zifâf imiş. Bir duhter-i nâ-şüküfteyi zer-i zîvere müstağrak etmişler. On hatve ba'îd râyiha-i tayyi-belerinden demâğım mu'attar oldu. Beş yüzden mütecâviz (mekteb-i)

---

[324]*Kur'ân,* Nisâ, 3; "... Beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın."

sıbyân arûsun pîşine düşüp âmîn âmîn diyerek mahall-i murâdına götürdüler.[325]

Mekkeliler kadınlara çok düşkün olduklarından kadınları hiç bir iş görmezler. Çarşı pazardan alışveriş edip geçinirler. Evlerde yemek yapmak, çamaşır yıkamak, iplik eğirmek, ev süpürmek adetleri değildir. İsraf ehli kimselerdir. Karun derecesinde mal sahibi olduklarından pek çok mal sarf edip gösterişe meraklıdırlar. Baba ve atadan böyle görmüşler, böyle giderler. Evliya burada istemeyerek de olsa dedikodu ile kötüleme için değil sadece görünen bu durumu ana hatlarıyla özetleyip hepsini dahi nakletmeyip anlatmıştır.

Ve ehl-i Mekke gâyetü'l-gâye zendost olduklarından hâtûnlarına mağlûblardır. Havâtînleri ne fermân eyleseler, fermân-berleridir. Ol ecilden anlar avretlerin peridir. Cemî'i zamânda ehl-i Mekke'den cür'et zâhir olmamışdır. Ancak ala ve ala esbâbları geyüp eli, ayağı ve sakalı hınnâlı olup kahveden kahveye gidüp bir ibrîk kahve ve bir kâhik ile hânesine gelüp kahveyi nûş kâki tenâvül edüp pister-i râhatda hâb-âlûd olurlar.

Cümle me'kûlât [u] meşrûbâtları içün çârsû-yı bâzâra muhtâclardır. Avretlerine mağlûb olduklarından hânelerinde bir şey bişmeyüp gâyet batî' avretleri vardır. Aslâ iş işlemezler ve esbâb yaykamazlar ve iplik eğirmezler ve hânelerin süpürmezler. Cümle levâzımâtların bâzârdan görürler. Bir alay müsrif ü müsrife akvâmdırlar. Ammâ mâl-ı Kârûn'a mâlik olmaları hasebiyle mâl-ı firâvân sarf edüp esbâb-ı ihtişâma mâ'illerdir. Ebâ an-ceddin böyle görmüşler, böyle giderler.

Murâd [u] maksûdumuz zemm [ü] nemleri değildir, hâşâ ve kellâ. Ancak vâkı'-i hâldir kim tahrir olundu.

---

[325] Evliya Çelebi, YKY, IX, 400.

Ammâ a'yân [u] eşrâfının Mîne bâzârında sûr-ı hitân etdiklerinde huccâc-ı müslimîne ve gayri tüccâr [u] züvvâra ziyâfetlerine ve ikrâmlarına aşk olsun.

Ve şehr-i Mekke'nin âb [u] hevâsı şiddet-i hâr üzredir, ammâ âb-ı Zemzem'i ve hevâsı zenânesine yaramışdır.[326]

Mısır

Mısırın eski hakimleriden olan kıptîlerden bahsederken tarihte ilk kadın hükümdarın bu hanedandan geldiklerini iddia eder.

Ba'dehu yerine kızı Harûbâ melike oldu. İbtidâ rûy-ı arzda nisvândan melike olan bu Harûbâ binti Tavtîs'dir. Bu dahi İbrâhîm Halîl dîni üzre yetmiş sene melike olup merhûme oldu.

Yerine ammîsi kızı Zâlikâ melike oldu. Ammâ gâyet sehere kopdu. Bu dahi merhûme olup babası Me'mûm yanında medfûndur. Hâlâ Kabâbıta kavmi bu Zâlikâ avrete peygamberdir, deyü i'tikâd-ı bâtıla edüp Behnîsâ şehrinde kubbesine varup ziyâret ederler. Sihrile izhâr etdiği eşyâları mu'cize add edüp kavm-i Kabâbıta tevârîhlerine yazmışlardır. Ammâ Cenâb-ı Bârî'nin yüz yigirmi dörd bin peygamberi vardır. İçlerinde nisvân tâ'ifesinden bir peygambere gelmemişdir. Ve bu Zâlikâ melike çok mu'ammere olup bunun zamânında Kıbtî kavmi ol kadar çok oldu kim ekâlîm-i Mısır'ı dutdular. Tâ Tûfân-ı Nûh'dan Bayzar ibn Hâm bin Nûh'dan bu Zâlikâ avret melikeye gelince iki yüz kırk bir pâdişâh gelüp cümle devletleri 2006 sene oldu. Ve bu Zâlikâ avretin asrında Benî Amâlîka hurûc edüp Kabâbıta askerin münhezim edüp Mısır'a mâlik oldular.[327]

Mısır azizinin Züleyha'ya vurgun olduğu gibi onlar da kadınlarına

[326] Evliya Çelebi, YKY, IX, 400-401, Evliya Çelebi, IX, 780-782.
[327] Evliya Çelebi, YKY,X, 17.

ve hizmetçilerine mağlup olup gasp, zevk ü safa ve isyana eğilimlidirler.

> Ve azîz-i Mısır hâtûnu Züleyhâ'ya nice mağlûb idiyse hâlâ Mısır halkı ol zamândan berü avretleri ve huddâmlarına mağlûb olup ale'l-gasıb zevk u safâ ve şakaya mâyillerdir, fırsat bulunca azîm şâdumânîler ederler. Hattâ Kethudâ İbrâhîm Paşa Kamaniçse donanmasıyçün Kara Meydân'da etdüği şâdumânî devr-i Âdem'den berü ne olmuşdur, ne olacakdır. Cemî'i bâzbâzâna ve âteş-feşânlara ve Mısır'ın arz-ı ma'rifet eden erbâb-ı ma'ârifine yigirmi Mısrî kîse masraf edüp Kara Meydân'ı yüz bin kanâdîller ile müzeyyen edüp nûr meydânı etdi. *Hafizakellâhu ta'âlâ.*[328]

Circe

Mısır'ın önemli şehirlerinden olan Circe'de kadınlar övgüye değer güzelliğe sahiptirler.

> Ve bu şehrin ricâl makûlesi ol kadar müsin ü mu'ammer olur kim kuvveti gitmiş ve hey'eti bitmiş ve tûl-i ömrü yetmişe yetmiş gitmiş ve çoğu yetmişi yüzü geçmiş musâhabet [ü] melâ'ibden ve fesâhat [ü] belâgatden bi'l-külliye kalmış âdemleri olur. Gûyâ intikâl etmeğe tevbe etmişdir. Ve şebâb u fetâlarında zî-akl kimesneler dahi çokdur. Ve âb-ı hoş-havâsından Hazarî ve Havvârî mahbûbesi gâyet hüsn-i cemâlde ve lutf [u] i'tidâlde olup ol diyârın lehce-i mahsûsları ile kelimâtları mevzûn ve dürdâne-misâl dişleri dürr-i meknûn akl-ı zû-fünûn nisvânları var kim geysû-yı müşkbârların çîm-ender-çîm perîşân edüp reftâr etdükde mısra':
>
> Otursa şem'a dursa serve gitse mâh-ı tâbânım
>
> mazmûnunca böyle Hazarî perî-ruhları var kim her cihetden uşşâk-ı dil efkârı mu'âheze edüp cânlarına bin cân ü dil ile dil-i uşşâkı Seyhûn-

[328] Evliya Çelebi, YKY,X, 241, Evliya Çelebi, X, 450.

vâr akıdırlar. Gâyetü'l-gâye nâzik-endâm matlûbü'l-kulûb gülfâm mahbûbeleri vardır. Ammâ el-iyâzen billâh bu diyârda Zâl-ı zamâne ve fertûte-i cihâne delle-i muhtâre ve vâcibü'l-katl ihtiyâre Nûhî ve Ferhâdî sehere-i mel'ûne avretler vardır kim niçe garîb ü gurebâ fukarâ yiğitleri sihrile pâ-beste edüp hâk-i mezelletde kalmışlardır. Zîrâ bu diyâr ferâ'inelerden berü sihir bu diyârlarda şâyi'dir, *allâhümme âfinâ.*

Osmanlı Bölgesinde Yaşayan Diğer Milletlerin Giyimleri

Bu bölümde Balkanlar, Orta Avrupa, İran, Kırım, Mısır, Sudan'da yaşayan her dinden, her milletten kadınlar anlatılacaktır.

İran

Tebrizliler'in ikinci güzellikleri de peygamberin soyundan gelenleri peygamber soyundan gelen kimselerle evlendirmeleridir. Evliya'ya Osmanlı'daki tatbikatta da yer bulmuş hıristiyan kadınlarla olan evlilik konusu sorularak onu köşeye sıkıştırma girişimi olmuştur. O dönemde Osmanlı devleti sınırları içinde Şii mezhebine mensup olanlarla evliliğe cevaz verilmemesi nedeniyle de olsa gerek İranlıların Evliya'ya biraz da sitemkârca soru yöneltme biçimi dikkat çekicidir. Osmanlı'da padişahtan başlayarak her tabakadan insanın Hıristiyanlar'la olan evlilik uygulamasındaki rahatlık İranlılara ters düşmektedir. Onlar bu nedenle özellikle peygamber soyundan gelen kızlarını sıradan kimselerle evlendirmeyip dengiyle evlendirirlerdi. Burada biraz dolaylı olarak bu kızların kâfirlerle evlendirilmesi hakkında sual sormuşlar bahusus bu tür bir

evliliğin sonucunda dünyaya gelen çocuğun durumu ondan sorulmuştur. Bu sorudan maksat, gayrimüslim birisiyle yapılan evlilikle dünyaya gelen çocukların durumunun ne olduğudur? Yani bu çocuk büyüdüğünde eğitiminin ne olacağıdır. Gayrimüslim bir anne veya babanın çocuğun eğitimine karışması halinde meselenin altından nasıl kalkılacaktır? Bu soruyla gizli de olsa Osmanlı padişahlarının ve halkının bu konudaki rahatlıklarını ve Hıristiyan kadınlarla olan evliliği dolambaçlı da olsa tenkit etmektedirler. Evliya Çelebi ise bu soruya güzel bir cevap verir. Bu şekilde olan evliliklerin olmasını yasaklamayan meşhur bir hadis-i şerifi zikreder. İslam inanç esaslarına uygun olarak bu kızların kâfirlerle evlendirilmeyeceğini İranlıların yaptıklarının doğru olduğunu ve buna devam etmelerini ister. Ayrıca her ne şekilde dünyaya gelirse gelsin bu çocukların doğuştan günahkâr olmayıp onların anladığı gibi küfür üzerine olmayıp İslâm fıtratı üzerine doğduğunu açıklar.[329] Evliya Çelebi Tebriz'de kadınların Pehlevi dilinde konuştuklarını söyler.[330]

İtil Moğol kavmi

İran'da Mum söndüren diye meşhur olan kavim bunlardır. Bir kadını yedi sekiz kişi nikâhlayıp beraber olurlar. Çocuk doğduktan belli bir süre sonra çocuğa bir elma verilir. O elmayı o erkeklerden hangisine vurursa o kimse çocuğun babası olarak kabul edilir.[331] Böyle bir olayı Evliya Çelebi, başka hiçbir yerde görmediğini söyler. Revan Hanı'nın Evliya

[329] Evliya Çelebi, YKY, II, 131, Evliya Çelebi, II, 260. "Her doğan çocuk İslam fıtratı üzere dünyaya gelir. Sonra anne ve babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi dinine döndürür. Bu Hadis, **Seyahatname**'de Arapça olarak geçmiştir.
[330] Evliya Çelebi, YKY, II, 135, Evliya Çelebi, II, 269.
[331] Evliya Çelebi, YKY, 146, Evliya Çelebi, II, 290.

Çelebi'yi kızkardeşinin konağında ağırlatması da ilginçtir.[332]

Dağıstan

Evliya Çelebi'ye göre bu şehirde de kadına rastlamak imkânsızdır. Burada kadınlar ancak öldükten sonra tabut içinde şehirden dışarı çıkar ve şehir içinden geçer giderlermiş. Bunun haricinde bir de hacca gidilirken evden dışarı çıkması mümkün olurmuş.[333]

Lübnan

Bu havalideki Ceramet köyündeki Dürzîler'in kadın ve çocukları baştan ayağa kırmızı giyerler. Bu yüzden kızıllı diye anılırlar.[334]

Nihavend

Kadınları hem gümüş hem altın taç giyerler. Yüzleri peçeli, beyaz izar, ayakları gök yeşili çizmelidir. Bazı kadınlarının isimleri: Güldemide, Gül-endam, Gülçin, Gülşah'dır.

Hemedan

Kadınları altın, gümüş arakıye ve diba takye giyip yüzlerine ipek peçe ve üstlerine beyaz damarlı (lenfi) behram-pori benzeri çarşaf ve izarlar bürünürler.[335]

Kazvin: Kadınlar yüzleri duvaklı ve peçeli olup üzerlerine

[332] Evliya Çelebi, YKY, II, 155, Evliya Çelebi, II, 310.
[333] Evliya Çelebi, YKY, II, 157, Evliya Çelebi, II, 312.
[334] Evliya Çelebi, YKY, III, 61, Evliya Çelebi, III, 96.
[335] Evliya Çelebi, YKY, IV, 210, Evliya Çelebi, IV, 348.

beyaz ızar ve ayaklarına renkli çizme giyerler.[336]

Boğdan

Kazda kızları başı açık siyah kâküllü güzelleri vardır. Prut Palangasında dükkânlarda kadınlar oturup mallarını satarlar. Bütün kızlar başı açık, siyâh saçlı, rengârenk ipek hilat ve kaftanlı ve kubadî sarı pabuçlu olurlar. Bu bölgede bütün dükkânlarda kızlar ve kadınlar alışverişi yürütüp kocalarıyla birlikte iş yaparlar.[337]

Yaş

Dükkânlarında kadın ve kızlar oturup istedikleri şekilde ticari mallarını satışa sunarlar. Yaş şehrinde meyhane ve zinahane[338] vardır. Yine yukarıda zikredilen "Kazda" diye anılan fahişeler meyhanelerde otururlar ayaklarına yüksek kubadî pabuç takarlar. Başlarına bir çeşit kemha-i kadife, hara fistanlar giyip başı açık siyah kâkülleri perişan olup önlerine gelene güzelliklerini sunarlar ve kolayca bir araya gelirler. Meyhanelerde mekân tutarlar.[339] Boğdan beyine senelik altı kese vergi verirler.

Şarköy: Kadınların başları açık olup saçlarını bir çeşit örerler ki o tarz fitil yapma kendilerine mahsustur.[340]

Venedik İspetler: Güzellikleri oldukça övgüye değer. Çoğunlukla dükkânlarında oturup mallarını satarlar. Gerçekten de frenk güzeli denildiği kadar olduğunu Evliya tespit ve kabul eder. Şirin sözlü

336 Evliya Çelebi, YKY, 219, Evliya Çelebi, IV, 364.
337 Evliya Çelebi, YKY, V, 68, 71, 177, Evliya Çelebi, V, 125-131-145.
338 Umumhane anlamında kullanıyor.
339 Evliya Çelebi, YKY, V, 185, Evliya Çelebi, V, 356.
340 Evliya Çelebi, YKY, V, 188, Evliya Çelebi, V, 362.

eşsiz güzellikte olup görenlerin akılları başlarından gider.[341]

Erdel

Kolujvar Kalesi: Bütün kadınları alışveriş edip kocaları da bir başka iş ile meşguldür.[342] Kadınların alışveriş yaptığı yerler sayı bakımından oldukça fazladır. Bunlar arasında Zerinoğlu Kalesi vb. zikredilebilir.[343]

Arnavutluk

Potgariçe Kalesi: "Elbise'nin hayırlı olanı kısa olandır", hadisi gereğince kadınları o derece hafif ki o büyük cüsselerin üzerinde elbise gibidirler Ayaklarında sıkma çarık, baldırları çıplak, donları yoktur. Ancak bellerinde Rum işi paçaları vardır. Çoğunlukla gömlek nedir bilmezler. Sırtlarında bir meşhur daracık ve kısacık kebe giyerler. Göğüsleri, omuz başları açıktır. Tuhaf olan şu ki kazan kadar büyük başlarına karşılık küçücük fincan büyüklüğünde takye giyip, iplikle iki yanından bağlayıp boğazına geçirip giyerler. Sanki ödünç gibi durur.344

Lofça

Lofça (Romanya): Çingene kadınları başlarına kırmızı çukadan pullu başlık giyip arkalarına sarkıdırlar. Oldukça çirkin duruşludurlar. Halkın çoğu alaca çeşit çeşit dericiliktir. Çingene karıları da çekiç döğüp

[341] Evliya Çelebi, YKY, V, 260, Evliya Çelebi, V, 496.
[342] Evliya Çelebi, YKY, VI, 11, Evliya Çelebi, VI, 26.
[343] Evliya Çelebi, YKY, VI, 13, Evliya Çelebi, VI, 32
[344] Evliya ÇelebiVI,113, VI, 35a, 32; Buğday, 363

demircilik ederler.[345]

Macaristan

Budin: Budin'in eski sakinleri zengin kabul edip, eskiden olduğu gibi kızlarını verirler.

Budinli kadınların batlı inançlarına göre baruthane sularında kırklanmak, evlenemeyen kızların bahtlarının açılmasına ehliyle güzel geçimini sağlamaya veya kadının üzerinde olan uğursuzluk ve karamsarlığın defedilmesine vesile olur.[346]

Uyvar Cenginde Avusturyalılar, kadınlarına erkek elbisesi giydirip ellerine tüfenk vererek savunmuşlardı. Buradaki esirlerin çoğunluğunu Nemçe güzelleri oluşturur.[347]

Belgrad Rodnik Kalesi: Kadın ve kızlarının bir çeşit görülmemiş örülü saçları vardır. Başı örtülü ve çokları takye üzere çeşit çeşit gümüşler ve akçeler dizerler. Görülmemiş tarzda esvapları, fistanları, başları örgülü reaya kızlarıdır.[348]

Dobrovenedik: Karşılama alayı içinde on iki bin kadınlarını süslü tahtırevanlara oturtmuşlardır.[349]

Avusturya

Kenkuş (Macar, Avusturya Bölgesi): Burada da kadınlar

[345] Evliya Çelebi, YKY, VI, 188, Evliya Çelebi, VI, 153.
[346] Evliya Çelebi, YKY, VI, 131-148 Evliya Çelebi, VI, 237-249.
[347] Evliya Çelebi, YKY, VI, 199-203, Evliya Çelebi,VI, 327-334.
[348] Evliya Çelebi, YKY, VI, 239, Evliya Çelebi, VI, 405.
[349] Evliya Çelebi, YKY, VI, 265, Evliya Çelebi, VI, 448.

satılacak ticari eşyaları ve malları dükkânlarda satarlar bu ayıp değildir.[350] Avusturyalılarla yapılan barış anlaşmasına Avusturyalı kadınlar da getirilmiştir. Yanık Kalesinde Berber dükkânları dışında kadınlar oturup alışveriş yaparlar. Yine Doneban Varoşu kralın anasının hasıdır. Yanık Kalesi kralın hanımının hasıdır. Burada kadınların çokluğu karşılamaya çıkan kimselerin çoğunluğunun kadınlar olmasından anlaşılmaktadır. Anporok Kalesi'nde yine kadınlar satış yaparlar. Yine bu havalide kadınlar erkeklerle birlikte suya girip içki ve şaraplar içip kucak kucağa otururlar.[351] Hatta buralarda kadın ve erkekleri birbirinden kaçmayıp, Osmanlı elçi heyeti ile gelenlerle kadınlar bir arada oturup yer içer eğlenirler. Kocaları buna bir şey demeyip dışarı çıkarlar. Kendi aralarında ayıp değildir. Çünkü bu kafiristanda söz, hüküm, yetki kadınlarındır. Meryem Ana'dan bu tarafa bu kötü adetleri devam etmektedir. Aynı suda kadınlar ve erkekler yıkanırlar. Soyte Varoşunda güzel gassale (yıkayıcı) kızları vardır. Yağmur yağınca bütün ev sahipleri ve dükkânlardan kadın ve çocuklar çıkıp sokakları öyle temiz ve pırıl pırıl süpürürler ki bal dökse yalanır.[352] Hamamlarda koca karılar hizmet ederler. Bunların her biri sanki Aristo, Calinus, Sokrat gibi bilge kadınlardır. Burada biz Avusturya'da da o zamanlar hamam mevcut olduğunu öğrenmekteyiz. Yine hamamda gençlerin çıplak olarak yıkanmaları da Evliya Çelebi'nin gözünden kaçmaz. Buna mukabil zina yapan kadınların ateşte yakılarak cezalandırılması ile ilgili malumat da ilgi çekicidir.[353] Evliya Çelebi kadınların alay halinde elçiyi karşılamak istemelerini de hafiflik olarak görür ve tafralanmak, kendini göstermek için yapıldığını

[350] Evliya Çelebi, YKY, VII, 71, Evliya Çelebi, VII, 183.
[351] Evliya Çelebi, YKY, VII, 78, 84, 86, 87, 88, 89, Evliya Çelebi, VII, 202, 217, 221, 225, 227, 229, 230.
[352] Evliya Çelebi, YKY, VII, 99-100, Evliya Çelebi, VII, 256-257.
[353] Evliya Çelebi, YKY, VII, 101-121, Evliya Çelebi, VII, 261-310.

söyler.[354]

Viyana kadınları da aynı erkekleri gibi üzerlerine siyah ve çeşit çeşit fahire kumaşlar altın işlemeli ve dört köşe fistan giyerler. Fakat diğer kâfiristan kadınlarının fistanları gibi daracık, kısa değildir. Bütün etekleri yere birer arşın sürünüp saçakları dervişlerin eteklik fistanlar gibi boldur. Ve asla don giymezler. Rengârenk kubadî pabuç giyerler. Çoğunlukla kuşakları mücevherlerle süslüdür. Bakire şekilli olan kızlardan başka olgun kadınların bütün sineleri açıktır. Kar gibi beyaz berrak sineleri vardır. Fakat yukarıda zikredilen fistanlarını Macar, Eflak, Boğdan kadınları gibi kuşanmayıp bellerinde birer kalbur çemberi gibi kalın kalın kuşakları bütün bu kadınları kambur gösteren kötü kıyafetlerdir. Başlarında beyaz tülbentten örme nakışlı takyeler üzere hepsi cevahir ve incili ve ıstafanlı arakiye giyerler. Fakat bu diyarın kadınları çelimsiz gibi görünmelerine rağmen çocuklarını kendileri emzirirler. Bütün kızlar başı açık siyah örgüleri dağılmasın diye saçlarına halka takarlar. Bu kızların sineleri açık değildir. Sade giyinirler. Güzellikte eşsiz olduklarını Evliya kendine has cümlelerle anlatır. Ona göre havasının ve suyunun güzelliğinden bütün kadınları güzellik sahibi ve hoş geçimli, güzel görünümlü, peri yüzlü, sınırsız sayılamayacak, güneş gibi parlak, güzellikte mükemmelliğe ulaşmış kızları, hareketleri ve gezmeleri, dolaşmaları adamı hayran eder. Her bir el değmemiş yıldız kızların çim çim ve büklüm büklüm olmuş örgülerinin her teli simsiyah ve benlerinin her biri hâşîmi beni gibi binlerce defa tatar miski değecek derecededir.[355]

---

[354] Evliya Çelebi, YKY, VII, 123, Evliya Çelebi, VII, 316.
[355] Evliya Çelebi, YKY, VII, 124, Evliya Çelebi, VII, 317-318.

Bükreş

Bükreş bölgesinin bakire kızlarının hepsinin başı kaba siyah kâküllerin tel tel kılıp kubadî sarı pabuç ile yürüdükçe adamın aklı kâkül gibi parça parça perişan olur. Fakat çoğunluğu fahişeciklerdir. Bütün kadınlar yüzü açıp gezip ipekli süslü kumaşlar altın işlemeli rengârenk fistanlar giyerler.[356]

Macaristan

Macaristan'dan bahsettiği bölümde kadınların güzelliğinden ve dükkânlarda alışveriş yaptıklarından bahseder. Yine diğer yerlerde kullanılan Peri-peyker, hub-manzar vb. benzetmeler burada da sıralanır.[357]

Kazan

Kazan vilayetinin kadınlarını anlatırken "bunlar da Heşdek kavmi, hıristiyanlar, "Moskof kadınları gibi yüzleri açık gezerler" diyerek açıklama getirir. Mujak kavminin kızları cihan güzelidirler. Fakat kışın sertliğinden çok elbise ve kürk giydiklerinden kurt gibi gözükürler.[358] Moskova Bölgesi'nde kadınlar, alışveriş yaparlar. Bütün temiz çuka dolamalarının kolları ve göğüsleri gümüş döğmeli ve başları renkli kalpaklıdır. Kadınları yüzü açık gezerler.

---

[356] Evliya Çelebi, YKY, VII, 183, Evliya Çelebi, VII, 478
[357] Evliya Çelebi, YKY, VII, 160-161, Evliya Çelebi, VII. 414-418.
[358] Evliya Çelebi, YKY, VII, 315-316, Evliya Çelebi, VII, 825-827

Kalmuk Bölgesi

Kalmuk kadınları soğuk yüzünden kalpaklarının arkasına katran sürerler. Kestikleri hayvanların derisini giyip, ata binip, mızrak kullanıp kılıç kuşanıp kocalarından fazla savaşırlar. Bazı kadınların kalpakları üzerinde ipek parçalarından püskülleri vardır. Pek çok kadınların Çin ve hatâyî (bitkisel) renkli bezlerden kaftan dikenleri vardır. Yine ayaklarına keçe çakşır ve domuz derisinden pabuç çizme giyerler. Bütün kadınlar yüzleri açık gezerler. Erkekleri ne kadar kötü çehreli ise kadınları o derece siyah kaş, siyah kirpik ve kudretten sürme ceylan gibi güzelleri olur. Kadınları nikâh nedir bilmezler. Kura ile iş görürler.[359]

Tuna

Kara Güvercinlik Kalesi: Burada derbentte oturan köylü kadınlarının yolcularını kandırmak için dil döküşleri ve ikna edebilmeleri ve ücretini eksiksiz alışları eğer paralarını alamazlarsa toplanıp dayak atmaları ilginçtir. Alasonya'da Rum kızları nehirden desti ile su taşıyıp hizmet ederler.[360]

Atina

Rum kızlarının cihanda benzeri yoktur. Evliya, bura kızlarını çok beyaz, keman kaşlı, küçük ağızlı ve inci dişli vs. diyerek över.[361] Rum kadınları da gündüz dolaşamazlar.

Mora'da Gustan şehrinde kadınlar başlarına beyaz sarık sarar

---

[359] Evliya Çelebi, YKY, VII, 323-325, Evliya Çelebi, VII, 846-852.
[360] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 86, Evliya Çelebi, VIII, 191.
[361] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 122, Evliya Çelebi, VIII, 270.

kefere kadınlarıdır. Bir çeşit gülünç çehreli ve saçı sarıklı kadınlardır.[362]

Livadiye'de Rum kızları başı açık gönüllerini tel edip ipek fistanlarını giyip yüzleri açık gezerler. Kızılhisar şehrinde Rum kadınları donsuz gezdiklerinden rüzgâr fistanlarını açık avret yeri ferc-i kabihleri görünmemesi için ferace ve fistanlarının eteklerine bir kaç kıyye (okka) kurşun parçaları dikip avret yeri açılmadan gezerler.[363]

Yakonya Kalesi'nde kadınlar siyah saçlarını dağıtıp üzerine beyaz bir sarık sarıp dolaştıklarında görünüşleri gülünç, ucube, garip şekil olur, görenler gülmekten bayılırlar.[364]

Ayayani Burnu'nda manastırda kızlar uçkur ve ipekli gümüş işlemeler işleyip gizlice satarlar. Kendileri uçkur işlerler. Fakat uçkursuz, donsuz gezerler.[365]

Girit'in fethi öncesi yaşananları Evliya kendi ifadesiyle şu şekilde anlatır.

> Evvelâ gazâ-yı cezîre-i Girid: Sene (---) târîhinde Sultân İbrâhîm Hân'ın Dârü's-sa'âde ağalarından Mu'tak olan Sünbül Ağa nâm ankâ-yı zî-şân, beş Mısır hazînesiyle ve elli aded muhassine cevârîler ve niçe âftab gulâm-ı mihbânlar ve kırk aded "es-sâfinâtü'l-cıyâd" makûlesi küheylân atlar ile pâdişâh-ı Cem-cenâb İbrâhîm Hân'dan {Ağa-yı mezbûr} âzâd u me'zûn olup İbrâhîm Çelebi nâm bir re'îs-i mellâhın altı kat anbarlı karavana kalyonuna cümle metâ'ın üç ayda doldurup beş yüz tevâbî'-i pür-silâhı ve üç yüz aded sâ'ir tüccâr ve iki yüz keştîbân ve Mısır'a menfâ Esîrî Mehemmed Efendi tevâbi'iyle

[362] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 138, Evliya Çelebi, VIII, 303.
[363] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 106-112, Evliya ÇelebiVIII, 233-246.
[364] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 157, Evliya Çelebi, VIII, 348.
[365] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 243, Evliya Çelebi, VIII, 544.

cümle bin üç yüz aded ibâdullah ile rûz-ı cum'ada Beşiktaş nâm mahalde mütevekkilen-ala'llâh deyüp bâdbânların küşâde kılup top u tüfenk şâdmânları ederek cânib-i Mısr'a revâne oldular. Hikmet-i Hudâ (---) cezîre kurbunda altı pâre Malta küffârı kadırgalarına râst gelüp bir gün bir gice ceng-i azîm edüp sademât-ı topdan kalyon içre olan atlar boşanup guzât-ı müslimîne atlar dahi bir şaşkınlık verüp yine bu hâl ile mücâhidîn ceng [ü] savaş-ı perhâş edüp limân hevâda kalyon rûy-ı deryâda karadağ gibi kalup altı aded kadırga-i menhûs kalyonun yemîn ü yesârından döke döke kalyonun direği ve kıçı isa başı ve dümeni gidüp bî-cenâh kaldı ve içinde olan guzât-ı müslimînden ancak iki yüz âdem kalup cümle darabât-ı top-ı kûpden şehîd oldular. Hemân kalyon sâhibi İbrâhîm Çelebi dal-satûr-ı Muhammedî olup Kızlar Ağası Sünbül Ağa'ya hıtâben "Bre mel'ûn Arab, ben sana kâfir vardır, gemiye atlar komayalım ve cebehâne ziyâde alalım ve küffârın bir hoş haberin alup çıkalım ve bu kadar yüklü gemi ile deryâya niçe çıkalım, dedim. Sen emr-i şerîf alup beni bu hâl ile küffâra uğratdın" deyü Kızlar Ağasına bir tîğ urup kellesin galtân edince hemân Kızlar Ağasının tevabî'leri İbrâhîm {Çelebi üzre} ol sâ'at kılıç üşürüp pâre pâre ederler. Küffâr bu hâli görüp altı pâre kadırga-i menhûs ile kalyonun cânib-i erba'asına sarılup derhâl kalyon içre soltat-ı kefereyi döküp üç sâ'at dahi kalyon içre ceng edüp âhir-i kâr küffâr-ı hâk-sâr kalyonu ahz [u] kabz edüp içinde olan cümle ümmet-i Muhammed'i ve Esîrî Mehemmed Efendi'yi esîr edüp kayd-bend edüp kalyonu altı pâre Malta kadırgası yedeğe alup doğru Hanya limanına götürüp lenger-endâz oldular. Kâmil bir ay liman-ı Hanya'da meks edüp cemî'î mal [u] menâl [u] metâ'ı ve cümle küheylân atları ve nûr-misâl duhter-i pâkîze-ahterleri ve mahbûb gılmânları gemiden taşra çıkarup kal'a-i Hanya'da bey' u şirâlar edüp cümle duhterlerin bekâretin izâle edüp bu kadar fezâhat ederler. Ba'zı âkıbet-endîş papas ve bıtrîk ve kıssîs ruhbânlar eydür "Vay biz bu Osmânlı kalyonun ve

kızları ve atların bu şehrde görmemek gerek idik. Şimden gerü bu cezîre elden gitdi. Zîrâ kitâbımızda eyle yazar kim bu cezîre-i Girid'e Osmânlı kalyonu gele ve atları gele ve kızları gele ardı sıra Türk gelüp gemisine ve atlarına binüp … bu cezîrede mülk edinüp evlâd sahibi ola" deyü Çalıpapaslar böyle deyü feryâd ederler. Ba'zı küffâr bu cevâbları papaslardan istimâ' edüp niçe bin küffâr birer bahâne ile cezîrelerinden firâr edüp gayrı diyârlarda karâr ederler.

Burada anlatılanlar savaş esnasında yaşanan çirkinliklerin kötü örneklerindendir. Kadın üzerinden vurmak veya aşağılamanın en acımasız örnekleri olması bakımından Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin zengin bir muhtevaya sahip olduğunu burada tespit etmekteyiz.

Hanya Kalesi: Bütün Rum kadınları zamanın güzelleri olup aşıkperestdirler. Elbiseleri oldukça çirkindir. Mesela fistan tabir ettikleri ipek çeşit çeşit kabaran koltukları altında hamal semeri gibi yumru olup arkaları ve göğüsleri de öyle yumru olup bellerinden yukarısı koltuklarına varıncaya kadar karınları, göğüsleri, memeleri ve saç kemerleri asla görünmeyip fakat koltuklarından yukarı omuzları ve kolları ve gerdan ve yüzleri ve başları da kâtip sarığı altında siyah saçları görünür. Derviş eteği giymiş gibi çirkin görünümlü güzelleri vardır.

Der-fasl-ı âb [u] hevâ-yı râhatı'l-ebdân: Âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbelerine hadd [ü] hasr yokdur. Husûsan siyâh kâküllü Rûm pençe-i mahbûb gulâmları sîm-ten ve nâzük-beden olup hüsn-i cemâlde ve lütf-i i'tidâlde gılmânları olup gâyetü'l-gâye zekî ve necîb ü reşîd olu[r]lar.

Der-eşkâl-i kabâ-yı bintân-ı ehl-i ısyân: Cümle Rûm avretleri dahi mahbûbe-i zamâne olup âşıkperestlerdir, ammâ libâsları gâyet kabîhdir. Meselâ fisdân ta'bîr etdikleri harîr-i gûnâ-gûn kabâları kol-

tukları altında hammâl semeri gibi yumru olup arkaları ve göğüsleri dahi eyle yumru olup bellerinden yukarusu tâ koltuklarına varınca eğer karınları ve eğer sîneleri ve eğer memeleri ve eğer mû-miyân kemerleri aslâ görünmeyüp hemân koltuklarından yukaru omuzları ve kolları ve gerdân ve yüzleri ve başlarında kâtibî sarıkları altında siyâh saçları görünüyor. Gayri endâmları gûyâ bir harar gibi fisdân içinde olup hemân koltuklarından aşağı bir Mevlevî dervîşi tennûresi geymiş Yezîd libâslı mahbûbe zenâneleri var.[366]

Girit

Kandiye (Girit) Girit Harbi (1644-1669) sırasında kadınların hırzıme diye isimlendirilen bir tür süs eşyasının muhtemelen boncuk benzeri bir şey eşek pinesi (yaması) ile kanştınlıp lağımlarda bugünkü anlayışa göre gaz haline dönüştürülüp kullanılması ilginçtir.[367]

..ammâ bu rûy-ı arzda cemî'i mevcûdât-ı mütenevvi'âtlardan her ne var ise bu cebehânede mevcûd olup hattâ avretlerin hırızması ve eşek beynisi vardır, zîrâ ba'zı zamân yer altında bizim lağım ile küffârın lağımcıları birbirlerine mülâkî oldukda ceng-i azîm ederken avretlerin hırızması ile eşek sidiğin ve eşek beynisin âteşe bırağup birkaç kerre bizim lağımcılarımız eşek beyinisi ve hırızma râyihasından kırılmışlardır ve niçe bini tütünden boğulmuşlardır.

Evliya Çelebi, Girit, Kimosna kadınlarının çok güzel oluşunu açıklarken bunların benzerinin Viyana, Prag, Dankarkız, Amsterdam'da bulunabileceğini hatırlatır.

---

366 Evliya Çelebi, YKY, 174, Evliya Çelebi, VIII, 384

367 Evliya Çelebi, YKY, VIII, 211, 239. Evliya Çelebi, VIII, 470.

Ve cemî'i mahbûb [u] mahbûbe muğ-pîçelerin ellerinde niçe kerre yüz bin aded deste deste güller ve gülden iri karanfiller ve fuller ve gûnâ-gûn şükûfeleri gılmânlar ve şâblar asâkir-i İslâma bezl edüp ihsânlar alup mesrûr [u] handân oldular.

Ve âb [u] hevâsının letâfeti ve mahbûb u mahbûbe Rûm keratsalarının nezâfeti meğer Alman diyârında Beç'de ve Prak'da ve Donkarkız ve Amıstırdam şehirlerinde ola.

Ona göre bu bölgedeki kadınlarda o günün modası olan fistanları renkli çuka ve ipekten yaparlar. Zengin olan kadınlar ise fistanlarını çeşit çeşit kadifelerden yaparlar. Fistanlar alt ve ön kısımları hamal semeri gibi yumru halinde olup kadınları kambur şekilli gösterir. Fakat bu şekil fistan Evliya Çelebi'nin tespitine göre kadınlara özel hayatlarında kolaylık sağlaması için eski bilgelerin tavsiyesi ile ortaya konulmuştur.

Ammâ avretleri başlarına beyâz bezler örtüp Mora vilâyetinde Çakona keferesi avretleri gibi beyâz kâtib sarıklı kefere avretleri vardır, ammâ başka bir gûne saçların örüp başka bağ bağlarlar ve yine fisdânları elvân çukalardan ve gayri harîrlerden fisdânlar ederler, ammâ zengîne olan kefere avretler fisdânların gûna-gûn katîfelerden ederler. Lâkin koltukları altında ve önlerinde ve ardlarında hammâl semerleri gibi yumru fisdânları olup avretlerin kanbur şekilli gösterir… Ve yine avretleri sâ'ir kefere avretleri gibi don geymeyüp ayaklarına siyâh pâbuç geyerler. El-hâsıl gâyet ibret-nümâ avretleri olup gâyet âşık-perestlerdir.

Girit kadınları da don giymeyip ayaklarına siyah pabuç giyerler. Görülmeye değer aşka tutkun kadınlardır. Bu havali güzeli oldukça fazla

meşhur, övgüye değer ve âşıkperestdirler.[368]

Manya

Kadınları değişik bir elbise ve fistana sahiptir. Hepsi mücevher ve altınlarla kaplı olup diba ve siba ve altın işlemeli ve kemha ve darani frenk fistanları ve frenk pabuçları giyip başları mücevher taşlı kabzalı olup bazı kadınlar gümüş ve altın tasdan takyeler giyerler.[369]

Evliya, İnebahtı yakınlarındaki Zeban kasabasında Müslüman kadın az olduğundan Müslüman erkeklerin kefere Rum kızlarının nikâhladığını bu yüzden bütün halkın Rumca ve Türkçe konuştuklarını söyler.[370] Yanya'da ise Rum kızları sokaklarda yüzü açık dolaşabilirler. Bunların yaptıkları şeyler ayıp karşılanmaz. Reaya kızları başlarına beyaz astardan kat sarığı sarıp saçlarını sarkıdıp yüzü gözü açık, çuka dolamalar ve çeşitli elbiseler giyerler. Kefere karıları başlarına kırmızı yedekçi barut olan parangona çukadan giyip gezerler. Çingene kadınları da kefere kadınları gibi yedekçi baratakları giyip kocalarına çekiç çalıp körük çekip demircilik edip yardım ederler. Çok çirkin ve bakılmaz yüzleri vardır.[371]

Arnavutluk İlbasan

Köylerden gelen ve yeni doğmuş parlak ay gibi Arnavut kızlarının her biri bir banu, peri yüzlü, melek görünümlü yıldız gibi temiz kızlardır.[372]

---

[368] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 211, Evliya Çelebi, VIII, 470.
[369] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 266, Evliya Çelebi, VIII, 600.
[370] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 273, Evliya Çelebi, VIII, 621.
[371] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 292, Evliya Çelebi, VIII, 657.
[372] Evliya Çelebi, YKY, VIII, 321, Evliya Çelebi, VIII, 722.

Sakız Adası

Sakız'da kızlar kenîsesi (manastırı) mevcut olup buralarda Meryem Ana yoluna kendini vakfeden yüz yaşına varmış bakire kızlar ve bülûğa ermemiş nice nur gibi kızlar vardır.[373] Rum kadınları dahi burada ehl-i perdedir. Rum kıritsaları (genç kızları) yüzü açık gezip fistan giyerler. Başlarına havlu mendil örterler.[374]

Lübnan

Behluliye halkı Nusayri olup kızlarını kendilerine nikâh ederler, şeklinde ithamı oldukça ağırdır. Muhtemel Nusayrilerle geçimi hoş olmayan bir zümrenin attığı bu iftirayı Evliya Çelebi eserine aynen almıştır. Kırmızı, parlak gül gülüşlü (gülen gül) gibi yanaklı kızları vardır. Gören âşıkları mest edip adamın ağzının suyu akar. Kadınlar ipek elbiselerle bürünmüş halde âşıklarını ararlar. Gerdanları halhallı ve kulakları küpeli ve kudret eliyle ceylan gözleri sürmelidir. "Görenin aklı gider özge temaşadır." mısrası onlar hakkındadır. Büyüğü küçüğü nikablı (peçeli) değildir. Bütün sözleri güzellik pazarında parasız pulsuz görülür. Oldukça şiveli ve işvelidir. Saç örgülerinin kokusu ender ve taze büklüm büklüm sarkıtıp âşıkların gönüllerini ağıyla avlarlar. Allah'a sığınırız, şeytan tuzağıdır.[375]

Dürziler, kafirlerden kız alıp onlara kendi kızlarını verirler. Bu Trablusşam dağlarında yaşayan Dürzîler mezhepsizlerdir. Bunları Evliya, mahluk diye tanımlamaktadır. Dürziler bütün canlıların etini yiyip çirkin kızlarıyla önce kendileri beraber olup sonra yine oğluna veya

---

[373] Evliya Çelebi, YKY, IX, 65, Evliya Çelebi, IX, 122.
[374] Evliya Çelebi, YKY, IX, 115, Evliya Çelebi, IX, 220.
[375] Evliya Çelebi, YKY, IX, 194, Evliya Çelebi, IX, 387.

akrabalarından birine verirler.[376] Suriye'de Sayda yakınlarındaki Ceyş köyü tenasühe inanan melun kimselerdir. Fakat güzellerin gözleri çok güzel olup neredeyse bu gözleri görenin aklını başından alır.

Ermeni Kadınları Manastırı

Burada güneş yüzlü, sürmeli ceylan, ahu gözlü şirin sözlü yıldız gibi temiz kızlar var ki yüzleri Meryem ve Züleyha'dan işaret verir. Yine burada genç yaşlı bakire kızlar vardır. Buraya adanan, bağışlanan kızların çoğu hastalık geçirmiştir. Fakat iyileşince Cennet'te Hz. İsa ile evlenmeleri için babaları tarafından verildiği söylenir. Çalışanları da yine yaşlı kadınlardır. Evliya bu kiliseleri anlattığı bölümde bugünkü anlayıştan farklı, iftira ve karalamalardan uzak bir tavır sergiler.[377]

Medine'de Sokollu Bahçesi

Burada kadınların faydasına inandığı bir kuyu vardır. Doğum sırasında zorluk çekenler veya hayzı kesilmeyen hayızdan kurtulup temizlenirler. Burada alınacak bir gusül abdesti sayesinde btün kadın rahatsızlıklarına deva bulur.[378]

Maan Kalesi

Kadın ve çocuklar altınlara bürünmüş gözleri sürmeli sözleri tatlı, yüzleri nurlu olup, muhabbet meydanına çıkıp yetmiş bin naz cünbüş ile sözü edilen mallarını artırma usulüyle hacılara satarlar.[379]

---

[376] Evliya Çelebi, YKY, IX, 203, Evliya Çelebi, IX, 405.
[377] Evliya Çelebi, YKY, IX, 249, Evliya Çelebi, IX, 496.
[378] Evliya Çelebi, YKY, IX, 335, Evliya Çelebi, IX, 658.
[379] Evliya Çelebi, YKY, IX, 302, Evliya Çelebi, IX, 598.

Bu bölgede (Arabistan, Suriye. Mısır) kadınların koku kullanması oldukça yaygın olup bu kokuların keskinliği yüzünden Evliya bunların kokusunu çok uzaktan alıp dimağı bile bundan kokulanmıştır.[380]

Mısır

Kadınları don giymezler. Saçlarında gümüş takye ve altın süslü takye, sorguç ıstafan gerdanlık, kollarında bilezikler ve süslü kemerler vardır.[381]

Sudan

Demenhur Bölgesi'ndeki kadınlar elleri kolları çeneleri hepsi mavi çivit ile çeşit çeşit şekilli ve çiçeklerle süslüdür. Bütün kadınların kolları ve gerdanları ve ayakları altın, gümüş halhallar ile süslüdür. Zengin kadınlar siyah peçe bürünüp al, alaca gömlek giyerler.[382]

Mısır, Sudan ve Habeşistan'ı anlatıldığı bölümlerde de özellikle müslüman kadınların gündüzleri dışarı çıkmadıkları, geceleri hizmetçileri ile akrabalarına gittikleri söylenir. Kadınlar hakkındaki tavsif ve izahlar birbirine çok yakındır.[383]

Habeşistan Bölgesi'nde zina eden, birisinin recm edildiğini ve bunun taş yokluğuna rağmen gerçekleştiğini söyler. Muhtemelen güneşte kurutulan kerpiçlerden taş veya tuğla yapılarak recm işleminin yapıldığını kasdetmiş olmalıdır. Aynı zamanda had cezasının yerine getirilebilmesi için gösterilen çabayı övgü için mübalağa yapılmış olması da

[380] Evliya Çelebi, YKY, IX, 400, Evliya Çelebi, IX, 781.
[381] Evliya Çelebi, YKY, X, 274, Evliya Çelebi, X, 518.
[382] Evliya Çelebi, YKY, X, 345, Evliya Çelebi, X, 653.
[383] Evliya Çelebi, YKY, X, 374, 389, Evliya Çelebi, X, 712, 743.

düşünülebilir.[384]

[384] Evliya Çelebi, YKY, X, 471, Evliya Çelebi, X, 913.

V. Bölüm

Saray Kadınları

Valide Sultanlar (Padişah Anaları)

Evliya Çelebi'nin gözünde en büyük saraylı hiç şüphesiz Kaya Sultan'dır. Fakat bu ayrı bir çalışmada ele alındığından dışarıda bırakılan veya yer verilmemiş yönleriyle Kaya Sultan aşağıda değerlendirilecektir.

Evliya, Al-i Osman'ın valideleri sâdatı kiramdan Edebali'nin kızının soyundan gelmeleri nedeniyle Osmanoğulları'nın da valide tarafından seyyid olduklarını söyler.[385]

Önceki Valide sultanlardan genellikle isimlerini vermeden bahseder. Bugünkü Yeni Cami'nin ilk yapımcısı olarak Fatih'in validesi diyerek zikretmesi Fatih tabirinden dolayı bir yanlışlık olabileceği gibi bir iltibas olması da muhtemeldir. Bu caminin yapımına ilk vesile olan kişi III. Mehmed'in anası Safiye Sultan'dır! Aynı camii yarım, harabe halde iken yine bir başka Valide Sultan, IV. Mehmed'in anası Turhan Sultan tarafından tamamlanmıştır.[386] Valide sultanlar çoğunlukla yapmış oldukları

[385] Evliya Çelebi, YKY, III, 11, Evliya Çelebi, III, 12.
[386] Meydan Larousse. c. XII.775. Meydan Yayınevi. 1973. İstanbul

hayırlar vesilesiyle tanınmıştır.[387]

Bu caminin yapılışını Evliya şöyle nakleder.

> Evsâf-ı câmi'-i Selatîn-i Valide Sultân Muhammed Hân-ı. Râbi': Mukeddema fâtih-i (Haçova) Sultân (Mehemmed Salis) Hân'ın validesi on Mısır hazînesi mâl sarf idüp taklar peyda olacak muhalledin bina olunup banisi valide sultân merhum olup sene (—) harâb ve nâ-tamâm kalup Zulmiyye nâmıyla iştihar bulmış bir câmi'i nâ-tâmam idi. Ba'dehü sene târihinde vâlide-i Muhammed Hân devrân-ı buldan iderek İslâm-bol'un ihrâkı günlerinde bu câmi'-i esâsı meydân-ı muhabbetde aşikâre olunca tiz bu esâsın itmamına adl ile mübaşeret olunsun diyüp mâlından beş bin kîse ifraz idüp binasına şürü idüp nâmına 'Adliye didiler. Hâlâ şehr-i İslâmbol kalası içre onuncu câmi-i selâtîn budur. Şehîd kuyusı ile Balık bâzârı kapusının mabeyninde Yahudiler içinde kalmış bir ğarib esâs idi. Bi-em-ri'llâh cümle Yahudi haneler ihrâk [u] bi'n-nar olup cemî Yahudileri ol tarafdan nefy idüp ihrâk olan hane-i harâblarının zeminin Valide sultân kendü malıyla alup câmi'in haremine ve çârsû-yı bâzârlanna ihrâk idüp senede tamâm bir câmi'-i münevver olup Zulmiyye iken 'Adliye oldı.

Yine önceki Valide Sultanlardan Trabzon'da Selim Han-ı Evvel'in validelerini ve Hatuniye Camii dolayısıyla Kanuni Sultan Süleyman Han'ın annesi de hayırla anar.[388]

Kösem Valide Sultan

Evliya Çelebi'nin onun döneminde yetişkin olması dolayısıyla Kösem Valide sultan'la ilgili pek çok şeyi yeri geldikçe zikreder. İstanbul'u

---

387 Evliya Çelebi, YKY, I, 126, Evliya Çelebi, I, 305.
388 Evliya Çelebi, YKY, II, 50-55, Evliya Çelebi, II.87-94.

anlattığı I. ciltte Kösem Valide Sultan'ın Sultan Ahmed Han'ın hatunu ve Osman, Murad, İbrahim Hanın validesi olduğunu belirtir. Sultan Ahmed döneminden itibaren iş görüp bu camiyi de kendileri için yaptırmışlardır.[389] Yine Koca Valide Sultan'ın Melek Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında karz-ı hasen olarak 1000 kese verdiğini ve daha sonra çıkan bir kargaşada Kızlar Ağası Dev Süleyman Ağa tarafından boğazı sıkılıp öldürüldüğünü görüyoruz. Fakat Evliya Çelebi, Kösem Sultan'ı sık sık yaptığı hayırlar dolayısıyla olumlu bir şekilde de zikreder.[390]

Valide Turhan Sultan

IV. Mehmed Han'ın annesidir ve Yeni Cami'nin anlatıldığı bölümde bu caminin ikinci bânîsi olarak zikredilir.[391] Yine III. ciltte Melek Ahmed Paşa'nın sadaretinde Valide Sultan'ın iki kalyon yaptırıp donanmaya teslim ettiğini ve Biga'da bir kale inşa ettirdiğini öğrenmekteyiz.[392]

İsmen veya Babasına İşaretle Zikrolunan Sultanlar

Bayram Paşa'nın nikâhladığı Sultan Ahmed'in kızı Hanzade Sultan, Voynuk Ahmed Paşa'dan Mahlule (dul kalmış) Aişe Sultan, Sultan Ahmed'in kerimesi olan Fâtıma Sultan'ın ise Melek Ahmed Paşa'yla nikâhı kıyılmıştı, Mihri-mâh Sultan: Süleyman Han'ın kızı.[393]

---

[389] Evliya Çelebi, YKY, 202, Evliya Çelebi, I, 473.
[390]Evliya Çelebi, YKY, III, 167, Evliya Çelebi, III, 288.
[391] Evliya Çelebi, YKY, I, 124, Evliya Çelebi, I, 303
[392] Evliya Çelebi, YKY, III, 156, V, 157, Evliya Çelebi, III, 261, V, 308.
[393] Evliya Çelebi, YKY, I, 92, 115, 122, 126, Evliya Çelebi , I, 227, 280, 299, 305.

..îbtidâ İskelebaşı'nda câmi'-i selâtîn; câmi'-i Mihrimâh Sultân binti Süleyman Hân, Paşa'nın ehlidir ve bu câmi'i Süleyman Hân {sene 954 târihinde} bina idüp sevabın Sultân-ı merhumenin rûhına hibe itmişdir. Câmi'-i selâtîn Mihrimâh Sultân duhter-i Süleymân Hân aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân Edirnekapusu'nun iç yüzünde bir âlî zemîn üzre bir câmi'-i âlîdir. Sâ'ir câmi'-i selâtînlerin kasr-ı İremezâtü'l-imâdıdır. Sene târîhinde Süleymân Hân duhter-i pâkîze-ahteri nâmına inşâ edüp cemî'i masârıfı hazîne-i pâdişâhîden sarf olunmuşdur.

Tûlen ve arzen kademedir. Mihrâb [u] minberi ve mahfili gâyet musanna'dır. Ammâ hünkâr mahfili yokdur. Ve taşra haremi serâpâ çınâr-ı müntehâlar ile sâyedâr olmuş bir haremdir. Cânib-i erba'ası medrese hücreleridir.

Bir hammâmı ve bir esvâkı vardır. Ammâ dârü'z-ziyâfesi ve bîmârhânesi yokdur. Ve minâresi bir tabakalı duvâzdeh hâne minâre-i serâmeddir. Haseki Sultan vb. dir.

Kaya İsmehan Sultan

Evliya Çelebi Seyahatname'si bir roman olarak kabul edilseydi bu romanın kadın kahramanı olarak Kaya Sultan'ı kabul etmek gerekirdi. Tarama yaptığımız bu on ciltlik eserde isminin herhangi bir münasebetle ilgili ya da ilgisiz geçmediği cilt yoktur. İlk altı ciltte Kaya Sultan ile ilgili yazılanlar yani yaşayan Kaya Sultan'ı bize bütün yönleriyle tanıtır. Vefatından sonra da onun anısını yaşatmak isteyen ve onu hiç unutamayan Evliya Çelebi'nin bulduğu ilginç bir metoda tanık olmaktayız. Kaya Sultan Makramesi ismini verdiği, bir şekilde kendisinin tedarik ettiği veya satın aldığı mendilleri her tarafta hatta Sudan'da Habeşistan'da bile dağıttığına

şahit oluyoruz. [394]

Kaya Sultan, Melek Ahmed Paşa'nın ehli IV. Murad Han'ın kızı olup babası gibi genç yaşta -27 yaş civarında- Eba Eyyub Ensarî yakınlarındaki yalısında doğum esnasında vefat eden ve Evliya Çelebi'nin tanıdığı en büyük Osmanlı sultanıdır.[395] Kaya Sultan'ı satır aralarını gezerek betimlemeye çalışırsak kendisinin Kazancıoğlu bahçesinde Melekî kadın yalısının sahibi[396] ve yanarak temizlenme özelliğine sahip kayadan yapılmış bir gömlek sahibi[397] olduğunu söyleyebiliriz. Kaya Sultan ismi bu türden konuların geçtiği pek çok yerde geçer. Evliya, Paşa ile Kaya Sultan arasında ulaklık vazifesinde bulunur ve tarafların birbirlerine olan mektup ve sözlü haberlerini aktarırdı. Evliya Çelebi'nin Melek Ahmed Paşa'nın Balkanlar'daki görevi esnasında yapmış olduğu çalışmaları Kaya Sultan'a bir perde arkasından anlattığı satırlardaki ifadelerden bu diyalogun sürekli gerçekleştiğini anlayabiliriz.[398] Evliya, hem bir erkek hem de üst rütbeli birisi olmaması nedeniyle pratikte girmesinin mümkün olmadığı yerlerde cereyan eden görüşmeleri ve sarayla ilgili haberleri Kaya Sultan'dan en ince ayrıntısına kadar öğrenmiş ve Seyahatname'sine kaydetmişti. Meselâ: Kaya Sultan-Siyavuş Paşa görüşmesi gibi. Kaya Sultan'ın yine sultanlara mahsus bir koşu arabası olduğunu ve Çatalca'da köşkleri bulunduğunu,[399] Kaya Sultan'ın eşine bir şey olacak korkusuyla düşük yapması üzerine Melek Ahmed Paşa'nın bunu gördüğü rüyaya yorumlaması ve Evliya Çelebi'nin bu yorumu değerlendirip aksi istikamette

---

[394] Evliya Çelebi, YKY, X, 444, Evliya Çelebi, X, 858.
[395] Evliya Çelebi, YKY, I, 91, 148, 149, Evliya Çelebi, I, 225, 354, 355.
[396] Evliya Çelebi, YKY, I, 191, 202, Evliya Çelebi, I, 447-469.
[397] Evliya Çelebi, YKY, II, 117, Evliya Çelebi, II, 233.
[398] Evliya Çelebi, YKY, III, 187, Evliya Çelebi, III, 327.
[399] Evliya Çelebi, YKY, III, 286, Evliya Çelebi, III.486, 487.

fikir beyanı,[400] Van'da görevi esnasındaki haberleşmeleri,[401] vezirlerle görüşmesi sırasında Melek Ahmed Paşa'nın vazifesinde kalmak istediğini İstanbul'a gelmeye niyeti olmadığını açıklama yetkisini kendinde bulması,[402] Kaya Sultan'a sürekli dua ettiğinin herkes tarafından bilinerek, bunu duyan Bitlis Hanı'nın hanımı Zal Paşa kızı Hanım Sultanın da kendisinden dua dileğinde bulunması,[403] Topçular'daki ikameti sırasında zaman zaman Hünkâr bahçesinde üç gün üç gece eğlenmeleri ve Kaya Sultan'ın eşini koşu araba eşliğinde Çatalca'ya kadar uğurlaması,[404] Melek Ahmed Paşa'nın Silistre'de hastalanması ve öldü diyerek hakkında çıkarılan bir şayia nedeniyle Kaya Sultan'ın Kara Murtaza Paşa'ya verilmek istenmesi,[405] Kırım'daki görevi esnasında yine haberleşmeleri üstlenmesi,[406] Melek Ahmed Paşa'nın elinde sadece Afyon Karahisar'daki hası bırakılıp, İstanbul'da ikameti ve Kaya Sultan'ın hamile oluşu, Kaya Sultan'ın takvası ve dindarlığı,[407] Melek Ahmed Paşa'nın Köprülü ile tartışması, Evliya Çelebi'nin Kaya Sultan'ın ölümünden sonra güçsüz kabul edilerek kapı yoldaşlarının saldırısına uğramasından uzun uzun bahseder.[408] Evliya Çelebi, Kaya Sultan'ın doğumunu anlattığı kısımda onun nasıl doğum yaptığını ve doğum sonrası başına gelenleri bütün ayrıntılarıyla anlatır ve sonrasında Melek Ahmed Paşa'ya yapılan haksızlıklar başta olmak üzere pek çok konuyu Seyahatname'de ele alır. Onun rüyasında belirttiği kehanetlerinin doğru çıkışı ve Kaya Sultan'ın ölümü de detaylıca buna

---

400 Evliya Çelebi, YKY, III, 519- 292, Evliya Çelebi, III, 519-526
401 Evliya Çelebi, YKY, 106, Evliya Çelebi, IV.157
402 Evliya Çelebi, YKY, V, Evliya Çelebi, V. 13.
403 Evliya Çelebi, YKY, V, 14, Evliya Çelebi, V,23
404 Evliya Çelebi, YKY, V, 45-46, Evliya Çelebi, V,78.
405 Evliya Çelebi, YKY, V, 57, Evliya Çelebi, V, 100.
406 Evliya Çelebi, YKY, V, 109-111 Evliya Çelebi, V, 215-217
407 Evliya Çelebi, YKY, V, 130-134, Evliya Çelebi, V, 255-270.
408 Evliya Çelebi, YKY, V, 134, Evliya Çelebi, V, 270.

ilave edilir. Kaya Sultan'la ilgili en ufak bir detay bile unutulmaz. Onun ölümünden üç sene evvel keramet derecesine ulaşması ve aşırı kilolu oluşuna kadar bir sürü açıklama Seyahatname'de geniş bir yer teşkil eder.[409]

Fâtıma Sultan: Melek Ahmed Paşa'nın Kaya Sultan'dan sonra ikinci eşi olan bu sultan ile ilgili Seyahatname'de fazla bir bilgiye rastlamamaktayız. Melek Ahmed Paşa zaten bu evlilikten 3 ay sonra vefat etmiştir. Fatıma Sultan, Sultan Ahmed'in kızlarından birisidir.[410] IV. Mehmed bu Sultan'dan halam diyerek bahseder ve düğünlerine yardımcı olur. Boyalı köyünden çiftliği ve bazı yerlerdeki hayratına işaret edilmiştir. Melek Ahmed Paşa'nın Erdel'de görevi sırasında nikâhları kıyılmıştır.[411]

[409] Evliya Çelebi, YKY, 130, Evliya Çelebi, V, 255-256.
[410] Evliya Çelebi, YKY,, I, 84, Evliya Çelebi, I, 209.
[411] Evliya Çelebi, YKY, VI, 19, 48, 74-76 Evliya Çelebi, VI, 37, 91, 158.

VI. Bölüm

Seyahatname'de Kadınlarla ilgili Tanımlayıcı Terimler

Kadınları Tanımlamada Kullanılan Terimler

Valide: Evliya bu kelimeyi kendi annesini anlattığı bölümde,[412] Sultan IV. Mehmed'in annesi Valide Sultan'ın yaptırdığı "Adliyye" isimli camiyi anlattığı bölümde "Valide" ve "Valide Sultan" olarak açıklamaktadır.[413] Kösem Valide Sultan da değişik yerlerde sıklıkla zikredilmiştir.[414] "Valide-i mükerreme" tabiri Süleyman Han'ın annesinin Trabzon'da yaptırmış olduğu Hatuniye Camii kısmında

[3] Evliya Çelebi, YKY, I, 114, Evliya Çelebi, I. 277.
[413] Evliya Çelebi, YKY, I, 114, Evliya Çelebi, I, 303.
[414] Evliya Çelebi, YKY, I, 133, Evliya Çelebi, I, 325, 473, III. 226.

geçmektedir.[415] Selim Hân-ı evvelin Trabzon'daki sancak beyliği esnasında Valide-i mükerremelerinin vefatı dolayısıyla geçmektedir.[416] Mısır'da rast geldiği bir taşı anlatırken, aynı taşın validesinde bulunduğunu ifade ederek anne veya ana için valideyi kullanmıştır.[417] Yine validesinin ayağına yaktığı kınaları görüp mutlu olduğunu bahsederek; valide tanımlamasını kullanmıştır.[418] Seyahatname'nin başka yerlerinde de neredeyse aşağı yukarı bu anlamı ifade eder tarzda kullanımlar mevcuttur.

Duhter-i Pâkîze-ahter: Bu tamlama zaman zaman bu şekilde kullanıldığı gibi bazen de sadece "duhter" veya "Duhter-i Pâkîze yahut da tamlayıcı kelimelerle kullanılmıştır. Bu kelimenin geçtiği yerler örnek olması bakımından dipnotta verilecektir.[419] Çünkü bu kelime Seyahatname'de temel kavram olarak kullanılmıştır. Bazı yerlerde "duhter-i nur-ahter" bazı yerlerde ise sadece "duhter" olarak geçmiştir.

Zenâne: bu kelime İkdam baskısı olan nüshada ilk altı ciltle çoğunlukla Türkçeleştirme yapılarak kadınlar olarak zikredilmiştir. Bazen de "hatun", "karı" veya "nisvan" olarak kullanılmıştır.[420]

Sultân: Bu kelime de çoğunlukla saraya mensup olan veya hanedan soyundan gelen kadınlar hakkında kulanılmıştır: Mesela Kaya

---

415 Evliya Çelebi, YKY, II, 50, Evliya Çelebi, II, 87.
416 Evliya Çelebi, YKY, II, 55 Evliya Çelebi, II, 94
417 Doğum kontrolü için bu taşın kullanıldığı yer için geniş açıklama için bak. Erich Prokosch' "İns Land der Geheimnis des türkischen Weltsbummler Evliya Çelebi Reise durch Oberägypten und den Sudan nebst der osmanischen Provinz Habeş in den Jahren 1672/73", Graz, 1994, s.13.
418 Evliya Çelebi, YKY, X, 261, Evliya Çelebi, X, 490-491.
419 Evliya Çelebi, YKY, I, 12, 45, 54, 91, 124, II, 10, 189, IV, 124, 260Evliya Çelebi, I, 34.114, 209, 225, 222,302, II, 8, 370, IV, 184, 429 ve buna dair pek çok örnek daha getirilebilir.
420 Evliya Çelebi, YKY, I, 191, II, 98, III, 109, 179, 264-265, IV, 31 Evliya Çelebi, I, 447. II, 190, III, 182, 310,472, IV. 54 ve diğer yerlerde buna dair örnekler çoktur.

Sultan[421], Áişe Sultan, Fatıma Sultan, Mihrimâh Sultan'ın yanı sıra Kösem Valide Sultan, Haseki Sultan (Hürrem), Zal Paşa kızı Sultan hazretleri, Atike Sultan, Şahrâh Sultan, Asiye binti Sultan Alâuddîn, Nilüfer Sultan vb.

Nisvân: Çoğunlukla kadınlar kelimesi İkdam baskısında ilk altı ciltte kullanılmıştır. Zaman zaman cümlenin durumuna göre bazı yerlerde aynı bırakılmıştır. Bazı yerlerde de hatun olarak kullanılmıştır. Bu kelime ile ilgili örnekler için Evliya Çelebi'nin klasik deyimiyle "bir mücelled kitap" olacağından kısa tutulmuştur. Bazı yerlerde Nisvân-ı sâhib-isyanları olarak da zikredilmiştir.[422]

Avret: "Kadın" anlamında kullanılmış, daha çok cinsiyet belirlemede, yer adlarında veya tarihi şahsiyetlerin yakınlarından bahsederken kullanılmıştır. "Avretler tımarhanesi", "Avret pazarı","Avret ola tiryaki ola", "Ermeni avretleri Manastırı", "Evvelde alışverişi avretler yapar" şeklindeki kullanımlar bu örnekler arasındadır.[423]

Ana: Evliya divaneleri anlattığı bölümde "Burnaz Mehemmed Çelebi'nin anası" diyerek daha çok halkdan olan kimseler için ana kelimesini, valide kelimesini de Sultanların anneleri ve kendi annesi hakkında kullanmıştır. Evliya Çelebi'nin divaneler başlığı altında ele aldığı bu divane'nin hoş birkaç hikâyesini burada anlatmak yerinde olacaktır.

> Sultân-ı melâmiyyûn ve büdelâ-yı mecâzibûn mahbûbü'l-kulûb-ı benî âdem ve mesîregâh-ı her dem Dîvâne Burnaz Mehemmed Çelebi ve eş-şehîr Sabâh Sabâh Delisi: Pederi, fâtih-i Eğre Mehemmed Hân'dan

[421] Evliya Çelebi, YKY, I, 91, 122, 124, IV, 86, V, 178 Evliya Çelebi, I, 225, 280, 299, 305. IV, 138, V, 342.
[422] Evliya Çelebi, YKY, X, 389, Evliya Çelebi, X., 743.
[423] Evliya Çelebi, YKY., I, 132 Evliya Çelebi, I, IX, 45-46 249, 322, IX, 81, 496.

berü (---) ocağında çavuş kethudâsı olup kânûn-ı kadîm üzre yeniçeri ağaları kola bindikde Deli Çelebi pederi dahi bile kol dolaşup kendülere müte'allik bir mücrim yoldaşları ele girse haps ederdi. Bir gün bu Deli Çelebi pederine elem-zede olup "sabâh ölürsün" der.

Hikmet-i Hudâ vakt-i seherde pederi merhûm olup ol zamândan berü bu Dîvâne Çelebi'ye "Sabâh sabâh" dediklerinde başını taşdan taşa urdukda Hudâ âlimdir, başı Adana kabağı gibi küt küt öter. Ve bir sâhib-i minkârdır kim gûyâ Minkârîzâde kendiler kaçan bir âdeme gazab etse burnundan "pof" deyüp bir konralı(?) lakoz balgam çıkarup atdıkda fakîr-i herîf-i zarîfin üstü sandalozlu balgam olur.

Mesîre-i evvel: Bir kerre bir kaç yârân ile dîvân seyrine giderken râh-ı dîvânda bu dîvâneye râst geldik. Başına bir pâre pâre bostâncı külâhı geyüp omuzunda bir tüfeng kundağı ve altında bir ağaca at gibi süvâr olup elinde licâmı ağaç atın sıçradup gelirken yemîn [ü] yesârında olan ehl-i dükkânlara birer gûne evzâ' [u] etvâr gûna gûn şakalar ederek gelüp hemân bir yârânımızın yanından geçerken,

"Sakın atım deper" deyü altında deyenek atın aşağı ucunu yârânımızın ayağına eyle urdu kim yârânımız leng olup,

"Bire gidi deli" deyü bir sille urunca hemân dîvâne elin burnuna koyup âhir dîv burnundan bir fasla sümük yârânımızın çehresine urunca hemân yârânımız,

"Vay gözüm çıkdı" deyü feryâda başladı. Biz dahi,

"Hay gidi dîvâne elinde taş var imiş yârânımızın gözü çıkdı" deyü nazar etdik meğer zâlim dîvânenin burnunda bir aydan berü kaskatı olmuş sümük ile urunca yârânımız balgamı gözünün akı karası zan edüp feryâd ederdi.

"Bire aç gözün bürâder gözün sağdır, urduğu balgamdır taş değildir" dediğimiz yârânımın gözün açup,

"Elhamdü lillâh deli balgamı imiş" dedi.

Hakîkatü'l-hâl tâ bu mertebe yarım akçe tahtası kadar burnu var idi. Ammâ mütekebbir olup burnu büyük değil idi. Sebük-rûh eylece âlem bir dîvâne idi. Ve'l-hâsıl tuz cemî'i ta'âmın muslihi olup her ni'metde bulunduğu gibi bu Burnaz Deli dahi her cem'iyyet ve her yerde ve her alayda ve dîvânda ve berde ve bahirde bulunup şeb [u] rûz yatmaz uyumaz İslâmbol'u geşt [ü] güzâr eder bir dîvânedir.

Mesîre-i sânî: Bir kerre bu Dîvânenin vâlidesin tütün içerken dutup haps ederler. Bu Dîvâne, Kara Mustafâ Paşa'ya vâlidesi halâsıyçün dîvâna vardıkda Boynueğri Çavuşbaşı,

"Sabr eyle Paşa'nın işi vardır" der, hemân Dîvâne, Çavuşbaşıya,

"Sen b.k yeme Paşa beni bekler" dedükde cümle ehl-i dîvân tebessüm ederler. Hemân Mustafâ Paşa Dîvâne'nin feryâdı ve latîfesin istimâ' edüp,

"Nedir Çelebi?" der. Hemân Çavuşbaşı mukaddemce hüsn-i ta'bîr içün,

"Sultânım, Çelebi'nin vâlidesi borçlu olup haps etmişler ıtlâkın ricâya gelmiş" deyince

"Yalan söyler anam borçlu değildir bok yer, anam tütün içerken dutup zindâna kodular, avretler zindânından çıkarup erler zindânına kosunlar zîrâ babam yokdur" deyü bu gûne ricâ edüp Çavuşbaşı ile bu gûne münâkaşa etdüğinden cümle erbâb-ı dîvân gülmeden dem-beste ve hayrân olup Kara Mustafâ Paşa hazzından Dîvâne'ye bir avuç atıyye ihsân edüp vâlidesin ıtlâk fermân edüp "Vâlidesin bir âdeme

versinler" deyüp kethudâsına tenbîh eder. Zîrâ Kara Mustafâ Paşa merhûm dîvânelere gâyet mu'tekid idi.[424]

Evliya Çelebi'nin "ana" kelimesinin kullanıldığı diğer örnekler de şöyledir. "Kadın ana suyu", "Şerife anacığım" vb.

Kız: Belirli birinin kız çocuğunu anlatılırken bu kelimeyi, genel anlatımlarda ise duhter kelimesi kullanılmıştır. Fransa kralının kızı, Mihri, Amasyalı bir kızdır, "ciğer kuşem olan iki kız" gibi çeşitli yerlerde[425] geçmiştir. Ayrıca bazı yerlerde "Kerime-i afife" kullanımı da söz konusudur.[426]

Hemşîre: "Kız kardeş" anlamında kullanılmıştır. Bu kullanımın bazı örnekleri şunlardır: "Revan hânı, hâkiri kendi hemşiresi sarayına mihmanlığa verdi". Melek Ahmed Paşa Kaya Sultanın rüyasını yorumladıktan sonra şöyle der: "Yüz altun anun hemşiresine ihsan edüp ve anı da haremden çıkararak bir müslümana çırağ eyle... "Bizim hemşire zengin oldu". Burada kast olunan hemşîre Evliya Çelebi'nin kız kardeşidir. Bergama'yı anlattığı bölümde "Uluca hemşiremiz" Mal hatun ." vb kullanımlar vardır.

Ammâ İlyâs Paşa Sultân Murâd-ı Râbi'e âsî olup hakîrden uluca hemşîremiz anın nâmzâdında iken âsî olunca peder hemşîremizi vermede tereddüd edüp inâd [u] muhâlefet edince hemân Ellez Paşa Ma'nisa şehrinden elli bayrak sekbân ve sarıca haşarât ile imâmın ve

424 Evliya Çelebi, YKY, I, 164, V, 135, IX, 21, Evliya Çelebi, I, 387, V, 272, IX, 35, .

425 Evliya Çelebi, YKY, I, 12, 128-129, Evliya Çelebi, I, 34. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da İkdam baskısında "duhter" başta olmak üzere buna benzer pek çok kelime "kız" kelimesine dönüştürülmüştür. O bakımdan bu tür kelimelerin kullanıldıkları yerler için YKY yayını olan Seyahatnameye bakınız.

426 Kerime-i afife için bak. Evliya Çelebi II. Cilt Varak No: 355 b satır 6-7.

a‘yân-ı vilâyet ulemâların ve kethudâsın ılgar ile Kütâhiyye'ye gönderüp ale'l-gafle hânemiz basdırup peder bâğa firâr edüp ol sâ‘at hemşîreyi cümle cevâhir cihâziyle alup hemşîreyi arabalar ile götürüp Sandıklı sahrâsındaki çiftliğimizden yedi bin koyun ve üç yüz kulunlu kısrak ve at ve gayri hayvânâtları alâ tarîki'l-cihâz gasben alup Ma‘nisa'ya götürüp hemşîremiz nâmzâdı iken menkûhası olup Ellez Paşa'nın günden güne isyân [u] tuğyânı âşikâre olup Âsitâne tarafından ve gayri eyâletlerden üzerine asker-i bî-pâyân ile Küçük Ahmed Paşa serdâr ta‘yîn olunca Ma‘nisa'da karârı firâra mübeddel olup cümle askeriyle ve hemşîremiz ile bu Bergama'da mutahassın olunca peder cümle ta‘allukâtıyla Kütâhiyye şehrinden hicret edüp hânemizi sultân-ı şu‘arâ akrabâmız Firâkî Efendi'ye verüp cümlemiz Bursa'da Eyne Beğ mahallesindeki hânemizde meks edüp pederimiz hakîri ve Mahmûd nâm bir birâderimiz dahi alup Bursa’dan üçüncü günde İslâmbol'a dâhil olup beyt-i kadîmimizde meks edüp ertesi peder Sultân Murâd'a buluşup İlyâs Paşa'dan şikâyet edüp kırkıncı günde İlyâs Paşa bu Bergama'da münhedim olup Küçük Ahmed Paşa'yı kayd [u] bend ile Sultân Murâd huzûruna Üsküdar'da İstavriz Bâğçesinde getirüp ol mahâlde peder dahi huzûr-ı pâdişâha çıkup Sultân Murâd İlyâs Paşa'ya,

"Bire mel‘ûn, bu koca ağanın kızın zor ile niçün aldın?" deyü hitâb etdikde,

"Hâşâ pâdişâhım, ale'z-zor almış olam. İzn-i şer‘îyle nâmzâdım idi, aldım, işte hüccet-i şer‘iyyetim" deyü hüccet ibrâz etdi. Hemân peder,

"Belî pâdişâha tâbî iken nâmzâd idin. Ba‘dehu âsî olup vâcibü'l-katl oldun. Sizcileyin âsîler hakkında âyet [427] nâzil olup mezâhib-i erba‘a fetvâları mazmûnunca sana katl îcâb etdükde kızım vermedim. Ale'l-

[427] *Kur’ân,* En‘âm, 45; "Böylece haksızlık yapan milletin arkası kesildi."

gasb bu kadar mâlım ile ırzım harâb etdin" deyü peder feryâd etdi. Hemân tâbe serâh Murâd Hân,

"Koca Baba, malın mı istersin, yohsa Kel Ellez'in başın mı istersin?" dedikde hemân peder,

"Hünkârım nûrsuz ve mûysuz kel başdan sana bana ne fâ'ide. Hemân pâdişâhım sağ olsun. Benim şikâyetimle telef-i nefs olmasın, yine Ellez oğlu Ellez'dir. Afv ederseniz Revân seferine götürüp bir kulluğunuza istihdâm edin" dedikde,

"Ya böyle âsînin hidmeti ne olsa gerek? Kaht-ı ricâl değildir." deyüp,

"Kelle üstüne" deyüp hitâb etdiler.

gelüp hemşîremizin kabrini ziyâret edüp lahdinin ba'zı yerlerin ve seng-i mezârının târîhlerin ta'mîr ü termîm edüp Bergama şehrin Hemân anı gördüm. Bir kara yüzlü zeber-dest âdem İlyâs Paşa'yı kapucular kethudâsı elinden alup İstavriz Köşkü önünde leb-i deryâda bir büyük mâvî taş vardır, anın üstüne fakîr İlyâs Paşa'yı çökerdüp bir tiğ-ı âteş-tâb eyle urdu kim başı taşa ol zamân dokundu. Meğer hakîkat kellesi kel imiş.

Ba'dehu pedere Sultân Murâd bir kîse on bin sikke-i hasene altın verüp İlyâs Paşa'nın cemî'i emvâl [ü] erzâkın zabt [u] rabt etdiler. Ammâ hemşîrenin bir mâlına vaz'-ı yed etmediler.

Ba'dehu hakîri ol sene peder Bursa'ya getirüp yine bu sene-i mezbûrede hemşîremiz Bergama'da merhûme olup cümle mâlın peder kabz eyledi. Hamd-i Hudâ mâbeyninden otuz dörd sene mürûr edüp bu Bergama şehrine temâşâ etmeğe şürû' eyledik. [428]

[428] Evliya Çelebi, YKY, IX, 45-46, Evliya Çelebi, IX, 81.

Ehl ü iyal: Aile anlamında kullanılmıştır. Evliya Çelebi bu ifadeyi Bayram Paşa'nın yönetiminde İstanbul'daki sokağa dökülmüş olan asilerin neredeyse halkı sokağa çıkmaz hale getirdiğini anlatırken zikretmiştir.

> "Tekrâr gulû-yı asker olup Bayram Paşa olan ol asırda yeniçeri ocağında kethudâyeri iken zorbalar ile bir olup Sultân Ahmed'in duhteri Hânzâde Sultân'ı nikâh ile akd-i nikâha çekdi. Bir çorbacı pâresi iken bu kadar evzâ'-ı zorbalık etdi.
>
> Andan yeniçeri ve sipâh yek-dil [ü] yek-cihet olup Sadrıa'zam Kemânkeş dahi anlara teba'iyyet edüp zulm hadden tecâvüz eyledi.
>
> Ammâ cemî'i re'âyâ ve berâyâ ve a'yân [u] eşrâf [ve] fukarâ ve ulemâ ve sulehâ ve e'imme ve hutebâ ve meşâyih [ve] sâdât ve vüzerâ ve vükelâ ve sarây-ı hâssda olan mukarreb-i enderûn [u] bîrûn ol kadar müteyakkız oldular ve zorbalar elinden ehl [ü] iyâl hammâmlara ve çârsû-yı bâzâra çıkamaz oldular. Ve, "Fülân Ağa'nın hânesin basalım" deyü nihânî değil alâniyeten güft ü gû ederlerdi."

Bu açıklamalardan anlaşılan kargaşa ve asayişlik dönemlerinin her devirde ilk kurbanı veya mağduru hangi düzen ve nizam olursa olsun tarih boyunca hep kadınlar olmuştur. 17. yüzyılda İstanbul merkezi hükümetinin zaafını gören bu tür serkeşler için böyle günler kötülüklerini sergilemelerine bir fırsat olmaktaydı. Kadın üzerinden insanın aşağılanması ve insanı bu zayıf gösterilen tarafından yaralamak geri kalmış toplumlar bir tarafa en ileri diye bilinen Batı toplumlarında dahi daha çirkin bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bu konuda zaman zaman gazete sütunlarında benzer haberler yer almaktadır. Bu meselede tekâmül etme ve aşmak için daha yapılması gereken pek çok şey ve

mesafe olduğu açıktır.

"Niş şehrinin iyalları (hanımları) gûna gûn çuka giyerler.[429] Buradan da kadınların Osmanlı toplumunda tek tip, üniforma tarzı bir giyime sahip olmadıklarını da çıkarsayabiliriz. Osmanlı çoğrafyasının her tarafında görülen bu multi-kültürel anlayış islamın temel esaslarıyla çatışmadıkça sadece günlük hayatta değil hayatın hâkim olduğu her alanda görülmüştür. Aynı hükümdara bağlı olunan Osmanlı topraklarında mimariden tutun da edebiyat başta olmak üzere plastik sanatların her kolunda bu zenginliğini görmek mümkündür. Bu insanların yeme-içme ve gezme kültürlerini ve anlayışlarını derinden etkilemiştir. O bakımdan İslam toplumu 17. yüzyılda hissiz, donuk bir yapı arzetmez.

Vulgarize Kavramlar

Evliya Çelebi Seyahatnamesi ayrı bir çalışmayı gerektirecek ölçüde gerek kadın gerekse erkeklerle ilgili kaba söz olarak bilinen terimlerle doludur. Konunun doğrudan kadınlarla ilgisini kurmanın güçlüğü nedeniyle bu kavramalardan çok azı açıklanmış ve örneklendirilmiştir.

Fahişe veya Fahişecik: Evliya Çelebi Sofya'yı anlattığı bölümde, "bu şehirlerde Orfana yani hidmetkâr derler. Emma gayr-ı diyarda **orfana**[430] deyü fahişeye derler" demektedir. Melek Ahmed Paşa şehri fahişelerden temizlediği bölümde; bunlara ceza olarak paşanın bazılarını astığı, bazılarını sürdüğü zikredilmektedir. Yaş şehrinde ise fahişelere "**Kazda**" isminin verildiğini görmekteyiz. Eflak bölgesi yani bugünkü

---

[429] Evliya Çelebi, YKY, V, 189, Evliya Çelebi, V, 364.
[430] Robert Dankoff, Evliya Çelebi seyahatnamesi sözlüğü, s.214.

Romanya havalisindeki kadınları anlatırken bunlar hakkında Fahişecik tabirini kullanmıştır. Mısırı anlattığı bölümde Mısır da fahişelerin Babü'l-lük adlı yerde yaşadıklarını ve esnaf teşkilatı içinde "Esnaf-ı fâhişe-i bâbü'1-lük" olarak isimlendirildiklerir.

> Bâb-ı Lûk:
>
> Garba nâzır bir ağaç kapudur. Önünde haşerât-ı fâhişe hâneleri ve kahve ve bozahâneleri vardır. [431]

Bundan başka "esnaf-ı fahişe-i hanegi" adlı bir grup kadından bahseder ki, bugünkü karşılığı "randevuevi" demektir. Bu bölümler şöyle geçmektedir:

> Der beyân-ı ahvâl-i kubhiyyât-ı Mısır ve subaşı esnâfları Cümle mel'ûn ve bî-dîn kavim bu tâ'ifedir.
>
> Esnâf-ı fâhişe-i bâbu'l-lûk: Cümle sekiz yüz fâhişe-i nisvân-ı ehl-i isyândır. Kömler mâbeyninde ve Bâbullûk Kapusu hisârı dibinde külbeleri vardır. Ve Esnâf-ı fâhişe-i hânegî: Bunlar mestûre ve ehl-i ırza mel'ûnelerdir. Hânelerinde pes-i perdeden geçinirler, ammâ vâsıtaları vardır. Cümle iki bin yüz fâhişedir. Subaşının der-defterinde olup mîrî mâl verirler. Ve askerî tâ'ifelerinin kabza-i tasarrufunda olana subaşı vaz'-ı yed edemedüği fâhişe hisâba gelmez.[432]

Yine bir taşın özelliklerini anlattığı bölümde bunun daha çok fahişelerce kullanılıp, gebeliği önleme özelliği bulunduğundan bahseder. Yine çoğul olarak "fevahişeler" diye bu bölümde devam eder. Ahmed Bedevi adına yapılan Mevlid öncesi alınan önlemlerde bu kelime çoğul olarak geçer.

---

431 Evliya Çelebi, YKY, X, 106.
432 Evliya Çelebi, YKY, X, 204.

“Baʿdehu Ebü'l-hayr İbrâhîm Paşa kânûn-ı Bedevî ve fermân-ı Sultân Kayıtbay üzre beyâz buyurdular tahrîr olunup,

"Garbiyye kâşifi Hasan Ağa ve Menûf kâşifi Alî Ağa ve yedi bölüklerin mustahfızân ve gayrı ocak ağalarısız. Siz kim mevlûd-ı şerîfe pür-silâh cümle askeriniz ile hâzır olup Malaka meydânın muhâfaza edüp ihmâl olunmayup Urbân'ın aşkıyâ ve eşirrâları at ile meydân-ı melʿabeye gelüp mızrak ve nobut ve akve hançer taşımaya. Ve hamîrhâne ve bozahâne ve fevâhişleri menʿ edüp emrime iʿtimâd edesiz" deyü[433]

Guyende: Şantöz demek olup Karasu Dobruca’da bu mesleği icra eden kadınlar bu isimle anılır.

Koç kaçkını nisvan-ı sahib-isyan: Edirne'nin fahişelerine verilen isimdir.[434]

Kalim: (evlilik geçirmiş kadın): Bu kelime değişik bağlantılarda yer almıştır. [435]

Bu kavram ve tanımlamaların dışında bugün için argo veya kaba söz diyebileceğimiz bazı kelimeler ekler bölümünde bilgi olması bakımından verilmiştir. Metnin bütünlüğünü bozmamak ve konunun başka yerlere çekilmesini önlemek için bu bölüm çıkarılmak yerine ekler kısmına konulmuştur.

Bu bölümde metin içinde geçmeyen ve konu bütünlüğü ile örtüşmeyen Seyahatname’de geçen bazı kelime ve kavramlar için en güvenilir kaynak olarak R. Dankoff ve Semih Tezcan’ın birlikte

---

433 Evliya Çelebi, YKY, III, 26, 230, V, 185, VII, 478, X, 106, 190, 204, 274. Evliya Çelebi, III, 400-407-410. V, 356, VII, 478, X, 187, 354, 381-490, 517.
434 Evliya Çelebi, YKY,II, 264, Evliya Çelebi, II, 414
435 Robert Dankoff ve Semih Tezcan, Evliya Çelebi seyahatnamesi Okuma Sözlüğü, İstanbul, 2004, 159.

hazırladıkları sözlüğün yeni baskısına bakılabilir.[436]

[436] Robert Dankoff, Semih Tezcan, Evliya Çelebi seyahatnamesi Okuma Sözlüğü, İstanbul, 2008.

Sonuç

"XVII. Yüzyılda Kadınlar, Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle" başlıklı bu çalışmamızda ortaya konulmak istenen, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklarda yaşayan gerek müslüman gerekse Müslüman olmayan kadınlarla birlikte, Evliya Çelebi'nin elçilik heyetiyle birlikte bulunduğu Avusturya ve değişik münasebetlerle ziyaret ettiği İran'da yaşayan kadınlar hakkında derli toplu bilgi verebilmektir. Ayrıca Seyahatname'de Kadın konusu etrafında serdedilen doğrudan veya dolaylı anlatımlarda geçen bazı tespitlere işaret etmektir. Bütün bu çabalarla varılmak istenen XVII. yüzyılın nerdeyse tamamına yakın döneminde Kadın'ın geldiği veya durduğu noktayı Seyahatname ışığında sergilemektir. Dönemin kadın algısının din, milliyet, coğrafya ve kültürel farklılıklara göre şekillendiği de bir vakıadır. Yaptığımız inceleme sonucunda Osmanlı Coğrafyasında İstanbul, Edirne, Balkanlar, Orta Avrupa'nın büyükçe bir kısmında Kadın'ın birey olarak daha özgür olduğu varsayımına gidilebilir. Özellikle Doğu Anadolu, Kafkaslar ve hudud boylarındaki bazı serhat

kalelerinde taassup derecesinde kadınların haklarının daraltıldığı, hanesi veya kafesi arkasından dışarıya pek bırakılmadığını görmekteyiz. Bunun istisnaları olarak savaş, hac ziyareti, temizlik amacıyla hamamlara gidilmesine yer yer müsaade olunmuştur. Seyahatname'nin müellifinin hoşgörü ve izan sahibi olmakla beraber kadınlara yönelik sıkı ve baskıcı denilebilecek uygulamaları müsamahayla karşıladığını, benimsemekle kalmayıp teşvik eder bir tavır takındığını görmekteyiz. Fakat bu muhafazakâr tutum, Avrupa kadınları mevzubahs olunca gevşemekte veya alaycı bir ifadeyle geçiştirilmektedir. Aslında büyük resme bakıldığında Evliya Çelebi hakkında kadın düşmanı, yobaz, mutaassıp denilmesi zordur. Burada gayretkeşliği, namus telakkisi ve bu tarz ifadelerin dile getirilmesi eserinden bölümler ve pasajlar okuma imkânı bulduğu zevatın hoşnutluğunu kazanmak olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle kadın konusunda aşırı denilebilecek ifadelerin yer aldığı Diyarbakır, Bitlis, Dağıstan, vb. yerlerdeki satırlar hem oradaki uygulamalarla hem de Evliya Çelebi'nin burada takındığı tavırla kısmen alakalıdır. Aslında her dönemde kötü gidişin sorumlularının arandığı bir gerçektir. Kadın hakkında yaygın bu yaklaşımı teyit eden satırları son tahlilde elden geçirip ayıklayamasının nedenlerinin birisi ilerlemiş yaşında geldiği Mısır'da tekrar mutasavvıf, dindar ve tutucu bir topluluk içinde oluşudur. Ders aldığı hocası Şabramellisi ve talebelerinin Evliya Çelebi'nin kınadığı Mısır kadınlarının hallerini olumlu bir şekilde aksettirmesini beklemek da abes olur. Bütün bu farklılıklar ve ayrıntıları göze alarak bütüncül bir yaklaşım elde edebilmek kolay değildir.

Çalışmanın bir diğer amacı, Evliya Çelebi'nin akıncı ve tatarlarla birlikte gittiği Avrupa ve bugünkü Rusya Federasyonu topraklarında

yaşayan değişik milletlerin kadınlar hakkında verdiği bilgileri yakın dönemlerde orada bir şekilde bulunan seyyah, esir veya tüccardan olan kimselerin yazdıkları notlarla karşılaştırılırsa ortaya çıkar. Geç dönemde Avrupa'ya giden XXVIII Mehmet Çelebi'nin izlenimleri de Evliya Çelebi'den 50-60 yıl sonrasına dayanmaktadır. Evliya Çelebi, sadece Viyana'dan ve bazı sınırlardaki kalelerde yaşayan kadınlardan bahsederken XXVIII. Mehmet Çelebi Paris'ten ve orada yaşanan hayattan canlı tablolar nakletmektedir. Burada bir husus göz ardı edilmemelidir ki, Evliya Çelebi'de karşısındakine tepeden bakan üstünler psikolojisi ve mağruriyete karşılık XXVIII. Mehmet Çelebi'de II. Viyana bozgunu ve ardından gelen pek çok hezimeti yaşamış, artık mütevazı veya boynu bükük, mağlupların içine düştüğü psikoz izlenimi vardır. Evliya Çelebi'nin derdi Avrupa'nın kapısı demek olan Viyana'yı en kolay biçimde ele geçirmek, fethetmek iken XXVIII. Mehmet Çelebi'nin meselesi de dağılmakta olan Osmanlı devletinin kurtuluşuna model olarak Fransa'nın seçilip seçilemeyeceği konusunda Paris'ten; yerinden haber getirmekle yükümlü devlet memuru rolünü oynamaktır.

Viyana'dan dönen Evliya Çelebi'yi Edirne karşılayan Sadrazam kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın derdi, Viyana'ya dair Evliya'dan bilgi almaktır. Viyana'da en girilemeyecek yerlere kurnazca girip, bir anlamda casusluk yapan Evliya Çelebi kale ölçümleri de dâhil olmak üzere teferruatlıca malumat verir. Kendisine Viyana'yı ele geçirmek için yapılması gerekenlerin listesini sunar. XXVIII. Mehmet Çelebiyse 1721'de Avrupa'dan dönünce orada gördüklerini bir rapor şeklinde III. Ahmet'e takdim eder. Hazırlanan bu takrirde fetihten ziyade Paris'in şatafatını, debdebesine hayran kalmış erken batı hayranı

bir aydın'ın önerileri ve tavsiyeleri yer almaktadır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Evliya Çelebi'yle olan 1666'daki mülakatından 17 sene sonra giriştiği Viyana muhasarasının altında kalmasına benzer bir durum da XXVIII. Mehmet Çelebi'nin başına gelir. Onun tavsiyesiyle inşa olunan otuzdan fazla irili ufaklı köşk, saray ve yalıların Patronalılar tarafından uğradığı akibet de ilginç bir rastlantı olarak karşımıza çıkar. XXVIII. Mehmet Çelebi, Paris Operasından hayranlıkla bahsederken Evliya Çelebi ise kütüphanelerden, hastanelerden sitayişle söz etmesi dikkat çeker.

Her ikisi de farklı misyonlara sahip batıda bulunmuş olan Osmanlı aydınının karşılaştırılmasına hususî şartları göz ardı etmeksizin girişilecek olursa bundan çıkarılacak tespitler de o oranda doğru bir gerçekçi olabilir. Tabii ki konu dar kapsamda kadın bağlamında ele alınırsa mutlaka benzerlikler ve paralelellikler hemen göze çarpar. Bütün bu değerlendirmelerin doğru bir karşılaştırması yapılırsa Osmanlı'da kadının geçirdiği evreler hakkında sağlıklı ve şaşmaz bilgi edinmek mümkün olabilir.

Çalışmamızda erkekten kadına doğru bakışla ilgili bir sürü detay ve ayrıntı mevcut olmakla birlikte Kaya Sultan üzerinden Saray kadınlarının iç hallerine vakıf olmaktayız. Osmanlı sınıflı bir toplum olmamakla beraber toplum katmanlarının üstündeki kadınların aralarında yaşananlar ve birbirlerine bakış açısını dışarıdan birisi olarak gösteren bir eser olarak Seyahatname sahasında eşizdir. Evliya Çelebi, havassın yanında halktan olan avamı da iyi gözlemlemektedir. Örnek olarak Evliya Çelebi'nin yakın bir dostunun Girit'te esir düşüp gayr-i Müslim birisiyle evlenen ve Hıristiyan olan Saime ismindeki kızı hakkındaki anlatılanlar oldukça ilginçtir. Girit'in

fethi sırasında yapılan mücadeleler sırasında esir düşen genç kadının evlendiği Hıristiyan eşini, çocuğunun babasını kendi öz babasına ve İslam'a tercih edişini de kınamakla beraber bütün detaylarıyla gözler önüne serer. Buradan Osmanlı'da yetişen herkesin fanatik bir Müslüman olmadığını ve farklı din mensuplarıyla karışık yaşanılan yerlerde verilen dinî terbiyenin fertler üzerinde belirleyici olmadığı sonucu çıkmaktadır.

> … tahrîr edüp atlar ile gezerken bir zeytûn dırahtı altında bir pençe-i âfitâbe avret başına yeşil bez örtüp kucağında dahi bir yeşil bez örtülü bir ma'sûmu olup hemân ol avret ayağ üzre kalkup kucağındaki ma'sûmun yere bırağup lisân-ı Urûm lehçesi üzre "Âh cânım Evliyâ Çelebi" deyüp feryâd ederek hakîrin atı rikâbına sarılup gözlerinden kanlı yaşların çekîde çekîde döküp tazarru' [u] nâlişler etdikde ciğerim pâre pâre olup aklım başımdan gitdi. Hemân hakîr eyitdim:
>
> "Bire avret! Sen benim Evliyâ Çelebi olduğum bu kâfiristânda neden bildin?" dedikde avret eyitdi:
>
> "Ben Bardunya kapudanı Emîr Hasan Ağa'nın kızı Sâ'ime değil miyim? Sen bizim evimize hidmetkârlarınla konup babamın ne kadar zamân tuz ekmeğin yedin, bilmez misin, işte şimdi yedi yıldır bunda esîrim" deyüp kan ağlayup yine oğlun kucağına aldıkda hakîr eyitdim:
>
> "Bire kız tiz şu bizim oğlanın bir atına binüp seni alup kaçup bugün seni babana ve anana vâsıl edeyim" dedikde hemân mel'ûne avret nâ-hakîkat eydir:
>
> "Yoh cânım Çelebiciğim, benim kucağımda evlâdciğim benim Lemberaki kapudanımdandır, her zamân kiliseye kocamla gidüp gelirim, ben emîrlik istemem" dedikde bizden hayli alarka durup tebessümler edüp,

"Varın sağlıcaklar ile" dedikde hemân hâtıra hutûr etdi ki şu mel'ûneyi katl edüp geçüp gidem. Yine eyitdim:

"Bire kız gel seni baban Hasan Ağa karındaşıma götüreyim" deyü at ile yanına yakın vardıkda ol dahi evine yakın varup hemân firâr edüp kapusundan içeri girüp kapusunu sedd etdi (Evliya Çelebi 2003: VIII, 267).

Burada örneğe mümasil 19. Asırda Namık Kemal'in mutasarrıf olarak görev yaptığı adalarda karşılaştığı bazı din değiştirmeler ve köylerde yaşananlar aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen benzerlikler arz etmektedir.

Müslüman erkeklerin, kadınlardan beklentileri ve ideal kadın tipi konusunda Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi oldukça ilginç ayrıntılar içermektedir. Fakat bu verilerden genel geçer hükümler çıkarmak ve kesin yargılara ulaşmak da kolay değildir. Bu konuda ihtiyatlı olmak da yarar vardır.

Zira Evliya Çelebi'nin dindar ve bekâr bir kişi oluşu, şahsi olarak aile hayatından yoksun olduğu gibi seyahatlaeri nedeniyle ailesinden uzak kalışı ve zaten yaşlı olan sarayın kuyumcubaşısı Derviş Mehemmed Zillî'nin vefatı ve İstanbul'dan sıklıkla uzaklara gidişi nedeniyle tecrübî bilgiler bakımından eksiktir. Evliya Çelebi'nin kendi ağzından mutaassıp, tutucu olmadığına dair ifadelerine Seyahatnamesi'nde rastlamaktayız. Zira bizzat kendisi İstanbul'da ve Osmanlı Devletinin değişik coğrafyalarında büyük coğunluğu erkeklerden oluşan şahıslarla karşılaşıp görüşmüştür. Adı geçen şahısların bazıları başta alkollü içki üzere değişik haramlarla iç içedirler. Evliya Çelebi, tanışmalar sayesinde İslam'a göre haram olan şeylerin asıllarını ve fasıllarını öğrenmiş ve bunları

eserine yazmıştır. Özünde haram ve yasakları tasvip etmekle birlikte, yasakların pençesinde olup bunları rahatlıkla işleyebilen kişilerle birlikte aynı mekânı paylaşabilmektedir. Viyana'da Osmanlı barış elçilik heyetindekiler Kara Mehmet Paşa'nın uyarılarına rağmen türk kafilesine Viyanalı kadınlar gelerek bir arada oturmuşlardır. Nevi şahsına münhasır bir şahsiyet olan Evliya Çelebi'de zekâsının bir işareti olarak intikal kabiliyeti ve dikkatine de burada işaret etmek zorunludur.

Ferdi planda Evliya Çelebi'nin, Müslüman kadınların yaşayışlarına ve haklarının genişletilmesi noktasında çağdaşlarından farklı bir görüşe sahip olmadığını söyleyebiliriz.

Eğer bu çalışma ileride bir geniş çalışmaya temel oluşturursa, en çok üzerinde durulması gereken noktalar şunlardır:

- Öncelikle Osmanlı topraklarında yaşayan farklı İslamî anlayışlara sahip toplulukların, kadın konusunda getirdiği bakış açısı ve bu bakış açısının kadınların giyim kuşamına ve yaşayışlarına etkisi ne boyutta olmuştur?

İslam öncesi ve İslam'dan sonra Arap toplumunda ortaya çıkan kadın algısı ve aileye bakışta olan değişiklik sonucunda İslam'ın ilk devirlerinde kadın-erkek ilişkilerindeki ilerleme hemen göze çarpar. Bunun bir yansıması olarak birlikte yaşama, ortak alanlarda hareket serbestîsi, dinin emirlerinden Namaz'ın mescitte toplu bir şekilde cemaat halinde kılınması, savaş ve zor durumlarda kadın-erkek ayrımı olmaksızın birlikte mücadele ve zorlukların üstesinden gelme çabaları, gayretleri zaman içinde gerileme kaydederek, özellikle Emeviler döneminde erkek hegemonyasına dönüşerek kırılma evresine girdiği

iddiaları iyice araştırılması gerekmektedir.

- Kadınların Seyahatname'de geçtiği üzere Afyon Karahisar'da olduğu gibi eski tabirle uyuşturucu müptelası olup afyon çekmelerinin hakikat payı nedir? Bu ve buna benzer alışkanlıkların Evliya Çelebi'de kelime oyunlarına kurban edilmiş nükte veya sanatlı bir söyleyiş olup olmadığını takdir etmek zordur. Bu zararlı alışkanlıklara müptela oluşun doğruluğunu tespit ettikten sonra İslam anlayışındaki karşılığını iyi sorgulamamız ve ona göre çıkarsamalar yapmamız mümkündür. Burada Dünya'nın değişik coğrafyalarında ortaya çıkan kadın-erkek ilişkilerinin temellenmesinde dinin, örfün, adet ve geleneklerin tesirlerinin neler olabileceği tartışmasına girmek gerekmektedir.

- Ayırım yapmaksızın kadınlara yaşadıkları bölgelerde verilen görevler, roller ve bugünkü toplumda bunların devamlılığı, tesir ve uzantıları nelerdir?

- Özellikle Çerkezler gibi Kafkasya kökenli milletlerdeki kadın telakkisi ve anlayışı Seyahatname ışığında geniş bir şekilde müstakil bir tema çerçevesinde incelenebilir. Seyahatname"nin ilgili ciltlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan halkların kadın konusundaki taassuplarının nereden kaynaklandığını araştırmak gerekmektedir.

Bu anlayışın bugün de devam edip etmediği hakkında bazı bilgi ve verilere Evliya Çelebi Seyahatnamesi aracılığıyla ulaşmak mümkündür. Eldeki bu mütevazı çalışma hacmi itibarıyla şu anda bu dönemi veya bütün Osmanlı tarihini kapsayacak bir tarzda iddialar taşıyan tespit ve hükümlerden uzaktır. Bu çalışmanın temel gayesi ileride yapılacak kadın, şehir tarihi ve güzel sanatların değişik kollarındaki çalışmalarda Evliya

Çelebi Seyahatname'sinin göz ardı edilmemesini sağlamaktır. Elinizdeki bu mütevazı çalışma bu ve buna benzer konularda çalışanlara bir kılavuzluk yaparsa o zaman amacına ulaşmış demektir.

Kaynakça

Abacı, Nurcan, **Bursa Sehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl),** Ankara, 2001.

AHibrî, **"Menâsik-i Memalik"**, neşr. Sevim İlgürel, Tarih Enstitüsü Dergisi, 6 (1975): 111-28, Tarih Dergisi, 30 (1976), 55-72, Tarih Dergisi, 31 (1978), 147-62.

Ahmed C. Paşa, **Maruzat**. Yayınlayan. Yusuf Halaçoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, (İstanbul?), 1987

Ali Seydi Bey, **Tesrifat ve Teskilatımız**, İstanbul, tarihsiz.

Altındal, Meral, **Osmanlıda Kadın**, İstanbul, 1994,

Andreas Tietze; **Mustafa Ali Description of Cairo of 1599**, Forschungen zur islamischen Philologie und Kulturgeschichte Band V. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien 1975

Babinger, F., **Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke**, Leipzig, 1927.

Baltacı, Cahid, **XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı medreseleri**: teşkilat, tarih. İstanbul, 1976.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Bir Zamanlar İstanbul**, İstanbul, 1973.

Bayram, Mikail, **Baciyan-ı Rum**, Konya, 1987.

Baysun, M. Cavid, **Evliya Çelebi'ye ait notlar**, Türkiyat Mecmuası 12 (1955) 257-264.

--------------, "**Evliya Çelebi**". İslam Ansiklopedisi IV (1948) 400-412.

Berkes, Niyazi (1973), **Türkiye'de Çağdaslasma**, Ankara, Bilgi Yayınevi

Bosworth, C. E. **The Islamic Dynasties**. Paperback edition (revised). Edinburgh, 1980.

Brockelmann, C. **Geschichte der arabischen Literatur**, I-II, Leiden: Brill, 1943-1949.

Bruinessen M. van a. H. Boeschoten, **Evliya Çelebi in Diyarbekir**, The Relevant Section of the Seyahatname' Edited with Translation, Commetary and Introduction, Leiden ve New York, 1988.

Buğday, Korkut. **Evliya Çelebis Reise in Mittelanatolien**. Leiden: Brill, 1996.

Bursalı, M. Tahir, **Osmanlı müellifleri**. – İstanbul, 1333-1342.

Burton, R. F. **Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Madinah and Mecca**, memorial ed. in 2 vols, London 1893.

Carım, Fuad, **Marco Polo ve İbn Batuta**, İstanbul, 1966.

Cavit Baysun. **Evliya Çelebi'ye dair Notlar**, türkiyat Mecmuası, XII (1955), 257-64.

Çakır, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul, 1996.

Çandarlıoğlu, G., **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, İstanbul, 2003.

Danışman, Z., **Evliya Çelebi Seyahatname'si, I-XV**, 2. baskı İstanbul, 1969-71.

Dankoff, Robert. **Evliya Çelebi in Bitlis.** Leiden: Brill, 1990.

-------------------, **The Intimate Life of an Ottoman Statesman. Melek Ahmed Paşa <1588-1662> as portrayed in Evliya Çelebi's book of travels (Seyahat-name).** Translation and Commentary by R. Dankoff with an historical introduction by Rhoads Murphey. Albany, New York: State University of New York Press, 1991.

-------------, **An Evliya Çelebi Glossary. Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat-name**. (Sourçes of Oriental Laguages and Literatures 14).

Harvard University, 1991.

-------------, **Evliya Çelebi seyahatnamesi Okuma Sözlüğü**, İstanbul, 2004.

Dehhoda, **Logat-name**. Teheran 1326-1335 (1908-1917).

Derleme Sözlüğü, Türkiye'de halk ağzından. I-XII. Ankara: Tük Dil Kurumu, 1963-1979.

Doerfer Gerhard. **Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen,** I-IV. Wiesbaden, 1963-75.

Doğan, İsmail, **Osmanlı Ailesi**, Ankara, 2001

Doğramacı, Emel, **Türkiye'de Kadın Hakları,** Ankara, 1982.

Donuk, A. **Çesitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile**", İ*stanbul Ü.Ed.F. Tarih Dergisi*, sayı 33, Mart1980/81, İstanbul, 1982, s.147-168.

Ebulgazi B. Han, **Şecere-i Terakime** (Haz. M. Ergin), İstanbul,(Tarihsiz)

Mehemmed Edib, "**Itineraire de Constantinople a la Mecque**" (Extrait de l'ouvrage turc intitule kitab menassik el-Hadj), çev. M. Bianchi, Recueil de memoires de la Societe de Geographie içinde, Paris, 1825, 81-169.

Emel Esin. **Mekka und Medina,** çev. Eva Bornemann, Fotoğraflar: Haluk Doğanbey, Frankfurt, 1963.

Encyclopaedia of Iranica, ed. By Ehsan Yarshater, London (etc.) 1985-.

Encyclopedia of Islam, New Edition. Leiden: Brill, 1960-2003.

Erdoğru, M. Akif**,** "**Onaltıncı Yüzyılda Kayseri Ser'i Meclisi ve Kayserili Kadınlar**", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*(10-11 Nisan 2003), Kayseri, 2003, s.187-195.

Eren, Meşkure, **Evliya Çelebi Seyahatname'si birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma.** - İstanbul, 1960.

Ergin, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, Ankara, 1958

--------------------, **Orhun Abideleri**, Ankara, 1989

Ergin, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, İstanbul, 1977.

Erkılıç, Cafer, **Evliya Çelebi.** - İstanbul, 1954.

Evliya Çelebi, **Seyahatname**, Robert, Dankoff; Seyit Ali Kahrman, Yücel Dağlı vd. (1996-2008); **Evliya Çelebi Seyahatname'si Topkapı Sarayı Bağdat 304Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini I-X,** İstanbul,

---------------- **Seyahatname**; I-VI (Naşir: Ahmed Cevdet). - İstanbul, 1896-1901. VII- VIII (haz. Kilisli Rıf at). - İstanbul, 1928. IX-X. -İstanbul, 1935-1938 VII-VIII cilt, Kilisli Rıfat Bilge İstanbul, 1928 (Türk Tarih Encümeni Külliyatı, 11; 13.) IX. cilt, Maârif Vekâleti, İstanbul, 1935, X. cilt, Kültür Bakanlığı. İstanbul, 1938.

------------------, **Seyahatname**' (Giriş); İsmet Parmaksızoğlu. – Ankara, 1983.

----------------, **Seyahatname**': "**On yedinci asır hayatından levhalar**," I-III, Mustafa Nihat Özön. Ankara: Akba, n.d. (1944-45).

Enzyklopädie des Islam, Georaphisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker. Bd. 1-4. Leiden, Leipzig, 1913-34. (Nebst) Ergänzungsband.

F. Steingass, **A Comprehensive Persian Englich Dictionary**. London, 1892.

Faroqhi, Suraiya, **Pilgrims and Sultans**. The Hajj under the Ottomans, London 1992.

--------, **Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia, Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting**, Cambridge, 1984.

----------, "**Anatolian Townsmen as Pilgrims to Mecca: Some Evidence from the Sixteenth-Seventeenth Centuries**", Rencontres de L'Ecole

du Louvre, Süleyman le Magnifique et son temps içinde, der. Gilles veinstein, Paris 1992, s. 309-26.

---------------- **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yasam** (çev. E. Kılıç), İstanbul, 1988.

----------------, **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yasamak** (çev. G. Ç. Güven & Ö. Türesay), İstanbul, 2003.

Gerber, Haim. **Social and Economic Position of Women in the an Otoman City, Bursa, 1600-1700**", *IJMES*, cilt 12, 1980, s.231-244.

Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, 1970.

---------------- , **Türk Uygarlığı Tarihi**, İstanbul, 1991.

Gömeç, Saadettin, **Kök Türk Tarihi**, Ankara, 1999.

Hammer von J., **Narrative of Travels, by Evliya Efendi**, I-II. London, 1846, 1850.

Hezarfen, Ahmed, **17.-20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Esnaf**, İstanbul, 1999.

Hinz, Walther, **Islamische Masse und Gewichte, umgerechnet ins metrische System,"** Handbuch der Orientalistik içinde, der. Berthold Spuler, ek c. 1, 1, Leiden 1955.

Ian C. Dengler, **Turkish Women in the Ottoman Empire**: The Classical Age", **Women in the Muslim World** içinde, der. Lois Beck ve Nikki Keddie, Cambridge, Mass., 1978, ss. 229-44.

İbn Cubayr, **Rıhletü ibn Cubayr**, (Beirut 1400/1980).

--------. **The Travels of Ibn Jubayr**, çev. R.C. Broadhurst, Londra, 1952.

İnan, Abdülkadir, **Manas Destanı**, İstanbul, 1972.
-------------------- , **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1986.

İslam Ansiklopedisi İslam âlemi coğrafya, etnografya ve biografya lugatı. I-XIII, İstanbul, 1940-86.

Işın, Ekrem, **İstanbul'da Gündelik Hayat**, İstanbul, 1995.

İz, F. "**Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi**", Boğaziçi Üniversite Dergisi VII (1979) 61-79.

İzgi, Özkan, "**İslamiyetten Önceki Türklerde Kadın**", *Türk Kültürü Arastırmaları*, 1975, s.145-160.

Jennings, R.C., "**Women in Early 17th Century Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri**", *Journal of the Economic and Social History of the Orient,* XVIII, 1975, 1, s.53-114. .

Kafesoğlu, İ., **Sultan Meliksah**, İstanbul, 1973

--------------- , **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1988.

Karal, E. Ziya, **Osmanlı Tarihi**, cilt VI, Ankara, 1995.

Kınalızade A. E., **Devlet ve Aile Ahlakı**, cilt I- II, İstanbul. Tarihsiz

Kreiser, Klaus, **Edirne im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi**; ein Beitrag zur Kenntnis der Osmanischen Stadt. – Freiburg, 1975.

Kreutel, R. F. "**Neues zur Evliya Çelebi Forschung**". Der Islam 48 (1972) pp. 269-298.

-------------------, **Im Reiche des goldenen Apfels**. Graz, 1957.

Kunt, I. Metin, **Tahe Sultan's Servants**. The Transformation of Ottoman Provincial Governement, 1550-1650. New York, 1983

Kurnaz, Sefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, (1839-1923), Ankara, 1991.

Kurt, Abdurrahman, **Osmanlı Ailesi** (1839-1876), Bursa, 1998.

----------------, "**Osmanlı Toplumunda Poligami**", *Osmanlı Ans.*, cilt V, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s.397-405.

Latifi, 'Abdullatif, **Latifi Tezkiresi**. Haz. Mustafa İsen. Ankara, 1990 Kültür Bakanlığı yayınları, 1120; 1000 temel eser dizisi, 149.

Laut, Jens-Peter, **Karte B IX 4 des TAVO:** "**Kleinasien im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi**. 2 Teile: Ost/West.

---------------, **Materialen zu Evliya Çelebi**. Wiesbaden, 1989.

Lecker, Michael: **Muslims, Jews and Pagans**. Studies on Early Islamic Medina, Leiden 1995.

L. Varthema. **The Travels of Ludoviço di Varthema**, der. John Winter Jones, Georges Percy Badger, Hakluyt Society, I. Series No. XXXII, New York, 1863.

Mackay, P. A. **The manuscripts of the Seyahatname'** of **Evliya Çelebi**", Der Islam 52 (1975) pp. 278-298.

Marshall Hodgson. **The Venture of Islam, Coscience and History in a World Civilzation**, I-III, Chicago, 1974.

Matuz, Josef. **Das Osmanische Reich**. Darmstadt, 1985.

Mordtmann, A. D., **İstanbul ve Yeni Osmanlılar** (çev.G.S. Habermann),İstanbul, 1999

Mordtman, J. H. (, and H. W. Duda). "**Ewliya Celebi**".

Nablusi, A. **El-hakike ve'l-mecaz fi'r-rihle ila bilâd eş-Şam ve'l-Mısr**, Kahire, 1986

New Redhouse Turkish-Englich Dictionary, İstanbul, 1968.

Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 1983.

---------------, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, 2001

Öğel, B., **Türk Kültürünün Gelisme Çağları**, İstanbul,1988.

Özön, M. N. **Evliya Çelebi, Seyahatname**; **Onyedinci Asır Hayatından Levhalar.** I-III İstanbul: İnkılap ve Aka, 1944-1945, 1976

Öztuna, Yılmaz, **Türk Musikisi Ansiklopedisi**, I-III İstanbul , 1969-1976.

------------------, **Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Türkler**, İstanbul, 2004.

Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.** -İstanbul, 1946-1972.

Parmaksızoğlu**,** İ., **Ibn-i Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, İstanbul, 1986.

Peçevi İbrahim. **Tarih-i Peçevi**, sunuş Fahri Çetin Derin ve Vahit Çabuk, I-II, İstanbul, 1980.

Peçevi, İbrahim. **Tarih-i Peçevi**. I-II- İstanbul, 1283 (1866).

Rasonyi, Laszlo, **Tarihte Türklük**, Ankara, 1971.

Roux, Jean Paul**,** **Orta Asya (çev. L. Aslan)**, İstanbul, 2001

Sai Çelebi. **Tezkiretü'l Bünyan**, Mimar Sinan'ın Kendi Ağzından Hayatı ve Eserleri, der. Sadık Erdem, İstanbul, 1988

Süreyya, Mehmed, **Sicill-i Ōsmani yahud Tezkere-i Meşahir-i Ōsmaniye.** - Istanbul: Matba ā-i Āmire, 1311- (1890-1897). 4 cilt. Tıpkıbasım: Farnborough: Gregg, 1971.

Savaş Rıza, **Hz.Muhammed (sav) Devrinde Kadın**, İstanbul 1991.

---------, **Raşid Halifeler Devrinde Kadın**, İstanbul 1996.

---------, **99 Soruda İslamın Kadına Bakışı**, İstanbul 1997

-----------, **"İslam'a Göre Kadının Toplumdaki Yeri "**, İslam'ın Işığında Kadın, Ankara 1998, T.D.V. Kadın Kolları Konferans ve Panelleri: 1996-1997), s. 95-112.

Şeşen, Ramazan, **İbn Fazlan Seyahatnamesi**, İstanbul, 2010.

Şeker, Şemsettin, **Anadolu'nun Türkleşmesinde Müsellâh Kadınların Rolü: Bacıyân-i Rûm**, Kültür Dergisi (Osmanlı'da Kadın Özel Sayısı, nr:16, Güz 2009, 64-67.

Taeschner, F. **Die neue Stambuler Ausgabe von Evlija Tschelebis Reisewerk**, Der Islam 19 (1931) pp. 299-310.

Tarama Sözlüğü, XIII. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılımış kitaplardan toplanan tanıklariyla. Cilt I-VI. Ekler, Dizin. – Ankara, 1963-1977.

Tezcan, Nuran "**Seyahatname'deki Ask Öyküsü: Bir Kaya Sultan Vardı!"** Kebikec, sy. 21, İstanbul, 2006, s. 13-27.

------------------, **"Ask Mesnevilerini Sövalye Askı Baglamında Okumak**," Virgül, sy. 99, 2006, s. 55-58.

-----------------, "Seyahatname", DİA, XXXVIII, 2010, s. 16-17.

Tunç, Gökhan, **Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinin "Menzil-i kenâr-ı Raba" bölümünün Üslup ve Kurgusal Özellikleri",** Karadeniz Araştırmaları, V, 17, 2008, 67-74.

Turan, Osman, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul, 1969.

Unat, N. Abadan, **Türk Toplumunda Kadın**, İstanbul, 1982.

Üçok Bahriye, **İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar**, 1965.

Ülkütasır, M. Ş., **Türk Toplumunda Kadının Yeri**", *Hayat Tarih Mecmuası,* yıl 3, Mayıs 1967, s.46-49.

Uzunçarşılı, İ. H., **Osmanlı devleti teşkilatında Kapıkulu ocakları.** – Ankara, 1944.

-------------------, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**. – Ankara: 1948.

Zenker, J. Th. **Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch**. – Leipzig, 1866. Reprinted Hildesheim, 1979.

INDEKS

B

C

Ç

D

E

F

G

H

İ

ı

K

L

M

N

O

Ö

P

R

S

T

U

Ü

V

Y

Z